

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKASININ OLUŞUMUNDA KAMUOYU FAKTÖRÜ

HAZIRLAYAN
F. NURHAYAT ŞAHİN

DANIŞMAN
PROF. DR. ZERRİN TOPRAK KARAMAN

T 89110

İZMİR
1999
T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ANTASYON MERKEZİ

Doktora tezi olarak sunduğum Türkiye’de evre Politikasının Oluşumunda Kamuoyu Faktörü adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26/02/1999

F.Nurhayat şAHİN

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün 04/03/1999 tarih ve 04 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 21. maddesine göreKamu Yönetimi.. Anabilim / Anasanat Dalı ~~yüksek lisans~~ / doktora öğrencisiNarçayot Sahin.....'inTürkiye'de... Çeşitli Politikalarının Oluşumunda Kamuoyu... konulu tezi incelenmiş ve aday// tarihinde, saat 'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **BASARILI** olduğuna oy **BİRLİĞİ** ile karar verildi.

BAŞKAN
Prof. Dr. Zerrin Poçrak Karaman
ÜYE
Prof. Dr. Kerem BİRSİK
ÜYE
Doç. Dr. Ali ACAR

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU**

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu:

Tezin Yazarının
Soyadı: ŞAHİN

Adı: F. Nurhayat

Tezin Türkçe adı: Türkiye’de Çevre Politikasının Oluşumunda Kamuoyu
Faktörü

Tezin yabancı dildeki adı: The Role of Public Opinion in Making
Environmental Policy in Turkey

Tezin yapıldığı

Üniversite:Dokuz Eylül Üniversitesi Enstitü:Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yıl:1999

Tezin Türü:

1- Yüksek Lisans

Dili : Türkçe

2- Doktora X

Sayfa sayısı : 237

3- Tıpta Uzmanlık

Referans sayısı : 309

4- Sanatta Yeterlilik

Tez Danışmanlarının

Ünvanı Adı Soyadı: Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN

Türkçe anahtar kelimeler:

İngilizce anahtar kelimeler:

1- Çevre sorunları

1- Environmental problems

2- Kamuoyu

2- Public opinion

3- Çevresel kamuoyu

3- Environmental public opinion

4- Çevre hareketleri

4- Environmental movements

5- Çevre politikası

5- Environmental policy

Tarih: 26.02.1999

İmza:

Şahin

ÖZET

Türkiye'nin gündemine çevre 80'li yıllardan itibaren girmeye başlamıştır. 1982 Anayasası'nda çevre hakkına yer verilmiş, 1983 yılında Çevre Kanunu çıkarılmış, 1991 yılında da Çevre Bakanlığı kurulmuştur. Çevre sorunlarının önlenmesi, çevrenin korunması ve çevre politikası için çevresel kamuoyunun oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Çevresel kamuoyunu oluşturmada merkezi ve yerel yönetimler, siyasi partiler, özel sektör ve sivil toplum örgütleri rol oynamaktadır. Merkezi ve yerel yönetimler çevre konusunda çalışmalara yapmakla birlikte, bu çalışmalar yeterli değildir ve çevre yerine kalkınmayı tercih eden çalışmalardır. Ayrıca kamu yönetimi, toplumu çevre konusunda bilgilendirmek için gerekli ve yeterli kaygıyı taşımamaktadır. Siyasi partilerin çevreye bakış açıları ise genellikle temelsiz, basmakalıp söylemlerle doludur. İktidara geldiklerinde de çevre konusunda pasif çalışmalar yapmaktadırlar. TBMM Çevre Komisyonu da yavaş işlemektedir. Çevre politikalarının oluşturulmasında, Türkiye'de çevre hareketleri ve örgütlerinin başarılı oldukları söylenemez. Sayıları 250'yi aşan gönüllü çevre örgütleri genellikle romantik doğa korumacı örgütlerden oluşmaktadır. Bu ise etkin bir çevresel kamuoyu tabanı oluşumunu engellemektedir. Çevre hareketlerinin cılız ve alternatif üretmeyen yapısı da bu olumsuzluğu arttırmaktadır. Çevre Duyarlılığı grupları ise informel yapıları nedeniyle gerekli ve düzenli tepkilerini ortaya koyamamaktadırlar. Böylelikle çevre kamuoyu beklenen yapıya kavuşmamaktadır. Bunun sonucunda ise, onarımcı çevre politikalarının süreceği, çevre koruma yerine kalkınmanın tercih edileceği, yani çevre sorunlarının artacağı söylenebilir.

ABSTRACT

Environment has become a major concern for Turkey since the 1980's in particular. The right of living in a healthy environment took place in the 1982 constitution and in 1983 the Law of Environment was Introduced. Finally, in 1991 the Ministry of Environment was established. To prevent the increase of environmental problems the environment must be protected and an environment policy, for which environmental public pressure is vital, should be established. In forming an environmental public opinion central and local governments, political parties, private sector and civil organisations play an important role. Although central and local governments make environmental studies and research they are not only insufficient but they are also more concerned with economic development. In addition public administration does not carry enough responsibility to inform society about the consequences of environmental problems. The views of political parties on the environment are generally groundless and include ordinary statements. Furthermore, when they come into power they usually prefer passive policies regarding environmental issues. Also, the environmental commission of the Turkish Grand National Assembly is working very slow. It can not be argued that environmental movements and organisations in Turkey are successful in effecting authorities to form an environmental policy. The voluntary environmental organisations exceeding 250 in number are usually looking at environmental problems from a romantic perspective. This prevents the establishment of an effective environmental public opinion. The poor and unproductive structure of environmental actions are also fuelling the above mentioned negative situation. Because of their informal structure environmental groups can not put their environmental reactions in a coordinated manner. As a result of the above mentioned reasons environmental public opinion can not reach to its actual position. Therefore, it is expected that economic development and industrialisation, and corrective measures regarding environmental issues will be preferred instead of environmental protection. Because of all these negative consequences it is expected that environmental issues will increase.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE SORUNLARI VE DAYANDIĞI TEMEL NEDENLER

I. Genel Olarak Çevre Sorunlarının Gelişimi.....	4
II. Tarihi Gelişim İçinde Çevre Sorunlarının Nedenleri.....	7
A. Nüfus Baskısı.....	8
B. Sanayileşme ve Teknolojinin Gelişimi.....	12
1. Genel Olarak.....	12
a) Sanayileşmiş Ülkeler.....	13
b) Gelişmekte Olan Ülkeler.....	16
c) Eski Sosyalist Ülkeler.....	18
2. Sanayileşme İdeolojisi ve Teknoloji Etkisi.....	21
a) Teknoloji Felsefesi.....	21
b) Sanayileşme İdeolojisine Endeksli Teknoloji ve Çevreci Teknoloji.....	23
C. Kentleşme.....	28
D. Tüketim Toplumu.....	36
E. Çevre Sorunlarının Diğer Nedenleri.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

KAMUOYU VE ÇEVRESEL KAMUOYU

I. Kamuoyu Kavramı ve Unsurları.....	50
A. Kamuoyu Kavramı.....	50
B. Kamuoyunun Unsurları.....	56
1. Kamu (Grup) Unsuru.....	57
2. Kanaat (Oy) Unsuru.....	58
3. Süreç Unsuru.....	60
C. Kamuoyunun Oluşumu.....	62
1. Temel Gereklilikler.....	62
2. Kamuoyu Konusu.....	65
II. Çevresel Kamuoyu Kavramı ve Unsurları.....	68
A. Çevresel Kamuoyu Kavramı.....	68
B. Çevresel Kamuoyunun Unsurları.....	70
1. Çevre Grupları.....	70
2. Çevre Kanaatleri.....	72
3. Çevresel Kamuoyu Süreci.....	73
C. Çevresel Kamuoyunun Oluşumu.....	74
1. Temel Gereklilikler.....	74
2. Çevresel Kamuoyu Konusu.....	74
III. Çevresel Kamuoyunun Gelişimi.....	77
A. Genel Olarak.....	77
B. Siyasal Çevrebilim.....	82
1. Siyasal Çevrebilim Kavramı ve Önemi.....	82
2. Siyasal Çevrebilim ve Katılım.....	84
C. Çevre Hareketleri.....	87
1. Çevre Hareketinin Gelişimi.....	87
2. Çevre Hareketinin Özellikleri.....	91
a) Çevreyi Tanımlamada Felsefi Anlayış.....	91
aa) İnsan Merkezli Yaklaşım	92

bb) Evren Merkezli Yaklaşım.....	94
b) Orijinlerine Göre Çevreci Akımlar.....	98
aa) Kısmi Çözümler Öneren Resmi Yaklaşım.....	99
bb) Estetik Kaygılı Yaklaşım.....	99
cc) Bilimsel Kaygılardan Kaynaklanan Yaklaşım.....	100
dd) Siyasal Çevreci Yaklaşım.....	100
c) Yapısal Özellikler Açısından Çevre Hareketleri.....	101
aa) Amaç.....	101
bb) Örgüt.....	101
cc) Siyasal Sistemle İlişkiler.....	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇEVRESEL KAMUOYUNUN OLUŞUMU VE ÇEVRE POLİTİKALARINDAKİ ROLÜ

I. Türklerde Çevre Anlayışı.....	107
A. Tarihsel Süreç.....	107
B. Türkiye'de Çevre Anlayışında Gelişmeler.....	110
II. Çevresel Kamuoyunun Oluşumunda Etkili Olan Faktörler.....	114
A. Genel Olarak.....	114
B. Kurumsallaşma.....	116
1. Kamu Kesiminde İlk Çevre Örgütlenmeleri.....	116
2. Çevre Bakanlığı.....	119
a) Kuruluşu ve Örgüt Yapısı.....	119
b) Amacı.....	120
c) Eleştiriler.....	121
3. Çevresel Görev Alanlarına Göre (Diğer) Kamu Kurum ve Kuruluşları.....	127

a) Hava Kirliliğiyle İlgili Kuruluşlar.....	127
b) Su Kaynakları Yönetimi.....	128
c) Toprakla İlgili Kuruluşlar.....	129
d) Flora ve Faunayla İlgili Kuruluşlar.....	129
e) Enerjiyle İlgili Kuruluşlar.....	130
f) Katı Atıklarla İlgili Kuruluşlar.....	130
g) Pestisidlerle İlgili Kuruluşlar.....	131
h) Gürültüyle İlgili Kuruluşlar.....	131
ı) Kültür Varlıkları, Tarihi ve Turistik Alanların Korunması, Çevre Eğitimiyle İlgili Kuruluşlar.....	132
j) Silahlı Kuvvetler.....	132
4. Yerel Yönetimler ve Çevre.....	133
a) Genel Olarak.....	133
b) Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Çevre.....	136
aa) İl Özel İdaresi.....	138
bb) Köy Yönetimleri.....	139
cc) Belediyeler.....	142
C. Özel Sektör ve Çevre Koruma.....	148
D. Çevre Hakkı.....	155
1. Çevre Hakkının Gelişimi.....	155
2. Çevre Hakkı Kavramı.....	156
3. Türkiye’de Çevre Hakkı.....	157
a) 1961 Anayasası.....	157
b) 1982 Anayasası.....	158
4. Çevre Hakkının Uygulanması.....	162
a) Bilgilenme Hakkı.....	162
b) Katılma Hakkı.....	170
c) Başvuru hakkı.....	174
III. Türkiye’de Çevre Hareketi ve Çevre Örgütleri.....	177
A. Çevre Hareketinin Gelişimi.....	177
B. Çevre Hareketinin Gelişim Nedenleri.....	181
C. Çevre Örgütleri.....	182

1. Çevre Örgütlerinin Genel Tipolojisi.....	182
2. Çevre Örgütlerinin Yapısal Özellikleri.....	185
a) Çevre Konuları ve Hizmetleri.....	185
b) Örgüt Formları.....	185
c) Çalışma Merkezleri ve Ölçekleri.....	186
d) Aktörler.....	186
e) Yayın Çalışmaları.....	188
D. Türkiye'deki Çevre Hareketinin Değerlendirilmesi.....	188
E. Türkiye'de Siyasi Partiler ve Çevre Politikaları.....	191
IV. Türkiye'de Çevre Politikasında Kamuoyunun Rolü.....	194
A. Çevre Politikaları ve Araçları.....	194
1. Çevre Politikası Kavramı.....	194
2. Çevre (Koruma) Politikalarında Temel Yaklaşımlar.....	195
a) Siyasal Yaklaşım Açısından Çevre Politikaları.....	195
b) Yöntem Açısından Çevre Politikaları.....	197
3. Çevre Politikası Araçları.....	199
a) Hukuki Düzenlemeler.....	199
b) Ekonomik Teşvikler ve Araçlar.....	199
c) Uzlaşma-Pazarlık Yöntemi.....	200
d) Planlama.....	201
e) Doğrudan Kontrol.....	202
f) Bilgilenme ve Katılım.....	202
B. Türkiye'de Çevre Politikası.....	203
1. Planlı Döneme Kadar Çevre Politikaları.....	203
2. Planlı Dönemde Çevre Politikaları.....	205
3. Türkiye'de Çevre Politikası ve Kamuoyu Etkisi.....	209
SONUÇ.....	214
KAYNAKLAR.....	218

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e. (a.g.e.)	Adı Geçen Eser
A.g.m. (a.g.m.)	Adı Geçen Makale
A.g.t. (a.g.t.)	Adı Geçen Tez
ANAP	Anavatan Partisi
A. Ü.	Ankara Üniversitesi
BBP	Büyük Birlik Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirmesi
Çev.	Çeviren
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirket
DEP	Demokrasi Partisi
Der.	Derleyen
Der. ve Çev.	Derleyen ve Çeviren
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokrat Türkiye Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
E	Esas
E.Ü.	Ege Üniversitesi
FAO	Besin ve Tarım Örgütü
FP	Fazilet Partisi
H. D.	Hukuk Dairesi
Hrsg.	Herausgeber (Yayınlayan)
K	Karar
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
LDP	Liberal Demokrat Parti
m.	Madde

M.Ö.	Milattan Önce
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
s.	Sayfa
SÇD	Stratejik Çevre Değerlendirmesi
ss.	Sayfa Sayısı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TEMA	Türkiye Erozyonla Mücadele ve Doğal Hayatı Koruma Vakfı
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TMMOB	Türkiye Mimar ve Mühendis Odaları Birliği
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel Tetkik ve Araştırma Kurumu
ua.	Und andere (ve diğerleri)
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Programı
vd.	Ve Devamı
YASED	Yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
YDD	Yeni Dünya Düzeni
YP	Yeşiller Partisi

GİRİŞ

İnsanlar ilk çağlardan itibaren içerisinde yer aldıkları çevreyle ilgilenmişler, doğal ve kültürel çevrelerini kendilerine, yaşam biçimlerine göre değiştirmeye çalışmışlardır. Çevreyle olan temasta doğal kaynakların kullanımındaki değişiklikler, doğal çevre üzerinde etkiler oluşturmuştur. Her zaman olumsuz bir anlam ifade etmemekle birlikte, doğal çevre üzerinde; nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, sanayileşme ideolojisi, kirletici teknolojiler, zihniyet değişikliği ve benzeri nedenler çevre kirliliklerine ve çevre sorunlarına yol açmıştır.

Önceleri lokal nitelikte görülen ve algılanan çevre sorunları, günümüzde kompleks yapılı, dinamik ilerleyen, birbirleriyle bağlantılı içiçe geçmiş etkileşimlere sahip, algılanmada zorluk çekilen, çözümleri zorlu, global niteliklere ulaşmıştır. Çevre sorunları insanlığın günümüzdeki ve gelecekteki yaşam temellerini tehdit eder hale gelmiştir.

Çevre ulusal ve uluslararası platformlarda ele alınmakta, çevre sorunları çözümlenmeye çalışılmaktadır. Çevre sorunlarının siyasi ve coğrafi sınır tanımaması devletlerin işbirliğini gerektirmektedir. Bu yüzden de uluslararası çevre politikaları oluşturulmaktadır. 1972 yılında Stockholm’de yapılan Birleşmiş Milletler Çevre Koruma Konferansı, uluslararası çevre politikalarının ve işbirliğinin ortaya konduğu ilk çalışmadır. Bu Konferans’tan 20 yıl sonra, 1992 yılına Brezilya’nın Rio de Janerio kentinde ikinci Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı gerçekleşmiştir. Uluslararası politikaları oluşturmaya, çevre sorunlarının ortak çözümlerini ortaya koymaya çalışan bu iki toplantı, “global düşün, yerel hareket et” felsefesinin haklılığını ortaya koymuştur. Çevre sorunları uluslararası bir sorun olmakla birlikte, çevre sorunlarını çözmede ulusal devletler temel aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çevre sorunlarını çözmek için ülkelerin kendi çevre politikalarının oluşturulması gereklidir. Çevre politikasının oluşumunda ülkenin sosyo-ekonomik yapısı, demokratik-hukuk devleti anlayışı, sivil toplum geleneği birlikte rol oynarlar. Çevre politikası, Devlet'in tek başına belirleyeceği bir politika değildir. Devlet kendi resmi politikasını belirlemede, isterse katı bir tutumla, merkeziyetçi-bürokratik bir anlayış içerisinde hareket edebilir. Fakat bu tür politikaların toplum tarafından onanması, destek bulması, mevcut sorunlara çözüm getirmesi güçtür.

Ülkemizde çevreyle ilgili duyarlılıklar 80'li yıllarda başlamıştır. 1982 Anayasası, 56. maddede; çevreyi anayasal bir hak olarak düzenlemiş, 1983 yılında Çevre Kanunu çıkarılmış, 1991 yılında da Çevre Bakanlığı kurularak, hukuki ve kurumsal yapıda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Ülkemizde çevresel duyarlılıklar, çevre hareketleri Batı'dan yaklaşık olarak on yıl sonra başlamıştır. Bu arada Türkiye'de çok fazla sayıda çevre örgütü kurulmuş ve bu örgütler, önemli çevre konularında çalışmalar yapmış, çevresel kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte, çevre sorunlarının giderek artması, resmi örgütlenmelerin çevreyle ilgili politikalarının ve uygulamalarının yetersizliği, çevresel kamuoyu oluşturmada kamu kesiminde ve kamu kesimi dışındaki örgütlerde beklenen gelişmenin olmayışı, mevcut çevre politika ve uygulamalarının tartışılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'de çevre politikasının oluşumunda çevresel bir kamuoyunun oluşup oluşmadığı, çevresel kamuoyunun varlığı ve bu kamuoyunun çevre politikasını etkilemedeki rolü ele alınmaktadır. Bu amaçla Türkiye'nin çevre politikasını etkileyebileceği düşünülen çevresel kamuoyunun oluşumundaki belirleyici faktörler sırasıyla ele alınıp değerlendirilmektedir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, çevre sorunlarının dayandığı temel nedenler incelenmektedir. Konuya Türkiye özelinde değil, global bir perspektiften yaklaşılmaya çalışılmaktadır. Çünkü çevre sorunlarının dayandığı

temel nedenler küresel boyutta birbirine benzemektedir. Bu bağlamda; nüfus baskısı, sanayileşme ve teknoloji etkisi, kentleşme, tüketim toplumu anlayışı gibi temel nedenler, birbirleriyle olan etkileşimleri, ülkelerarası farklılıklara ve ekonomik sistemlere göre örneklenerek incelenmektedir.

İkinci bölüm kamuoyu ve çevresel kamuoyu konusunu ele almaktadır. Öncelikle kamuoyunun unsurları, oluşumu incelenmekte, bu temelden hareketle çevresel kamuoyu kavramı, unsurları ve oluşumundaki etkenler belirlenmeye çalışılmaktadır. Türkiye'deki çevresel kamuoyunun gelişimindeki öncü çevre olaylarının belirlenmesinde, 1988 ve 1989 yıllarında çevreye en fazla yer veren gazete haberlerinden özellikle yararlanılmaktadır. Çevresel kamuoyunun gelişiminde, yeni bir bilim dalı olan siyasal çevrebilim ve katılım olgusu birlikte değerlendirilmekte, ayrıca, bu bölümde, çevre hareketleri farklı açılardan sınıflandırılarak karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmektedir.

Çalışmanın ana amacı çerçevesinde, özellikle Türkiye açısından çevresel kamuoyu ve çevre politikalarının ilişkilerinin gözlemlenmesi üçüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde Çevre Bakanlığı yapısal ve işlevsel açılardan; çevreyle ilgili diğer kuruluşlar çevresel konulardaki sorumlulukları açısından; yerel yönetimler çevre birimleri, görevleri, imkanları ve katılımları açısından; özel sektör ise batılı ülkelerdeki özel sektörün çevre çalışmalarıyla karşılaştırılarak incelenmektedir. Ayrıca, anayasal bir hak olan çevre hakkının Türkiye'de uygulanışı, vatandaşların ve çevre gruplarının usuli haklarla çevre hakkını nasıl kullandıkları belirlenmeye çalışılmaktadır. Türkiye'de çevresel kamuoyunun oluşumunda önemli role sahip çevre hareketlerinin ve örgütlerinin yapısal özellikleri ve çalışmaları eleştirel bir bakışla ortaya konulmakta, siyasi partilerin çevreye bakış açıları ve bu alandaki çalışmaları değerlendirilmektedir. Çevre politikalarının çeşitleri, Türkiye'nin nasıl bir çevre politikasına sahip olduğu ve bu politikaların oluşumunda çevresel kamuoyunun yeri ve öneminin tartışılması bölümün diğer bir inceleme konusudur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE SORUNLARI VE DAYANDIĞI TEMEL NEDENLER

I. Genel Olarak Çevre Sorunlarının Gelişimi

Adem ve Havva'nın Cennet'ten kovulup yeryüzüne inmesiyle genel olarak tarih ve çevre sorunlarının başladığı söylenir. Bu ifade abartılı gibi görünse de insan aktörünün çevre sorunlarının oluşumundaki en önemli ve etkili faktör olduğuna işaret etmesi açısından gerçekçi bir yöne sahiptir. Kutsal kitaplara göre Cennet, her şeyin bol ve sınırsız olduğu, mülkiyet hissi ve tasasının olmadığı, iktisat biliminin oluşmadığı bir ortamdır ve ilk yaratılanlar orada “yasak ağaca yaklaşılmaksızın” bugünün her türlü endişelerinden uzak yaşayabilmek özgürlüğüne ve mutluluğuna sahiptir. Bu yasağın ihlâli ile veya bir başka ifadeyle yeryüzünde ilk varoluşundan itibaren insanoğlu yemek-içmek, örtünmek, ısınmak, üremek gibi biyolojik ihtiyaçlarına yönelik; toplamak, avlamak, pişirmek vb. yaptığı tüm faaliyetler için çevrenin keşfine yönelik tasarruflarda bulunmaya başlamıştır¹.

Topraktan, tabiattan yararlanma, onu kullanma biçimine göre İlkel Boyun Eğme Dönemi / Toplayıcılık, Avcılık ve Balıkçılık Dönemi / Göçebe ve Pastoral Dönem / Çobanlık, Bitki Yetiştirme, Tarım Dönemi / Sanayi ve Kentleşme Dönemi / İklimsel Denetim ve Kozmik Patlama Dönemi ve Futurist bir dönem olan Eksobiyolojik Kaçış Dönemi (Dünya eksenini dışında canlı varlıkların aranılışı) gibi çeşitli toplum ve kültür tipleri oluşmuş ve bu süreç devam etmektedir².

¹⁾ A. Turan ALKAN, “İnsanlığın Kırık Kadehi ya da Kaybedilmiş Bir Dava”, *Türkiye Günlüğü*, 1989/3, s. 18

²⁾ Fatih Bülent YAREN, “Yaşamı Kavrayış Sorunu Üzerine Yapılan Sorun : Çevre Sorunu Değişen Dünya Görüşü / Ekonomi-Ekoloji İlişkileri Bağlamında Ekolojik Kalkınma”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 92-95

Belirtilen bu toplum tipleri kendi dönemsel kültürlerini ve kurumlarını da beraberinde oluşturagelmıştır. Bu oluşum içinde mihenk taşı olarak insan, hem çevresini değiştirmiş ve de değiştirmektedir. Rousseau'nun "Hiçbirşey, ilkel durumdaki bir insandan daha soylu olamaz"³ dediği insandan başlayarak yeryüzünü kendi ihtiyaçlarına göre kullanan, değiştiren, hükmetmeye çalışan, tabiatın dengesini bozan, Sanayi Devrimi sonrası yalnızlaşan ve yabancılaşan insan modelleri bu kültürlerde çağa özgü yönleriyle değişerek yerini almaktadırlar. Protagoras'ın "insan her şeyin ölçüsüdür" (homo mensura panton) diye ifade ettiği insan karakteri veya Şenel'in düşünce üzerinde düşünmeye başlamış yetkin "üst insan"⁴ karakteri çağımızda olması beklenen insan modelleridir. Fakat günümüz insanı bu yapıdan gittikçe uzaklaşmaktadır veya Hobbes'in dediği gibi, "insan henüz olmamıştır"⁵. İnsanın bu görünümü yanısıra toplum da gelişmişliği ölçüsünde yıpratıcı olmuştur. Günümüz toplumu yukarıda sayılan toplum tiplerinden çeşitli nitelikleriyle farklılaşmıştır.

Günümüz toplumunun geçmişteki tüm toplumlardan daha yoğun bir şekilde organik evrimi bozması, çağımız ekolojik krizinin özünü oluşturmaktadır⁶.

Çevre sorunlarının temelinde esas olarak insan-çevre ilişkilerinde insanın çevreye hakim olma ve kendi amaçları doğrultusunda onu sorumsuzca kullanması yatmaktadır. İlk çağlardan itibaren insanlar, çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için doğadan yararlanmış, doğayı gelişen ve çeşitlenen ihtiyaçlarına göre değiştirmişlerdir. Bu müdahaleler zamanla çevrenin ve eko-sistemin doğal yapısını, işleyişini ve dengesini bozmuş ve çevre sorunları olarak tanımlanabilir hale gelmiştir. Önceleri yerel ölçekte dikkati çeken kirlenmeler, nüfus artışı, kentsel yığılmalar teknolojiye çevre dostu olmayan gelişmelerle birlikte dünya

³⁾ ALKAN, a.g.m., s.18

⁴⁾ Alaeddin ŞENEL, "Üst İnsanın Gelişi", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XV, Sayı: 136, s. 34, 35, 38

⁵⁾ Bedia AKARSU, "İnsan ve Çevre", Cogito, Kirlenen Çağ, Sayı: 2, 1994, s. 28

ölçeğine taşınmıştır.1989 yılı, risk içindeki dünya için “gezegen yılı” olarak ilan edilirken, kirlilik tartışmaları bugün “uzay kirlilikleri”ne kadar genişlemiştir⁷.

Çevre sorunları son otuz yıldır tartışılmakla birlikte, çevrenin ne olduğunun, çevre-insan ilişkilerinin tartışıldığı ilgi ve araştırmalar Milattan Önceki dönemlere kadar gitmektedir. Batı’da M.Ö. 5. Yüzyılda Hipokrates ; Doğu’da M.Ö. 2600’lerde İklimler ve İnsan Sağlığı İlişkisini inceleyen Nei Ching isimli eseriyle Çin İmparatoru Huang ; İslam dünyasında ise İbn-i Sina, Birûni ve İbn-i Haldun⁸ ve kutsal kitaplar çevre konusunda öncü çalışmalar, bilgiler içermektedirler. Fakat bu çalışmalar daha çok doğal çevreyi tanımaya yöneliktir. Çevre sorunlarıyla yakından ilgili dönem kirlenmenin çok yoğun olduğu Sanayi Devrimi sonrası; çevre korumayla ilgili olan ise 20. Yüzyılın ikinci yarısındaki dönemlerdir.

18. Yüzyılda çevrenin ilk kez bu kadar kirletilmiş olmasına rağmen, 19. Yüzyıla kadar çevre sorunlarının yeterince hissedilmemesi bazı temel faktörlere dayanmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir :

- Yeryüzündeki insan sayısının az olması ve tahrip araçlarının sınırlılığı.
- İnsanı çevreleyen doğal çevrenin daha güçlü oluşu⁹
- Sanayi Devrimiyle ortaya çıkan yabancılaşıma olgusunun yarattığı yalnızlaşan insanın, “ben” merkeziliğinin bu yüzyıla kadar bu kadar güçlü olmaması.

20. Yüzyılın ikinci yarısında çevre sorunları açısından gelinen nokta, çevrenin bozulması karşısında çevrenin ıslahı ve çevre korumanın nasıl

⁶⁾ Murray BOOKCHIN, “Yoketme Gücü Yaratma Gücü”, (Çev.: Ümit ALTUĞ), *Birikim*, Sayı: 57-58, Ocak-Şubat 1994, s. 48

⁷⁾ Michel BEAUD, “Gezegen Riski Kavramı, Çevre ve Kalkınma”, (Çev.: Fikret BAŞKAYA), *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 116, s. 3

⁸⁾ İsmet BİNARK, “Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Belgeler Işığında Türklerde Çevrecilik Anlayışı”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 12

⁹⁾ Çelik GÜLERSOY, “Dönülmez Akşamın Ufku”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 72

gerçekleştirileceğidir. 20. Yüzyıl küresel ve zaman açısından çevre sorunlarının ve çözümlerinin tartışıldığı çağdır.

Bilindiği gibi yüzyılların başat olayları ve sorunları, içinde bulunulan yüzyıllara damgasını vurur, onları adlandırır. 18. Yüzyılın sorunları ağırlıkla siyasal sorunlar; 19. Yüzyılın sorunları toplumsal sorunlar; 20. Yüzyıla parmak basan sorunlar ise “Doğa” sorunları¹⁰ yani bugün 21. Yüzyıla doğru daha da geniş bir perspektif kazanmış haliyle çevre sorunlarıdır¹¹.

Batılı ülkelerin gündemine 1960’lı yıllarda giren çevre sorunları, 1970’li yıllarda ivme kazanarak uluslararası platformlarda tartışma konusu haline gelmiştir. Buna karşılık, Türkiye’nin gündemine çevre sorunları 80’li yıllarda girmiştir. Konunun son otuz yıl içinde dünya gündeminde ağırlık kazanması ise çevre sorunlarının bilinmemesinden değil, sonuçlarının bu kadar tehditkâr ve global olmamasından, ayrıca çevre korumacı yaklaşımın ekonomik gelişmeyi olumsuz etkilemesi endişesinden kaynaklanmaktadır.

II. Tarihi Gelişim İçinde Çevre Sorunlarının Nedenleri

Çevre sorunlarının zincirleme bir şekilde oluştuğu büyük dönem Sanayi Devrimi çağı yani 19. Yüzyıldır. Kirlenmenin boyutları ve nitelikleri açısından bakıldığında çevre sorunlarının temel sebebinin sanayileşme olduğu en kabul gören tesbittir. Hızlı nüfus artışı ile birlikte kentleşme sanayileşme sonrası sorunları arttırmıştır. Teknolojideki hızlı ve umarsız gelişmelere paralel tüketim toplumu olma yolundaki zihniyet değişikliği, turizm uğruna alınan yanlış kararlar, uygulamalar, silahlanma yarışı ve bunlara pazar olması için çıkartılan dünyadaki etnik ve bölgesel savaşlar, çevre sorunlarının birbirleriyle iç içe geçmiş temel sebepleridir.

¹⁰⁾ Serge MOSCOVICI, *Essai Sur l’histoire humaine de la nature*, Paris 1977, s.7-8’den nakleden: Aydın UĞUR, “Çevre Sorunlarına Bakış: Tarihsel Gelişim ve Günümüzdeki Çevreci Akımlar”, *İletişim, aitia*, 1982/4, s. 385

A. Nüfus Baskısı

Dünya nüfusu 1800'lerde 990 milyon iken, 1900'de 1 Milyara, 1960'da 3.3 Milyara yükselmiştir. Dünya nüfusunda önemli rolü olan Çin, 1965 sonrası uyguladığı sıkı nüfus politikası ile nüfus artışı hızını yavaşlatarak dünya nüfus artışındaki olumsuz etkisini biraz da olsa azaltmıştır. 2000'li yıllarda dünya nüfusunun 6.5 milyara yaklaşacağı ve nüfus artışının %90'ının gelişmekte olan ülkelerde meydana geleceği beklenmektedir. Çünkü, gelişmiş ülkelerde doğurganlık oranı gerilerken, gelişmekte olan ülkelerde artmaktadır.

Nüfus ile çevre sorunlarının ilişkisi en genel şekliyle nüfus arttıkça doğadan yararlanmanın artacağı şeklindedir. Başka bir ifadeyle, nüfusun artması insan popülasyonunun biyolojik kaynaklar üzerindeki baskısını ve tüketimini arttıracaktır¹². Nüfusla birlikte doğal kaynaklar üzerindeki talep ve baskının artması, çevrenin daha çok kullanılması, çevre kaynaklarının daha çok tüketilmesi böylelikle de çevre sorunlarının artması demektir.

Nüfusun doğal kaynaklarla ilişkisinde temel sorun, nüfus artış hızına yeterli doğal kaynakların olup-olmadığıdır. Thomas Robert Malthus'un bilinen teorisine göre nüfusun artışı geometrik bir ilerleme yasasına tabidir ve nüfus 25 yılda bir kat artmaktadır, oysa doğal kaynakların artışı asimetrik bir ilerlemeye tabidir ve daha yavaş artmaktadır. Malthus'un Sanayi Devrimi sırasında yaptığı bu hesaplamaları, nüfustaki aritmetik gelişmeler -doğurganlıktan ziyade ölüm oranının düşmesi- ve tarım teknolojisindeki ilerlemeler pek doğrulamamıştır¹³. Bununla birlikte 1960'lı yılların sonuna doğru yeni Malthusçular ve Roma Klübünün hazırlattığı "Sıfır Büyüme" adlı rapor, kaynakların hızla tüketildiğini,

¹¹⁾ Emre KONGAR, 21. Yüzyılda Dünya, Türkiye ve Kamuoyu, Ankara 1992, s. 27

¹²⁾ Aykut KENCE, "Biyolojik Çeşitlilik", Çevre Üzerine..., Ankara 1991, s. 243

¹³⁾ Bugün yeryüzünde eşit olarak bölüşülse, fert başına 3000 kalorilik besin düzeyine ulaşıldığı hesaplanmaktadır. Fakat gelir, besin ve tüketim eşitsizliği bu veriyi anlamsız kılmaktadır. Bkz. Göksel N. DEMİRER / Metin DURAN, "Güney Ülkelerindeki Nüfus Artışı ve Çevre Sorunları", Ve Kirlendi Dünya..., (Yay. Haz.: Göksel N. DEMİRER vd.), Ankara 1997, s. 138

nüfus artışının durmadan artarak çevreyi olumsuz etkilediğini ifade etmektedir¹⁴. Yani hızlı nüfus artışının doğal kaynakları tüketeceği düşünülmektedir.

Oysa burada nüfusla çevre sorunlarının ilişkisi açısından üç temel sorunun incelenmesi gerekmektedir : Doğa'da **ne, nasıl, kimler** tarafından tüketilmektedir? Yani artan nüfusun, doğal kaynaklar üzerindeki baskısında hangi doğal kaynakların, nasıl ve kimler tarafından tüketildiğiyle; salt nüfus artışından ziyade başka faktörlerin de nüfus artışının olumsuz etkisini besleyebileceğinin incelenmesi gereklidir.

Ne? Sorusuna karşılık olarak Dünya Gezegeni cevabı yer almaktadır. Dünyayı bilinen diğer gezegenlerden ayıran temel özellik, canlıların yaşaması için gerekli olan hava, su, toprak, yeryüzü gibi unsurların doğal kaynaklarının bu gezegende serbestçe bulunmasıdır. Bu doğal kaynaklar geniş anlamda tarım toprakları, kıyılar, sulak alanlar, orman ve hayvanlar, su ürünleri, maden filizlerine sahip kayalar, petrol, kömür, uranyum, hava, güneş ışınları, yerleşme alanları gibi; insan ve çevresini etkileyen tüm faktörlerdir¹⁵.

Bu temel maddeler ve unsurlar doğada kendiliğinden bulunurlar, üretilmeleri -işlenerek hariç-, üretilerek satılmaları sözkonusu değildir ve bunlar canlıların istifadesine doğal olarak açıktırlar. Canlılar bu kaynaklar olmaksızın yaşamlarını sürdüremezler ve bunlar canlılar tarafından toplu tüketime konu olurlar. Bunlara Çevre Malları da demek mümkündür. Dönüşüm halindeki bu mallar bütün insanlar aynı anda nefes aldığı, aynı anda su içtiği ve barındığı için tükenmezler. İktisadi anlamda serbest mal (Free goods) da denilen bu malların günümüz modern toplumlarında her zaman serbest mal durumunda yani çaba göstermeden ya da maliyetine katlanmadan bolca bulunabileceğini düşünmek artık gerçekçi değildir¹⁶. Örneğin içme suyu yeterince bulunamadığı gibi atık

¹⁴⁾ Ruşen KELEŞ / Can HAMAMCI, Çevrebilim, Ankara 1993, s. 51-52

¹⁵⁾ Koray BAŞOL, Doğal Kaynaklar Ekonomisi, İzmir 1996, s. 19

¹⁶⁾ Halil SEYİDOĞLU, Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, Ankara 1992, s. 753

suların temizlenmesi de bir maliyet gerektirmektedir. Yine kentlerin metropolleştigi bu çağda, nüfusun yoğun olduğu yerlerde su kaynaklarının, havanın kalitesinin ve bazı çevre mallarının temininde çeşitli güçlükler yaşanmaktadır.

Biyolojik çeşitliliğin bağımlı olduğu hava, su, toprak, madenler, fosil yakıtlar, yeraltı ve yerüstü zenginlikler şeklindeki cansız doğal kaynaklar ile flora, fauna ve tüm biyolojik çeşitlilikleri kapsayan canlı doğal kaynaklar¹⁷ insanın yaşaması için ihtiyaç duyduğu şeylerdir ve bunlar ne sorusunun cevabıdır.

İkinci sorun, doğal kaynakların nasıl tüketildiği sorunudur. Doğal kaynakların nasıl kullanıldığına, tüketildiğine bakılacak olursa öncelikle nüfusun yoğun olduğu yerlerde aşırı tüketimin, sınırlı doğal kaynakları bitirebileceği pratik sonucuna varılır. Diğer taraftan nüfus yoğun olmasa da kullanım yanlışlıkları da doğal kaynakları azaltabilir. Çünkü sorumsuz, bilinçsiz, israf şeklindeki yanlış kullanım şekilleri doğal ekosistemin dengesini bozmakta, yaşal destek sistemleri çökmekte¹⁸, böylelikle de doğal kaynakların tahrip edilmesinde son derece olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Global olarak düşünüldüğünde doğal kaynakların kimler tarafından nasıl bölüşüldüğü de nüfusla çevre sorunlarının ilişkisi açısından en önemli üçüncü sorundur.

Nüfusun (hızlı nüfus artışının) doğal kaynaklar üzerinde olumsuz etkisi temel veri olmakla birlikte, ülkelerin nüfus artış hızları ile gelişmişlik düzeyleri birlikte dikkate alınmadan çevre-nüfus ilişkisi sağlıklı bir şekilde gözlenemez. Bugün dünyada Kuzey-Güney ayrımında sanayileşmiş ülkeler Kuzey’de,

¹⁷⁾ KELEŞ / HAMAMCI, a.g.e., s. 60

¹⁸⁾ BAŞOL, a.g.e., s. 29

gelişmekte olan ülkeler ise Güney’de yer almaktadır¹⁹. Kuzey’in zengin ülkelerinde nüfus artışı gittikçe yavaşlarken Güneyin görece yoksul 3. Dünya ülkelerinde hızlı nüfus artışı devam etmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında doğal kaynakların paylaşımı ise eşit değildir. Doğal kaynakların paylaşımından doğal kaynakların sahipliğinin değil de tüketim açısından paylaşımının adil olmadığını anlamak gereklidir. Örneğin dünyanın sanayileşmiş %25’lik nüfusuna dahil olan bir kişi, Üçüncü dünya ülkelerindeki bir kişiye kıyasla 15 kat daha fazla kağıt, 10 kat daha fazla çelik, 12 kat daha fazla yakıt tüketmektedir²⁰. 1990 verilerine göre Kuzey ülkelerindeki nüfus gerilerken Güney ülkelerinde nüfus gittikçe artmaktadır. Kuzey’in gelişmiş ülkelerinin ticari enerji tüketiminde Güney ülkelerinden çok ileride oldukları belirtilmektedir²¹. Böylelikle, nüfus artış hızı yüksek olan gelişmekte olan ülkeler, doğal kaynak kullanımında daha küçük parçalarla yetinirken: gelişmiş ülkeler daha büyük paya sahiptirler. Bu açıklamalar ışığında, Nasıl? sorusunun cevabı, adil olmayan bir paylaşım şeklindedir.

Kuzey-Güney ikilemi, doğal kaynakların paylaşımındaki eşitsizlikler gibi çevre sorunlarının niteliğinde de farklılaşabilmektedir. Güney ülkelerinin ekonomik ve teknolojik olarak geri kalmışlıklarına hızlı nüfus artışının da getirdiği açlık, sağlık, eğitim vb. sorunlar eklenmektedir. Kuzeyli ülkelerin beslenme sorunları hemen hemen yok gibidir. Bu ülkeler zenginlikten kaynaklanan çevre sorunlarına sahiptirler, eski teknolojilerini, bu teknolojilere uyan stok mallarını, hammadde sömürgeciliğini ve atık transferini güneyin gelişmekte olan ülkelere taşımaktadırlar.

¹⁹⁾ Güneyin bütün ülkelerini geliştirmekte olan ülkeler, Kuzeyin bütün ülkelerini sanayileşmiş ülkeler grubuna alarak tek tip bir sınıflama yapmak mümkün değildir. Fakat tıpkı Doğu-Batı Bloku şeklinde bir ayırma gidilmesinde olduğu gibi, bazı temel özelliklerden hareketle, Kuzey-Güney ayırımına gidilmesi mümkündür. Örnek verilecek olursa Batı’nın sanayileşmiş ülkeleri ile Afrika, Asya ve Latin Amerika’nın geliştirmekte olan ülkeleri açısından Kuzey-Güney çatışması olduğu bilinmektedir. Ayrıntılı bilgiler için bkz. *Lexikon Dritte Welt*, Dieter NOHLEN (Hrsg.) Hamburg 1991, s. 501

²⁰⁾ Alan DURNING, “Doymak Bilmez Bir Dünya” (How Much Is Enough?) (Çev.: İ.Orhan TÜRKÖZ) *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 110

²¹⁾ Bkz. Michael KEATING, *Değişimin Gündemi*, UNEP Türkiye Komitesi Yayını, Ankara 1993, s. 29-30

Nüfus artışının çevre sorunlarının oluşumundaki önemli rolü yadsınamaz bir gerçek iken Kuzey-Güney ülkelerinin çevre sorunları niceliksel ve niteliksel olarak birbirinden farklıdır. Kuzey ülkelerinin sebep olduğu çevre sorunları, gelişmekte olan ülkelerin sebep olduğu çevre sorunlarından daha globaldir ve sonuçları daha vahimdir. Bu arada üçüncü dünya ülkelerinde bazı kaynakların hızlı ve aşırı tüketimi şeklinde doğal kaynaklar için tahripkar sonuçların da olduğunu ifade etmek gereklidir. Bu, özellikle mutlak yoksulluk²² içinde olan ülkelerde daha çok olmaktadır. Bu ülkelerde, kuraklık ve açlık sebebiyle mer'a ve otlaklar kurumakta, su kaynakları tüketilmekte, türlerin ve biyolojik çeşitliliğin yokolmasına sebep verecek şekilde avlanma yapılmaktadır. Ancak bu ülkelerde açlık ve yetersiz beslenme nedenlerini, salt "çevrenin dayanma gücünün yetersizliğine" bağlamak da yanıltıcıdır. Bu konuda yapılan araştırmalar göstermektedir ki, sorun, mevcut besin dağılımının gerek zengin ve yoksul ülkeler arasında gerekse az gelişmiş ülkelerin kendi içinde adaletsiz dağılımından; yetersiz ve eşitsiz dağılım ise uluslararası bağımlılık ilişkilerinden ve ulusal düzlemde yanlış kaınanlaşmadan kaynaklanmaktadır²³. Diğer taraftan eğitim, bilinç ve etik gibi bireylerde bulunması gereken temel değerlerin eksikliği de sorunu geri beslemeyle (feed-back) arttırmaktadır.

B. Sanayileşme Ve Teknolojinin Gelişimi

1. Genel Olarak

Çevre sorunlarının tanınması ve tanımlanması kirlenmenin yoğun olarak başladığı Sanayi Devrimi ile birlikte olmuştur. Bu döneme kadar insanoğlu doğayla mücadele etmeyi becerebildiği ölçüde doğadan yararlanmayı ve onunla beraber yaşamayı denemiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte bu süreçte büyük bir

²²) Mutlak yoksulluk, insanların besin, giyim, barınak vb. temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar düşük bir gelir düzeyine sahip olması şeklinde anlaşılmalıdır.

²³) Jan Mansvelt BECK, Çevre ve Üçüncü Dünya, (Çev.: Kadir CANATAN), İstanbul 1990, s.80

ivme başlamıştır, bu ivme artık doğadan yararlanmak yerine doğayı sömürmek ve ona hükmetmeye yöneliktir.

Sanayileşmenin getirdiği kirlilikler başlangıçta hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği, ormanların bitki örtüsünün tahribi, asit yağmurları şeklindedir. Kentleşmeyle birlikte gecekondulaşma ve diğer kentsel çevre sorunları, görsel kirlilik, gürültü, radyoaktif kirlilik, kıyıların yağmalanması ve silahlanma çevre sorunlarının boyutlarını ve niteliklerini günümüzde oldukça değiştirmiştir. Diğer taraftan bazı ülkelerin gelişmişliğinin, kalkınmışlığının dolaylı bir olumsuz sonucu olan azgelişmişlik de üçüncü dünya ülkeleri açısından başlı başına bir çevre sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Bu arada ülkelerin gelişmişlik düzeyi yanında belirtilmesi gereken önemli bir husus ise, çevre sorunları ile ekonomik sistem tercihi arasında bir bağlantı olmadığıdır. Bugün hem kapitalist sistemli ülkelere hem de sosyalist sistemli ülkelere çevre sorunu bulunmaktadır. Ayrıca sosyalist sistemli ülkelere halkın çevre sorunlarına tepki göstermesi ne kadar zor ise, kapitalist sistemde de bireyci anlayışın çevre kirliliğine duyarlılığı azdır ve çok çevre malı devletin ve bireyin değil de toplumun olduğu için bireyler koruma konusunda özen göstermemektedirler²⁴

a) Sanayileşmiş Ülkeler

Büyük ölçüde sanayi devrimi ile hızlanan çevre sorunlarının yoğunlaştığı ve belirginleştiği dönem 1960'lı yıllardır ve çevre sorunları öncelikle sanayileşmiş ülkelere ortaya çıkmıştır²⁵. Sanayileşmiş Batılı ülkelere hava, su, toprak kalitesi gözle görülür biçimde hızla bozulmuştur. Kentlerde nüfus yoğunluğunun artması, ulaşımdan kaynaklanan hava kirliliği, gürültü kirliliği, atık maddelerle kalitesi bozulan su kaynakları, asit yağmurları ile karşı karşıya kalan orman ve

²⁴) Cihan DURA, "Çevre Sorunları ve Ekonomi", Çevre Üzerine..., Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, s. 73

²⁵) Erdoğan GÜNEŞ, "2000 Yılına Doğru Gelişen ve Büyüyen Dünyamızdaki Çevre Sorunlarının Genel Bir Değerlendirmesi", Karınca, Sayı: 690, 1994, s. 22

bitki örtüsü, endemik bitki ve hayvan türlerin ticarete konu olması belli başlı çevre sorunları olmuşlardır.

1960'lı yılların sonlarında gelişmeye başlayan bilinçlenme ve kamu kaygıları, hükümetleri ve gelişmiş sanayileşmiş ülkeleri çare arayışlarına itmiştir. Çevre koruması ve kaynak muhafazası ve programları ortaya çıkmış, onları yönetecek kuruluşlar kurulmuştur. İlk politikalar kirliliği azaltmaya dönük tedbirler içermektedirken daha sonraları vergilendirme kirlitenin sorumluluğu, kirlilik kontrol teçhizatına sübvansiyon gibi mali ve ekonomik tedbirlere yönelik politikalar uygulanmaya başlanmıştır²⁶. Sanayileşmiş ülkeler önceleri çevresel maliyetleri büyüme ve istihdam, yatırım, rekabet ve sektörlerdeki farklılıkları yüzünden kaygıyla karşılarlarken bazı uluslararası örgütlerin yaptığı çalışmalar ve bunların bağlayıcı kararları, yüzünden kirlletici tekniklerden vazgeçmek zorunda kalmışlardır ve bu ülkelerde kirlilik kontrol sistemleri yeni bir sanayi dalı haline gelmiştir.

Çevre sorunlarının gittikçe yayılması ve yoğunlaşması batılı ülkeleri ortak ve münferit kararlar almaya, eylemler oluşturmaya yöneltmiştir²⁷. 1970 yılında OECD'ye bağlı bir Çevre Komitesi kurulmuştur. Komite ülkelerin birbirlerinden farklı çevre politikaları uygulamalarını engellemek, böylelikle de ekonomik ve ticari ilişkilerin zedelenmemesi için çeşitli tedbirleri kararları uluslararası platformlarda gerçekleştirmek için çalışmıştır²⁸.

1972 Stockholm Konferansı "sürdürülebilir kalkınma" kavramıyla çevre konusuna yeni perspektifler getirmiştir. Doğal kaynakların uygun ve rasyonel kullanımına özen gösterilerek (eco development) kalkınmanın sürekli kılınabileceği (sustainable development) bu konferansta dile getirilmiştir.

²⁶ Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Ortak Geleceğimiz, 3. Baskı, 1987, s. 260

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Avrupa Topluluğu Komisyonu Enformasyon Temsilciliği, Avrupa'da Çevre Sorunları, Ankara 1979, s. 12-16

Burada hedef, gelişmekte olan ülkeler olmasına rağmen, bu ülkeler kalkınma hakkında fedakarlık edemeyeceklerini ve dünyanın bugün karşı karşıya bulunduğu evre sorunlarının bir çoğunun gelişmekte olan ülkelerden kaynaklandığını ileri srdrmřlerdir²⁹.

Gelişmekte olan ülkelerin bu savı, 1970’li yılların sonrasında da doğrulanabilecek şekilde devam etmiştir. Sanayileşmiş lkeler tekstil, demirçelik, demirdışı metaller, imento, kimya ve petrol endüstrilerinde üretimi göreceli olarak azaltmışlar, verimsiz ve kirletici endüstrilerini gelişmekte olan ülkelere kaydırmıřlardır³⁰.

Sanayileşmiş ülkelerde bu endüstrilerin yerini “Yeniliğe Açık Sanayiler” diye adlandırılan dört yeni alan almıřtır³¹. Bunlar: Enformasyon ve Görüntü Teknolojileri, Bio Teknoloji, Yeni malzemeler (Bileşikler), Yeni Enerji Kaynaklarıdır. Bunların çoğu kirleticiliği az olan veya henüz çevresel etkileri tam olarak ölçülememiş sektörlerdir. Sanayileşmiş ülkelerde sanayinin yapısındaki bu değişiklikler arasında gözden kaçan bir nokta ise kirletici tekniklerini terkeden veya ihraç eden bu ülkelerde kirlilik kontrol endüstrilerinin niçin geliştiğidir. Sanayileşmiş lkeler ve çok uluslu şirketler bu endüstrileri , gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları için geliştirmektedirler. Üstelik bu endüstrilerin pazarının oluşumu için bu ihtiyaçları yine çok uluslu şirketlerin kendilerinin yönlendirdiği ifade edilmektedir. nk³² :

- Çevreye zarar veren kazaların çoğu gelişmekte olan ülkelerde meydana gelmektedir.

²⁸⁾ Nesrin ALGAN, “Uluslararası İlişkiler ve evre”. Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XIV., Sayı:120, s. 44

²⁹⁾ ALGAN, a.g.m., s. 46; Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilme hedefleri için bkz. Birol ERTAN / Kuvılcım AKKOYUNLU, “evre ve Sürdürülebilir Kalkınma”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XV, Sayı: 133, 1991, s. 66; BEAUD, a.g.m., s. 4

³⁰⁾ Halil UÇAR, “Global Yapılaşmada evre Faktörü”, Ekonomik Büyüme ve evre Koruması, İnceleme Yarışması IV, YASED, Yayın No:39, 1991, s. 42

³¹⁾ A.g.m., s. 50

³²⁾ A.g.m., s. 52, 66, 67

- Bu kazalardan çevresel tahribatı büyük olan fabrikalar yine bu çok uluslu şirketlere aittir.
- Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın hazırlattığı "Ortak Geleceğimiz" isimli raporun yayınlanmasıyla, gelişmekte olan pek çok ülkenin firmalarına atık-arıtma sistemi için hukuki yaptırımları gündeme getirir, çok uluslu şirketlerin talep yaratma çabası olarak değerlendirilmektedir.
- Dünya Bankası'nın yap-işlet-devret modelindeki kamu yararını dışlayan özelleştirme zihniyetli bir garantörlükle, çok uluslu şirketlerin altyapı-çevre kapitalizmini beslediği de söylenmektedir³³.

b) Gelişmekte Olan Ülkeler

Bu ülkelerin esas sorunu, nüfusun temel ihtiyaçlarının karşılanamamasıdır. Nüfusun temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla doğal kaynaklara aşırı baskı yapılmakta, doğal kaynaklar ve toprak sorumsuzca kullanılmaktadır. Bu ülkelerde tarıma elverişli ekilebilir toprakların sınırına gelinmiştir. Ekstansif Tarım imkanlarının böyle olması yüzünden toprakta aşırı gübreleme ve hormonlu tarımsal üretimle yanlış bir entansif tarım uygulanmasına geçilmiştir. Bir yanda toprağın, ormanların, su kaynaklarının az gelişmiş ülkelerin kendisi tarafından tahribi ve tüketilmesi diğer yandan gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkeleri doğal kaynaklar, hammaddeler ve ekonomik açıdan sömürmesi ve tehlikeli çevresel atıklarını bu ülkelere boşaltması çevre sorunlarını daha da arttırmaktadır. Üstelik gelişmiş ülkelerin bu ülkeleri sanayileşme, teknoloji, nüfus artışı konusundaki değerlendirmeleri ve yönlendirmeleri de bilinçli bir ideolojinin, sömürü politikalarının sonucudur³⁴.

³³⁾ Ethem TORUNOĞLU, "Ekolojik Felaket Eşikte (mi?)", *Ve Kirlendi Dünya...*, (Yay. Haz.: Göksel N. DEMİRER vd.), Ankara 1977, s. 31-32

³⁴⁾ Örneğin dönemin Dünya Bankası Başkanı Robert Macnamara, gelişmekte olan ülkelerde 600 dolara malolacak bir çocuk büyütmek için 6 dolarlık bir doğum kontrolü ile önlenebileceğini söylemektedir. Bkz. David DICKSON, *Alternatif Teknoloji* (Çev.: Nezih ERDOĞAN), İstanbul 1992, s. 83

Gelişmekte olan ülkelerde azgelişmişlik de başlıbaşına bir çevre sorunudur. Üstelik bu sorun bugünün olduğu kadar geleceğin de sorunudur. Çünkü bu ülkelerin ekonomilerinde görülen krizler ve olumsuz gelişmeler uzun vadelidir. Sürekli borç ödemek durumunda kalan bu ülkeler gıda, sağlık, eğitim harcamalarından kısmak zorunda olduklarından, çevreyi korumak değil tahrip etmek durumundadırlar³⁵ Bu ülkelerde ekonomi ve sanayileşme dışa bağımlı olduğu için de sorunlar iç dinamiklerle çözülememektedir. Gelişmekte olan pek çok ülkede ekonomik durumda iyileşmeler görülememektedir. Son yıllarda Latin Amerika ve Afrika ülkelerinin pek çoğunun büyüme hızları ve ihracatlarının ithalatı karşılama oranı negatif değerlere düşmüştür³⁶. Bu ülkelerin ihracatlarının çoğunlukla tek bir ürüne dayanması da bu ülkelerin kalkınma ve büyüme hamlelerini engellemektedir. Gelişmekte olan ülkelerle planlı ve sağlıklı bir sanayileşmeden söz etmek zordur. Sanayi yerlerinin ve teknolojilerin seçiminde gerekli nesnel ve objektif koşullara rağbet edilmemektedir. Diğer taraftan teknoloji transferinde Teknoloji Transferi Davranış Kodu'na (Code of Conducton Technology Transfer)³⁷ uyulmaması veya eski teknoloji transferinde bulunmaları da bu ülkelerde çevre sorunlarını kümülatif olarak arttırmaktadır.

Sonuç olarak azgelişmiş ülkelerin çevre koruması konusundaki handikapları şöyle sıralanabilir³⁸:

- Yetersiz Risk Verisi
- Risk Analistlerinin Azlığı ve Risk Değerlendirme Donanımlarının Yetersizliği

³⁵⁾ Fikret BAŞKAYA, "Çanlar İnsanlık İçin Çalıyor", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XIV, Sayı: 120, 1990, s. 50

³⁶⁾ Birol ERTAN, "Çevre ve Üçüncü Dünya", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XV, Sayı:136, 1991, s. 40

³⁷⁾ Teknoloji Transferi Davranış Kodu, UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) tarafından teknoloji transferinde ilgili tarafların ve teknoloji satan ülkelerin uymaları gereken koşullar konusunda genel ve eşit standartların belirlenmesi, azgelişmiş ülkelerin uymaları gereken koşullar konusunda genel ve eşit standartlarının belirlenmesi, az gelişmiş ülkelerin kalkınma ihtiyaçlarına özel yer verilmesinin sağlanması amacına yöneliktir. Bkz. SEYİDOĞLU, a.g.e., s. 848

³⁸⁾ Halil İ. BULUT / Mustafa EMİR / Hüseyin ÖRS, "Az Gelişmiş Ülkelerde Ekonomik Kalkınma ile Çevre Koruma Amaçlarının Uyumlaştırılması", Ekonomik Büyüme ve Çevre Koruması, İnceleme Yarışması IV, YASED, Yayın No:39, 1991, s. 18-20

- Finansal Kaynakların Sınırlı Olması
- Çevre Kanunlarının Yetersizliği
- Mevcut Çevre Kanunlarının Uygulanmasındaki Otorite Boşluğu
- Kamuoyunun ve Politikacıların Çevre Konusuna Yeterli İlgiyi Göstermemeleri
- Teknolojik ve Organizasyonel Kaynakların Azlığı
- Güvenlik Ekipmanlarına Yetersiz Yatırım
- Politik İstikrarın Olmaması

c) Eski Sosyalist Ülkeler

Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin yanı sıra eski Doğu-Bloğu ülkelerinin çevre sorunları da oldukça ciddi boyutlar arz etmektedir. Polonya-Çekoslovakya-Doğu Almanya üçlüsüne “ölüm üçgeni” adı verildiği, Romanya ve Bulgaristan’da da durumun farklı olmadığı 90 öncesinde³⁹ çevreyle ilgili verilerin yıllarca devlet sırrı gibi saklandığı bu ülkelerde⁴⁰ 1986 Çernobil Nükleer Faciası sonrasında bloklararası (daha doğrusu teknokratlararası) sosyalist reaktörler mi daha güvenli, kapitalist reaktörler mi?” polemiği yaşanmaya başlamıştır. Kendi sistemini de sorgulayan ökoglasnostçu yaklaşım, glasnostla yani “açıklık” politikasıyla çevreye ilişkin verilerin, bilgilerin alenileşmesini, eski SSCB topraklarındaki çevre felaketlerinin, tahriplerinin duyulmasını sağlamıştır⁴¹. Sosyalist sistemli ülkelerdeki bu kirlilikler bazı kesimlerce sevinç çığlıklarıyla karşılanırken, bunun aynı zamanda iştah kabartan yatırım alanları olarak da görüldüğü ifade edilmektedir⁴². Çünkü doğanın ve çevrenin

³⁹⁾ Semra SOMERSAN, *Türkiye’de Çevre ve Siyaset*, İstanbul 1993, s. 119-121

⁴⁰⁾ Bkz. Charles E. ZIEGLER “Çevreye Sovyetlerden Bakışlar” (Çev.: Selim ÇÖREKÇİ), *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 3, Haziran 1989, s. 74

⁴¹⁾ İrfan ÇİFTÇİ, “Türkmenistan’da Kalan Sovyet Atıkları”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 662; Mary MELLOR, *Sınırları Yıkarak*, (Çev.: Osman AKINHAY), İstanbul 1993, s. 175-176

⁴²⁾ Bkz. Arslan SONAT / Ergun TÜRKCAN / Aydan ERİM / Cevat ERDER, “Çevre ve Kalkınma”, *Söyleşi, Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 120, 1990, s. 60

rehabilitasyonu için Batı'dan beklenen ekonomik ve teknik destek çevre koruma endüstrisine ve kapitalizmine de kapıyı açacaktır⁴³.

SSCB'nin dağılmasıyla,bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde çevre verileri daha rahat izlenildiğinden, "çevre"nin eski dönemde oldukça tahripkâr tasarruflara konu olduğu görülmeye başlanmıştır. Örneğin eski SSCB döneminde Azerbaycan'ın Hazar Denizi kıyısındaki Bakü ve Sumgait şehirleri insan ve doğanın gözardı edildiği birer sanayi kenti haline getirilmiştir. Sumgait ve Bakü'de yoğun petro-kimya ve kimyasal üretim havayı ve suyu yaşanabilir değerlerin ötesinde kirletmiştir⁴⁴. Sumgait'de bebek ölüm oranları eski Sovyetler Birliği döneminde Sovyetler Birliği oranından %33-48; Azerbaycan Cumhuriyetinden %10 daha yüksektir ve Sumgait'te her yıl 90 çocuk ölü doğmaktadır⁴⁵. Dünya bebek ölüm değerlerinin en üst sıralarına yerleşmiş bu şehir için bir de "Ölü Şehir" belgeseli çekilmiştir.

Her yıl 11,4 milyar metreküp kirli atık su akıtılan Hazar Denizi'nin kirliliği denizden petrol üretiminin başladığı fakat doğa ve çevre korumanın ihmal edildiği 1938'lere kadar geriye gitmektedir⁴⁶. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin 1952-1988 yılları arasında nükleer atıklarla Karaçay Gölü'nü kuruttukları ve bu radyoaktif tehlikenin Çernobil'den daha büyük olduğu belirtilmektedir⁴⁷.

Yine Gürcistan eski SSCB ülkeleri arasında endüstriyel, tarımsal ve evsel atıklara ekolojik bakımından en kötü örneklerden birisidir. Gürcistan'da

⁴³⁾ Tanıl BORA, "Reel Sosyalist Sistem Çözülürken Çevre Sorunları ve Yeşiller", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 120, 1990, s. 40

⁴⁴⁾ Salman Azimoğlu NEVRUZOV, *Genel Kimya Teknolojisi ve Sanayi Ekolojisi*, Maarif Yayını, Bakü, 1991, s. 318, 319, 332-334.

⁴⁵⁾ A.g.e., s. 334

⁴⁶⁾ Shain PANAHOV, "Hazar Denizi'nin Coğrafi Jeopolitik Çevre Sorunları", *Avrasya Çevre Konferansı, 26-28 Ekim 1994*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 1995, s. 31; TİKA, *Avrasya Dosyası*, Sayı: 100, 98/1, s. 6

⁴⁷⁾ Ömer KULELİ, "Silahlanmanın Çevre Kirliliğine Katkısı", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 139, 1992, s. 32

özellikle petrole dayalı üretim ve sanayileşme endüstriyel atıklarla Karadeniz'i yoğun olarak kirletmektedir⁴⁸.

Kazakistan'da çevrenin mevcut ve gelecekteki durumu şimdiden potansiyel tehlike arz etmektedir. Bir yandan atom ve hidrojen bombaları denemeleri (Atmosferde 125 nükleer deneme, 348 yeraltı patlaması), diğer yandan da uranyum cevheri çıkartılması ve nükleer atıklar bu ülkenin doğal dengesini aşırı ölçüde tahrip etmiş ve bu bilgiler yıllarca "gizli" damgalı resmi raporlarla kamuoyundan gizlenmiştir⁴⁹. Bunun yanında, füze yakıtı için teknik pamuk üretimi ve bir silah laboratuvarı deneyleriyle Aral Gölü kimyasal ve fiziksel olarak yoğun bir şekilde kirletilmiştir⁵⁰.

Gerek eski SSCB'den ayrılan, bağımsızlığını ilan eden bu ülkelerde gerekse batıyla bütünleşme sürecine giren Doğu Avrupa ülkelerinde, çevre verilerine ulaşılması çevre sorunlarının boyutlarının bilinmesine yardımcı olmuştur. Kuzey-Güney ikileminde Kuzeyden-Güneye çevrenin ıslahı için ciddi bir kaynak sağlanamaz iken Batı Avrupa için hayati önem taşıyan su, toprak ve hava kaynaklarının korunması için Doğu Avrupa ülkelerine teknik ve mali yardım gerekli olmuştur. Çünkü Batı Avrupa'yı -halen de tehdit eden- kirliliğe Doğu Avrupa'nın eskimiş teknolojileri⁵¹ ve bazen de iktisadiliğin "güvenlik", güvenlik standartlarının öncesinde yer alması sebep olmaktadır⁵². Artık hiç

⁴⁸) Türkiye Çevre Vakfı Yayını, "Gürcistan", Avrasya Çevre Konferansı, 26-28 Ekim 1994, Ankara 1995, s. 57

⁴⁹) Mustafa AMAN, "Kazakistan'da Nükleer Atıklarla İlgili Güvenlik Sorunları", Varna Semineri, 3-4 Mayıs 1995, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, s. 46-47

⁵⁰) Mustafin AMAN, "Antinükleer Hareket ve Ekolojik Güvenlik Sorunu", Avrasya Çevre Konferansı, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, s. 104

⁵¹) Can HAMAMCI, "Çevrenin Uluslararası Boyutları", İnsan, Çevre, Toplum, (Yay. Haz.: Ruşen KELEŞ), Ankara 1992, s. 286

⁵²) Siegbert ALBER, "Europa nach Tschernobyl: Jetzt auf grenzüberschreitende Zusammenarbeit umschalten", Umweltschutz über Grenzen hinweg, Initiativen des Europäischen Parlaments, Köln 1987, s. 20-21

kimse “kirlenme kapitalizmin ürünüdür ve sosyalist sistemlerde kirlenme yoktur” gibi iddialarda bulunmamaktadır⁵³.

2. Sanayileşme İdeolojisi ve Teknoloji Etkisi

a) Teknoloji Felsefesi

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de eski Doğu Bloğu ülkelerinde farklı iktisadi yapılar ve sistemler olmasına rağmen çevre sorunlarının giderek artmaktadır ve bu durum teknolojiyle yakından ilgilidir. Sanayileşmeyi ve teknolojiyi birer çevre sorunu sayan görüşler olmakla birlikte teknolojiden vazgeçmek de mümkün değildir. Çünkü teknoloji insan yaşamının, evrenin her alanına her biçimine karışmıştır. Teknoloji, kendine özgü iç işleyişi -üretim süreci, bu süreçte kullanılan bilgi ve hedefleri, belli kuralları, ilkeleri, yasalarının mevcudiyeti- olsa da diğer insan etkinliklerinden soyutlanamaz⁵⁴. İnsanoğlu kendi yaşamına sahip çıkmak, yararlanmak, hayatını belki de daha anlamlı, rahat ve güzel kılmak için yeni teknolojiler bulmakta ve geliştirmektedir.

Sanayileşme ve teknoloji çevre sorunlarının en önemli nedenleri arasında yer almakla birlikte, çevre sorunları açısından asıl sorgulanması gereken, teknolojiden ziyade teknoloji kullanımındaki zihniyettir. Bunun için de teknoloji felsefesiyle, kullanım zihniyetinin karşılaştırılması gerekir.

Teknolojinin nesne (ürün), süreç (üretim), bilgi, amaç (plan, niyet, dizayn, proje, hedef...), tinsellik (anlam) olmak üzere içiçe geçmiş özellikleri vardır ve özellikle tinsellik boyutunun teknolojik bilginin, üretimin, hedefin, amacın, planın, projenin, ortaya çıkacak ürünün insan ve evren açısından ne anlama

⁵³ Peter F. DRUCKER, *Yeni Gerçekler*, (Çev.: Birtane KARANAKÇI), 4. Baskı, Ankara 1994, s.136

⁵⁴ Ahmet İNAM, “Yaşamaya Sahip Çıkma Çabası Olarak Teknolojiye Felsefe Açısından Bir Bakış”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 3, Haziran 1989, s. 12

geldiğini sorgulaması açısından önemi büyüktür⁵⁵. Çünkü Teknolojinin ne anlama geldiği bilinmelidir ki teknolojiyi kullanma keyfiyeti ve teknolojiyi kontrol etme imkanı doğsun. Hangi teknoloji, felsefesindeki hangi mantık; bakış açısı ve zihniyet; insanoğlunun çevresini ve evreni nasıl etkileyebilir sorusu teknoloji felsefesinin tinsel unsurunun ortaya konulmasıdır.

Teknoloji felsefesinin temel ruhu ise hem insan hem de evreni kucaklayacak şekilde yaşama sahip çıkma anlamındaki teknoloji üretimi olmalıdır. Bugüne kadar pek çok teknolojik buluş insan hayatını kolaylaştırmıştır. İnsanın çok fazla emek harcayarak yapacağı pek çok işin süresi makinalarla çok kısalmıştır. Ama ne yazık ki pek çok işin süresinin kısılması insan hayatına her zaman bütüncül mutluluklar, rahatlıklar da getirmemiştir. Mal ve hizmetler arttıkça ihtiyaçlar da hızlanmış, insanın zaman kullanma dinamikleri değişmiştir. E.F.Schumacher'in teknoloji konusunda sözü de buna işaret etmektedir : “Bir toplumun yararlandığı gerçek boş zaman süresi, kullandığı emekten tasarruf edici makine miktarıyla ters orantılıdır”⁵⁶. Schumacher bunu Amerikan toplumundaki bir insanın, günlük koşuşturma endişeleriyle dolu yoğun temposuna karşılık sanayileşmeden az nasibini almış Burma insanının hayatının daha az baskı altında olması ve daha çok boş zamana sahip olmasının verdiği rahatlığın zıtlığı ile açıklamaya çalışmaktadır. Yine aynı yazar, teknolojinin üretim sürecine ilişkin anlamına işaretle “çağdaş sanayi toplumunda insanların taşıdıkları saygınlık, fiili üretime yakınlıklarıyla ters orantılıdır” önermesini Marks'ın “üretimin yalnızca yararlı şeylerle sınırlanmasını istiyorlar, ama aşırı miktarda yararlı şey üretmesinin ortaya bir sürü yararsız insan çıkaracağını unutuyorlar” sözüyle de⁵⁷, yani emeğin yabancılaşmasıyla desteklemektedir.

Günümüz toplumunda teknoloji, insan için fiziksel güç kullanımı ve süre açısından kolaylıklar getirdiği gibi yukarıda da işaret edildiği üzere emeği ve

⁵⁵ İNAM, a.g.m., s. 13

⁵⁶ E. F. SCHUMACHER, *Küçük Güzeldir*, 2. Baskı, İstanbul 1989, s. 112

⁵⁷ A.g.e., s.114

süreyi arttırıcı etkilere de sahiptir. Üstelik bu teknoloji günümüzde insanı ve çevreyi doğrudan ve dolaylı olarak olumsuz şekilde etkilemekte, sanayileşme ideolojisiyle çevre sorunlarını beslemektedir.

b) Sanayileşme İdeolojisine Endeksli Teknoloji Ve Çevreci Teknoloji

Bugünkü ekonomik sistemde insanın özgürleşmesine değil de üretimin arttırılmasına yöneltilen teknoloji insanın makinaya uymak için kazandığı ritim ve otomasyonla edindiği rahatsızlıkları ve üretim sırasında kazanılan meslek hastalıklarını arttırmıştır. Çalışma süresinin azalmasına karşın boş zaman süresi artan günümüzde azaldığı da öne sürülebilen insanın, ihtiyaçlarının hızla çeşitlenmesi, tüketim kalıplarının değişmesi, insanın emeğine yabancılaşması insanı üretimden ve tüketimden dışlamıştır⁵⁸.

Teknolojinin ve sanayi mal üretiminin yoğun olduğu Batılı ülkelerde, Batılı zihniyetin bu tür yanılgıları yanında teknolojik gelişmenin, insanın gerçek ihtiyaçlarına, onların toplumsal ve kültürel yapılarına uyumlu olup olmadığının araştırılmaması; ürünün insan yaşamındaki anlamının değerlendirilmemesi⁵⁹ de bu teknolojiyi değersiz kılmaktadır.

Teknoloji konusunda gözden kaçan -kasıtlı olarak da- uygun ve kirlletmeyen teknolojinin araştırılmaması, kullanılmasında tercih keyfiliğinin yaşanmasıdır. Oysa teknoloji hiçbir şeyin sebebi değildir ve teknoloji tarafsızdır⁶⁰. Teknolojiyi insanlığın yararına veya felaketine yönelik veya ideolojisine hizmet hizmet etmesi açısından kullanmak mümkündür. İdeolojiler de teknolojiyi kullanırlar,

⁵⁸⁾ Dominique SİMONNET, Çevrecilik, (Çev.: M.Selami ŞAKİROĞLU), İstanbul 1990, s. 33; Rudolf BAHRO, Nasıl Sosyalizm, Hangi Yeşil, Ne İçin Sanayi ? (Der. ve Çev.: Tanıl BORA), İstanbul 1989, s. 142

⁵⁹⁾ Ahmet İNAM, Teknoloji Benim Neyim Oluyor ?, Ankara 1993, s. 31; Ersin GÜRDOĞAN, Kültür ve Sanayileşme, İstanbul 1987, s. 45

ondan yararlanırlar. Bu yararlanma ya mevcut düzenin devamına, meşrulaştırılmasına yönelik ya da propaganda teknikleri, silahlanma gibi düzeni değiştirmeye yönelik ideolojik araçların üretilmesine talep şeklinde olabilir⁶¹. Bazen de gelişmiş ülkeler, geleneksel üretim biçimleri zayıflatılarak, iç eklenmeleri bozulmuş azgelişmiş ülkelerle bir çeşit “dikey eklemlenmeyi” (articulation) sağlamak için teknolojiyi kullanmaktadırlar⁶². Marka, patent, ihtira beratı, teçhizat, yedek parça, fabrika ve ara malı satışı, teknik yardım ve eleman programları ve gelişmiş ülke lehine yasalarla korunan çeşitli düzlemlerdeki teknoloji bağımlılığı, sanayileşmiş ülkelerin, sanayileşme ideolojisinin geliştirmekte olan ülkelere görülen olağan örneklerdir. Gelişmiş ülkelerle geliştirmekte olan ülkeler arasındaki teknoloji ve sanayi işbirliğini tamamen ve her zaman olumsuz açıdan değerlendirmenin yanlış olduğunu belirtmek gerekli olmakla beraber, günümüz liberal oyun kuralları içinde, bu işbirliğinde gelişmiş ülkelerin menfaatlerinin maksimize edildiği de gözardı edilemeyecek bir gerçektir. Bu yüzden de azalmayan rekabet ortamında teknoloji “şeffaf” değildir ve globalleşme kavramı gelişmiş ülkelerin egemenliğini arttırmaktadır⁶³. Teknoloji seçimi ve çevre ilişkisi açısından önerilecek olan ise, “rekabetçi teknoloji ve temiz üretim” dir⁶⁴.

Yine azgelişmiş ülkelere yaşanan, pek çok global çevre sorunu, çevreyi koruyucu tedbirler almamış, kâr güdüsüyle hareket eden zihniyetin bir aracı olan teknolojinin oluşturduğu çevre sorunlarıdır.

Batılı ülkeler, bugünün Üçüncü Dünya Ülkelerinin doğal kaynaklarına, Kolonyalizm döneminde siyasi ve askeri müdahalelerle doğrudan doğruya sahip olurlarken, Kolonyalizm sonrasında ise yardımlar ve kalkınma ideolojisi gibi

⁶⁰⁾ Asaf Savaş AKAT, “Teknoloji Hiçbir Şeyin Sebebi Değil” Türkiye Günlüğü, Haziran 1989, Sayı:3, s. 45

⁶¹⁾ İNAM, a.g.m., s. 14

⁶²⁾ Fikret BAŞKAYA, Azgelişmişliğin Sürekliliği, 3. Baskı, Ankara 1994, s. 112

⁶³⁾ A. Hikmet ÜÇİŞİK, “Yüksek Teknoloji Rüzgarı”, İnsan ve Kainat, Sayı: 116, 1995, s. 6

yollarla dolaylı bir şekilde bu kaynaklarını sömürmüşlerdir⁶⁵. Batı dünyası teknolojiyle, bilimiyle kapılarını araladığı bu ülkeleri kültürel olarak da tahrip etmiş, çözümün batılı değerlerde olduğu manipulasyonuna dahi gitmiştir⁶⁶.

İçinde bulunduğumuz çağda çevre kirlenmesinin globalleşmesine imkan sağlayan bir husus da çok uluslu şirketlerin pazar oluşturma çabalarıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler üzerinde, ekonomik ve politik güç (nüfuz) bütünleşmesine kadar etkisi olan bu çok uluslu şirketler, henüz üretim aşamasına ulaşmamış gelişmekte olan ülkelerin sosyal, ekonomik ve çevresel sorunlarını beslemektedir⁶⁷. Dünya ticaretini yüzde yetmişini elinde bulunduran çok uluslu şirketler hükümetler ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı üzerinde dahi nüfuz sahibidirler ve sınır tanımaz etkinlikleriyle hükümetleri tehdit etmekte, çevre toplantılarını sponsor görünümünde manipule etmektedirler⁶⁸. Çok uluslu şirketlerle ilgili bir başka görüşe göre, gelişmekte olan ülkeler idari, teknik, finansal ve hukuki açılardan çevre korumada güçsüz oldukları için, yabancı yatırımcılarla pazarlık etme şansına sahip değildirler ve bu yüzden de yabancı sermaye bu ülkelerde çevre korumada özensiz olabilirler⁶⁹. Karşı bir görüş ise, bu kuruluşların ileride maliyeti yüksek uyuşmazlıklara ve gecikmelere uğramamak için, daha yatırım görüşmelerinin başlangıcında güçlü çevre koruma kurumlarına muhatap olmayı tercih ettiklerini fakat idari düzenin bozuk olduğu yerlerde elverişsiz bir konuma düştüklerini iddia etmektedir⁷⁰. Bizce çok uluslu şirketlerin yatırım yaptıkları ülkelerde standart ve eşit bir şekilde çevre koruma

⁶⁴) Mehmet Arif DEMİRER, "2000 Yılına Doğru Teknoloji ve Çevre Sorunları", Çevre Üzerine..., Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, s. 147

⁶⁵) Yusuf KAPLAN, "Doğal Sınırları Aşmak", İzlenim, Sayı: 26, Ekim 1995, s. 10; Beşir HAMİTOĞULLARI, "Geri Kalmışlık Skandalı", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Doç.Dr. Cem Sar'a Armağan, Cilt: XXVII, No: 3, 1972, s. 856

⁶⁶) KAPLAN, a.g.m., s. 11

⁶⁷) Erkal FİDAN, "Çokuluslu Şirketler ve Azgelişmiş Ülkeler Üzerindeki Etkileri", Yönetim ve Ekonomi, Sayı:1, 1995, s.114; ALGAN, a.g.m., s. 46

⁶⁸) Temel DEMİRER, "YDD'nin Çevre Faciası", Ve Kirlendi Dünya..., (Yay. Haz.: Göksel N. DEMİRER vd.), Ankara 1997, s. 51-54

⁶⁹) Charles S. PEARSON, "Yabancı Sermaye Yatırımları, Çevre ve Ekonomik Kalkınma", Çevre Üzerine, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, s. 96

⁷⁰) A.g.m., s. 96

konusunda en iyi teknolojiyi uygulayıp uygulamadıklarına bakmak ve çevre korumada ilgili ülkenin gelişimine katkılarını gözlemlemek, yukarıdaki görüşleri değerlendirmede isabetli bir yol olacaktır.

Toplumsal ve siyasal bir tercih olarak sanayileşme ve teknolojiden vazgeçmek mümkün olmadığına göre, temel politika ya kirletici teknolojilerin tamamen terkedilmesi veya sınırlı kullanılması ya da gerekli ve yeterli tedbirlerin maksimize edilerek kullanılması şeklinde olmalıdır.

Uygun teknolojilerin seçimiyle çevre sorunlarının oluşamayacağını söylemek de her zaman mümkün değildir. Petro-Kimya sanayinde olduğu gibi “kirletici olmayan teknolojik üretim” mevcut olmayabilir. “Sıfır Kirleticili Teknik”lerin mevcut olmamasının yanı sıra “Alternatif” “Çevre Dostu Tekniklerin” keşfedilmesi ve oluşturulması da her zaman çok kolay değildir. Kısaca LNW (Low-Non Waste Technology) kodu ile ifade edilen Az Atıklı ya da Atıksız Teknolojinin Uluslararası gelişimi için BM Avrupa Ekonomik Komisyonu 1973’den beri çalışmalar yapmasına rağmen bu çalışmalar çok hızlı olmamaktadır⁷¹. Bunun temel nedenleri, üretim süreci sonucunda oluşacak zararlı atıklara sebebiyet veren maddeler yerine hangi maddelerin zararsız olacağının tesbiti için yapılacak ölçümlerin ve üretim sürecinin yenilenmesinin süre ve maliyet açısından çok zaman olacağı endişeleridir⁷².

Bu tür handikapları olmasına rağmen çevre dostu teknolojilerin üretilmesi mutlaka gereklidir. Ayrıca bu teknolojilerin üretim süreçleri için ÇED (Çevresel Etki Değerlendirmesi) yapılmalıdır. Fakat bu oldukça zordur. Çünkü objektif ve bilimsel verilerin sağlanması mümkün olmakla birlikte, bu bilgilerin elde edilmesi için para, zaman, çaba sarfedilmesi gerektiği gibi, çeşitli nedenlerle değerlendirilemeyen pek çok potansiyel bilginin dikkate alınmaması fayda-

⁷¹⁾ Türkan YILMAZ, “Teknoloji Seçiminde Çevre Faktörünün Önemi”, Çevre ve İnsan, Sayı: 10, Ankara 1985, s. 72

maliyet analizlerini güçleştirmektedir⁷³. ÇED'nin bu tür zorlukları olmasına rağmen, yine zorlukları olan Stratejik Çevre Değerlendirmesi'nin (SÇD) de dikkate alınması gereklidir. SÇD mevcut politikaların ekonomik ve sosyal faktörlerinin çevre üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesidir⁷⁴. Bunun için iyi bir bilgi akışına ve kapsamlı düşünen karar alıcılara ihtiyaç vardır. ÇED ve SÇD yanısıra, gerekirse mevcut üretim ve yaşam biçimlerine ve teknolojik yapı ile sanayileşme yeniden sorgulanarak alternatif teknolojilerin ortaya konulması gerekmektedir⁷⁵. Tüm ülkelerdeki alternatif teknolojiyi oluşturma, geleneksel teknolojileri iyileştirme, ithal teknolojileri seçip uygulama faaliyetleri, çevre kaynaklarına duyulan kaygılar doğrultusunda yapılmalı, teknoloji yeniden yönlendirilmelidir. Çünkü teknoloji doğa ile insan arasındaki kilit bağlantıdır⁷⁶. Uygun olmayan ve özensiz teknoloji seçimi, hatalı yer seçimi, yanlış projeler, doğanın dengesini aşırı derecede bozabilmektedir. Örneğin 1966'da Gana'da yapılan bir baraj ekilebilir toprakların üçte birini yok etmiş, hastalık oluşturmuş, balıkçılığı öldürmüş, ekonomik, toplumsal ve ekolojik bir yıkım oluşturmuş, hatta komşu ülke Togo'da dahi kıyı çizgisini 140 metre geriletmiştir⁷⁷.

Alternatif teknoloji, çevreci teknoloji ve yeni teknolojilere gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin açık olması gereklidir. Günümüzün bilgi ve bilişim çağında ülkelerin bu konuda işbirliği yapması gereklidir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için bilgi çağını yakalayacak teknolojik gelişmelere açık olmak giderek önem kazanmaktadır. Çünkü elektronik cahilliğin gelecekteki

⁷²⁾ Jan C. BONGAERTS, "Ursacheneindaemmung durch Technik", **Basiswissen Umweltpolitik**, Udo SIMONIS (Hrsg.), Berlin 1990, s. 167

⁷³⁾ J. H. DALES, **Çevre Sorunlarının Hukuki ve Ekonomik Temelleri**, (Çev.: Orhan TÜRKOZ), Mobil, tarihsiz, s. 46

⁷⁴⁾ Jacqui CUFF / Grace RUDDY, "Stratejik Çevre Değerlendirmesi", (Çev.: Tahir ÇALGÜNER), **ADA Kentliyim**, Yıl: 2, Sayı: 8, s. 82

⁷⁵⁾ Kemal GÖRMEZ, "Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları Üzerine Bazı Mülâhazalar", **Türkiye Günlüğü**, Haziran 1989/3, s. 7

⁷⁶⁾ Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Ortak ..., a.g.e., s. 90

⁷⁷⁾ Roger SCHAEFER, "Çevre Yönetimi ve Teknoloji", **Çevre Üzerine**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, s. 128

anlamı güçsüzlüktür. Bu ülkeler rejim ve sistem sancılarını, özgürlük ve demokrasi taleplerini bilişim araçlarına veya yeni teknolojilere karşı olmak yerine her alanda bu araçlara kolayca ulaşabilmek şeklinde çabalarlarsa sağlarlar⁷⁸. Sorun yeni teknolojilerin doğup doğmaması noktasında değildir. Sorun, kimin için, ne için ve hangi tempoda nasıl ve hangi formlarda bu teknolojinin devamlı bir şekilde genişleyebilmesinin araştırılması olmalıdır.

C. Kentleşme

Kentleşme, sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye paralel olarak kent sayısının ve kentsel nüfusun artmasıyla, kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kente has değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi sürecidir⁷⁹.

Kentleşme sanayileşmeyle birlikte hız kazanmıştır. Sanayileşme öncesi kentleşme döneminde tarımsal üretimdeki artış, taşımacılık ve ulaşımdaki gelişmeyle birlikte bu ürünlerin değişik bölgelerde depolanması, dağıtımı ve değişimi için örgütlenmeler gerektirmiş ve böylelikle de bu dönemde kente ait zanaat ve hizmetlerde uzmanlaşma başlamıştır⁸⁰. Sanayi Devrimiyle makinalaşmanın hızla çalışma hayatının ve ekonominin içine girmesi ve buhar gücünün nüfusun mekanda yoğunlaşmayı arttırması, elektriğin mekanda yayılımı; ulaşım imkanlarının mobilitayı hızlandırmasıyla geleneksel kent yapısı da değişikliklere uğramıştır.

Ucuz enerji ve hammadde temini amacıyla ulaşım yerlerine yakın, insan emeğinin ucuz ve kolay sağlanacağı yerleşim yerleri yani işçi kentleri

⁷⁸) Joseph HUBER, *Die Verlorene Unschuld der Ökologie*, Frankfurt am Main 1986, s. 132

⁷⁹) Ruşen KELEŞ, *Kentleşme Politikası*, Ankara 1993, s. 19

⁸⁰) Eyüp G. İSBİR, *Şehirleşme ve Meseleleri*, Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara 1991, s.17

doğmuştur⁸¹. Kentleşmeyi sanayileşme yanında nüfus artışı da hızlandırmıştır. 1920 yılında dünya kentli nüfusu 100 milyon iken, 1950'de bu rakam 735 Milyona ulaşmıştır. 1985'de 2 milyara yaklaşan bu rakamın 2000'li yıllarda 3 milyara ulaşacağı BM'ce tahmin edilmektedir⁸².

Kentleşme gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı özelliklere ve süreçlere sahiptir. Batı'nın kentleşmesi sanayileşmeye dayanmaktadır. Bu ülkelerde nüfus artışı ve köy-kent doğurganlık ayırımları kentleşmede önemli bir role sahip değildir. Gelişmekte olan ülkelerde kentleşme, genellikle sanayileşmeden önce gitmektedir ve kentsel nüfusu öncelikle göçler beslemektedir. Bu ülkelerde kesim değiştiren faal nüfus, tarım kesiminden hizmet sektörüne kaymaktadır. Ayrıca ciddi bir sanayileşme ve kalkınma olmadığı için bölgelerarası dengesizlikler de ciddi sorunlar oluşturmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde çevre sorunları zenginlikten kaynaklanan üretime ve tüketime dayalı problemlerden kaynaklanırken, gelişmekte olan ülkelerde ise plansız kalkınma, yoksulluk, bilgisizlik, eski teknoloji seçiminden ve etik kaygısızlık ve siyasi manipulasyonlardan kaynaklanmaktadır.

Dünyanın gittikçe artan nüfusu ve yeryüzünün giderek kentleşmesiyle gıda maddelerinin üretim ve dağıtımı, ulaşım araçlarının hızla artması, kentlerdeki artan enerji ihtiyacı, doğal çevre üzerinde olumsuz baskılar oluşturmaktadır. Kentlerin nüfuslarının hızla artması mekansal ve dikey yayılımı arttırdığından elverişli tarım arazilerinin, su havzalarının, kıyıların yerleşime açılmasını hızlandırmış, toprak, su ve hava kirliliği yanında tarihi ve doğal çevrenin tahribini hızlandırmıştır. Ayrıca kentleşme flora ve fauna türlerinin yaşam

⁸¹⁾ KELEŞ, a.g.e., s. 20-21

⁸²⁾ Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Ortak..., a.g.e., s. 291

sürelerini ve türlerin devamını olumsuz etkilemekte, doğal dengeyi bozmaktadır. Hatta kentleşme ve sanayileşme endemik türleri de yok etmektedir⁸³.

Gelişmekte olan bu ülkelerdeki hızlı, aşırı ve çarpık kentleşme sürecinde kentsel ve kamusal hizmetlerin yeterince karşılanamaması, toplumsal ve ekonomik sorunların, göç edenlerle birlikte şehre taşınması çevre sorunlarını da beraberinde arttırmıştır.

Özellikle gelişmekte olan bazı ülkelerde hemen hemen Tek Büyük Kent haline gelmiş bazı kentlerin kent ve çevre sorunları açısından alarm verecek bir nüfus yığılmasına sahip olması bu kentlerin ve ülkelerin gelecekteki durumunun daha da kötüleşeceği sinyallerini vermektedir. Mexico City, Kalküta, Bombay, Jakarta, Delhi, Manila, Tahran, Karaçi ve Bogata gibi kentlerin 1980 ile 2000 yılları arasında nüfuslarını ikiye katlayacağı ve bunun Slum-Squattersiedlung, içme suyu temini, çöp imhası, hava kirliliği, arazi kullanımı gibi kentsel ve çevresel sorunları giderek arttıracığı, toplumsal yaşamı ve sağlığı olumsuz şekilde etkileyeceği⁸⁴ Global 2000 Raporu'nda belirtilmektedir⁸⁵.

Kentleşmeyle oluşan ve artan sorunlarla, toplumsal ve ekonomik sorunlar birbirlerini beslemektedirler. Çevre sorunlarının bilinen ekolojik tahripleri yanısıra, kentleşmeden kaynaklanan işsizlik, konut sorunu, sosyal değişim, kentsel şiddet, yabancılaşıma ve kültür erozyonu gibi varyantları da vardır. Diğer taraftan konut, hem yapımı ve yerleşimi itibariyle doğrudan çevre sorununa sebep olabilirken hem de niteliksiz yönüyle insanı en yakından ilgilendiren bir çevre sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁶. Nüfus baskısı kentlerde konut ve arsa talebinin çok yüksek boyutlara ve rantlara ulaşmasına sebep olmuş, siyasi

⁸³⁾ Bkz. Yücel ÇAĞLAR / Ali DEMİRİSOY / Tuna EKİM / Sühendan KIRAC, "Flora ve Fauna", Türkiye Çevre Sorunları 95, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, s. 387

⁸⁴⁾ Lexikon Dritte Welt, a.g.e., s. 517

⁸⁵⁾ Bkz. a.g.e., s.276, Global 2000 : ABD eski başkanlarından Jimmy Carter'ın 1980'de hazırlattığı küresel konuları değerlendiren rapor.

⁸⁶⁾ Kemal GÖRMEZ, "Çevre Sorunları ve Konut", Karşıla, Sayı: 656, Ağustos 1991, s. 383

çevreler yeterli çözüm bulamadıkları için gecekondü şeklindeki çözümlere gözyummak zorunda kalmışlardır⁸⁷.

Konut planlarına aykırı en büyük ve en önemli sorun olarak zikredilebilecek gecekondü olayı bugün gelişmekte olan ülkelerin hemen hepsindeki en önemli kentleşme sorunudur. Taşıdığı sorunlar yüzünden de potansiyel bir çevre sorunudur.

Kentleşmeyle artan sorunları besleyen bir unsur da kentlileşmemekten kaynaklanmaktadır. Sanayileşmenin, kapitalizmin gelişmesinin, tüketimi ve rantı kamçılması; insanların kent havasının özgürlüğünü denetimsizlik olarak algılayıp kamu ve çevre mallarına ve çevre değerlerine sahip çıkmaması aksine zarar vermesi yani Vandalizmin yayılması ; insanın çevresiyle yani yaşadığı ortamla ilişkisini bozmakta⁸⁸, çevresel ahlâk hissedilmeksizin sarsılmaktadır.

Batı ülkelerinde kentsel çevre sorunlarını, büyük endüstriyel üretim ve trafik yoğunluğunun sonucu olan şehir kirlenmesine indirgemek isteyen eğilimler yanısıra yerleşim ve iş çevresinin getirdiği ruhsal sorunlar olarak sorgulanması gerektiğini düşünenler de vardır⁸⁹. Doğal çevrenin sunileşmesinin kentlerin ve insanların problemlerini de giderek arttırmasının temelinde kentte insani ritmin egemen olması⁹⁰ ikinci tür yaklaşımı yansıtmaktadır. Yine bugünün Batı kent merkezlerinde insanların hayatlarında bir şeylerin eksik olduğunu hissetmelerini Nasr, doğrudan doğruya tabiatı dışlayan yapay bir çevrenin oluşturulmasından kaynaklandığına bağlamaktadır⁹¹. Diğer yandan Nasr, islami bakış açısı çerçevesinde inanmış birinin doğal çevreyi sömürülecek bir yurt

⁸⁷⁾ Ayda ERAYDIN, "Sermaye Birikim Sürecinde Kentler", Deftter, Haziran-Eylül 1988, s. 147

⁸⁸⁾ Ruşen KELEŞ, "Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler", Prof. Dr. Yılmaz GÜNAL'a Armağan, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 49, No: 3-4, Haziran-Aralık 1994, s. 275-276

⁸⁹⁾ BECK, a.g.e., s. 125

⁹⁰⁾ Mustafa ARMAĞAN, Şehir Asla Unutmaz, İstanbul 1996, s. 15

değil de evi olarak görmesi gerektiğini, kendisini ilahi kanunlara teslim etmiş yolcu gibi düşünmesini istemektedir⁹².

Kentin mekansal, fiziksel ve demografik olarak büyümesi ve çevre sorunlarının artması karşısında kentlileşmeciler çeşitli çözüm modelleri aramışlardır. Yaşanabilir kent arayışları çabaları içerisinde Ebenezer Howard'ın 1800'lerdeki : Bahçe Kent'i (Garden City) ; İngilizlerin Yeni Kent (New Town), kır ile kenti birleştirici ve göçü dengeleyici model olarak Köy-Kent ve Tarım Kentleri gibi modeller ortaya konulmuştur. Günümüzde yaşanan kent ve çevre sorunlarını en aza indirgeyecek bir model olarak ise Ekopolis Modeli de Yaşanabilir Kent üzerine bir model anlayışıdır⁹³. Bu model ülkesel-sınıfsal ve kentsel güç dengelerinin aşılması halinde Yaşamak / Çalışmak / Dinlenmek / Dolaşmak temel işlevlerinin, oluşturulacak -Sağlıklı Çevre- Planlı Çevre-Demokratik ve Kültürel Çevreyle bütün dünyada sağlanabileceğini savunmaktadır⁹⁴.

Kentleşmeyle artan çevre sorunlarının önlenmesinde mikro ve makro planların birbirine uyumu temel şarttır. Bu bağlamda da istihdam ve iskânda. kümülatif sorunlar yaratacak şekildeki kırsal kesimden kente göçün denetlenmesi gerekmektedir. Yerleşim ve sanayi alanlarının, ulaşımın, yeşil alan gereksiniminin iyi analiz edildiği kent planları da çevre sorunlarının önlenmesinde önemli fonksiyonlar içermektedir. Fakat bilindiği gibi bazen hazırlık aşamasında tercihlerde ve kararlarda isabetsizlikten bazen de uygulamadaki keyfilikten kent planları yeterince güvenilir olmamaktadır. Kent planlarının kentin doğal, sosyal, ekonomik ve idari durumlarına uymaması, sık

⁹¹⁾ Seyyid Hüseyin NASR, *İnsan ve Tabiat (The Encounter of Man and Nature)*, (Çev.:Nabi AVCI), İstanbul 1991, s. 11

⁹²⁾ Mustafa ARMAĞAN, "S.H. Nasr'a Göre İslam'da İnsan-Çevre İlişkileri", *İzlenim*, Sayı: 26, Ekim 1995, s. 49

⁹³⁾ Birol ERTAN, "Ekopolis Kent ve Çevre İlişkisi Temelinde Yaşanabilir Kent İçin Düşünceler", *Yeni Türkiye*, Ankara 1995/1, s. 545

⁹⁴⁾ Birol ERTAN, "Yaşayan Kent", *Ve Kirlendi Dünya...*, (Yay. Haz.: Göksel N. DEMİRER vd.), Ankara 1997, s. 183-198

sık değişmesi, maddi çıkarlar yönünden yoğun kullanımlara açılması⁹⁵ yanlış arazi kullanımının tarım topraklarının yitimine neden olması⁹⁶, çevre sorunlarını önleme yönünden kent planlamasının temel fonksiyonlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Kentleşme sorunlarının köktenci ve uzun süreli çözümlere konu olmaması, ekonomik ve sosyal konjonktürün ivedi kıldığı huzursuzluğu yatıştırıcı önlemlerle geçirilmesi, kentlerin anarşik büyümesinin kollektif donatılarının yetersizliğinin ve doğal çevreyle ilişkisinin kesilmesinin de sebebi olmaktadır⁹⁷. Ayrıca kentsel gelişmenin giderek standartlaştığı ve şahsiyetsizleştiği bu çağda her kentin farklı, özgün, dizaynına ve tarihine yeterince önem verilmemesi, koruma ve yenileme çalışmalarına gerekli kaynağın ayrılmaması da kentsel çevre sorunlarını beslemektedir⁹⁸.

Kentsel ve çevresel sorunları ve kentleşmeyle giderek artan yerleşim sorunlarını global olarak ele alan en büyük ve kapsamlı toplantılar Habitat Toplantıları'dır. İlki 1976'da Kanada'nın Vancouver şehrinde ikincisi 1996'da İstanbul'da yapılan Habitat toplantıları halihazırdaki ve gelecekteki kentsel sorunlara çözümler bulmayı amaçlamaktadır.

Kelime anlamı olarak İnsan Yerleşmeleri, Yaşam Çevresi anlamına gelen Habitat, Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Örgütü'nün adıdır. Örgütün temel amaçları, yerleşme politikaları ve stratejilerini tespit etmek ; yerleşim planlaması yapmak ; konut, altyapı ve kent hizmetlerinin sunulmasında teknik işbirliği, araştırma, planlama, haber alma, eğitim ve yayın faaliyetlerinde

⁹⁵) Ayten ÇETİNER, "Kentbilimci Gözüyle Çevre" İnsan, Çevre, Toplum (Yay. Haz.: Ruşen KELEŞ), Ankara 1992, s. 102

⁹⁶) Necmi SÖNMEZ, "Çevre, Toprak ve İnsan", İnsan, Çevre, Toplum (Yay. Haz.: Ruşen KELEŞ), Ankara 1992, s. 37-38

⁹⁷) Can HAMAMCI, "Çevre ve Hukuk", Prof. Dr. Fehmi YAVUZ'a Armağan, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1983, s. 239

⁹⁸) Graeme SHAUKLAND, "Tarihi Değeri Olan Kentlere Neden El Atmalıyız", (Çev.: Kamuran TUNCAY), Cogito, Kent ve Kültürü, Sayı: 8, 1996, s. 23-25

bulunmaktadır⁹⁹. 1976'da Kanada'nın Vancouver'da 131 ülkenin katıldığı Habitat I'in temel konusu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde insan yerleşimleridir. Vancouver Deklarasyonunda devletin konut politikası, ister şehirde ister kırsal alanda olsun bütün insanların eşitçe, insan onuruna yakışır nitelikteki bir yerleşimin planlaması ve bunun uygulanmasının sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması şeklinde açıklanmıştır.

Habitat II'nin genel amaçları ise "toplumsal ilerleme ekonomik büyümenin önemli girdisini oluşturan insan yerleşimlerinin taşıdığı potansiyel ve karşılaştığı sorunlar konusunda, dünya ölçeğinde bilinç düzeyini yükseltmek, dünyanın siyasi, toplumsal ve ekonomik liderlerin insanların yaşama ortalamalarını sağlıklı, güvenli, adil ve yaşanabilir kılma amacını benimsemelerini sağlamaktır" şeklinde tanımlanmıştır¹⁰⁰.

Habitat II'nin büyük bir dünya zirvesi olarak planlamasına karşılık Küba Lideri Fidel Castro'nun da eleştirdiği gibi dünya zirvesindeki bir toplantıya, gelişmiş ülkelerin alt düzeydeki temsilcileriyle katılması, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin kentsel ve çevresel sorunlarının çözümlerinin salt "global" bir anlayışla ele alınamayacak nicelik ve nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ise Habitat II'nin amaçlarını temelden işlevsizliğe götürmektedir. Yani küreselleşme başlığında zengin ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki ikilem sürüp gidecektir. 19-22 Kasım 1995 tarihleri arasında Dubai'de yapılan "En İyi Uygulamalar Konferansı"nda da görüldüğü gibi, Batılı ülkelerin dile getirdiği kentsel sorunlar, yeşil kent, yaya mekanları, kentsel yenileme, yeni mimarlık, ortak alanların tasarımı gibi kentsel tasarım sorunları ve bunların siyasi iken gelişmekte olan ülkelerin gündemleri, birlikte konut üretimi modelleri, fakirlerin konut edinmesi, yüksek konut yapılarının üretimi,

⁹⁹⁾ Ruşen KELEŞ, *Kentleşme Politikası*, İkinci Basım, Ankara 1993, s. 447

¹⁰⁰⁾ *Habitat II Bülteni*, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Habitat II Proje Koordinasyon Birimi, Sayı:1, Aralık 1995, s.1; Habitat toplantıları ve Türkiye'nin Habitat ruhunu ne kadar özümlediği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özer BOSTANOĞLU, "Türk Kentleşmesinde Saat 2000'e 5 Kala Habitat", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 2, Haziran 1995, s. 84 vd.

hava kirliliği ve katı atıklar gibi çok daha farklı konuları kapsamaktadır¹⁰¹. Görüldüğü gibi kentsel tasarımların nitelikleri bu ülkeler arasında, oldukça farklıdır. Çünkü gelişmiş ve gelişmekte olan ve her iki grubun özelliklerine sahip ülkelerin özellikleri birbirinden çok farklıdır. Yani global ölçekte ortak bir kentsel tasarım mümkün değildir. Gerekli olan, ülkelerin kendi özgün koşullarına uygun yaşanabilir ve sürdürülebilir yerleşimlerin sağlanması ve planlama kararlarının uygulanabilme çerçevelerinin yeniden tanımlanmasıdır.

Habitat II Kent Zirvesi’de yaşanabilirlik ve sürdürülebilirlik kent tasarımlarına ışık tutacak iki temel ilke olarak yer almaktadır. Habitat Türkiye Ulusal Komitesi’nin hazırladığı Türkiye Ulusal Eylem Planında bu ilkeler şöyle açıklanmaktadır¹⁰²: “Sürdürülebilirlik kalkınmaya referanslı gelişmiş bir ekolojinin söylemi içindeki bir kavramdır. Sürdürülebilir kalkınma, günün gereksinimlerini gelecek kuşakların kendi gereksinme olanaklarını azaltmadan karşılayan kalkınmadır diye tanımlanmaktadır. Gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılayabilmek ilkesi kabul edilince de doğal kaynakların tahrip edilmemesi, ekolojik dengelerin sürdürülmesi ve korunması gerektiği hemen görülmektedir. Bu kavramı kalkınmaya değil de iyi bir yerleşme sistemine ilişkin olarak kullandığımızda gelecek nesillerde sürdürülebilir olan yaşanabilir yerleşmeler olacaktır.” İlhan Tekeli’ye göre Sürdürülebilirlik ilkesi, bir yerleşmenin mutlaka iyi bir yerleşme olmasını sağlamaya yetmeyeceği için Yaşanabilirlikle desteklenmeye ihtiyaç gösterir¹⁰³. Yaşanabilirlik ilkesi ise yukarıda adı geçen raporda şöyle açıklanmaktadır: “Yaşanabilirlik, toplumların yerleşmelerinin gerçekleştirmesi gerektiği, üzerinde uzlaştıkları performans ölçütleriyle tanımlanan bir ilkedir”¹⁰⁴. Yani bir yerleşmede yaşayanlara yeterli ve sağlıklı bir şekilde su, hava ve barınma koşullarının sağlanması, görsel ve

¹⁰¹) Baykan GÜNAY, “Yaşanabilir Bir Dünyada Kentsel Tasarımın Rollerini” *Bilim ve Teknik*, TÜBİTAK, Sayı: 340, Mart 1996, s. 46

¹⁰²) Gökhan TOK, “Habitat II’ye Doğru Kentte Yaşam”, *Bilim ve Teknik*, Sayı: 340, Mart 1996, s. 48

¹⁰³) *Habitat II Bülteni*, Sayı: 2, Ocak 1996, s. 6

¹⁰⁴) A.g.e., s. 6. Bu ilkelerin Türkiye açısından nasıl gerçekleştirilebileceği hakkında bkz. Hak-İş Raporu, “Sürdürülebilir Kalkınma ve İnsani Yerleşimlere Bir Bakış”, *Hak-İş*, Temmuz’95, s. 53

işitsel sorunlardan uzak, güvenli, huzurlu, kültürel ve estetik değerlere sahip bir hayatın sunulabilmesinin planlanması ve uygulanmasıdır. Burada ihmal edilmemesi gereken bir konu da, yerleşim yerlerinin geleneksel ve iklimsel özelliklerinin dikkate alınmaması halinde insanın doğal ve sosyal uyumunun etkileneceğidir¹⁰⁵. Oysa Habibat II Türkiye Raporu'nda özellikle Türk toplumsal yapısında birtakım ana unsurların değiştirilmeye çalışıldığı, Rapor'un Türkiye'yi temsil edemeyeceği de ifade edilmektedir¹⁰⁶. Kentleşmenin çevre üzerinde olumsuz etkileri yanısıra kentli yurttaşlarda çevresel duyarlılığın daha önce artacağı ve siyasal partilerin bu konuyu gözardı edemeyeceği¹⁰⁷ hususlarının iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylelikle hem kentleşme sorunlarının hem de kentleşmenin neden olduğu çevresel sorunların günümüz ve gelecek kuşaklar için azaltılabileceği düşünülmektedir.

D. Tüketim Toplumu

İktisadi anlamda tüketim mal ve hizmetlerin insan ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde kullanılmasıdır ve bu ihtiyaçların karşılanması insana fayda sağlamaktadır¹⁰⁸. Tüketim ve Üretim birbirini besleyen iki kavramdır. Günümüzde sanayi kuruluşları, kârlarını maksimize etmek için yapmış oldukları üretim miktarlarını belli bir optimal büyüklüğün altına düşürmemek zorundadırlar. Bunu sağlamak için talebin canlı tutulması, toplam talebin düşürülmemesi gerekmektedir. Bu ise artan ve değişen ihtiyaçlara göre mal ve hizmetin çeşitlenerek talebi arttıracak tüketimin beslenmesi şekliyle sağlanabilir. Gelişen kapitalizmde ekonominin temel esprisi kullanım değii

¹⁰⁵⁾ ARMAĞAN, a.g.m., s. 49; SHAUKLAND, a.g.m., s. 24

¹⁰⁶⁾ Bilal ERYILMAZ, "Küreselleşen Dünyada Kent, İnsan ve Yönetim", İzlenim, Mayıs-Haziran 1996, s. 93

¹⁰⁷⁾ Ruşen KELEŞ, "Kentleşme, Nüfus ve Çevre", Çevre Üzerine, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, s. 193

¹⁰⁸⁾ Halil SEYİDOĞLU, Ekonomik Terimler, Ansiklopedik Sözlük, Ankara 1992, s. 888

tüketimdir. Bu tüketim sadece tüketim malları sektöründe değil her tür teknik donanım ve makinaların “tüketimi” için de geçerlidir¹⁰⁹.

Bilinen arz ve talep yasalarına göre işleyen ekonominin, Sanayi Devrimi sonrasında artan ve büyüyen sanayi kuruluşlarıyla kollarıyla ve otomasyonla birlikte niteliği değişmiştir. Kalıcılığa dayalı ekonominin yerini geçiciliğe dayalı ekonomi almıştır¹¹⁰. Malın onarılarak yeniden değerlendirilmesi yerine yeniden üretilmesi daha ekonomik görülmeye başlanmış, üreticiler aynı malı yeniden ve çeşit çeşit üretmeye başlamışlardır¹¹¹.

İletişim teknolojisindeki araçlar ile –ki bu araçlar yine aynı sermaye gruplarına aittir- bu mallar tüketicilere duyurulmuş, suni olarak yeni yeni ihtiyaçlar oluşturulmuştur¹¹². Tüketim olgusunun körüklenmesi moda ile desteklenerek ihtiyaç duyulsun-duyulmasın her mala yönelik talep arttırımına gidilmiştir. Bunda da kapitalist ekonomilerin GSMH’lerinde önemli yeri olan reklamcılık sektörünün, reklam ve moda ile yönlendirdiği tüketim tercihlerinin rolü vardır. Neoklasik fayda fonksiyonu dışsal olarak -malların subjektif faydasına göre değil- reklam ve modaya göre sistem içinde belirlenmektedir. Diğer taraftan başkalarından geri kalmamak ; toplumsal yaşam standartları gereği kullanma mecburiyet; verimlilik ve faydaları düşünülmeden başka tüketicilerin tüketim tercihlerinden etkilenecek yapılan tüketimlerde ekonomik kullanım ve fiziki dayanıklılıklarını tamamlamadan¹¹³ “kullan-at” tüketici felsefesi içinde hurda ve çöpe dönüşen mallar doğal kaynaklar üzerinde yani çevre üzerindeki baskıyı arttırmaktadırlar.

¹⁰⁹⁾ Robert HAVEMANN, *Yarın Sanayi Toplumu Yol Ayrımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya*. (Çev:Erol ÖZBEK), İstanbul 1995, s. 30

¹¹⁰⁾ İbrahim USLU, *Çevre Sorunları*, İstanbul 1995, s. 31

¹¹¹⁾ Nazif GÜRDOĞAN, “Sınırsız Büyümenin Ekonomik, Çevresel ve Kültürel Etkileri”, *İnsan ve Çevre*, (Yay. Haz.: Mustafa AYKAÇ / Selim ARGUN), İnsanlığa Hizmet Vakfı, İstanbul 1992, s. 47

¹¹²⁾ Göksel N. DEMİNER, “Küresel Ekolojik Kriz Bireysel Ahlak Anlayışındaki Dönüşümlerle Önlenebilir mi?”, *Ve Kirlendi Dünya...*, (Yay.Haz.: Göksel N. DEMİNER vd.), Ankara 1997, s. 90

¹¹³⁾ Arslan SONAT, “Yerleşik İktisadın Paradigması ve GSMH” *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XIV., Sayı:120, 1990, s. 35

Günümüzde her şeyin gittikçe artan bir oranla satın alınması, kullanılması alışkanlık haline gelmiş, “tüketmek için tüketmek” bir hayat tarzı olmuştur. Tüketmek birey için bir zorunluluk haline gelmiştir. Fakat bu tüketim, bireylerin özgür eylemi değil, ekonomik ve toplumsal sistemin zorlamasıdır¹¹⁴.

Günümüzde insanların gelir düzeylerin ve sosyal statülerin iyileşmesiyle tüketim alışkanlıkları da değişmektedir. Çeşitli ve pahalı olanı, markalı olanı tüketmek bir sosyal prestij sayılmaktadır. İnsanlar gelirlerindeki artışlarla -veya azalsa da Giffen Paradoksu’nda olduğu gibi- pahalı olana ve çok tüketmeye yönelmişler, tüketim kalıplarını zorlayarak değiştirmişlerdir.

Mal ve hizmetlere ulaşmada çağın getirdiği kolaylıklar da tüketimi hızlandırıcı yönde etkide bulunmaktadır. Günümüzde insanlar dev süpermarketlerde ihtiyacı olsun olmasın pek çok şeyi satın almakta ; evde kataloglardan veya televizyondan seçim yapıp, sipariş verebilmekte ; kapı kapı dolaşan pazarlamacılar alışıveriş etmekte, telefonla ve internet bağlantısıyla sipariş verip, posta çeki veya kredi kartı hatta evinden bireysel bankacılıkla ödemedede bulunabilmektedir.

Mikro düzeydeki bu tüketim alışkanlıkları toplumların makro tüketim ve üretim şekillerini de etkilemektedir. Mal ve hizmetlerin çeşitlenmesi ve teknolojiadaki ilerlemeler mevcut üretim modellerinin öngörülen tüketim süresini tamamlamadan değişmesini gerekli kılmaktadır. Bu ise hammadde ve emeğin israfına yol açmaktadır.

Bu tüketim çılgınlığı ve israfın çevre açısından önemine gelince dünyanın tüketim olgusunun iyi irdelenmesi gerekmektedir. Kim, neyi, nasıl tüketerek, çevre sorunlarına sebep olmaktadır?

Dünyanın farklı bölgelerinde ve ülkelerin farklı nüfus göstergeleri ışığında doğal kaynakların, kimler tarafından nasıl etkilendiğinin tüketim açısından önemi büyüktür. 1985 rakamlarına göre 4.8 Milyarlık dünya nüfusunun 1,17'sinin Gelişmiş Bölgeler'de olmasına karşılık Az Gelişmiş Bölgeler'in Nüfusu 3,66 Milyardır. Bu bölgelerin yıllık nüfus artışı oranı sırasıyla yüzde 0.6 ve 2.0'dır¹¹⁵. Bu da göstermektedir ki gelişmekte olan ülkelerin yer aldığı bölgelerin nüfusu, gelişmiş bölgelerin nüfusunun iki katıdır. Önümüzdeki dönemde de halen genç nüfusa sahip bu bölgelerin nüfusu hızlı bir şekilde artacaktır. Dünyada Kuzey-Güney ikilemi içerisinde az gelişmiş ülkeler ve bölgeler "Güney"nin içerisinde yer almaktadır. Doğal olarak Güney ülkelerinde çevre ve doğal kaynaklar üzerindeki tüketim baskısının Kuzey'den yüksek olması beklenebilir. Oysa yapılan pek çok araştırmanın sonucuna göre dünya kaynaklarının %85'ini Kuzey Yarımküre, %15'ini ise Güney Yarımküre tüketmektedir¹¹⁶. Bir başka ifadeyle, nüfus artış hızı yüksek olan ülkelerin tüketim açısından oluşturdukları sorunlar, gelişmiş ülkelerin gerisindedir. Hindistan'da Indra Gandhi Araştırma Enstitüsü'nce yapılan bir araştırmada Dünya Tarımsal Üretiminin %75'ini; enerjisinin %70'ini; kağıt ve çeliğin %80'ini, dünya nüfusunun dörtte birinin yaşadığı Kuzey ülkeleri tarafından kullanıldığı açıklanmıştır¹¹⁷. Kuzey Güney arasında 15/1 oranında milli gelir dengesizliği de genel tüketim eğilimi ile birlikte Kuzey ülkelerinin daha fazla kaynak kullanarak bir çeşit kirlilik dengesizliği oluşturmaya neden olmaktadır¹¹⁸.

Sanayileşmiş bir ülkenin nüfusuna eklenen bir insan, Üçüncü Dünya Nüfusu'na eklenen bir insana göre çok daha fazla tüketmekte ve doğal kaynaklar üzerindeki baskısı da daha fazla olmaktadır. Görüldüğü gibi tüketim düzenleri

¹¹⁴) Demet ÖZDENKÖŞ, "Tüketici ve Çevre", *Karınca*, Sayı: 738, 1998, s. 17

¹¹⁵) Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Ortak ..., a.g.e., s.136

¹¹⁶) Bkz. Fatma ÖZDEMİR, "Ekolojik Krize Genel Bakış", *Ve Kirlendi Dünya...*, (Yay. Haz.: Göksel N. DEMİRER vd.), Ankara 1997, s. 76

¹¹⁷) Sinan VARGI, "Çevre Sorunları Modern Yaşama Zihniyetini Nasıl Değişime Zorluyor?", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XVIII., Sayı:173, s. 60

ve tercihleri de tüketicilerin sayısı kadar doğal kaynakların korunmasında önem arz etmektedir¹¹⁹. Tüketim biçimlerine bakıldığında paketlenme veya kullanım sonrası ortaya çıkan artık maddelerin yoğun olduğu ülkelerin Kuzey'in sanayileşmiş ülkeleri olduğu görülmektedir. Örneğin gelişmiş ülkelerde bir kişinin yıllık evsel atık miktarı 500 kg.'dır ve bunun %20'sini kağıt ; %11.6'sını cam, %7.6'sını plastik gibi yeniden değerlendirilebilecek maddeler oluşturmaktadır¹²⁰. Yani nüfus artışından, yoğunluğundan ziyade tüketim modelleri çevre kirliliğinde daha belirleyici role sahiptir. Örneğin dünya nüfusunun %16'sına sahip olan Hindistan dünyada üretilen enerjinin %3'ünü tüketmekte iken dünya nüfusunun %5'ine sahip Amerika Birleşik Devletlerinin tükettiği enerji, dünyada üretilen enerjinin %25'dir. Yine dünyada meydana gelen karbondioksitin %22'sini Amerika Birleşik Devletleri üretirken, Hindistan'ın payı ise %3'tür. Buna göre, Hindistan'ın Amerika Birleşik Devletleri'ne göre çevre sorunları oluşturmada üç misli etkenliğe sahip olduğunu söylemek, görüldüğü gibi, mümkün değildir¹²¹. Diğer taraftan bu ülkelerde lüks tüketim anlayışı, hayat tarzı haline gelmiştir. 1980 sonrası ABD'de israf aşırı ölçüde artmıştır. Örneğin 1978-1987 arası Jaguar marka araba sayısı 8 kat, 1980 sonrası BMW marka araba sayısı 10 kat artmış, kürk alım yaş ortalaması 50'den 26'ya düşmüştür. Benzer gelişmeler Japonya ve Avrupa'da da görülmüştür¹²².

Eski Doğu Bloğu ülkelerinde de tüketim tercihlerinde değişiklikler söz konusudur. Sosyalist sistemdeki yapısal değişimler sonrasında yaşanan sistem sorgulanmasıyla birlikte Amerikanvari hayat tarzına uyan talepler ve tüketim eğilimleri ortaya çıkmıştır: Blue-Jean, Marlboro, Hamburger, Coca-Cola gibi

¹¹⁸⁾ A.g.m., s. 61

¹¹⁹⁾ Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Ortak..., a.g.e., s. 129; BAŞKAYA, a.g.m., s. 49-50

¹²⁰⁾ VARGI, a.g.m., s. 61

¹²¹⁾ Kriton CURI, "Nüfus Artışı ve Çevre", Hızlı Nüfus Artışının Sosyo Ekonomik ve Çevresel Sorunları Semineri 3 Kasım 1992, İstanbul Ticaret Odası Yayın No:1993-3, s. 49

¹²²⁾ DURNİNG, a.g.m., 103; Cevat GERAY, "Kooperatifcilik Hareketi ve Çevre Sorunları", BM Türk Derneği, 1993 Yıllığı, Günümüz Çevre Sorunları, Ayrı Basımı, s. 17

ürünlere aşırı talepler yaşanmıştır. Bunun yanısıra Hindistan’da ve gelişmekte olan ülkelerde de tüketime dayalı hayat tarzına geçiş eğilimi artmaktadır¹²³.

Gelişmiş ülkelerin, doğal kaynaklarını olumsuz etkileyen, tüketim hırsı ve tüketici toplum tipi yanında az gelişmiş ülkelerde sefaletin ve yoksulluğun çözümü olarak çevrenin yoğun tahribi söz konusu olmaktadır¹²⁴. Latin Amerika’da kışlık odun temini ve tarla açmak için ormanlar yakılırken , Afrika’da denizler, akarsular, meralar bilinçsizce kullanılmaktadır. Yoksulluğun çevre bozulmasına, tekrar yoksulluğa yol açtığı Afrika’daki açlık ve kuraklık krizleri 1960 sonrasında görülen acı kısır döngülerdir¹²⁵. Yine Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak’taki Kürtlerin, Türkiye’ye sığınmak için kaçtıkları yörelerde yaşama mücadelesinde ağaçların ve bitki örtüsünün tahribiyle doğal yapı büyük ölçüde zarar görmüştür.

Müslümanların kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’in Bakara Suresi’nde insanların (Yahudilerin) hırs ve tamahını imtihan etmeye yönelik, “Cumartesi balık avlama yasağı”¹²⁶ ve Hristiyanlar’ın kutsal kitabındaki Şabat yasakları¹²⁷ günümüz insanının karakterine yöneliktir. Bu, tüketim hırsı önlenmesi gereken insanı anlatmaktadır. Bugün insanlar suni ihtiyaçların etkisiyle daha da çok tüketmektedirler. Jonathan Freedman’ın iktisadi bir araştırmasında “Sefalet düzeyinin üstünde, gelirle mutluluk arasındaki ilişki önemli derecede küçüktür”¹²⁸ şeklinde ifade ettiği gibi tüketim çağı, insanı ne kadar tüketirse tüketsin tatmin olamamaktadır, bu yüzden de mutlu değildir. Ayrıca, alt sınırını ihmal etmemekle birlikte yoksulluk da izafidir, toplumdan topluma, zamana ve

¹²³) DURNİNG, a.g.m., s. 106

¹²⁴) DRUCKER, a.g.e., s. 136

¹²⁵) Türkiye Çevre Sorunları Vakfı., Ortak..., a.g.e., s. 57

¹²⁶) Araf Suresi 163. Ayet; Nahl Suresi 124. Ayet; Bakara Suresi 65. Ayet

¹²⁷) Bkz. Deutsche Bibel Gesellschaft, Die Gute Nachricht im Bild Jahres Testament, s. 29

¹²⁸) DURNİNG, a.g.m., s. 114

coğrafyaya bağılı olarak değişmektedir¹²⁹. Önemli olan toplumsal tatminin bireyler arasında dengeli olarak ortaya konulmasıdır.

Çevreyi kirletmede, tüketim olgusunun rolünü, Descartes'in "Düşünüyorum, o halde varım" sözüne "Tüketiyorum, öyleyse varım" sözüyle gönderme yaparak açıklayan Keleş'e¹³⁰ "Tüketiyorum öyleyse tükeneyeğim" yorumuyla futurist bir gönderme yapmak da artık mümkün gözükmemektedir.

Oysa ki 21. Yüzyılda ulaşılması düşünölen "Refah Toplumu"nda "daha fazla tüketimin" "daha fazla tatmin" sağlayacağı düşöncesine dayanak teşkil eden tüketimin, tatmin önkoşulu olduğu varsayımı tüketim arzusu sınırlı olmadığı için mümkün görölmemektedir. İnsan da bu yüzden pür-tatmin ve pür-mutlu olamamaktadır¹³¹.

E. Çevre Sorunlarının Diğer Nedenleri

Yukarıda da ele alındığı gibi nüfus artışı, sanayileşme, kentleşme, tüketim gibi birbirleriyle içiçe geçmiş çeşitli olgular çevre sorunlarının temel nedenleridir. Bu temel nedenleri insan yönlendirmektedir. Yani insan, insana rağmen çeşitli etkenlerle bu olguları doğrudan ve dolaylı olarak çevre sorunu oluşturacak şekilde beslemektedir.

Sayıları bu genel ve önemli nedenlerin yanısıra Turizm, Savaşlar, Silahlanma, Doğanın Dayanma Gücündeki Zayıflık, Deprem, Erozyon, Su Baskınları gibi afetler, çevresel ahlakın yetersizliği de çevre sorunlarının diğer nedenleri arasında yer almaktadır.

¹²⁹) GÜRDOĞAN, a.g.e., s. 34-35

¹³⁰) KELEŞ, İnsan, Çevre, Toplum., Ankara, 1992, s. 9

¹³¹) KONGAR, a.g.e., s. 26

Turizm, Uluslararası Turizm Uzmanları Birliği (AIEST) tarafından “Yabancıların geçici veya devamlı, asli kazanç elde etme faaliyeti için yerleşmeye dönüşmemek şartıyla konaklamasından doğan ilişki ve olayların bütünüdür” diye tanımlanmıştır¹³².

“Bacasız Sanayi” olarak adlandırılan turizmin, devlet ve turizm sektörü açısından önemli ekonomik faydalar sağladığı muhakkaktır. Turizmin üretim artışı, istihdam sağlaması, ödemeler dengesine katkısı gibi dolaysız ; geliri çoğaltan etkisi ve dışsal ekonomiler oluşturma gibi dolaylı etkileri vardır¹³³.

Önceleri ekonomik yararları açısından ele alınan turizmin, zaman içinde ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel açılardan olumsuz yönlerinin olduğu görülmüştür¹³⁴.

Doğal ve tarihi çevre değerleri ile sosyo-ekonomik ve kültürel faktörler turizm hareketlerinin yapısını ve yönünü belirler. Ama turizmin bizzat kendisi de bu yapılanmayı ve süreci, turizm hareketlerinin sınır koşullarını etkileyebilmektedir. Çünkü bu etkileme, turizm anlayışı ile olmaktadır. Turizmin kamu ve özel kesimce nasıl değerlendirildiği, nasıl yönlendirildiği bizzat turizmde geleceğini belirlemektedir.

Turizm bilindiği gibi yerli ve yabancı turistlerce tarihi, doğal ve kültürel değerlerin tanınması, paylaşılması amacına hizmet eder. Olaya ticari açıdan bakan müteşebbisler için turizm, öncelikle kâr ve devlet için döviz girdisi demektir. Ama sadece ekonomik amaçlı turizm sonuçta kendisini de riske sokar. Tarihi ve doğal çevre değerlerini dikkate almayan bir turizm anlayışı bu

¹³²⁾ Özlem ATAY, “Turizm ve Çevre Sorunlarına İlişkin Alternatif Çözüm Arayışları”, Çevre/Environment '89, Beşinci Bilimsel ve Teknik Çevre Kongresi, T.C. Başbakanlık Çevre Genel Müdürlüğü, Çukurova Üniversitesi, Adana 1989, s. 21

¹³³⁾ A.g.m., s. 27

değerlerin yok olmasına sebebiyet vereceğinden turizm süreci de yok olmakla karşı karşıya kalabilecektir¹³⁵.

Turizm yönünden Eko-Sistemin bozulmasının başlıca sebepleri şunlardır¹³⁶:

- Doğa tahribi ve özellikle plansız yapılaşma ile peyzajın, ormanların tahribi,
- Yanlış arazi kullanma kararları ile orman ve bitki örtüsünün tahrip edilmesi, tarım arazilerinin imara açılması, erozyona sebebiyet verilmesi,
- Bataklık ve sazlıkların kurutularak eko-sistemin bozulması, yanlış drenajlarla canlıların ölmesi,
- Su kaynaklarının kirletilmesi,
- Turizm yörelerinde çevresel atıkların artması, hijyenik kirlenmenin eko-sistemi bozması.

Bunların yanı sıra turizmin estetik, görsel ve işitsel, gürültü gibi kirliliklere ve kültürel kirlenmeye de sebebiyet verdiği unutulmamaktadır. Turizmle olsun bu çeşitli sorunların temelinde ticari nedenlerle turizm ahlâkının göz ardı edilmesi yatmaktadır. Çok çeşitli sanat eserlerinin, dansların, tapınakların, kılık-kıyafetin, inanç sistemlerinin vb. yıkıcı bir şekilde ve ahlâka aykırı olarak ticarete dökülmesi turizm ahlâki değerlerinin çözülmesinden kaynaklanmaktadır¹³⁷.

¹³⁴⁾ Perver KORÇA, "DELPHİ Tekniğinin Turizmin Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesinde Uygulanması", 2. Ulusal Bölge Planlaması Kongresi 27-28 Ekim 1989 Bildiriler, İstanbul Teknik Üniversitesi 1989, s. 60-62

¹³⁵⁾ Orhan USLU, "Turizm ve Çevresel Etkileri", Turizm ve Çevre Konferansı 3-5 Ekim 1990, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, s. 19-20

¹³⁶⁾ M. Zekâi BAYER, "Turizm ve Çevre Dengesi", Turizm ve Çevre Konferansı 3-5 Ekim 1990, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, s. 140

¹³⁷⁾ Robert F. Prosser, "The ethics of tourism", The Environment in Qestion Ethics and Global Issues, Edited by David E. Cooper and Joy A. Palmer, London 1992., s. 45

Turizmle artan arsa fiyatları insanları rantta yöneltir. Gelirin ve istihdamın tarımsal tabanı bozulur, adetler, töreler ve bağlılıklar zayıflar. Bu gelişmeleri tamamen negatif değerlerle ele almak şüphesiz yanlıştır. Kùltürlerin kaynaşması, hoşgörü, unutkan değerlerin canlandırılması gibi turizmin olumlu yönleri de mevcuttur. Ama kıyıların yerleşime açılması, betonlaşmanın turizm yörelerinde artması, mimari kirliliklerin artması doğal bitki ve hayvan örtüsünü tehdit etmektedir. Bütün bunların turist eğitimi ile çözüleceğini düşünmek ise yanıltıcıdır. İşte turizm endüstrisinden başlamak gerekir¹³⁸. Bu ise turizm etiğı ile sağlanabilir. Yani, tabii, tarihi ve kültürel çevreyi korumayı ve geliştirmeyi prensip edinmiş sürdürülebilir bir turizm anlayışı ve turizm etiğinin oluşturulması turizme bağı çevre sorunlarını azaltacaktır.

Silahlanma çevre sorunlarının önemli ve tahripkâr nedenlerinden biridir. Çevrenin, karşı karşıya olduğı ani tehlikeler arasında en ciddi olanı ise bir nükleer savaş ihtimali veya küçük çaptaki bir askeri çatışmada kitle imha silahlarının kullanılması endişesidir¹³⁹.

Çevre baskısı siyasal gerilimin ve askeri çatışmaların hem sebebi hem de sonucu olabilmektedir. Çünkü devletler çoğı zaman hammadde, enerji kaynakları, su kaynakları ve yollarını, yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle dolu topraklarını korumak için savaşırlar¹⁴⁰. Veya savaşmasalar da barış zamanında savunmak için silahlanırlar. Bazen bir çevre baskısı çok acil sorunlardan dolayı savaşa gidişi hızlandırabilmekte, bazen de, Kardak Kayalıkları gibi, siyasal güç gösterimi yüzünden gerginlik yaratabilmektedir.

Savaşın veya silahlı çatışmanın çevre üzerindeki etkilerini ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki çevrenin doğrudan doğruya düşmanca amaçlarla bir

¹³⁸) A.g.m., s.50; Ayrıntılı çözümü önerileri için bkz ; ATAY., a.g.m., s. 32

¹³⁹) Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Ortak..., a.g.e., s. 351

¹⁴⁰) A.g.e., s.351; DEMİRER, "YDD'nin ...", a.g.m., s. 43

savaş malı olarak kullanımı diğeri ise savaş sırasında kullanımı, diğeri ise savaş sırasında kullanılan silahların çevreye zarar vermesi durumudur¹⁴¹.

Günümüzde bir savaş halinde çevreye zararlı sonuç verici şekilde çevresel ögeler kullanılmaktadır. Çevre Silahı (Eco-Weapon) haline gelen vurucu ve yıkıcı etkileri olan çok çeşitli taktikler ve araçlar çevreye zamansal ve mekansal olarak çok ağır zararlar vermektedirler. Bunlar ham petrolün denize pompalanması, rafinerilerin yakılması, kimyasal-biyolojik silah üretim merkezlerinin, depoların, nükleer merkezlerin bombalanması¹⁴², ormanların bitki örtüsünün yakılarak düşmanların gizlenmesinin ve beslenmesinin engellenmesi, baraj ve su kanallarını tahrip ederek su baskını ve seller oluşturmak¹⁴³ şeklinde uygulanmaktadır. Son körfez savaşı sırasında ham petrolün denize dökülmesi, petrol kuyularının ateşe verilmesi, büyük çevre kıyımına çok yakın bir örnek olmakla birlikte Eco-Weapon'un kullanımı Vietnam Savaşı'nda da görülmüştür. Ormanlarda gizlenen Vietkong gerillalarını bulmak için Amerikalılar tropikal ormanları kimyasal silahlarla yakmışlardır¹⁴⁴. Vietnam bu savaşta 5.43 milyon metrekaare ormanını ve pek çok endemik bitki ve hayvan türünü de kaybetmiştir¹⁴⁵.

Bugün pekçok ülke olası bir savaş hali için silahlanma yarışına devam etmektedir. Bu silahlanmada, nükleer silahlanma, uygarlığı tehdit edici özelliklere sahiptir. Nükleer silahlanmada kimsenin güvenlik içinde olmadığı bilinmesine rağmen, bu silahlara sahip olan ülkeler bu silahlanma yarışlığını bile bile bunlardan arınmadıkları, nükleer silahsızlanmaya gitmedikleri için diğer ülkelerin de bu konuda geri durmaları beklenemez Çünkü, basit bir

¹⁴¹⁾ Hüseyin PAZARCI, "Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması" A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 47, Sayı: 1-2, s. 104

¹⁴²⁾ Bülent G. AKINOĞLU, "Çevre ve Savaş", Bilim ve Teknik, Nisan 1991, Cilt: 24, Sayı: 281, s. 6

¹⁴³⁾ PAZARCI, a.g.m., s. 104

¹⁴⁴⁾ Ömer KULELİ, "Silahlanmanın Çevre Kirliliğine Katkısı", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XVI, Sayı:139, 1992, s. 30

¹⁴⁵⁾ ÖZDEMİR, a.g.m., s. 67

çatışmanın, topyekün bir çatışmaya dönüşmesinde, tırmanmasında, nükleer güç büyük bir caydırıcılık rolü oynar¹⁴⁶. Diğer taraftan anti-nükleer çevrecilere göre, nükleer enerji merkezleri, nükleer santraller bir savaş sırasında vurulabilecek önemli noktalar olduğu için nükleer riske; yörenin, yöre insanının denetimi gerekçesiyle polis devleti riskine de açıktırlar¹⁴⁷. Bir başka deyişle nükleer silahlar geri tepen silah gibidirler. Barış zamanında ise olası bir nükleer kazada sonuçların çok ağır olmaması için de nükleer santrallerin teknolojik seçimi kadar kuruluş yerleri de çevre güvenliği açısından çok iyi planlanmalıdır¹⁴⁸.

Nagazaki, Hiroşima, Çernobil Nükleer faciaları insanlık tarihinde korkunç birer leke iken, ikibinli yıllara çok az kalmasına rağmen özellikle Fransa, Çin, Hindistan ve Pakistan'ın bulundukları bazı ülkeler nükleer denemeleri devam ettirmekten geri kalmamaktadırlar¹⁴⁹. Gerek bu denemeler gerekse nükleer enerji riskleri konusunda yeterli güvenlik sınırlarının ve korumasının sağlanmaması, çevre sorunlarını arttırmaktadır. Örneğin 1986 Çernobil Faciası'na kadar bu tür reaktörlerin Kuzey, Kuzeybatı ülkelerinde mevcut olduğunun TAEK tarafından bilinmesine rağmen, yeterli güvenlik donanımlarının, tedbirlerinin de alınmadığı TAEK Raporu'nda görülebilmektedir¹⁵⁰. Nükleer silahlanmayı önlemek için Birleşmiş Milletler tarafından 1957'de kurulan IAEA, kapsamlı nükleer deneme yasağı, yani silahlarda nükleer malzeme üretiminin durdurulması veya sökülen silahlardan çıkan nükleer malzemenin yeni silahlarda kullanımının önlenmesini denetlemek amacıyla¹⁵¹ olmasına rağmen, Irak, İsrail, Hindistan, Pakistan, Kuzey Kore ülkeleri ellerinde çok sayıda nükleer silahla ve denemelerle bu denetimi başarısız kılmaktadırlar.

¹⁴⁶ Mehmet GÖNLÜBOL, *Uluslararası Politika, İlkeler, Kavramlar, Kurumlar*, Gözden geçirilmiş ikinci baskı, Ankara, 1979, s. 173

¹⁴⁷ Arif KÜNAR, "Nükleer Enerji Teknik ve Ekonomik mi, Yoksa Politik Bir Tercih mi?", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 160, 1993, s. 60

¹⁴⁸ Ayhan ÜNLÜ, "Nükleer Enerji ve Çevre", *Çevre ve İnsan*, T.C. Çevre Bakanlığı Yayını, Sayı: 39, Haziran 1998, s. 38

¹⁴⁹ ÖZDEMİR, a.g.m., s. 85

¹⁵⁰ Başbakanlık TAEK, "Türkiye'de Çernobil Sonrası Radyasyon ve Radyoaktivite Ölçümleri", Nisan 1988, s. 11; Ahmet Yüksel ÖZEMRE, *Türkiye'nin Çernobil Çilesi*, İstanbul 1993, s. 12, 113

¹⁵¹ Hans BLIX, "Nükleer Silahların Yayılmasına Karşı: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansının Denetim Sistemi-INF", *Nato Dergisi*, Sayı: 3, 1995, s. 12

Nükleer silahların yanısıra konvansiyonel silahlardaki hız ve yoğunluklar ve kimyasal silahlar da insanlığın içinde bulunduğu güvenlik ihtiyacını gittikçe arttırmaktadır.

Bu silahlanma ve araştırmalar doğal çevreyi hem kaynak kullanımı hem de uygulama sonuçlarıyla tahrip etmektedir. Üstelik bir savaş halinde savaşa sebep olan husus sonuç açısından çok fazlasıyla aşılmakta ve savaş sebebinin ortadan kaldırılması amacı bile unutulmaktadır. Savaştan geriye kalan maddi ve manevi yönden yıpranmış kitleler, bitki örtüsünün yoğun tahribi, canlı türlerinde azalmalar, canlı ve cansız kaynakların kullanılmayacak hale gelmesidir.

Çevre sorunlarının doğadan kaynaklanan nedenleri ise doğanın dayanabilme gücündeki doğal veya insanın dolaylı neden olduğu sebeplerden kaynaklanan yetersizliklerin yaşanması halidir.

Kasırga, tayfun gibi tahripkar rüzgar olayları ; yoğun yağışlar veya yetersiz inşaat, drenaj teknikleri yüzünden görülen sel, su baskınları ; doğal veya yanlış kullanımlarla oluşan erozyon ; yine aşırı sıcak gibi tabii nedenlerle görülen kuraklıklar ; veya nüfusun yoğunluğu veya yanlış tarım politikalarıyla yaşanan açlık olayları doğanın dayanma gücünün yetersizliğine örnek olarak verilebilecek çevre sorunları sebepleridir.

Bütün bunların yanı sıra çevre sorunlarının sebebi olarak başından beri tekrarladığımız insan aktörü de, çevresel ahlakı yetersizliği de çevre sorunlarını arttırıcı bir rol oynamaktadır.

Mevcut ve gelecekteki doğal kaynakları, doğal yapıyı korumaksızın kullanan ve tüketen insan modelinin varlığı ve bunu motive edecek şartların korunması da çevresel ahlakın oluşumunu engellemektedir. İnsana çevresel ahlakın kazandırılması yönünde yeterli eğitimin verilmesine yönelik pedagojik,

ekonomik, sosyal ve hukuki zeminleri sağlayacak devlet politikalarının eksikliği çevresel ahlakın toplumsal gelişimini engelleyici özelliklerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAMUOYU VE ÇEVRESEL KAMUOYU

I. Kamuoyu Kavramı Ve Unsurları

A. Kamuoyu Kavramı

Kamuoyu, siyasal katılım ve siyasal etki açısından çağdaş politika biliminin üzerinde önemle durduğu konulardan birisidir.

Kamuoyu aslında yeni bir kavram sayılmaz. Antik, Orta ve Yeniçağlarda Kamuoyuna eşdeğer bazı kelimeler kullanılmıştır. Eski Yunanlıları kullandığı Ossa, Phama terimleri ile, Romalıların geliştirdikleri “Phamaet Rumores” ve imparatorluğun son döneminde kullanılan “Vox Populi” terimi¹⁵² ile Ortaçağ’da kullanılan Concensus, Seusus, Communis terimleri kamuoyu ile eş anlamlı kabul edilmektedir¹⁵³.

Geleneksel ve ilkel toplumlarda bugünkü anlamda kamuoyundan söz etmek mümkün olmamakla birlikte Eski Yunan kent devletçiklerinde dönemin yazarları, filozofları devlet sistemlerinin halkla ilişkisini gösteren hususları eserlerine alarak ilkel sayılsa bile böyle bir anlayışı yansıtmaya çalışmışlardır.

Eski Yunan’da halk arasında dolaşan rivayetlerin ilâhi bir hüviyeti ifade eden “Ossa” şeklinde dikkate alınması, dönemin düşünürleri tarafından kabul

¹⁵²⁾ Nermin ABADAN, *Kamuoyu Ders Notları, 1973-1974, Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın ve Yayın Yüksekokulu*, s. 5

¹⁵³⁾ Gülgün TOSUN, *Seçim Sonuçları Işığında Gazete’lerde Yayınlanan Siyasal Nitelikli Kamuoyu Araştırmalarının Değerlendirilmesi (1982-1991)*, T.C. Ege Ü. S.B.E, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1992, s. 8

görmekle birlikte, Plato, kamuoyunun halk tarafından değil, filozofların mantıki düşünce sisteminde oluşabileceğini ifade etmiştir¹⁵⁴.

Eski Yunan'ın küçük kent devletçiklerine göre fiziksel ve demografik olarak oldukça büyük olan Roma İmparatorluğunda kamuoyunun anlamı da gelişmiştir. Sınırları genişleyen ve nüfusu artan imparatorlukta olup bitenlerden haberdar olmak için güçlü ulaşım ve haberleşme ağları kurulmuş, halkın, yönetenlerin yaptıklarını öğrenebilmesi açısından da M.Ö. ilk yüzyıldan itibaren "Acta Diurna" isimli resmi bir gazete yayınlanmaya başlanmıştır¹⁵⁵.

İmparatorluğun son döneminde ise "Vow Populi, Vox Dei" Halkın sesi. Hakkın sesi olarak yaygınlaşan görüş, halkın sesine kulak verme gerekliliğini ifade etmektedir¹⁵⁶.

Eski Yunan'da ve Roma'da devletin sosyal sorunları, kadın, yabancı ve köle olamayan özgür yurttaşların kararı ile çözümlemeye kalkışması bir sınırlama olmakla birlikte, siyasal yaşamı ilgilendiren savaş ilan etme, kanunlar hazırlama, ağır cezaları affetmeme v.b. gibi önemli "res publica" kamu işi konularında yurttaşların görüşüne uyulması toplumun siyasallaşmasının başlaması açısından önemlidir : Eski Yunan'da "Şehir için yaşamak vatandaşların en büyük amacı olmalıdır" diye Thucydides ve "... sadece biz kamu sorunlarıyla ilgilenmeyen birini zararsız değil yararsız bir kişi sayarız ; ve, pek azımız üretken olsak bile, hepimiz siyasetten iyice anlarız" diye Perikles de¹⁵⁷ devletle vatandaşın birbirinden ayrı olamayacağını ifade etmektedirler.

¹⁵⁴⁾ ABADAN, a.g.e., s. 4

¹⁵⁵⁾ A.g.e., s. 4

¹⁵⁶⁾ A.g.e., s. 5

¹⁵⁷⁾ George SABİNE, *Siyasal Düşünceler Tarihi I, Eski Çağ, Orta Çağ*, (Çev.:Harun RIZATEPE) Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara 1969, s. 9, 11

Orta Çağ'da "Concensus", "Sensus communis" yani halkın geleneksel düşüncesi anlamında ifade edilen kamuoyu, bu dönemde feodalizmin, kilisenin örf ve adet hukukunun baskısıyla yeterince gelişmemiştir.

Yeni Çağ'da matbaanın gelişmesi ve dinsel baskının azalmasıyla kamuoyu fikri yeniden canlanmıştır. Bu devirde kamuoyu, siyasal sorunlarla ilgilenen grupların bu görüşlerini açığa vurma isteği şeklindedir. Yine bu devirde kamuoyunu oluşturan halk, yönetenler üzerinde potansiyel bir güce sahiptir: Eski bir Fransız adetine göre, halkın seçtiği kişiyi bir kalkanın üzerine oturtarak kral diye selamlamasının gerisinde, halkın varlığının onanması yatmaktadır. Çünkü, kralların sayısız gözleri, milyon tane kulağı, upuzun elleri ve pek hızlı ayakları vardır¹⁵⁸.

Toplumsal hayatta insanların değer yargıları şeklindeki bir kamuoyu anlayışını 18. Yüzyılın Fransa'sında görmek mümkündür. Choderlos de Laclas'un ilk kez 1782'de yayınlanan "Les liaisons dangereuses" isimli romanında "l'opinion publique" olarak (Jean Jacques Rousseau'nun kavramı bulmasından kırk yıl sonra) kavrama yer verilmiştir. Eserde genç bir bayana, tecrübelerini mektupla aktaran yaşlı bir bayan, sade dilli bir anlatımla insanların değer yargılarına kayıtsız kalınamayacağını söylemektedir¹⁵⁹.

Fransız Devrimi öncesinde kavrama ihtiyatla yaklaşılmıştır. J.J.Rousseau. "Nouvelle Heloise" isimli eserinde kamuoyu, peşin hükümlerle oluştuğundan hareketle eleştirirken, "Toplumsal Antlaşma" isimli eserinde ise kamuoyunu şöyle övmektedir: "Siyasi, medeni ve ceza kanunlarına ilaveten ve hepsinden önemli olarak dördüncü bir kanun vardır. Bu kanun ne mermer, ne de tunç üzerine değil ancak vatandaşların gönlüne hâk edilebilir. Devletin gerçek anayasasını meydana getiren bu yasa, hergün yeniden kuvvet kazanmaktadır. Bu

¹⁵⁸⁾ Stephanus Junius BRUTUS, " Tirajuara Karşı Hak'lardan", (Der.: Mete TUNÇAY), Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 2, Yeni Çağ, Seçilmiş Yazılar, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi, No: 288, Ankara 1969, s. 69

¹⁵⁹⁾ Elisabeth Noelle NEUMANN, Die Schweigespirale Öffentliche Meinung-Unsere Soziale Haut, München 1980, s. 93

yasa, diğer yasalar eskidiği veya etkisini kaybettiği zaman onları canlandırır ve tamamlar, halka otorite yerine alışkanlığın kudretini aşılar. Kastettiğim kanun: örf, adet ve herşeyden önce kamuoyudur”¹⁶⁰.

Sir William Temple “ On the Origine and Nature of Government-Devletin Kaynağı ve Doğası Üzerine” isimli eserinde kamuoyu için çok kolay aldatılabilen ve yanılabilen “vulgar opinion-avam oyu” demektedir¹⁶¹. Locke da, ilahi hukuk, medenî hukuk ve kamuoyuna dayanan hukuk olarak tasniflediği hukuk tipolojisinde, “kanun yapacak kadar otoritesi olmayan özel şahısların onanması” diye nitelendiği 3. gruptaki kamuoyuna dayanan hukuku sert bir dille eleştirmektedir¹⁶².

Kamuoyunu “alenen uyuşma” ifadesiyle siyaset teorisine taşıyan Emanuel Kant’a göre, izlenen siyaset, alenilik sayesinde ahlaki ilkelerle yürütülebilir. Hegel’e göre hem değer verilebilecek hem de nefret edilebilecek dualist bir yapısı olan kamuoyu, Marx’ta burjuva hukuk devletinin meşruluğunu sağlamaya yönelik yanlış bir bilinçlenme olarak zikredilmektedir¹⁶³.

Fransız Devrimi sonrasında halk egemenliğinin ayrılmaz bir parçası olarak, siyaset hayatına girmeye başlayan kamuoyu, XIX. Yüzyılın sonu ile XX. Yüzyılın başlangıcında pozitivist akımdan etkilenmiş, psikoloji ve sosyoloji sorunu olarak incelenmeye başlanmıştır.

XX. Yüzyılda disiplinlerarası bir boyut kazanan kamuoyu, özellikle siyaset sosyolojisi açısından sistemli çalışmalara konu olmaktadır. Kamuoyu, hem disiplinlerarası özelliğinden hem de bilimsel ve toplumsal gelişimin getirdiği değişikliklerden dolayı literatürde çok çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.

¹⁶⁰⁾ Abadan, a.g.e., s. 6-7

¹⁶¹⁾ A.g.e., s. 7

¹⁶²⁾ A.g.e., s. 6-7.

¹⁶³⁾ A.g.e., s. 7-8

Amerikalı bilim adamı Harwood Child 1965’de yaptığı bir araştırmada elliye yakın farklı kamuoyu tanımı bulmuştur¹⁶⁴. Yine Columbia Üniversitesinden W.Phillips Davison 1968’de yayınlanan Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi’nde Public Opinion için üzerinde anlaşmaya varılmış ortak bir tanımın olmadığını ve kavramın devamlı geliştiğini ifade etmektedir¹⁶⁵. Diğer taraftan, farklı diller de kamu-halk ve oy-kanaat sözcükleriyle karşılanan kamuoyu teriminin yanıltıcı ve belirsiz olması yüzünden de kamuoyundan ne anlaşılması gerektiği hakkında da farklı düşünceler oluşmuştur.

Liberal demokrasi taraftarlarınca ifade edilen halkın çoğunluğunun adeta doğuştan sahip oldukları ve görülmeyen bir gücün dürtüsü ile eriştikleri, doğru yolu bilen ve gösteren, hükümeti her an denetlemek için bekleyen toplu bir kanaatin kamuoyu sayılması fikrinin¹⁶⁶, kamuoyunun çağdaş teknik anlamına pek uymadığı belirtilmektedir¹⁶⁷. Diğer taraftan kamuoyu bir halk oyu demek de değildir. Yani, kamuoyu denilince toplumun hemen bütün yetişkin üyeleri tarafından paylaşılan bir ortak düşünce, bir görüş¹⁶⁸ veya bir başka deyişle bireysel fikirlerin bileşkesi veya bu fikirlerin çoğunluğu da akla gelmemelidir¹⁶⁹.

Toplumun tümünü kapsayan ve oybirliği ifade eden bir kanaat bloku’nun oluşması mümkün değildir. Çünkü toplumun büyük bir çoğunluğu tartışmalı bir konuyu kendi gündeminde ne kadar tartışmaya açık, ne kadar aktüel bulduğu konusunda bir kanaat oluşturmamış olabilir. Hatta, kanaat araştırmaları göstermiştir ki çok geniş ve sistematik bir kampanyaya tabi tutulan konular hakkında bile, toplumda “sağlam, kronik bir hiçbirşey bilmeyenler çekirdeği-a

¹⁶⁴) NEUMANN, a.g.e., s. 84

¹⁶⁵) A.g.e., s. 85

¹⁶⁶) Bkz: Alfred SAUVY, *Kamu Oyu* (Çev.: Aziz YAKIN), Dışişleri Akademisi Yayını, Sayı: 8, Ankara 1969, s. 7

¹⁶⁷) Duygu SEZER, *Kamuoyu ve Dış Politika*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, No: 339, Ankara 1972, s. XXIV

¹⁶⁸) Münici KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, 5. Baskı, Ankara 1989, s. 146

¹⁶⁹) SAUVY, a.g.e., s. 9

hard core of chronic know-nothings” mevcuttur¹⁷⁰. Diğer taraftan birey, tartışmalı bir konuda bir kanaat sahibi olmadığı gibi kanaat sahibi olsa da bunu açıklamaya güdüleyecek sosyo-ekonomik ve psikolojik bir ihtiyaç içinde olmayabilir ya da bu kanaatini paylaşma, duyurma imkânlarına, araçlarına ve etkinliğine de sahip olmayabilir¹⁷¹.

Disiplinlerarası özelliğinden dolayı farklı şekillerde tanımlanan kamuoyu konusunda siyaset bilimcilerin, sosyologların ve sosyal psikologların üzerinde kesin olarak anlaştıkları ortak bir tanım bulmak kolay değildir. Sosyologlar ve sosyal psikologlar konuyu bir grup davranışı, grup dinamiği ve süreci açısından ele alırlarken, siyaset bilimciler kamuoyunu, siyasal davranış, siyasal etki, siyasal katılım açısından incelemektedirler.

Siyaset bilimi açısından kamuoyunu ele alanlar konuya, temelde yönetenler ve yönetilenler ayırımından yaklaşmaktadırlar. Çünkü siyasal rejimleri ne olursa olsun her toplumda yönetenlerin ve yönetilenlerin bir iletişim, temas noktası ve de etkileşim süreci vardır. Çok genel bir yaklaşımla da bu kamuoyudur.

Kamuoyunu, siyaset bilimi açısından tanımlayan Daver’e göre “Geniş anlamda kamuoyu, halkı ilgilendiren belli bir mesele hakkında, belirli bir zamandaki genel yargı yahut ortak kanaattir¹⁷². V.O.Key’e göre ise kamuoyu “hükümet dışındaki özel çevrelerden hükümete doğru yönelen ve hükümetçe gözönünde bulundurulması gereken kanaatlerdir¹⁷³. Burada, yönetenler nezdinde

¹⁷⁰⁾ Herbert H. HYMAN / Paul B.SHEATSLEY, “ Some Reasons Why Information Campaigns Fail”, *Public Opinion Quarterly*, Vol.II., No: 3, Fall, 1947, s.412’den nakleden: SEZER, a.g.e., s. 4

¹⁷¹⁾ SEZER, a.g.e., s. XXIV

¹⁷²⁾ Bülent DAVER, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara 1972, s. 251

¹⁷³⁾ V.Orlando KEY, Jr. *Public Opinion and American Democracy*, New York 1963, s.14’den nakleden: TOSUN, a.g.t., s. 10

halkın siyasal etkisine işaret eden Key, başka bir yerde “Kamuoyu, politik sistemin kutsal ruhudur” diyerek kavrama alaycılık bir ifadeyle yaklaşmaktadır¹⁷⁴.

Kamuoyu için çok farklı tanımlamalar olmakla birlikte teknik ve fonksiyonel açıdan kamuoyu şöyle tanımlanabilir: Kamuoyu, belli bir zamanda, tartışmalı bir kamu sorunu karşısında, bu sorunla ilgilenen kişi, grup veya gruplarda hakim olan ve yönetilenlerce dikkate alınma etkinliğine sahip olan ve ifade edilen kanaatlerdir.

B. Kamuoyunun Unsurları

İngilizce “public opinion”, Fransızca “opinion publique”, Almanca “öffentliche Meinung”, Rusça “obşestvennoye mneniye” deyimleriyle ifade edilen kamuoyu dilimizde önceleri “efkâr-ı umumiye”, “umumi efkâr”, “amme efkârı”, “halk efkârı” gibi deyimlerle yer almıştır. Kamuoyu ve “halk oyu” şeklinde kullanılması ise daha yakın zamana aittir.

Bütün dillerdeki karşılıklarında kamuoyunun iki sözcükten oluştuğu görülmektedir: 1) kamu, halk (public, publique, öffentlich, obşestvennoye) 2) Oy, kanaat (meinung, opinion, mneniye). Bu iki unsur, kamuoyunun temel unsurlarıdır. Aşağıda da görülebileceği gibi gerek kamu’nun gerekse kanaatlerin oluşumu için belirli bir süreç gereklidir. Bu da kamuoyunun tamamlayıcı unsuru olarak “Kamuoyu Süreci” unsurudur.

¹⁷⁴⁾ Niklos LUHMANN, *Öffentliche Meinung*, in ders., *Politische Planung Aufsätze zur Soziologie Von Politik und Verwaltung*, Opladen 1971, s.18’den nakleden: Annett KRAEMER, *Ökologie und Öffentlichkeit zum Verhaeltnis von Massenmedien und Ökologie und Politische Öffentlichkeit zum Verhaeltnis von Massenmedien und Umweltproblematik*, München 1986, s.

1. Kamu (Grup) Unsuru

Batı dillerinde genel, halka ait, alenî¹⁷⁵ anlamına gelen kamu sözcüğü, eski dille “genel” (Efkâr-ı Umumiye) hep, bütün¹⁷⁶; günümüz Türkçe’sinde ise genel ve halk kelimeleri anlamına gelmektedir. Diğer taraftan kamu sözcüğü “devlet eliyle yürütülen ekonomik işlerin bütünü”¹⁷⁷ şeklinde, sözcüğe resmi bir nitelik kazandıran özel sektörün karşıtı olarak “kamu kesimi” anlamına da gelmektedir.

Kamuoyu kavramına siyaset sosyolojisi açısından bakanlara göre “kamu terimi” belli bir sorunla ilgilenen bir grubu ifade etmektedir¹⁷⁸. Sosyal psikoloji ve sosyolojide ise ortak amaçları ve ortak normlar çerçevesinde bir araya gelmiş ve etkileşim halindeki birden fazla insan “Grup”tur¹⁷⁹. Toplumsal sorunların çok çeşitli ve değişik olması yüzünden çok sayıda kamu yani grup vardır. Lipson’a göre “insanlar bir kaleydoskopun (Çiçek dürbününün) içindeki parçalar gibi birleşir, bir ayrılırlar ve türlü türlü birlikler meydana getirirler. Bunun nedeni sorulacak olursa, denilebilir ki gruplar da işbirliği ve rekabet unsurları kadar doğurgan birliklerdir. İhtiyaçların çeşitliliği, çatışma ve çekişmelerin bolluğu grup sayısını çoğaltmaktadır”¹⁸⁰. Kişiler, birden fazla grupta yer alabilirler. Grup üyelerinin birbirini tanıması ve fiziksel ilişkisi zorunlu değildir. Grup içindeki kişiler, sözkonusu “sorun”la ilgili olarak çözüm için biraraya gelirler. John Dewey’e göre kamu yani grup’ların sorunlarla ilişkisinde, yönetenlerin alacağı kararların ve yapacakları uygulamaların getireceği sonuçları algılayabilen ve onları değiştirme yönünde hareket oluşturma bilinci vardır¹⁸¹. Kendi içlerinde de

¹⁷⁵ Bkz. Redhouse Sözlüğü, İngilizce-Türkçe; İstanbul 1991, 18. Basım., s. 780

¹⁷⁶ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 2. Baskı, Ankara 1955, s. 400

¹⁷⁷ Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, No: 549, Cilt: 2, Ankara 1988, s. 775

¹⁷⁸ Bkz. KAPANİ, a.g.e., s.146; SEZER, a.g.e., s. 3; John, J. HARRİGON, *Politics and Policy in States and Communities*, Third Edition, London 1988, s. 105

¹⁷⁹ Çiğdem KAĞITÇIBAŞI, *İnsan ve İnsanlar*, Gözden Geçirilmiş 7. Basım, İstanbul 1988, s. 200

¹⁸⁰ Leslie LIPSON, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, (Çev.: Tuncer KARAMUSTAFAOĞLU), Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Ankara 1986, s. 55

¹⁸¹ SEZER, a.g.e., s. 4

çözüm için tartışabilen bu gruplar, aslında çözüm bekleyen tartışmalı bir sorun için biraraya geldiklerinden dolayı kamuoyunun çatışma temeline dayandığı söylenebilir.

Günümüzde kamu gruplarının oluşumunda bazı yapısal değişikliklerin olduğu belirtilmektedir. Ülkenin sosyo-ekonomik yapısının ve kitle iletişim araçlarının getirdiği değişiklikler, bilinen grup yapısını değiştirebilmektedir. Özellikle, ileri düzeyde sanayileşmiş ülkelerde toplum, gruplu toplumdan kitle toplumuna geçtiği için toplumsal bağlar ve grup dinamiği zayıflamış, grupların yeni görünümü ise pasif, ilgisiz ve cılız örgütlü yığınlar şekline dönüşmüştür¹⁸².

Toplumda çok çeşitli gruplar vardır. Bilinen gruplar çeşitli mesleki kuruluşlar, ticaret odaları, sendikalar, dernekler, çeşitli fikir ve sanat grupları ve barolar şeklindeki daimi, örgütlü gruplar olabileceği gibi, sınırlı da olsa iletişim araçlarını kullanabilme imkânına sahip küçük kümeler şeklinde de olabilir. Bu gruplar, ülkelerin coğrafi sınırları içerisinde oluşan geniş tabanlı bölgesel ve yerel nitelikli gruplar şeklinde olabileceği gibi o ülkenin sınırları dışında da faaliyet gösteren gruplar da vardır.

2. Kanaat (Oy) Unsuru

Türkçe sözlükte tutulacak yol hakkında ileri sürülen görüş; rey anlamına gelen¹⁸³ oy kelimesi “kanaat” şeklinde anlaşılmalıdır. Eski kullanımında “rey vermek” yerine kullanılan “ses vermek” de bir konuda oluşmuş bir anlayışın ifade edilmesidir. Batı dillerinde opinion, meinung kelimeleriyle karşılanan kavram görüş, kanaat anlamına sahiptir.

¹⁸²) TOSUN, a.g.t., s. 18

¹⁸³) Türkçe Sözlük, 1955, a.g.e., s. 576

Kapani, “oy” sözcüğünü rasyonel, kesin, pozitif bilgiye dayanan bir fikirden ziyade, az çok belirli bir eğilim bir görüş, daha doğrusu bir “kanaat”¹⁸⁴ şeklinde tanımlarken; Truman, daha yalın bir yaklaşımla “kanaat en basit biçimde, bir sorun veya öneri hakkındaki tavırların ifadesidir”¹⁸⁵ demektedir. Kimball Young oy hakkında “bir duygu veya izlenimden biraz daha güçlü buna karşılık, tam ve kesin kanıtlara dayalı pozitif bilgiden daha az geçerli ve güçlü olan kanaatlerdir”¹⁸⁶ derken Abadan ise çok genel bir ifadeyle “tartışmalı bir konudan benimsenen görüş” diye ifade etmektedir¹⁸⁷.

Kamu’ların “kanaatleri” toplum tarafından benimsenebileceği gibi, toplumdaki herkesin üzerinde anlaştığı bir hüküm şeklinde de anlaşılmamalıdır. Diğer taraftan, belli konularda toplumda standartlaşan davranışlar ve görüşler oluşmuşsa burada kanaatlerden söz edilemez. Kanaatler belirli ve sınırlı konular, sorunlar ve durumlarla ilgilidirler. Bir grup içerisinde, sorunlarla ilgili olarak farklı kanaatlerin , kanaatler açılımının (yelpazesinin) bulunması da mümkündür. Burada önemli olan bir sorun karşısında grubun çoğunluğu tarafından benimsenen kanaatin, o grubun kanaati şeklinde anlaşılması gerektiğidir¹⁸⁸. Ama bu da toplumun çoğunluğunun kanaati anlamına gelmemelidir. Toplumsal bir kamuoyunun oluşumunda azınlıktaki bir grubun kanaati de önemlidir.

Ayrıca kamuoyu için oy veya kanaatin bilgiye dayanması, objektif olması, pozitif bilgilerle test edilmesi, değişmez olması gibi nitelikleri gerektirmediğinin fakat ifade edilmesinin gerekli olduğu bilinmelidir. Toplumun açık veya kapalı olmasına göre kamuoyunun açık veya gizli kamuoyu olarak

¹⁸⁴⁾ KAPANİ., a.g.e., s. 147

¹⁸⁵⁾ SEZER., a.g.e., s. 5

¹⁸⁶⁾ TOSUN., a.g.t., s. 17

¹⁸⁷⁾ ABADAN., a.g.e., s. 45

¹⁸⁸⁾ A.g.e., s. 25

adlandırıldığı belirtilmekle birlikte¹⁸⁹, gizli kamuoyunun da –belirli alanlarda– ifade edilen kamuoyu olarak anlaşılması gerekir.

3. Süreç Unsuru

Kamuoyunun oluşumunu bireysel kanaat oluşumu ve grup kanaatlerini oluşumu ya da kamuoyunun kapsamını ifade eden statik yönü ve bu sürecin oluşumunu ifade eden dinamik yönü ile ele alıp inceleyenler vardır. Bu sürecin oluşmasında pek çok faktör söz konusudur. Bu konudaki sistematik bir ayırıma göre kamuoyu dolaylı ve doğrudan araçların etkisiyle oluşmaktadır¹⁹⁰ Dolaylı araçlar a) Sosyolojik Araçlar (Aile, Eğitim, Kültür, Toplumsal ve Kültür Mekanizmaları) ve b) Psikolojik Araçlardan (Kanaat, Motivasyon, Algılama, Tutum) oluşmaktadır. Doğrudan Araçlar ise a) Politik Araçlar (Siyasal Grup ve Partiler, Baskı Grupları ya da Örgütleri) ve b) Medyadır. (Medyanın Gücü, Etkileri, Medyanın Kullanılması)

Kamuoyu oluşumunda gerek bireysel kanaatler için gerekse de grup kanaatlerinin oluşumu açısından olsun belli bir sürece ihtiyaç duyulur. Kamuoyu süreci en kaba şekliyle bir konu hakkında bireysel fikirlerin oluşumu, konuyla ilgili grupların oluşumu ve kamuoyunu oluşturacak birey-grup etkileşimi şeklindedir.

Kanaatler, bireylerin bizzat kendi hayatlarında ya da toplumsal boyutta karşılaştıkları bir sorun sonrasında, zihinsel faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bireysel düzeyde kanaatlerin oluşumunda psikolojik ve sosyolojik etkenlerin önemli rolü vardır. Psikolojik etkenler, insanın doğumundan başlayarak çocukluk, gençlik ve olgunluk çağında da edindiği tutum ve diğerlerle oluşmuş subjektif yapısından kaynaklanırlar. İnsanın genleriyle yakından ilgili olan biyolojik yapısı, çocukluk ve gençlik çağında

¹⁸⁹⁾ Aytekin YILMAZ, “Siyasal Reklamcılık ve Kamuoyu”, Yeni Türkiye, 1996/9, s. 186

¹⁹⁰⁾ Bkz: Cengiz ANIK, “Kamuoyunu Oluşturan Araçlar”, İletişim, Sayı: 1-2, 1994, s. 83-110

temeli atılan zihinsel gelişimi, kanaat oluşumundaki temel psikolojik verileri sağlar. Kişisel kanaat oluşumunda en fazla rol oynayan psikolojik etkenler olarak stereotipler, özdeşleşme, çatışmalar, gerilimler, endişeler, hayal kırıklıkları, suç duygusu, alışkanlıklar, kompleksler, sabit fikirler, izafet çerçeveleri, çapraz baskılar, kişinin nefsinin savunması rasyonalizasyon, değer yargıları sayılmaktadır¹⁹¹. Sosyolojik etkenler ise kişinin aile, okul, din, iş hayatı ve siyasî partiler ile ilgili ilişkilerinden kaynaklanır. Bunlar, bireyin yaş, eğitim, dil, din, ırk, cinsiyet, sosyo-ekonomik statüsü gibi kişisel özellikleri yanısıra birincil ve ikincil gruplarla olan mevcut ilişkileri çerçevesinde çeşitli eğilimler, tutumlar ön kanaatler, kanılar şeklinde ortaya çıkar. Etkileme. kişinin o güne kadar edindiği bilgi ve düşüncelerin, tutumların, eğilimlerin yönlendirilişi sözkonusudur. Bu bireysel kanaatler zaman içerisinde zayıflayabilir, güçlenebilir, değişebilirler.

Bireyin, kendi bireysel kanaatlerini tartışabileceği ve taşıyabileceği grupların oluşumu da kamuoyu sürecinin işlemesi açısından önemlidir. Bu gruplar, toplumsal hayatta bireyin her zaman karşılaştığı birincil ve ikincil grupların etkisiyle oluşan gruplardır. Birincil gruplar isteğe bağlı olmayan yüz yüze kümeler diye de adlandırılan aile, hısım, akraba, arkadaşlık, komşuluk, köy ve mahalle topluluklarından oluşur. İkincil gruplar ise insanların kendi iradeleri doğrultusunda işyeri, gönüllü kuruluşlar, dernekler, siyasî partiler, meslek kuruluşları, sendikalar, kültür ve sanat kuruluşları gibi topluluklardır.

Bireyin kendi zihinsel ve psikolojik yapısı kanaatlerini ve kamuoyunu oluşturmada dahil olacağı grupların seçimini etkiler. Grup tutumları bireysel tutum ve ifadeler üzerine inşa edilirken¹⁹², grupların pasif yada aktif yapısı ise kamuoyunun sürecinin şekillenmesini etkiler. Baskı grupları, çıkar grupları ve seçkinler kamuoyunu şekillendiren aktif gruplardır. Bunların yanısıra daha dar

¹⁹¹⁾ ABADAN, a.g.e., s. 41

¹⁹²⁾ Ragnar WALDAHL, "Siyasal Tutumlar ve Kamuoyu", (Çev.: Süleyman İRVAN), İletişim, Sayı: 1-2, 1994, s. 59

etki alanına sahip olan kanaat önderleri de kamuoyunun şekillenmesine etkiye bulunurlar¹⁹³.

C. Kamuoyunun Oluşumu

Belli bir zamanda belli bir ülkede bir kamuoyunun oluşumu için; kamu kanaatlerinin ve kamuoyu sürecinin oluşumuna imkan verecek ülkenin özellikleri ve etrafında kamuoyu oluşacak konu boyutunda iki önemli husus vardır. Bunlardan ilki Temel Gereklilikler, ikincisi ise Kamuoyu Konusu'dur.

1. Temel Gereklilikler

Kamuoyunun oluşumu için ülkenin hukuki, siyasi, sosyal ve ekonomik yapısının buna cevap verecek nitelikte olması gereklidir. Özellikle ülkenin demokratik hukuk devleti niteliği özelliklerini özümsemiş olması gereklidir. Çünkü demokrasi ve kamuoyu birbirini besleyen iki kavramdır. Demokratik sistemin karakteristik özellikleri, kamuoyunun da oluşabilmesinin asgarî şartlarıdır. Temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvenceye alındığı; yasama-yürütme-yargı işlevlerinin nesnel, hukuka uygun şekilde yürütüldüğü; yönetenler ile yönetilenler arasında etkileşimi sağlayacak açıklık, şeffaflık ve katılımcı vasıfları olan bir kamu iradesinin varolduğu; kitle iletişim araçlarının devletin veya herhangi bir sermayedar grubunun yanlı sesi olmadığı ülkeleri, demokrasinin işlediği dolayısıyla da kamuoyunun oluşacağı yapısal özelliklere sahip ülke şeklinde anlamak mümkündür..

Anayasal güvenceye kavuşturulmuş düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü, basın özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, haber alma ve verme özgürlüğü gibi temel iletişim özgürlüklerinin sağlanması, ayrıca ülkenin sosyo-ekonomik yapısından kaynaklanacak ve bu kurumların işlemesini önleyecek

¹⁹³ Kanaat önderlerinin bireylerin üzerindeki etkileriyle ilgili etkenler için bkz. Elihu KATZ, "İletişimde İki Aşamalı Akış", (Çev.: Nazife GÜNGÖR), İletişim, Sayı: 1-2, 1994, s. 231-248

sınırlamaların da en aza indirilmesi kamuoyunun oluşumu için gereklidir. Yazılı basında dağıtımın önlenmesi, toplatma, yayına son verme gibi herkesçe karşı çıkılan sansür ve yasakların olmadığı bunun yanısıra anayasal güvenceye sahip basın ve iletişim özgürlüğü ile özel sektörün getirdiği ve içten içe işleyen gayri hukukî yaptırımlara da konu olmayan bir yapı, sağlıklı bir kamuoyunun oluşumu için gözardı edilmemesi gereken bir başka önemli husustur¹⁹⁴.

Günümüz medya dünyasında, kitle iletişim araçlarının büyük sermaye gruplarının kâr maksimizasyonu sağlamaya yönelik araçlar haline gelmesi, iletişimden beklenen fonksiyonları olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer taraftan kitle iletişim araçlarına sahip olmada çapraz tekelleşmeye¹⁹⁵ gidilmesi de farklı kitle iletişim araçları arasında kendi doğalarından kaynaklanan farklılıklar bir yana bırakılsa dahi konu içeriklerinin aynı olması¹⁹⁶ gibi iletişim kısırlığına yani tek tip kanaat oluşumuna yol açmaktadır. Özgür bir kamuoyunun varlığından sözdebilmek için kanaat oluşturma sürecinin ve kitle iletişim araçlarının gerek devlet olarak gerekse de sermaye gruplarının bu tür etkilerinden uzak olarak oluşması gerekir. Aksi takdirde tek merkezli ve güdümlü iletişim, kamuoyunun teknik ve içerik olarak oluşumunu engeller.

Ayrıca, medya, kamu hizmeti görevini yerine getirdiğini gözardı etmeden görev yapmalıdır. Her ne kadar medya kâr amaçlı ticari kuruluşlar olsa da, bir kamu hizmeti yüklenmiştir ve hiçbir yayın organı kendisini bu konuda sorumsuz ve yükümsüz sayamaz¹⁹⁷. Haber kuruluşları sadece piyasa kuralları ile

¹⁹⁴) Hilmi TUTAR, 21. Yüzyılda Türk Basını, Ankara 1993, s. 63

¹⁹⁵) Çapraz Tekelleşme: Yazılı basın yanısıra, Televizyon ve Radyo kanallarına, çeşitli ticari yayın araçlarına da sahip olma durumu.

¹⁹⁶) Basında Tekelleşmeler, Hıfzı TOPUZ (Koordinatör) / Korkmaz ALEMDAR / Raşit KAYA / Oktay KURTBÖKE / Nalan ÖRKİ, İLAD, İstanbul 1989, s. 8

¹⁹⁷) Hıfzı TOPUZ, "Hiçbir Yayın Organı Sorumsuz Olamaz", Medyalarda İnandırıcılık ve Kamu Hizmeti Paneli, 14 Ocak 1994, İstanbul, İletişim Dünyası UNESCO Türkiye Milli Komisyonu İletişim Komitesi Yayını, Ocak-Şubat 1994, Sayı: 17, s. 3

yönetilmemelidir. Çünkü enformasyon bir mal değil, bireylerin sahip olduğu bir haktır¹⁹⁸.

Medyanın kamu hizmeti görmekte oluşu, kamuoyu oluşumu açısından çok önemlidir. Çünkü toplumla ilgili doğru ve gerekli haberleri, bilgileri, eğitimi zamanında vermek şeklinde anlaşılacak bir kamu hizmeti anlayışı, medyanın kendisi için de medyaya geri dönen bir güven testi sayılabilir. Bilindiği üzere bugün dünyada medya sahipleri medya sektörü dışında da iktisadi bir nüfuza sahiptirler. Toplum enformasyon alma hakkını her alanda kullanmak ister. Toplum medya sahiplerinin ekonomik nüfuz alanlarıyla da ilgilenir. Eğer haber kuruluşları toplumu manipüle etmeden her alanda doğru ve gerekli haberi, zamanında iletirlerse topluma karşı kamu hizmeti sorumluluğuyla hareket etmiş olurlar. Bunun doğruluğunu test edebilen bir toplum, medyaya inanırsa, medya satış grafiğini, kârını arttırır ve ilgili alanlarda da kamuoyu oluşumuna zemin hazırlar. Buna karşılık medyaya bir güvensizlik söz konusu ise, bu, medyanın ticari yönünü olumsuz şekilde etkiler. Diğer taraftan, doğru verilmeyen, masa başında yazılan haberler, şahsi ilişkilerle değerlendirilen insanlar, tekelleşen medya düzeni de kamusal sorumluluğun unutulmasına yol açmaktadır¹⁹⁹. Türkiye’de de görülen bu durum: sağlıklı bir medya, sağlıklı bir toplum ve gerekli kamuoyu oluşumlarını engellemektedir. Medyanın sanayileşmesi ve tekelleşmesi editoryal bağımsızlığın korunmasını da güçleştirmektedir²⁰⁰. Bu durum medyanın etik açısından sorulanmasını gerektirir. Kendi içinde etik zaafiyeti olan bir medyanın ne kadar sağlıklı bir kamusal görev bilincinde olabileceği tartışılabilir. Bu ise kamuoyunun oluşumundaki gerekli temel unsurları olumsuz yönde etkiler.

¹⁹⁸) Yıldırım AKTUNA tarafından yapılan konuşma, *Medyalarda İnandırıcılık ve Kamu Hizmeti Paneli*, 14 Ocak 1994, İstanbul, İletişim Dünyası UNESCO Türkiye Milli Komisyonu İletişim Komitesi Yayını, Ocak-Şubat 1994, Sayı: 17, s. 5

¹⁹⁹) Nezih DEMİRKENT, “Medyanın Kamu Görevi Nedir Ne Değildir?”, *Medyalarda İnandırıcılık ve Kamu Hizmeti Paneli*, 14 Ocak 1994, İstanbul, İletişim Dünyası UNESCO Türkiye Milli Komisyonu İletişim Komitesi Yayını, Ocak-Şubat 1994, Sayı: 17, s. 9

²⁰⁰) Ragıp DURAN, “Editoryal Bağımsızlık”, *Radikal Gazetesi (İki)*, 25 Ekim 1998, s. 13

Günümüz sanayi toplumlarında kitle iletişim araçlarının ve iktidarın belli ellerde olmasıyla toplum artık örgütlü gruplardan yani kamu'lar toplumundan kitle toplumuna kaymaktadır. C.Wright Mills'in İktidar Seçkinleri isimli eserindeki Amerikan kamu'larının "bağıntısız ve ilgisiz bilgiçler topluluğu" diye nitelendirdiği "yığın" olma halini, Jean Baudrillard "toplumsal olan" ile "kitle" arasında bir ayırma giderek, kitle'nin "toplumsalla ilgili olan herşey unutulduğunda geriye kalan artıktır" diye ifade etmektedir²⁰¹. Yani çağdaş sanayi toplumlarında belirleyici bir niteliği olmayan işlevsiz, kamusuz "anti sosyal bir kitle"ye doğru gidiş vardır. Eğer toplum "yığın" haline gelmişse, kamuoyunu yönlendirecek olan profesyonel gruplar, zihinleri etkileyecek propaganda, reklam ve kampanyalarla devreye girmektedirler²⁰².

Gerek sanayileşmiş ülkelerdeki kitle toplumunda gerekse sosyo-ekonomik yönden görece daha geri gelişmekte olan ülkelerde yukarıda bahsedilen temel gereklilikler ve aktif kamuların varlığı kamuoyu oluşumu -süreci- açısından önemlidir.

2. Kamuoyu Konusu

Yukarıda bahsedilen temel özelliklerin asgari düzeyde mevcut olduğu toplumlarda bireysel ve kamusal düzeyde kanaatlerin oluşması için ortada herhangi bir anlaşmazlık, zıt menfaatler ve taleplerin yöneldiği bir **konu** mevcut olmalıdır. Bu konu çok çeşitli alanlarda ortaya çıkmış olabilir. Önemli olan konunun siyasal sistem içinde dile getirilebilecek bir yönü olmasıdır. Bu ise sosyal iletişimin ve siyasal iletişimin var olduğu toplumlarda gerçekleşebilir.

Aslında önemli olan durum, kamuoyunun etrafında oluşacağı konunun nasıl ortaya çıktığıdır. Bu durum genellikle iki şekilde oluşabilir. Tartışmalı bir konu

²⁰¹⁾ Bkz. TOSUN, a.g.t., s. 15

²⁰²⁾ YILMAZ, a.g.m., s. 191

ya bizzat halk tarafından işlenilmeye başlamıştır ve siyasiler de bu konuyu tartışmaya, işlemeye başlamışlardır. Ya da diğer şekilde olduğu gibi burada bir konu etrafında siyasiler tarafından kamuoyu oluşturulmaya çalışılır ki burada siyasilerin bir takım stratejileri gizlidir. Ayrıca bir grubun baskısından politik, ideolojik yarar beklentisi içinde olanların yanısıra ekonomik çıkar sağlayacak odakların var olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Kamuoyunun güçlü potansiyel tutum ve davranışlarını “ umulan-beklenen” bir tutum veya davranış haline getirmeyi başaranlar, gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde bu potansiyelden yarar sağlayabilirler²⁰³.

Bilindiği gibi siyasal iletişimi sosyal iletişimden ayıran nokta, siyasiler ile seçmenler arasında geçmesidir. Çünkü siyasiler arasında iktidara sahip olmak amacıyla seçmen oyları için sürekli bir rekabet vardır. Bu oyları elde etmeye yönelik olarak siyasiler, seçmenle teması sağlayan çeşitli stratejiler üretirler. Bu stratejilerin temel noktası ise uygun konuların bulunması, seçilmesi ve gerektiği zaman ve yerde ve gerektiği süre kadar gündemde tutularak kanaat oluşumunu yönlendirecek bir iletişim sürecinin sağlanmasıdır. Görüldüğü gibi her iki durumda da kamuoyu siyasî iletişim sürecinin konusal yapısıyla yakından ilintilidir.

Bu iletişim sürecinde siyasî konuların oluşumunu ifade eden **dikkat kuralları** (attention rules) ile kanaat oluşumunu yönlendiren **karar kuralları** (decision rules) siyasi sistemi yönlendirmesi beklenen kamuoyu için işlevsel özelliklere sahiptir²⁰⁴. Dikkat kurallarına açık olacak şekilde teknik olarak “iyi” seçilmiş konular, bireyin ilgisini çekmelidir. Önemli olan konunun bireyin ilgisini çekebilecek niteliklere sahip olmasıdır. Daha genel nitelikli ve savunulması haklı olan bir konunun dikkat kurallarına uymaması halinde gündeme gelmemesi de mümkündür.

²⁰³⁾ Wirght MILLS, İktidar Seçkinleri, (Çev.: Ünsal OSKAY), 1974, s. 417-456’dan nakleden: ANIK, a.g.m., s. 84

Bir konunun dikkat çekebileceği haller şöyle sıralanmaktadır²⁰⁵:

- (Toplumda) Öncelikli ve Önemli Değerlerin Gözetilmesi
- Kriz ve Kriz Belirtileri
- İletişim Kaynağının Statüsü
- Siyasi Başarı Belirtileri
- Olayın Yeniliği
- Olayın Önemi
- Sürpriz.

Siyasal sistem içinde bilinçli veya bilinçsiz olarak ortaya çıkan ve dikkat kurallarına açık konuların tartışılmaya başlanmasıyla karar kuralları işlemeye başlar. Bu durumda bireyler ilgilendikleri konular hakkında diğer insanların ne düşündüğünü anlamaya çalışarak çevrelerini gözlemlerler. Bu gözlem de fikirler kadar fikir sahiplerinin kişilikleri ve statüleri de önemlidir. Bireyler kendi görüşlerini diğer bireylerle karşılaştırarak hangi görüşlerin daha etkin, onaylanabilir, tartışmalı, yoruma açık veya reddedilmekte olduğunu değerlendirirler.

İç içe geçen bu süreçle bireyler her zaman görüşlerini açıkça söyleyemezler. Çevrelerinden dışlanmak (izole edilmek) korkusuyla (Isolations furcht) bireyler, düşüncelerini çoğunluk tarafından onaylandığı, kabul gördüğü zaman açıkça ifade edebilmekte, aksi durumda sessiz kalmayı tercih etmektedirler. Bazen da kamuoyunda belli bir konuda hakim görüş, bazen gerektiğinden fazla ciddiye alınmakta, buna karşılık “Suskunluk Sarmalı” (Die Schweige Spirale) içindeki

²⁰⁴⁾ Orhan GÖKÇE, “Kamuoyu Kavramının Anlam ve Kapsamı”, *Kurgu Dergisi*, Sayı: 14, 1996, s. 218-219

²⁰⁵⁾ A.g.m., s. 218-219. Bizce burada dikkat kurallarına eklenebilecek bir unsur da zaman unsurudur. Zaman unsuru, yerine göre bir mevsim, yerine göre özelliği olan bir tarih veya devam edegelen bir sorunun veya bir tartışmanın sürdüğü zaman aralığı da olabilir. Örneklenecek olursa turizm sezonunda muhtemel orman yangınları ve terör olaylarının; Dünya Emzirme Günü’nde anne sütünde DDT bulgularına rastlanıldığının haber ve ilgi konusu olması veya Çernobil’in yıldönümlerinde TAEK ve ilgili mercilerin radyasyonla ilgili karar ve uygulamalarının hâlâ kritize edilmesi gibi.

diğer gruplar, çok çeşitli aktivitelerle gündemde kalarak görüşlerini ve sayılarını güçlendirirlerse, hakim grubun etkinliği ve görüşünü zayıflatabilmektedirler²⁰⁶.

Yukarıdaki bilgiler dikkate alınarak özetlenecek olursa kamuoyu oluşumunda temel unsurlar şöyle sıralanabilir²⁰⁷:

-Ortada bir anlaşmazlık, (dikkat kurallarına açık) bir konuda zıt menfaatler

ve taleplerin varlığı,

-Siyasal sistemde iletişim, görüşme, tartışma, örgütlenme imkânlarının sağlanması,

-Toplumsal yapıda kamuoyunu oluşturan, düzenleyen, organize eden çeşitli

merkezlerin bulunması,

-Kamuoyunun karşılaştığı bir direnme noktası, kamusal otoritelerin varlığı.

Bu süreçte bireyler kendi görüşlerini, kanaatlerini kamu ve kamulararası etkileşimle değerlendirerek kamuoyunu oluşturmaktadır.

II. Çevresel Kamuoyu Kavramı Ve Unsurları

A. Çevresel Kamuoyu Kavramı

Çevresel kamuoyu terimi henüz yeterince geliştirilmemiştir. Buna rağmen çevresel kamuoyu, kavramsal olarak, kamuoyu tanımlarından hareketle ortaya konulabilir. Kamuoyunun belirsiz ve kaypak özelliği, çevresel kamuoyunun kavranmasında da karşımıza bir zorluk olarak çıkmaktadır. Diğer taraftan çevresel kamuoyundan ne anlaşıldığı ve anlaşılması gerektiği de farklıdır. Aşağıda ele alınacak tanımdaki teknik ve işlevsel özelliklere sahip bir çevresel

²⁰⁶) NEUMANN, a.g.e., s. 92

kamuoyu tanımlamasının toplumca algılanan çevresel kamuoyu ile örtüşmediği muhakkaktır. Toplumca algılanan çevresel kamuoyunun taşıdığı özellikler ile aşağıdaki tanımın özellikleri, görüleceği gibi, birbirinden farklıdır.

Toplumun zihninde şekillenen çevresel kamuoyunda, çeşitli çevresel konulardan haberdar olma, izleme, bilgilenme bazen de –muhakkak değil- tepki vermek şeklinde silik bir anlayış hakimdir. Yani en güzel şekliyle çevresel konularda “birşeyler duymak ve düşünmek” çevresel kamuoyunun toplumca algılanışının ifadesidir²⁰⁷. Oysa ki çevresel kamuoyunun teknik ve işlevsel özellikli tanımlanması çevresel kamuoyundan ne anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.

Çevresel kamuoyunun tanımlanmasındaki referans yine kamuoyu tanımıdır. Kamuoyu kavramı daha önce de belirtildiği üzere belirli bir zamanda tartışılmalı bir kamu sorunu karşısında konuyla ilgilenen kişi veya gruplara hakim olan ve yönetilenlerce dikkate alınma potansiyeline sahip, ifade edilen kanaatler şeklinde tanımlanmıştır. Görüldüğü gibi kavram tartışmalı bir kamu sorunu, sorunla ilgilenenler, belli bir zaman ölçütü, ifade edilme gerekliliği, yönetime çarpma noktası gibi öğeleri içermektedir.

Çevresel kamuoyu, kamuoyunun tanımlanmasından hareketle ortaya konulacak olursa “Belli bir zamanda ve mekanda, tartışmalı bir çevre sorunu karşısında çevreyle ve sorunla ilgilenen kişi veya gruplarca hakim kanaatlerin fikri ve fiili tepkilerle ortaya konulması süreci” olarak tanımlanabilir. Burada, çevresel kamuoyu ile kamuoyu öğelerinin her zaman net bir şekilde çakıştığını söylemek pek mümkün değildir. Örneğin çevre kamularının tepkilerinin yönetimce ne kadar dikkate alınma potansiyeline sahip olduğu sorunun veya yönetimin niteliği açılarından tartışılmalıdır. Bu, çevre disiplinin sağlıklı bir

²⁰⁷ DAVER., a.g.e., s. 253

şekilde yeterince ortaya konulamamasından ve çevre konusunda toplumda yeterli ve gerekli bir gelişmenin her zaman ve her yerde sağlanamamasından kaynaklanmaktadır.

B. Çevresel Kamuoyunun Unsurları

Çevresel kamuoyunun unsurları için referans kamuoyunun unsurlarıdır. Bunlar; Çevre Grupları, Kanaatler ve Çevresel Kamuoyu Süreci olarak sayılabilir.

1. Çevre Grupları

Çevre grupları belirli bir çevre konusunda doğrudan veya dolaylı olarak muhatap olan konuyla ilgilenen kişileri ifade etmektedir.

Çevre gruplarına katılan kişiler bazen bir sorun kendilerini doğrudan ilgilendirdiği için o sorunla ilgili olanlardır. Çevreye duyarlı olanlar ise çok çeşitli çevresel sorun ve konular etrafında çevre gruplarını oluşturanlardır. Çevre gruplarına katılanların her zaman çevreye duyarlı çevre dostu kişiler olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Bir çevre grubuna katılan, destek veren kişi veya kişilerin başka bir çevresel sorunun nedeni olmaları da mümkündür.

Çevre grupları hava kirliliği gibi belirli çevre sorunları, konuları etrafında örgütlenmiş gruplar olabileceği gibi birdenbire ortaya çıkan bir sorun halinde biraraya gelen ve sorunun aktüelliğinin bitmesi veya çözülmesiyle dağılan gruplar şeklinde de olabilirler.

²⁰⁸⁾ Bu ifadeye yakın, genel bir çevresel kamuoyu tanımlamasına SARIKAYA'da "insanların yakın ve uzak çevresi ile ilgili tutumlarının, kanaatlerinin anlatımı" şeklinde rastlanmaktadır. Bkz. SARIKAYA, a.g.t., s. 54

Çevre grupları bazı niteliklerine göre tasnif edilebilirler. Bu nitelikler birbirlerine benzer, yakın niteliklerdir. Bu yüzden de bir çevre grubunda birden fazla nitelik, içiçe geçmiş bir halde bulunabilir. Niteliklerine göre başlıca çevre grupları şunlardır:

- Sürekli Çevre Grupları - Geçici Nitelikli Çevre Grupları
- Sıkı Örgütlenmiş Çevre Grupları - Dağınık Örgütlenmiş Çevre Grupları
- Yerel Çevre Grupları - Ulusal Çevre Grupları - Uluslararası Çevre Grupları
- Gönüllü Çevre Grupları - Görevleri Gereği Zorunlu Çevre Grupları
- Kamu Kesimi Çevre Grupları - Kamu Kesimi Dışındaki Çevre Grupları.

Bir çevre sorunu devam ettiği ve edeceği muhtemel sürede, bu sorunla ilgili olarak mevcut olan grupların niteliği Sürekli Çevre Grubu şeklindedir. Örneğin Akdeniz'in kirlenmesinin önlenmesine yönelik çevre gruplarını sorun devam edeceği için, sürekli çevre grubu olarak nitelemek mümkündür. Bir fabrikanın katı atıklarıyla kirlenen bir akarsuyun kurtarılması yönünde, atıkların giderilmesi yerine, mekandan uzaklaştırılmasına yönelik çevre grupları ise sorunun çözülmesiyle dağılacığından, geçici nitelikli gruplara örnek olarak verilebilir.

Bir çevre grubu yaş, cinsiyet, eğitim, meslek, din, dil gibi bazı demografik özellikler temel alınarak oluşturuluyor ve grubun kuralları, eylemleri örgütlü bir şekilde ortaya konuyorsa sıkı örgütlenmiş bir çevre grubundan sadece o çevre sorunu ile ilgilenmenin yettiği bir kriterle ve kişisel özelliklerin gözardı edilerek biraraya gelmiş bir çevre grubundan ise dağınık (serbest) örgütlenmiş çevre grubu olarak söz etmek mümkündür.

Çevre sorunun mekansal ve anlamsal olarak önemine göre de çevre grupları lokal örgütlenmeden, ulusal ve uluslararası örgütlenmeye kadar farklı düzeylerde örgütlenme şekillerinde olabilirler.

Çok çeşitli çevresel sorunlar etrafında çevreye, çevrenin korunmasına ihtiyarî olarak ve isteyerek, özverili olarak katılmak isteyenlerin oluşturduğu grupları gönüllü çevre grupları, İl Çevre Müdürlüğü gibi görevinin gereği çevreyle ilgilenen kişilerden oluşan grupları ise Görevleri Gereği Zorunlu Çevre Grupları olarak ayırmak mümkündür.

Merkezi veya yerel düzeyde kamu kesiminde belli, çevre konuları ile ilgili olarak oluşturulmuş grupları kamu kesimi çevre grupları; özel kesimce oluşturulmuş grupları ise kamu kesmi dışındaki çevre grupları olarak ayrılırlar. Kamu kesimi dışındaki bu çevre gruplarının özelliği gönüllülük esasına göre değil görev gereği oluşturulmuş olmasıdır. Batı ülkelerinde özel sektör kuruluşlarının çevre koruma görevlileri (örneğin Federal Almanya'da Umweltschutzbeauftragter) buna örnek olarak verilebilir²⁰⁹.

Ayrıca üyelerine, konularına, eylemlerine göre de çevre grupları başka niteliklerle birbirinden ayrılabilirler.

2. Çevre Kanaatleri

Çevresel kamuoyunun unsurlarından ikincisi kanaatlerdir. Çevre kanaatleri çevre gruplarının, çevreyle ilgili bir konu veya sorun hakkında bir duygu veya izlenimden biraz daha güçlü buna karşılık tam ve kesin kanıtlara dayalı pozitif bilgidenden daha az geçerli ve güçlü olan kanaatlerdir.

Çevresel kanaatler toplum tarafından rahatlıkla benimsenebileceği gibi herkesin üzerinde anlaştığı bir tutum şeklinde de anlaşılmamalıdır. Örneğin nükleer enerjinin risk taşıdığı hakkında toplumda hemen herkes hemfikir olduğu halde nükleer enerji tercihleri konusunda teknokratlar ve toplumun tüm

²⁰⁹⁾ Bkz. Bert Axel SZELINSKI, "Der Umweltschutzbeauftragte", *Wirtschaft und Verwaltung*, 1980/4, s. 266 ss. 266-269; Irmhild GÜNTHER, *Umweltberater/-beraterin in Betrieb*, 1. Auflage, Würzburg 1991, s. 15

üyeleri arasında fikir birliği sağlanamamaktadır²¹⁰. Yani çevresel kanaatler, toplumda üzerinde tam olarak anlaşılmış kanaatler değildir. Çevresel kanaatlerle toplumda standartlaşan davranış ve görüşler de birbirinden ayrılırlar.

Toplumda standartlaşan davranışları kanaatler olarak ele almak yanlış olduğu gibi bunları değiştirmek de oldukça zordur. Çevre bilincinin gelişmediği toplumlarda bu daha da zordur. Örneğin temizlik amacıyla arabasını veya bahçedeki taşlığını deterjanla yıkayan birini, bunun toprak kirliliğine sebep olduğuna inandırmak ve bu davranışından vazgeçirtmek kolay değildir. Bu satırların yazarının, plastik bardakları çöpe atan kamuya ait bir kantin görevlisine “çevre kirliliğine neden oluyorsunuz”, ikazına görevlinin “biz bunları yıkayıp da atıyoruz” cevabında olduğu gibi toplumda üzerinde henüz yeterince anlaşılmış çevresel kanaatler oluşmamıştır. Yanlış çevre koruma amaçlı tutumlar da, çevresel kanaatlerin oluşumunu güçleştirmektedir.

Diğer taraftan toplumda olduğu gibi, bir çevre grubunda da farklı çevresel kanaatlerin bulunması da normaldir. Burada önemli olan belirli bir sorun karşısında grubun çoğunluğu tarafından benimsenen kanaatin o grubun çevre kanaati şeklinde anlaşılması gerektiğidir. Diğer taraftan bir çevre grubunun çevre kanaati toplumun büyük çoğunluğu tarafından da paylaşılmayan, azınlıkta kalan bir kanaat de olabilir.

Tıpkı kamuoyunun kanaat unsurunda olduğu gibi çevresel kanaatin de bilgiye dayanması, objektif olması, pozitif bilgilerle test edilmesi, değişmez olması gibi nitelikleri içermesi gerekmektedir.

3. Çevresel Kamuoyu Süreci

Çevresel kamuoyunun oluşumundaki üçüncü unsur Çevresel Kamuoyu Süreci'dir. Çevresel Kamuoyunun oluşumu sürecinde bireyin kendi fikirlerini,

²¹⁰⁾ Bkz. Haluk NURBAKİ, Radyasyon ve Miniklerin Evreni, İstanbul 1987, s. 78-79

görüşlerini taşıyabileceği, tartışabileceği konuların oluşması süreci ve kamuların ilgili konuda çevresel kanaat oluşturma süreci yer almaktadır.

Bu süreç içinde kişinin yaş, din, ırk, cinsiyet gibi bireysel özellikleri, zihinsel ve psikolojik verileri, eğitim, meslek, sosyal statü gibi toplumsal konumu, çevre konusunda şahsî kanaatlerinin ve içinde yer alacağı kamuların seçimini etkilemektedir

C. Çevresel Kamuoyunun Oluşumu

1. Temel Gereklilikler

Kamuların ve çevresel kanaatlerin oluşumu için toplumda kamuoyu oluşumuna imkân verecek temel şartların mevcut olması gereklidir. Bunlar, ülkenin hukukî, siyasî, sosyal ve ekonomik yapısıyla ilgili temel noktalardır. Özellikle demokratik hukuk devleti kamuoyunun varlığı için temel şarttır. Çünkü demokrasi ve kamuoyu birbirlerine muhtaç, birbirlerini besleyen iki kavramdır. Temel iletişim özgürlüklerine sahip ve kendisinden beklenen "ileti"leri sunma serbestisi ve eğitimine sahip medya ile çevresel eğitimin, eğitim ve öğretim kurumlarında işlendiği bir ülkede çevresel kamuoyu sürecinin temel şartlarının varlığından söz etmek mümkündür. Ortada tartışmalı bir çevre sorunu olduğunda da bu sorun tartışmaya açıktır. Ama **sorunun konusal niteliği** bu sürecin başlaması açısından oldukça önemli bir beliryecedir.

2. Çevresel Kamuoyu Konusu

Çevresel kamuoyunu oluşturacak konu, mikro veya makro düzeyde üzerinde dikkatin oluşabileceği bir **çevre konusu** olmalıdır. Bu konunun ülkenin siyasal gündemini değiştirmeye yönelik manipulasyon amaçlı bir konu olup olmaması ya da gerçek veya suni bir çevre konusu olması da önemli değildir. Önemli olan konunun bireysel veya toplumsal açıdan dikkat kuralları çerçevesinde

algılanacak bir konu olmasıdır. Örneğin Türkiye'nin önemli bir çevre sorunu olan erozyon²¹¹, TEMA'nın yıllardır yaptığı çalışmalarına rağmen son bir kaç yıl öncesine kadar toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından önemsenmemiş, gerekli dikkati çekmemiştir. Oysa Mart 1996'da İngiltere'den tüm dünyaya yayılan büyükbaş hayvanlarda görülen Deli Dana Hastalığı (Mad Cow veya Bovine Spangioform Ensefalopati- BSE) Paniği, çok kısa zamanda Türkiye'de ve çok ülkede dikkati çeken bir çevre olayı haline gelmiştir. Üstelik bu konu, aşağıdaki şekilde görüleceği üzere, dikkat kurallarına açık hallerin özelliklerinin hepsini birden kapsamaktadır:

Bir Konunun Dikkat Kurallarına Açık Olacağı Haller	Konu: Deli Dana Hastalığı Paniği (Mad Cow)
(Toplumda) Öncelikle ve Önemli Değerlerin Gözetilmesi	Toplumun sağlığını (gelecekte de) ciddi olarak tehdit ediciliği
Kriz ve Kriz Belirtileri	Toplumun ekonomik ve toplumsal sistemini tehdit ediciliği ve dolayısıyla toplumsal davranışların gözlenmesi denetlenmesi konusunda tartışmaların doğması
İletişim Kaynağının Statüsü	Olaylı veya konuyu gündeme getiren uzmanların, teknokratların, bürokratların iletişim kaynağı olmaları
Siyasi Başarı Belirtileri	Çeşitli ülkelere özellikle Avrupa Birliği ve İngiltere ile canlı hayvan ve kırmızı et alışverişi olan ülkeler arasında konunun siyasi platformlarda tartışılması
Olayın Yeniliği	AIDS'den sonra en yeni ve en küresel çevre sorunu olarak yayılması ²¹²
Olayın Önemi	Risk yayılımı belirsiz ve gelecekte de tehlikesi olan global bir sağlık sorunu olması
Sürpriz	Hastalığın İngiltere gibi gelişmiş bir ülkede başlaması, beklenmedik bir olay olması, çok çabuk algılanıp bireysel ve kurumsal düzeyde alışılmışın dışında hızlı önlemlerin alınması

Şekil: Dikkat kuralları açısından “Deli Dana Hastalığı Paniği”.

²¹¹⁾ Türkiye bir erozyonu koleksiyonu görünümündedir ve 50'li yıllarda yapılan yabancı bir araştırmada Fırat ve Dicle Havzaları için “erozyon mezarlığı” deyiimi kullanılmakta, Oxford Üniversitesi'nde “Anadolu'da arazi dejenerasyonu” adı altında bir ders dahi okutulmaktadır. Bkz. Hayati ÇELEBİ, “Türkiye’de Erozyon ve Seller”, *Belediye Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 9, Mart 1998, s. 22-23

²¹²⁾ Aslında Mad Cow Hastalığı ilk kez 1985’de İngiltere’de sığırlarda belirlenmiş, 1990’a kadar 16618 hayvan bu sebeple itlâf edilmiştir. 1996 yılında İngiltere’deki bütün sığırların neredeyse tamamına yayılması, İngiltere hayvancılığı ve ithalatını oldukça zor duruma soktuğundan konu dünya

Görüldüğü üzere “Deli Dana Paniği” konusu, Dikkat Çekebilme Hallerinin hepsine sahip olduğu için bu konuda bir çevresel kamuoyunun oluşumunu oldukça hızlandırmış ve henüz ciddi bir kanaat alışverişi yoğunlaşmadan, meydanın yoruma bile dayanmayan haberleri ile ithalat yasakları, beyaz eti tercih etmek gibi davranışlarla **Karar Kuralları** da sorunun içinde oluşagelmıştır. Oysa ki her çevre sorunu bu kadar hızlı bir süreç izlememektedir²¹³.

Özetlenecek olursa bir çevresel kamuoyunun oluşumu için temel şartları şunlardır:

- Ortada dikkati çekecek nitelikte tartışmalı bir çevresel konu olmalı ve bu konuda zıt menfaatler bulunmalıdır.
- Kamuoyunun oluşabilmesi için demokratik, hukuki ve iletişimsel özgürlükler gibi temel şartlar mevcut olmalıdır.
- Toplumsal yapıda çevresel kamuoyu oluşturacak düzenleyecek organize edebilecek kamular, kuruluşlar olmalıdır.
- Çevre kamularının, kanaatlerinin yönetimde karşılaştığı bir direnme. bir çarpma noktası olmalıdır²¹⁴.

gündeminde 1996’da yerini almıştır. Bkz. Cemil ÇELİK / Hakan BOYUNAĞA, “Deli Dana”, *Bilim ve Teknik*, TÜBİTAK, Sayı: 344, Temmuz 1996, s. 96

²¹³⁾ 1996’da görülen Deli Dana Hastalığı Paniği sırasında yeni kurduğu entegre et üretiminde zarara uğrayan Mete Bülgün isimli işadamı, iki yıl sonra kendisiyle yapılan bir röportajda olayı şöyle anlatmaktadır: “...Halkta bir panik başladı. Enteresandır. Bu sosyal bir hadisedir. İncelenmesi gerekir....Adam et yemeğini kesti. Kimse evine et almadı. Deli Dana Hastalığı, evine et götürmekte zorlanan insanlar için bir mazeret oldu. Yedi ayda yüzde seksenbeşe çıkan kullanımımız bir anda yüzde onlara düştü”. Bkz. Mine ŞENOCAKLI, “Deli Dananın Acısını Şekerle Giderecek”, *Sabah Gazetesi*, 18 Kasım 1998, s. 10

²¹⁴⁾ Söz konusu yönetimi her zaman kamusal bir otorite olarak düşünmemek gerekir. Örneğin deniz suyunu kirlettiği için çevreci protestolarla karşılaşan bir turistik işletme yönetiminin, herhangi bir kamusal uyarıyı beklemeden çevreci tedbirler alması halinde, kamu otoritesi yerine özel kesim iradesi söz konusudur. Fakat bu yönetim kendiliğinden tedbir almadığı hallerde kamu otoritesinin işletilmesi söz konusu olacaktır.

III. Çevresel Kamuoyunun Gelişimi

A. Genel Olarak

Sanayi Devrimi çevre sorunlarını global ve tahripkâr sonuçlara doğru yönlendiren büyük bir dönemeçtir. Çevre sorunları, Sanayi Devrimi sonrasında sanayileşme, nüfus artışı ve kentleşme olgularıyla beslenerek artmış, yoğunlaşmış, yayılmıştır. Bu yayılmada siyasal, sosyal, ekonomik yapıları ne olursa olsun çevre sorunlarının bütün ülkeleri ve toplumları ilgilendiren evrensel bir sorun olduğu görülmüştür.

Çevre sorunları önceleri hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği, çöp ve atık sorunu şeklinde başlamıştır. Daha sonraları bazı bitki ve hayvan türlerinin yok olmasına görsel ve işitsel çevre sorunlarının farkedilmesine; son dönemlerde ise nükleer kirlenme uzayın kirlenmesi bir çevre silahı olarak çevrenin savaş sırasında bilinçli olarak tahribi (ormanların yakılması, denizlere ham petrolün boşaltılması gibi) ve ekolojik göçlere kadar genişleyen ve artan çevre sorunları olarak tüm dünyaya yeni boyutlarla yayılmış, globalleşmiştir.

İnsanlar önceleri hava kirliliği, su kirliliği, çöp gibi sağlıkları açısından bizzat test edebildikleri sorunlarla ilgilenirken daha sonraları dolaylı da olsa etkiledikleri ve/veya etkilendikleri çok çeşitli çevre sorunlarına da duyarlı hale gelmişlerdir. Çünkü bu aşamada, çevre sorunlarının getirdiği sonuçlar eskisinden daha ürkütücü olmuştur.

Örneklenecek olursa, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1984'teki ilk toplantısından raporunu yayınladığı 1987'ye kadarki 900 gün içerisinde aşağıdaki çevresel felaketler görülmüştür²¹⁵:

²¹⁵⁾ Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Ortak..., a.g.e., s. 25

Afrika'da kuraklıktan kaynaklanan çevre-kalkınma krizi doruk noktasına varmış, 35 milyon insanı tehdit etmiş, belki bir milyonunun ölümüne sebep olmuştur.

Hindistan'ın Bhopal yöresindeki zirai mücadele ilaç fabrikasındaki bin sızma 2000'den fazla insanın ölümüne sebebiyet vermiş, ayrıca 200.000 veya daha fazla kişinin kör olmasına veya zarar görmesine yol açmıştır.

Mexico City'de sıvı gaz tankları patlamış, 1000 kişiyi öldürüp binlerce kişiyi evsiz barksız bırakmıştır.

Çernobil nükleer reaktöründeki patlama, nükleer radyasyonu tüm Avrupa'ya yaymış, gelecekte insanlarda kanser ihtimalini büyük ölçüde yükseltmiştir.

İsviçre'deki bir antrepo yangını yüzünden zirai mücadele ilaçları, solvan maddeler ve civa Ren Nehri'ne boşalmış, milyonlarca balığı öldürmüş, Federal Alman Cumhuriyeti'nde ve Hollanda'da içme suyunu tehdit etmiştir.

Tahminen 60 milyon insan, güvenilir olmayan içme suyu ve kötü beslenmeyle ortaya çıkan ishaller hastalıklardan ölmüştür ve bu ölenlerin çoğu da çocuktur.

Dikkat edilirse bu çevre felâketlerinin pek çoğunda sebep olan "insan"dır, doğa ikinci derecede rol oynamaktadır. Benzer bir sonucu 1993'de doğal afetlerle, insanın sebep olduğu felâketlerin karşılaştırılmasında da görmek mümkündür. 1993 yılında 127 tane doğal afet meydana gelirken; insanın sebep olduğu felâketler (büyük yangınlar, patlamalar, nükleer tesis felâketleri, göçükler, iş kazaları vb) bir önceki yıla göre %19 artarak 213'e yükselmiştir²¹⁶.

²¹⁶ Reasürör, Milli Reasürans T.A.Ş., Sayı: 14, Ekim 1994, s. 19

Çevre sorunlarının sınır ve zaman tanımaz bir şekilde global tehdit haline gelmesinde çok çeşitli çevre bozulmaları yer almaktadır:

- Yeme, içme, ısınma, barınma gibi en temel biyolojik ihtiyaçların tatminine yönelik çevrenin tahribi,
- Toprak erozyon ve çölleşme,
- Ormanların yok olması,
- Ormansızlaşan toprakların, düşük verimli tarım toprağına dönüşmesi ve çiftçiyi besleyememesi,
- Asit yağmurlarının orman ve su kaynaklarına sanatsal ve mimari eserlere zarar vermesi, toprağın doğal yapısını bozması,
- Fosil yakıtlarının yanmasının atmosferde karbondioksit miktarını arttırarak, global bir ısınmaya, “sera etkisi”ne yol açması,
- Bu sera etkisi yüzünden 2000’li yıllarda ısı artışının tarım alanlarını değiştirmesi, deniz seviyesinin yükselip kıyı kentlerinin sular altında kalması riskine açık olması.
- Sanayi gazlarının, gezegenin ozon tabakasını eritmesiyle ortaya çıkacak insan ve hayvanlarda kanser türlerinin hızla artmasına, okyanusların besin zincirlerinin bozulmasına yol açma ihtimali,
- Tarım ve sanayinin, insan besin zincirine ve yeraltı sularına toksik maddeleri aktarması,
- Dünya genelinde açlık ve yoksullukların artması, gelişmekte olan ülkelerde ise yoksulluk, toprak ve diğer varlıklar için eşit olmayan dağılımı giderek daha kötüleşmesi ve bunun bir kısır döngü haline gelmesi,
- Ormanların, toprağın ve su kaynaklarının kaybı, yabanıl alanların yok edilmesi bitki ve hayvan türlerini ortadan kaldırmakta, dünya ekosistemlerindeki genetik çeşitlilik tehlikeli biçimde azalmaktadır.

Birbirinden farklı görünen ama aslında birbirleriyle komplekse girip bir örüntü içinde bulunan çok çeşitli sorunlarının sınır ve zaman tanımaz bir global tehdide yönelmesi, insanları “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşayamama” ve

“çevresel gelecek” kaygılarını hissetmeye yöneltmiştir. İnsanların çevre konusundaki endişeleri ve zarara uğramaları, onları “çevre”, “çevre sorunları”, “çevre koruma” hakkında ilgilenmeye, bilgilenmeye yöneltmiştir.

Çevre son 25-30 yıldır dünya kamuoyunun gündeminde gittikçe ağırlıklı bir yer kazanmaya başlamıştır. 1970’li yıllar çevre sorunlarına sağlık ve mühendislik bilimleri açısından çevre korumacı fiilî tedbirlerin kazandırılmaya başlanıldığı ve çevrenin siyasal, ideolojik ve felsefî olarak uluslararası boyutta düşünsel olarak ilk kez tartışılmaya başlanıldığı yıllardır. 1969 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant üye ülkelerin çevreyi korumak, nüfus artışını yavaşlatmak yoksulları kaldırmak için birleşmeleri gerektiğini ifade etmiştir. 1972 Stockholm Çevre Konferansı’nda Roma Kulübünün hazırlattığı “Sıfır Büyüme” isimli rapor, çevre konusunda ses getiren ilk önemli uluslararası çalışmadır. Bu Konferans sonrasında Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) başlamıştır.

70’li yıllarda Avrupa Topluluğu’nda da çevre çalışmaları başlamıştır. 1972 Paris Zirvesi, çevrenin ilk kez konuşulduğu toplantıdır ve 1957 Avrupa Ekonomik Topluluğu Antlaşmasında çevre için tek bir söz dile getirilmezken Paris Zirvesi sonrasında 1973’de Avrupa Topluluğu’nun İlk Çevresel Eylem Programı başlamıştır ve bu Çevresel Eylem Programları devam etmektedir²¹⁷.

1990 Dublin Zirvesi’nde Avrupa Topluluğu Komisyonu, iktisadi entegrasyonu sağlamada çevre ve diğer konuları gözardı etmeyecek ekonomik ve finansal araçlarla çalışılmasını istemiştir²¹⁸.

1983’de Gro Harlem Brundtland başkanlığında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon çevre ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki ikilemi ele alan Brundtland Raporu’nu hazırlamıştır.

²¹⁷ Avrupa Topluluğu eylem planları için bkz. BAŞOL, a.g.e., s. 269-271

²¹⁸ Spiegel, Spezial. Europa Ohne Grenzen, Alarm für die Umwelt 1992/1, s. 8

Avrupa Topluluğu'nun yanısıra Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), Besin ve Tarım Örgütü (FAO) gibi bölgesel ve uluslararası işbirliği kuruluşları çevre konusunda çalışmalar yapmaktadırlar. Globalleşen ve artan çevre sorunlarının önlenmesi, çevre konusunda hukukî, teknik gelişmelerin izlenmesi ve işbirliği için bu ve benzeri kuruluşlar özellikle 1980 sonrasında küresel boyutta çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır.

1972 Stockholm Konferansı'nın 20. Yıldönümünde Brezilya'nın Rio de Janerio kentinde küresel boyutta Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir. Rio Zirvesi'nde tartışılan konular Gündem 21 olarak açıklanmıştır²¹⁹. Ayrıca Yaşanabilir ve Sürdürülebilir kentler için ilki 1976'da Kanada'nın Vancouver şehrinde, ikincisi 1996'da İstanbul'da olmak üzere iki kez Habitat Konferansları düzenlenmiştir.

Bütün bu örgütlenmeler ve çalışmalar çevresel kamuoyunun uluslararası işbirliği yönünün gerekliliği ve önemini ortaya koymaktadır. Bu işbirliğini oluşturacak global nitelikli başlıca çevre konuları ve sorunları su kaynaklarının kirliliği, kirliliğinin önlenmesi, su ekonomisi; hava kirliliğinin önlenmesi; atık sorunu ve kontrolü; flora, fauna ve endemik türlerin korunması; turizm, nükleer enerji, nükleer denemelerin önlenmesi; gıda maddeleri üretimi; ormanların korunması; erozyonun önlenmesi gibi konulardır.

Küresel bir sorun olarak nitelenen çevre sorunları ülkelerin sanayileşmesi, teknoloji, demografik ve sosyo-ekonomik göstergeleri, iklimsel ve coğrafi durumu açısından farklı nitelikler ortaya koymaktadır. Bu yüzden de çevre sorunlarının oluşumunda, şekillenmesinde, sonuçlarının algılanmasında, uygulanacak çevre politikalarında da farklılıklar oluşturmaktadır. Bu ise

²¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. KEATING, a.g.e., s. 17-126

çevrenin siyasallaşması, yani siyasal çevre bilimi ve onun gelişmişliği ile ilgilidir.

B. Siyasal Çevrebilim

1. Siyasal Çevrebilim Kavramı Ve Önemi

Çevre sorunlarının günümüzde geldiği durum, çevre sorunlarının ve çözümlerinin siyasetten soyutlanamayacağını ortaya koymuştur. Çevre hem ülkelerin iç siyasetinde hem de uluslar arası platformdaki siyasal arenada ağırlığını ve önemini giderek artırmaktadır. Çünkü çevre sorunlarının nedeni olarak kabul edilen nüfus artışı, sanayileşme, teknoloji, tüketim olgusu, kentleşme, nükleer enerji, silahlanma ve benzeri konular ülke siyaseti ve uluslar arası siyasetin de ağırlıklı konularıdır.

Bu konulardaki temel politikaların, ana hedeflerin, uygulamaların çevreyle olan ilişkileri ve etkileri 60'lı yıllardan itibaren çevreyle ilgili siyasal gelişmelerin içerisinde yerini almaya başlamıştır. Bu gelişmeleri, siyasal çevrebilim ya da siyasal ekoloji olarak adlandırılan bilim dalı ele almaktadır.

Siyasal çevrebilim, doğal ve insan elinden çıkmış çevreye ilişkin tüm sorunların ve değerlerin iktidar için mücadelede başarı kazanılması amacıyla siyasallaştırılması sürecini incelemektedir²²⁰. Bu süreç çevreyle ilgili politikaları, faaliyetleri, toplumsal ve ekonomik tercihleri, toplumsal duyarlılıkları, uluslar arası gelişmeleri, bu konudaki etkin faktörleri ve egemen aktörlerin içiçe geçmiş ilişkileriyle ortaya çıkmaktadır.

Siyasal çevre biliminin incelediği bu olgular, ülkelerin benimsedikleri ekonomik ve toplumsal modellere, demokratik hukuk devleti olma özelliğine,

²²⁰ Ruşen KELEŞ, "Çevre ve Siyaset", İnsan-Çevre-Toplum, (Yay. Haz. Ruşen KELEŞ), Ankara 1992, s. 147

ülkenin içinde bulunduğu coğrafi, iklimsel ve siyasi konjonktüre göre ülkeden ülkeye ve hatta Kuzey-Güney ikileminde olduğu gibi, bölgeden bölgeye değişmektedir. Ayrıca, farklı gelişmişlik ölçütleri ülkelerin siyasal çevrebiliminin gelişiminde de farklılıklara yol açmaktadır.

Çevre sorunları bazı ülkelerde devlet politikalarının konusu olmakta, çevre hakkına anayasalarda yer verilmekte, devlet çevre konusunda kendisini bizzat görevli sayabilmektedir. Bazı ülkelerde çevreci hareketler örgütlü bir şekilde yayılmış, gönüllü çevre kuruluşları doğmuş, siyasî partiler programlarına çevreyi dahil etmişler, çevre partileri kurulmuştur. 1970'lerin ilk yarısında Fransa, İngiltere, İsviçre ve Yeni Zellanda'da ikinci yarısında İsveç ve Almanya'da çevreci hareketler başlamıştır. 1980 sonrasında Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, İspanya, Finlandiya, İrlanda, İzlanda, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Hollanda ve Portekiz gibi çeşitli ülkelerde ve Avustralya'da: sonraları Arjantin, Brezilya, Şili, Mısır, Yunanistan ve Türkiye'de; 80'lerin sonlarına doğru ise Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Demokratik Almanya ve Yugoslavya'da yeşil partiler kurulmaya başlamıştır²²¹.

Çevrenin korunması ve geliştirilmesi amacıyla siyasal güçleri etkilemek ve ele geçirmek isteyen gruplar önce çevrenin siyasallaşmasını sağlamak istemişlerdir. Bir başka deyişle, çevrenin sadece bir doğa koruma, doğal güzellikler veya sağlık sorunu olarak değil de, aynı zamanda bir siyasal sorun olarak demokrasi, özgürlük, katılım ve bir hak mücadelesi çerçevesinde haklı yerini alması, diğer tüm politikaların belirlenmesinde ve uygulanmasında gözardı edilmemesi istenilmiştir.

Çağdaş demokrasilerde toplumun yönetim üzerine etki yapan araçları, temel olarak siyasal partiler ve sivil toplum örgütleri olduğu için, çevreyi korumak ve kollamak isteyenler bu araçları işletmeye çalışmışlardır. Çoğulcu demokrasilerde tüm yurttaşlar kendilerini ve çevrelerini ilgilendiren kararların

alınmasına ve uygulanmasına her düzeyde ve gerçek anlamda katılırlar. Bu, demokrasinin katılımcılık ilkesinin bir gereğidir. Bunu sağlamak için de yurttaşlar siyasal partiler aracılığıyla parlamentoyu ve siyasal iktidarı oluşturur; baskı grupları aracılığıyla da siyasal iktidarın karar alma sürecini ve uygulamalarını denetlemeye çalışırlar²²².

Demokrasi için pek çok tanım yapılmakla birlikte, en yalın haliyle demokrasi; özgürlüklerin sağlandığı, korunduğu ve insanların siyasal iktidarın kullanılmasına katıldığı bir yönetim biçimidir. Çevresel demokrasi veya çevre demokrasisi ise, çevre konusundaki özgürlüklerin, hakların ve yükümlülüklerin soyuttan somuta dönüştüğü; halkın siyasal iktidarın kullanılmasına katılma hakkını bilinçli, sürekli ve etkin bir biçimde kullandığı bir sistem diye ifade edilebilir. Bu sistem içinde insanlar, içinde yaşadıkları dünyanın lokal ve küresel çevre konularında demokrasiden yararlanmak, onu kullanmak, yeriden tasarlamak ve gerektiğinde somutlaştırmak hakkına sahip olmak zorundadırlar²²³. Çünkü insan yaşadığı ve soluk alıp verdiği çevrede varolma saikiyle çevresine kayıtsız kalamaz. Bu yüzden de insan, demokrasiden yararlanarak çevre yönetimi içinde yer almaktadır. Bunu ise sivil toplum ve katılım olguları ile gerçekleştirmektedir.

2. Siyasal Çevrebilim Ve Katılım

Sivil toplum çağdaş toplumun, yani örgütlenmiş toplumun bir özelliğidir. Siyasal toplum devleti ve siyasal kurumları ifade ederken; sivil toplum, devlet kurumu dışındaki dernekler, sendikalar, meslek örgütleri, kooperatifler ve vakıflar gibi toplumsal odaklardan oluşmaktadır²²⁴. Bu toplumsal odaklar devletin karşısında bireyin temel hak ve özgürlüklerinin sağlanmasına,

²²¹⁾ A.g.m., s. 147-148; Melda CİNMAN ŞİMŞEK, *Yeşiller*, İstanbul 1993, s. 24-32

²²²⁾ Bülent SERİM, "Örgütlenme Özgürlüğü, Depolitizasyon ve Engeller", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, Mart 1994, s. 92

²²³⁾ Akın ATAÜZ, "Çevre İçin Demokrasi, Demokrasi İçin Çevre", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 120, 1990, s. 38

kullanılmasına ve korunmasına çalışırlar. Burada halkın yönetime katılması, demokrasi, yurttaşlık ve temsil kavramları ortaya çıkmaktadır.

Katılım genel anlamıyla, birey üzerindeki kontrolün birey tarafından kontrol edilmesi; siyasal katılım ise kamu politikalarının belirlenmesini, kamu sorunlarının yönetimini ya da milli, mahalli veya siyasal iktidar düzeylerinde, siyasal liderlerin seçimlerini etkilemeye yönelik örgütlü veya örgütsüz, başarılı veya başarısız, kesintili veya sürekli gönüllü nitelikteki çalışmalar olarak belirtilmektedir²²⁵.

Çevresel katılım ise, çevre konusunda çevre hakkının sağlanması, çevre çıkarlarının korunması ve savunulması; bireyin çevre politikalarına, kararlarına, uygulamalarına, denetimlerine doğrudan veya vekalet demokrasisi aracılığıyla temsili katılımı şeklinde ifade edilebilir.

Çevresel katılımı çeşitli boyutla vardır. Bunlar; tepki gösterme, birlikte hazırlık çalışması, danışma, karara katılma, çevre yönetimine katılma ve benzeri şekillerde oluşur²²⁶. Çevresel katılımın çok çeşitli türleri olmakla birlikte, yasaklara uyma şeklindeki pasif bir anlayıştan ziyade, aktif nitelikli olanları siyasal katılımın en ileri noktasıdır²²⁷. Bu tür katılımlar sivil toplumun güçlü olduğunu gösteren özelliklerdir. Bunu Perikles'in 2500 yıl önceden "Devlet işlerine karışmayanlara, kendi işi gücü ile uğraşan sessiz bir yurttaş değil, hiçbir işe yaramayan biri gözüyle bakıyoruz" ifadesinde olduğu gibi²²⁸, sorumlu bir yurttaş olabilmenin bir özelliği olarak da düşünmek mümkündür. Çünkü çevre; bireysel değil toplumsal, mevcut zaman diliminde değil, gelecek zaman dilimini de kapsayıcı bir katılımı gerektirmektedir. Çevreyi korumak sadece devletin değil, aynı zamanda yurttaşın da sorumluluk alanına girmektedir. Devlet çevre

²²⁴⁾ SERİM, a.g.m., s. 92

²²⁵⁾ Tarık ŞAHİM, *Siyasi Katılım ve Baskı Grupları*, Ankara 1994, s. 26

²²⁶⁾ İbrahim Ö. KABOĞLU, "Çevre Hakkı Karşısında İdare ve Yurttaş", Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, İstanbul 1992, s. 129-132

²²⁷⁾ Nükhet TURGUT, *Çevre ve Yurttaşlar*, Ankara 1993, s. 7

²²⁸⁾ SERİM, a.g.m., s. 105

sorunlarını önlemek için politikalar üretebilir; fakat yurttaşların çeşitli katılımlarla, mesajlarıyla devleti çatışan değerler arasında denge sağlama, yeni politikalar üretme konusunda etkilemesi gerekir. Günümüzde de mevcut mülkiyet, hak, temsil, yurttaşlık ve demokrasi anlayışında değişiklikler; hakim toplumsal değerlerde ekolojik yönlü değişme trendleri, devletin öncülüğünde fakat yurttaşların da katılımıyla oluşmaktadır²²⁹.

Yukarıda da belirtildiği üzere, “sorumlu yurttaşlar” çevresel katılımı yerlerini almalıdırlar. Çünkü çevreyi koruma önlemleri münhasıran bir birey veya bir grup için değil, “genelin” çıkarı gözetilerek alındığından, herkes bu süreçte yerini almalıdır. Halk bu süreçte çevre hareketleri, yurttaş inisiyatifleri çerçevesinde çevre kamuları oluşturarak ve çevre hakkına dayanarak hareket edebilir. Fakat halkın bu süreçteki yeri ülkeden ülkeye değişebilir.

Çünkü bilindiği gibi, farklı toplumsal ve ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip toplumların çevre sorunları da birbirinden farklıdır ve bunun yanı sıra bu farklı sosyo-ekonomik yapılanma çevre sorunlarının algılanışı ve çözümlenmesi konusunda da farklılıklar doğurmaktadır. Öncelikle çevresel sorunlara duyarlılık oldukça farklıdır ve bu da çevre bilinci ile çevresel kamuoyunun da oluşumunu etkilemektedir. Örneğin sanayileşmiş ülkelerde sanayinin, üretimin, tüketimin sebep olduğu çevre sorunları toplumun büyük bir kesimi tarafından algılanıp, önlem alınmaya çalışılırken gelişmekte olan ülkelerde çevre çoğunlukla lüks bir konu olarak görülmekte ve çevre sorunlarına karşı yeterli ve gerekli duyarlılık oluşturulamamaktadır. Çevre sorunlarının global bir sorun haline gelmesinde batılı sanayileşmiş ülkelerin rolünün büyük olduğu görüşleri²³⁰ ihmal edilemez bir gerçek iken çevresel duyarlılığın yine bu ülkelerde geliştiği çevre hareketleri, kurumları, örgütleri, eylemleri ile çevresel kamuoyunun gelişimin de bu ülkelerin öncülüğünde olduğu görülmektedir.

²²⁹) TURGUT, a.g.e., s. 5, 8

²³⁰) BECK, a.g.e., s. 87

Batı'nın bu süreçte sorumlu ve sorun çözümleyici basitliğinde değerlendirilmenin yanlışlığını ileri süren görüşlere göre, Batılı toplumları modernitede yaşanan bu krizleri aşmak için çevrecilik şeklindeki alternatif, postmodern hareketlerde bulunmaktadır. Batı'daki bu gelişmeler, önceleri üçüncü dünyanın doğal kaynaklarını üretim için sömürenlerin, şimdi de sorunların giderilmesinde yeni bir kolonileştirme amacına yönelik çalışmalardır. Yani "Batı'daki çevrecilik hareketleri hem öteki kültürlerin içini boşaltmış ve önceden yaptıkları gibi yine periferiye mahkum etmiş oluyorlar; her ne suretle olursa olsun karşılaşılan her tür krizi açabilen tek kültürün Batı kültürü olduğunu ve hala Batı kültürünün coğrafi bakımdan olmasa bile, düşünsel bakımdan tek evrensel kültür olduğunu herkese ispat etmeye çalışıyorlar"²³¹. Bugün globalleşme politikalarının da bu tür çevreciliği yaygınlaştırmaya yarayan bir araç olarak Batı tarafından kullanılması mümkündür. Sanayileşmiş ülkelerin çevre sorunlarına sebep olmadaki rolleri bizce hala devam etmektedir. Çevre korumacı teknolojiler de geliştirmekte olan ülkeleri kuşatmada başarıyla kullanılacak bir yöntemdir. Fakat teknik kültürün yanında toplumsal kültürler, çevreciliği kendi özgün kimlikleriyle ortaya koydukları için, kültürel anlamda çevreciliğin ihraç edilmesi kolay değildir. Bu açıdan bir kolonileşme mümkün olamaz.

C. Çevre Hareketleri

1. Çevre Hareketinin Gelişimi

Çevre hareketlerini iki dönem halinde incelemek mümkündür. Bunlardan ilki "romantik korumacılık" dönemi, diğeri ise "çevrecilik" dönemidir. Romantik korumacılık denilen ilk dönem, insan merkezli bakış açılarının ve doğa korumacılığının görünen ve yüzeysel olarak ele alındığı 60'lı yıllara kadar olan dönem kapsamaktadır. İkinci dönem olan çevrecilik dönemi ise 60'lı yıllardan

²³¹⁾ Yusuf KAPLAN, "Doğal Sınırları Aşmak", İzlenim, Ekim 1995., Sayı: 26., s. 10-12

başlayıp evrenselleşen, global ölçeklerde yaygınlaşan ve siyasallaşan çevrecilik anlayışının ve örgütlerinin olduğu çağdaş dönemdir.

Doğaya, doğanın korunmasına, çevrenin temizliğine, yeşile gösterilen ilgi biçimindeki çevreye bakışın başlangıcı oldukça eski zamanlara gider. Musevilerin, hristiyanların, müslümanların kutsal kitaplarında; yeryüzünün, doğanın insanların yararlanması için yaratıldığı belirtilmektedir. Bu kitaplar aynı zamanda da insanların çevrelerini temiz tutmak ve iyi kullanmak için belli davranış ve tutumlar içerisinde olmalarını önermektedirler²³². Ayrıca, yine bu üç din tarafından sahip çıkılan İbrahim Peygamber'in de ilk çevreci olduğunu iddia edenler de vardır²³³. Bu iddiaya göre İbrahim Peygamber Kabe'yi inşa ettikten sonra, Mekke şehri etrafında yeşil kuşak tesis edip; ağaçların kesilmesini, otunun yolunmasını, hayvanların avlanmasını yasaklamıştır. Bu yasaklar benzer bir biçimde Hazreti Muhammed tarafından da Medine şehri için uygulanmış. Hazreti Ömer de bu uygulama için ilk çevre polisi sayılacak görevli tayin ettiği²³⁴ belirtilmektedir.

Batı'da 1850'li yıllarda Duwarmish kızılderililerinin reisi Seattle tarafından Washington'daki Büyük Başkan'a hitaben yazılan "Kızılderili Reisin Mektubu"²³⁵ doğa korumacılığının ve çevre konulu diplomatik söylemlerin ifade edildiği, bilinen ilk örneklerindendir. Batı'da doğa sevgisi, doğa korumacılığı anlayışını benimseyen çevre örgütlerine 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanmaktadır. 1854 yılında ilk doğa koruma örgütü olarak Société Impériale Zoologique D'acclimatation (Ulusal Doğayı Koruma Enstitüsü)²³⁶ isimli birlik ve 1885 National Audubon Society, 1892 Sierra Club ve Itzaak Walton League gibi çevreci örgütler görülmeye başlanmıştır²³⁷.

²³²) KELEŞ / HAMACI, a.g.e., s. 173

²³³) İbrahim CANAN, "İslamda Çevre Çok Buudludur", *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 35

²³⁴) A.g.m., s. 35

²³⁵) "Kızılderili Reisin Mektubu", *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 8-9

²³⁶) SIMONNET, a.g.e., s. 99

²³⁷) KELEŞ, "Çevre ve Siyaset", a.g.m., s. 151

Bugünkü çevreci örgüt ve çabaların çekirdeğini oluşturan bu girişimler muhafazacılık (conservationism), romantik korumacılık, korumacılık (preservationism) olarak adlandırılmaktadır²³⁸.

19. Yüzyılda Fransa, Belçika, Hollanda, İngiltere ve Almanya'da gelişen romantik bir akımla, doğa idealleştirilmiş; avrupalı entellektüeller ve gençler doğayı ve vahşi yaşamı korumak için harekete geçmişlerdir²³⁹. 19. Yüzyılın ikinci ve 20. Yüzyılın ilk yarısında hakim olan romantik korumacılık döneminde doğal kaynakların akılcı kullanımı, avcılık, balıkçılık, ulusal parkçılık ve rekreatif nitelikli çevre konuları ağırlıkta olmuştur²⁴⁰. Özellikle kuşlar için başlatılan ve sonrasında kadın modası için öldürülen kuşların korunması şeklinde İngiltere'den başlayıp Avrupa'nın pek çok ülkesine yayılan bu hareketle ilgili olarak, bu ülkelerde çevreci örgütler kurulmuştur²⁴¹.

II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki dönemde ortaya çıkan ağır ekonomik sonuçlar, acılar, siyasi haritalardaki değişiklikler, savaşın doğa üzerindeki tahriplerinin görülmesini ikinci plana atmıştır. 1960 sonrası, çevre korumacılıкта günümüz çevrecilik anlayışının ortaya çıkmaya başladığı dönemdir. Bu dönem pek çok etkileşimle oluşmuş, çevrecilik anlayışını etkilemiş, çevrecilik globalleşip evrenselleşmiş ve kendi içinde farklılaşan gruplar da yaratmıştır. Bunlar yeşiller, ekolojistler, radikaller, ılımlılar, doğa korumacılar, siyasal ekolojistler gibi isimlerle anılmaya ve ayrılmaya başlamışlardır.

Bu dönemin oluşmasındaki temel etkenler bilimin ve eğitimin artması; II. Dünya Savaşı sırasında gerek Japonya'ya atılan atom bombalarının gerekse savaşın doğayı tahrip etmesi; ardından sanayi kaynaklı felaketlerin başlaması ve 68 Kuşağı öğrenci hareketlerinin çevreyi de içine alan tepkilerinin artmasıdır.

²³⁸) A.g.m., s. 151; TURGUT, a.g.e., s. 18

²³⁹) Russel J. DALTON, "Batı Avrupa'da Çevreci Hareketin Gelişimi", (Çev.: İsmail AYDINGÜN), ADA Kentliym, Yıl: 3, Sayı: 11, s. 80

²⁴⁰) KELEŞ, "Çevre ve Siyaset", a.g.m., s. 151

Bu etkenler öncelikle batılı ülkelerde gelişirken, bunları sorgulayan düşünce sistemi ve çevre örgütleri de böylelikle bu ülkelerde doğmaya başlamıştır. Bu yıllarda Rachel Carson'un Sessiz Bahar (The Silent Spring- 1962) ve Paul Ehrlich'in Nüfus Bombası (1968), Meadows'un Büyümenin Sınırları (1972) isimli eserleri çevre bilincinin gelişiminde öncü eserler olmuştur.

Bütün dünyada görülen 1968 öğrenci hareketleri siyasal sistemleri sorgularken; silahsızlanma, savaş aleyhtarı ve anti nükleer eylemler çevre sorunlarının yeni boyutlarını ortaya koymuştur. Bu gençler protestolarla çevreci eylemciliği aktif hale getirmişler ve siyasal iktidarların harekete geçmelerine de neden olmuşlardır. 68 Kuşağının pasifize olduğu –edildiği- sonraki yıllarda bu kuşak, pasif veya aktif olarak çevreyle ilgili tutumlar geliştirmişlerdir. Örneğin A.B.D.'de kapitalizmin tüketim ideolojisine, israf anlayışına karşı çıkan; bu yüzden de duşu, TV'yi kullanmayan, komünler halinde yaşayan "eko-rilla" grupları oluşmuş, benzer şekilde de Avrupa'da doğal ve temiz gıda maddeleri üretilip satan çalışma kolektifleri kent planlamasına katılım için alternatif şehircilik–mimarlık büroları açılmıştır²⁴².

70'li yılların başlarında bütün dünyada yaşanan enerli krizinin getirdiği sıkıntılar ve ekolojik dengenin bozulması çevrecileri harekete geçirmiş. çevreci hareketlerin daha fazla toplumsal destek kazandığı görülmüştür²⁴³. Bu yıllarda A.B.D.'deki Audubon Derneği'nin 1966'da 45 bin olan üye sayısının 1975'de 321.500'e; Sierra Kulübü'nün üye sayısının ise 35 binden 147 bine yükseldiği görülmüştür²⁴⁴. Yine aynı dönemde önce 1969'da San Fransisko'da, sonraları 1970'de Fransa ve 1972'de Hollanda'da şubelerini açan Dünya Kardeşleri Örgütü (Dünya Dostları) ve 1971'de, sonraları uluslar arası bir çevreci örgüte dönüşecek olan Yeşil Barış (Greenpeace) örgütü kurulmuştur²⁴⁵.

²⁴¹⁾ DALTON, a.g.m., s. 81

²⁴²⁾ Tanıl BORA, "Batı'da Çevreci Akım", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, s. 347

²⁴³⁾ Esat ÖZ, "Dünya'da ve Türkiye'de Ekoloji Hareketinin Gelişimi: Çevre Koruma Derneklerinden Siyasal Partilere", Türkiye Günlüğü, Sayı: 3, Haziran 1989, s. 29

²⁴⁴⁾ KELEŞ, "Çevre ve Siyaset", a.g.m., s. 151

²⁴⁵⁾ DALTON, a.g.m., s. 81

Yeni kurulan çevreci örgütler daha evrensel ve daha eylemli nitelikler içermektedirler. Örneğin Greenpeace örgütü, Sierra Kulübü'nün nükleer denemeler konusunda pasif kalması, bir başka deyişle beklenen tepkiyi göstermemesi nedeniyle kurulmuştur²⁴⁶. Greenpeace daha sonraları bütün dünyada örgütlenerek eylemler ortaya koymuştur.

Kapitalizmin, tüketim anlayışının, enerji sorununda nükleer tercihlerin ve dolayısıyla çevre sorunlarının gittikçe artması, çevreye ve çevreci örgütlere ilgiyi arttırmıştır. Çevre örgütleri çağın ulaşım ve haberleşme imkanlarıyla hızla yayılmıştır. Bu arada çevreci hareketler de entelektüel veya elit görünüm, yerini kitlelere bırakmıştır. Geniş kitleler farklı görünümle çevre korumaya sahip çıkmaya başlamışlardır. Sığ ekolojistler, derin ekolojistler, ekosofistler, sosyal yeşiller, doğal yeşiller, yeşil barışçılar, yeşiller, gaiacılar (yer küreciler), yeşil sosyalistler, devrimci ekolojistler ve bunların yanında ılımlılar ve marjinal nitelikli pek çok çevre hareketi 70'li yılların sonlarında hızla yayılmıştır. Önceleri mevcut kitle partilerinin çevre konusunda beklenen duyarlılığı göstermemesi, yeşil partilerin siyasal arenaya çıkmasını sağlamış, daha sonraları ise, kitle partileri de programlarına çevreyi almak zorunda kalmışlardır.

2. Çevre Hareketinin Özellikleri

a) Çevreyi Tanımlamada Felsefi Anlayış

Çevreci hareketler çevre sorunlarının artmasıyla, çevreyi korumak için ortaya çıkmışlardır. Burada etrafında birleşilen temel konu “çevre” olmakla birlikte, “kimin çevresi” veya “neyin çevresi” gibi bazı temel soruların sorulması kaçınılmazdır. Çevreci hareketlere temel teşkil eden çevrenin

²⁴⁶) Michael BROWN / John MAY, Greenpeace, Yeşil Barışın Öyküsü, İstanbul 1989, s. 16-17

öznesinin veya öznelерinin kim veya ne olduğu, çevrenin algılanmasındaki yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Çevre en genel çizgilerle, iki şekilde algılanmakta ve ele alınmaktadır. Bunlardan ilki, insan merkezli (egosentrik) yaklaşımdır. Diğeri ise insanın merkezde olmadığı, evren merkezli (ecosentrik) yaklaşımdır.

İnsan merkezli yaklaşım, çevrenin öznesinin “kim” olduğu sorusuna; evren merkezli yaklaşım ise çevrenin öznesinin “ne” olduğu sorusuna cevap vermektedir.

aa) İnsan Merkezli Yaklaşım

İnsan merkezli yaklaşımda insan her şeyin temel ölçüsüdür. Buna göre, çevre sorunlarının sebeplerinin meşruluğu bile insanın ihtiyaçları ve yaşamındaki yerine göre değerlendirilir. Örneğin insanın çalışması, huzuru, eğlenmesi için, gerekirse nükleer enerji de kullanılabilir. Bu yaklaşımda çevre koruma, yine insanın yaşamını devam ettirebilmesi için gereklidir.

İnsan merkezli çevreciler daha çok romantik konservatif denilebilecek doğa korumacı anlayışa sahiptirler. Bu anlayış tek tanrılı dinlerin bazı hükümlerini kendi görüşlerine temel almaktadır.

Hristiyanlığın ve museviliğin kutsal kitaplarında yeryüzünün tüm nimetlerinin insanoğlunun faydalanması için yaratılmış olduğu yazılıdır²⁴⁷. Örneğin Tevrat'ın Tekvin Bölümü'nün 1. Bap'ında şöyle denilmektedir: “... Ve Allah onlara dedi: Semereli olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun ve onu tabi kılın ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve yeryüzünde hareket eden

²⁴⁷⁾ Bu iki dinin bu cömert anlayışları, hangisinin doğayı sömürmekte daha fazla role sahip olduğu konusunda farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır. Krş. Kürşat DEMİRCİ, “Dinlerin Çevreye Bakışı”, İzlenim, Ekim 1995, s. 21; Jonathon PORRITT, “Yeşil Ruh Yaşayacak”, Derin Ekoloji, (Yay. Haz.: Günseli TAMKOÇ), İzmir 1994, s. 65

her canlı şeye hakim olun. Ve Allah dedi: İşte, bütün yeryüzünü, üzerinde olup tohum veren her sebzeyi ve kendisinde ağaç meyvası olup tohum veren her ağacı size verdim; size yiyecek olacaktır”²⁴⁸.

Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de de insanların kainattan yararlanmasyla ilgili hükümler vardır. Örneğin Nahl Suresi'nin 12. Ayeti'nde “geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı sizin istifadenize vermiştir. Yıldızlar da O'nun buyruğuna boyun eğmiştir. Bunlarda akleden kimseler için dersler vardır” denilmektedir. Ayrıca Mülk Suresi'nin 15. Ayeti'nde “yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur” denilmektedir.

Kutsal kitaplarda yeryüzü nimetlerinden insanın faydalanmasıyla ilgili hükümler yer alırken, aynı zamanda insanın yeryüzünü, evreni koruması, tüketirken israf etmemesi yönünde de uyarıcı hükümler mevcuttur. Örneğin Kur'an-ı Kerim'in Rahman Suresi'nin 7-9. Ayetlerinde “O, göğü yükseltmiştir: dengeyi koymuştur. Artık dengeye tecavüz etmeyin. Dengeyi doğru tutun, dengeyi bozmayın”; A'raf Suresi'nin 31. Ayetinde “yiyiniz içiniz: fakat israf etmeyiniz. Allah israf edenleri sevmez” denilmektedir.

Ayrıca, gerek hristiyanlık gerekse islamda tasavvufi bir düşünceye göre: insanlar da, bitkiler de, hayvanlar da Tanrı'nın yaratıklarıdır ve yeryüzündeki her şey O'nun görüntüsü olduğu için, doğal çevrede tahribatın engellenmesi gereklidir²⁴⁹. Bununla birlikte, tasavvuf hariç, islam düşüncesinde insanın diğer canlılarla ilişkisinin insan merkezli olduğunu belirtenler de vardır²⁵⁰.

²⁴⁸⁾ Kitabı Mukaddes, İstanbul 1941, s. 2'den nakleden: UĞUR, a.g.m., s. 389

²⁴⁹⁾ UĞUR, a.g.m., s. 389

²⁵⁰⁾ DEMİRCİ, a.g.m., s. 21

İnsan merkezli yaklaşımda insan çevrenin ortasındadır ve kainatta bulunan bütün varlıklar insan için korunmalıdır²⁵¹. Hatta bu bağlamda insan, insandan da, onun tabiat ve fert üzerindeki tahakkümünden de korunmalıdır²⁵².

İnsan merkezli çevrecilikte dini hükümlerin sadece insan lehine yorumlanması kadar; çevre korumada da yine insanın muhakemesindeki bencillik de çevre sorunlarının çözümünü güçleştirmektedir. Yani çevre sorunlarına çözüm aranırken bile yine temel öge insanın egosu, nefsinin ölçüleri hakim belirleyiciler olduğu için eleştirilmektedir²⁵³.

Tek tanrılı dinlerin yaygın olduğu ülkelerde insan merkezli çevre yaklaşımı daha yaygındır. Bu yaklaşıma göre, sürdürülebilir ve yaşanabilir bir çevre korunmalı, kirlilikler önlenmelidir. Fakat bu, tabiatın insanla uyumundan ziyade, tabiatın insana uyumu ve uyumlulaştırılması çerçevesinde gerçekleştirilmelidir. Bu tür korumacılıkta, “yararcı” bir kavram olan technocentrism sözkonusudur. Yani bu teknosentrik yaklaşımda akılcılık: kaynakların, kullanılmasında, insana en uzun süreyle en fazla faydayı sağlayacak şekilde korunmasını amaçlamaktadır²⁵⁴. Böylece, sürdürülebilirlik bu bağlamda pragmatik ve rasyonel bir çevre korumacılığı şeklinde gerçekleştirilir.

bb) Evren Merkezli Yaklaşım

Evren merkezli çevre anlayışında, evrenin insan dışında, insandan ayrı olarak kendi başına bir varlığı ve değeri vardır. Bu anlayışa göre insan merkezde değildir ve çevrenin içerisinde diğerleri gibi bir parçadır. Bu görüş içinde doğaya, doğa olduğu için saygı gösterilir. İnsanın doğadan faydalanması şeklinde rasyonel ve pragmatik bir korumacılık bu görüşe göre ahlaki değildir.

²⁵¹⁾ Vehbi DİNÇERLER, “Çevreciliğin Temeli İnsanı Korumaktır”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 52; Fehmi BAŞARAN, “Nasıl Bir Çevrecilik?”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 71

²⁵²⁾ DİNÇERLER, a.g.m., s. 52

²⁵³⁾ Lütfi ŞEHİSUVAROĞLU, “Newtoncu Medeniyetin Kendini Tatmin Alanı: Çevre”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 78

²⁵⁴⁾ KELEŞ / HAMAMCI, a.g.e., s. 181

Bu yaklaşım, özünde ekosistemi temel almaktadır. Ekosistem canlı ve cansız varlıklardan oluşur. Yani evren merkezli yaklaşımda, canlı ve cansız varlıklar evrenin birer parçasıdır ve farklı işlevlere sahiptirler.

Evren merkezli yaklaşımda insan, hayvan, bitki ve ekosistemin tüm üyeleri eşit haklara sahiptirler. Bu yüzden de doğa potansiyel bir kaynak olarak görülüp sınırsızca ve serbestçe kullanılmamalıdır²⁵⁵. Bizce evren merkezli yaklaşım futurist bir yaklaşımdır, gezegen sistemlerini ve gelecekte keşfedilecek evreni de kapsamaktadır. Yani evren merkezli çevre anlayışındaki ekosistem, dünyanın ekosistemi değil, bugün bilinen mevcut ve gelecekte tanımlanabilecek bir evren anlayışını ifade etmektedir.

Evren merkezli çevre yaklaşımı, merkeze insanı almamakla birlikte, insanı diğer canlıları ve evrenin canlı cansız öğelerini kapsar. Bu yaklaşım kendi içinde de öznelerine göre farklılaşmaktadır. Bu farklılıklar, korunacak öznelere göre isim alırlar.

Canlı merkezçiler tüm canlıları çevrenin konusu olarak görürler. Bunlar da kendi içlerinde farklılaşmaktadırlar. Bilinen örnekleri; hayvan hakları hareketi ve yaşam merkezçilerdir. Hayvan hakları için çalışanlar, korunacak öznenin; akıllı veya konuşabilir özelliklerle değil, acı ve haz yeteneğine sahip olmayla ölçülebileceği düşüncesindedirler. Bu yüzden de hayvanların korunması gerektiğini savunurlar²⁵⁶. Yaşam merkezçilere göre her canlı, insan gibi, yaşama iradesine sahiptir. İnsanlar da, yaşama saygı etiğinden hareketle, diğer bütün canlıların eşit olduğunu bilmek ve hepsine nezaketle davranmak anlayışına sahip olmalıdırlar²⁵⁷.

²⁵⁵) KIVILCIM AKKOYUNLU ERTAN, "Çevre Etiği", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 31/1, Mart 1998, s. 137

²⁵⁶) ÜNDER, a.g.m., s. 85

²⁵⁷) A.g.m., s. 85

Çevre merkeziler ise, merkeze, insanın dışında kalan her şeyi yerleştirirler. İnsan-çevre karşıtlığında çevrenin haklarının insana karşı savunulduğu bu yaklaşımda, çevre sorunlarının müsebbibi olması dolayısıyla insan düşmanı (misanthropic) eğilimler yaygındır²⁵⁸.

Toprak Etiği ve Derin Ekoloji Hareketi, çevre merkezci bakış açısının temsilcisi sayılabilirler. Toprak Etiği, Aldo Leopold'a göre, insanın toprakla ilişkilerinin etik bir bağlamda değerlendirilmesine göre biçimlenir. Toprak, batılı anlamda, teknolojik olarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle toprak; ekilip biçildiği, hayvan beslendiği, üstüne bina yapıldığı için değerlidir²⁵⁹. Bu yüzden de toprağın mülk ve mülkiyet nosyonuna göre değerlendirilmesi yanlıştır. Bu yaklaşıma göre toprak; gerek maddesel anlamda gerekse flora, fauna ve biyotik insan topluluğu olarak ele alınmalı ve böylelikle bütünlüğün istikrarını, güzelliğini korumak normu doğrultusunda, insan sorumluluğunu bilmelidir²⁶⁰.

Derin ekoloji hareketi, evren hakkındaki temel inanç ve varsayımlarla, insanın yaşam felsefesi ve gündelik hayattaki kararlarıyla ilgilenir²⁶¹. Derin ekoloji yanlılarına göre, temel birim ekosferdir ve her canlı varlığın doğal bir değeri vardır. Naess'e göre, derin ekolojinin temel çizgileri şöyledir²⁶²:

- Yeryüzünde canlı cansız her şeyin bir içsel değeri vardır,
- Yaşam biçimlerinin zenginliği ve çeşitliliği bu değerlerin gerçekleşmesine katkıda bulunur ve bu sürdürülmelidir,
- İnsan kendi ihtiyaçlarını gidermekten öte bu çeşitliliği ve farklılığı engelleyemez, azaltamaz,

²⁵⁸) A.g.m., s. 85

²⁵⁹) Ralph METZNER, "Ekoloji Çağı", *Derin Ekoloji*, (Der.: Günseli TAMKOÇ), İzmir 1994, s. 29; ÜNDER, a.g.m., s. 86

²⁶⁰) ÜNDER, a.g.m., s. 86

²⁶¹) Arne NAESS, "Derin Ekolojinin Temelleri", *Derin Ekoloji*, (Der.: Günseli TAMKOÇ), İzmir 1994, s. 13

²⁶²) A.g.m., s. 14-16; Günseli TAMKOÇ, "Derin Ekolojinin Temel Çizgileri", *Derin Ekoloji*, (Der.: Günseli TAMKOÇ), İzmir 1994, s. 97-98

- Ekosistemde tüm yaşam dengeli olmalıdır, türlerin popülasyon artışları dengeyi bozmamalıdır,
- İnsan, insan dışı çevreye aşırı müdahale etmektedir, bunun önlenmesi için politikalar değiştirilmelidir,
- Yaşam standartlarını yükseltmek yerine yaşamın niteliğini ön plana çıkarmak ve evrensel standartlarda eşitliği yakalamak tercih edilmelidir,
- Tüm bu ilkelerin benimsenmesiyle oluşacak değişikliklere katkıda bulunmak gereklidir.

Derin ekolojiyi sosyal ekoloji kavramı ile eleştirenler olmuştur. Bunlara göre, sosyal ekoloji, ekolojik sorunların da sebebidir ve insanlar kar. sermaye olgularıyla yönetilen kapitalist sistemin mağdurudurlar²⁶³.

Yaşanan çevre bunalımında insanı sorumlu tutan derin ekolojistler yanısıra, endüstri toplumunu sorumlu tutan sosyal ekolojistler arasında çok sesliliğe ve geniş kapsamlılığa yer veren Yeşil Hareket'in savunucusu Porritt'e göre, bütünlüğü korumak, yeşillere katılımı özendirmek gereklidir²⁶⁴. Porritt'e göre, yeşil olmanın asgari kriterleri şöyle özetlenebilir: Dünya ve dünyadaki bütün yaratıklar için saygı duymak; dünya zenginliklerini insanlar arasında gönüllü olarak paylaşmak; azaltılmış silahlanma giderleri ve nükleer olmayan savunma stratejileri; materyalizm ve endüstriyalizmin yıkıcı değerlerinin reddi; kaynak kullanımında gelecek kuşakların haklarına saygı; güçsüz ve lokal toplulukların geliştirilmesi²⁶⁵.

Derin ekolojistler veya evren merkeziler ekosistemin canlı cansız her bir biriminin özsel bir değeri olduğunu ifade ederlerken, evrenin korunması görev ve sorumluluğunu da insana yüklemektedirler. Bizce evren merkezci çevrecilere yöneltilebilecek en büyük eleştiri buradadır. Eğer insan ekosistemin diğer tüm

²⁶³⁾ TAMKOÇ, a.g.m., s. 104

²⁶⁴⁾ A.g.m., s. 104

parçalarından biri ise ve diğerleri gibi doğa içinde biyotik bir eşitliğe sahipse, sorumluluk açısından merkeze oturtulması bir paradokstur. Nasıl ki bir yırtıcı hayvana veya beslenme açısından fil veya balina gibi diğer canlılara göre çok tüketen bir canlıya iradi bir sorumluluk yüklenemiyorsa, başka bir ifadeyle, insanla eşit bir sorumluluk verilemiyorsa, sorumluluk yükünü sadece insana bırakmak bu felsefe içinde yanlıştır.

Sorumluluk açısından insanı merkeze koymak, insanı diğer canlılardan farklılaştırır. Bu, insanı içsel değeri açısından farklı kabul etmek demektir ve insanın diğer canlılardan farklılıklarını ortaya koymayı gerektirir. Bunlar; akıl, zeka, hırs, yönetmek, biriktirmek, doğayı doğrudan veya işleyerek kullanmak gibi özelliklerdir. Bu özellikler ve insanı sorumluluğun ortasına koymak, insanı diğer canlı ve cansız varlıkların üzerine yükseltir ve insan, ego özelliği nedeniyle "arslan payını" kendisi için bir hak olarak görebilir. Böylelikle, evren merkezli çevre koruma anlayışı reel korumada başarısızlığa uğrayabilir. Ayrıca, insan, başka hiçbir canlı türünün kendisi üzerinde baskısını, gücünü ve yönetimini kabul etmez. Örneğin bir köpeksever evinde köpek beslerken, onu kendi kurallarına göre yönetir. En köpeksever bir insan bile, köpeğin kendisini yönetmesini düşünmez. Aksi mümkün olsaydı, insanın köpeğin kulübesinde veya dışarıda onunla eşit şartlarda yaşaması gerekirdi.

Bize göre, evren merkezli çevreciler savundukları evrensel değerler açısından haklı olsalar bile, sorumlulukta insan merkezli tercihleri nedeniyle, kendi felsefelerine aykırı düşmektedirler.

b) Orijinlerine Göre Çevreci Akımlar

Çevreci hareketlerin hepsi, doğal dengenin bozulması karşısında, onun korunması gerekliliği düşüncesiyle ortaya çıkmakla birlikte, temel nitelikler ve çözüm önerileri itibarıyla farklılaşmaktadırlar. Çağdaş çevreci yaklaşımlar dört

²⁶⁵⁾ Jonathon PORRITT, Yeşil Politika, İstanbul 1988, s. 25

grupta incelenmektedir²⁶⁶. Bunlar: kısmi çözümler öneren resmi yaklaşım; estetik kaygılı yaklaşım; bilimsel kaygılardan kaynaklanan yaklaşım ve siyasal çevreci yaklaşımdır.

aa) Kısmi Çözümler Öneren Resmi Yaklaşım

Bu yaklaşımda çevre eşittir doğa şeklinde bir anlayış sözkonusudur. Bu anlayışın sahipleri, mevcut toplumsal düzenin ılımlı savunucularıdır. Bu yaklaşımda ele alınan ve tüm dünyaya benimsetilmesi düşünülen temel kavramlar, nüfus artışının önlenmesi ve çevreyi kirletenlerin cezalandırılmasıdır.

Bu yaklaşımda gerek ülkenin gerekse global statükonun, düzenin korunmasına çalışılır; her iki platformda da yönetenlerin karar alma mekanizmalarına müdahale edilmesi arzu edilmez.

bb) Estetik Kaygılı Yaklaşım

Bu yaklaşımda temel motif, doğanın görüntüsünün bozulmasıdır. İnsanların nostaljik doğa özlemleri onları romantik korumacılığa yönlendirmektedir. Endüstri toplumu olmanın getirdiği sıkıntılar ve çevre kirlilikleri insanları rahatsız etmektedir. Ağaçların kesilmesi, kuş türlerinin azalması, betonlaşma, kır alanlarının tahribi ve benzeri bozulmalar tüm insanların algıladığı ve üzüldüğü konulardır. Bu konular, insanları, estetik ve ahlaki kaygılarla çevreyi korumaya yönlendirmektedir. Fakat bu görüş sahipleri siyasal katılmada ekolojik bir söylem geliştirmemektedirler. Toplum, geleneksel ve siyasal tutumlarını değiştirmemektedir²⁶⁷.

²⁶⁶) BORA, "Batı'da...", a.g.m., s. 348-349; UĞUR, a.g.m., s. 391-396

²⁶⁷) UĞUR, a.g.m., s. 392

cc) Bilimsel Kaygılardan Kaynaklanan Yaklaşım

Bu yaklaşım, doğa bilim uzmanlarının kendi alanlarında yaptıkları çalışmalar ve araştırmalar sonucunda benimsedikleri bir yaklaşımdır. Sualtı bilimcisi Kaptan Cousteau, 1973 Nobel Tıp Ödülü sahibi Konrad Loren, 1943’de antibiyotiği bulan René Dubos, volkan uzmanı Haroun Tazieff gibi ünlü bilim adamları bu yaklaşımın savunucularıdır.

Türkiye’de de doğa ve sağlık alanında çalışan pek çok bilim adamı, bilimsel kaygılarla çevreyi korumak için örgütler kurmuşlardır.

Bu görüşün savunucuları, yaptıkları çalışmalarla doğal hayatı ve dengeyi incelemekte, bozulmanın sebeplerini ve derecelerini bilimsel verilerle ortaya koyup, korumanın nasıl gerçekleştirilebileceği konusunda öneriler getirmektedirler.

dd) Siyasal Çevreci Yaklaşım

Siyasal çevreci yaklaşım, diğer üç yaklaşımdan daha geniş ve etkin bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın genel karakteri, antikapitalist oluşudur. Siyasal ekolojistler, kullanılan her türlü aracın doğala en yakın olanını istemekte; aşırı tüketime karşı çıkmakta; yönetimde yerel ve demokratik katılımlar istemektedirler²⁶⁸.

Ekonomik büyüme “mit”ine ve sözde “akılcılık” kavramına karşı çıkan bu yaklaşım, antikapitalist karakterli olmakla birlikte; çıkış yolu olarak sosyalizmi değil, sorunlarla içiçe yaşayan insanların demokratik katılımları ve tercihleriyle çevre sorunlarının çözülmesi gerektiğini savunmaktadırlar²⁶⁹.

²⁶⁸⁾ A.g.m., s. 396

²⁶⁹⁾ BORA, “Bati’da...”, a.g.m., s. 349

c) Yapısal Özellikler Açısından Çevre Hareketleri

Çevre hareketleri, yapısal açıdan çeşitli özelliklere sahiptirler. Bu özellikler çok çeşitli olmakla birlikte, içiçe geçmiş haldedirler. Bu özellikler; amaç, örgüt, siyasal sistemle ilişkiler açılarından incelenebilir²⁷⁰.

aa) Amaç

Çevre hareketlerinin çevreyi tanımlayışlarına göre amaçları da farklılaşmaktadır. İnsan merkezli bakış açısına sahip olanlar, çevreyi; insan için en uzun süre ve en çok kullanımını arttırmak için korumayı amaçlarlar. Evren merkezli çevreciler ise ekosistemin özsel değerlerine saygıdan dolayı, ekosistemin her bir parçası için çevreyi korumak amacındadırlar.

Çevrenin nasıl korunacağına ise yine farklı amaçlar ortaya çıkmaktadır. Burada sorulması gereken soru, nasıl bir koruma amacıdır. Bunlar çevre kirliliğinin önlenmesi, çevre kirliliğinin giderilmesi, çevre kirliliğinin ödettirilmesi, çevreyi geliştirmek, yaşam kalitesini iyileştirmek, yaşamın niteliğini belirlemek şeklindeki farklı amaçlar olabilir. Örneğin kısmi çözümler öneren resmi yaklaşımlar, mevcut statükodan yana oldukları için, “kirlüten ödesin” koruma amacını benimserlerken; derin ekolojistler, çevre korumada yaşamın niteliğinin belirlenmesini amaçlarlar.

bb) Örgüt

Çevreci hareketler, düşünce safhasında kalmamak için örgütlenmek zorundadırlar. Çevreci örgütlerin çok çeşitli yapısal özellikleri vardır. Bu özellikler örgütlerin içinde olduğu toplumsal, ekonomik ve siyasal yapılara göre de farklılaşırlar.

²⁷⁰⁾ Bu konuda yapılmış bir çalışma olmadığı için, bu özellikler genel çizgilerle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çevreci örgütler formel veya informal şekilde örgütlenirler. Çevre örgütleri belirli hukuki formlara sahip olarak resmi bir kimlik kazanabilecekleri gibi, kendilerini bir akım, bir görüş olarak tanımlayıp, informal bir yapıda da varlık gösterebilirler. Formel örgütlere; dernekler, vakıflar örnek gösterilebilir. TEMA Vakfı, Ada Dostları Derneği gibi örgütler bunlardan bazılarıdır. Informel örgütler ise çevre duyarlılık gruplarıdır. Bunlar genellikle her hangi bir çevre sorununa ilgi duyanların oluşturduğu mobil gruplardır. Örneğin Çevre Duyarlılığı Grubu gibi.

Çevre hareketlerini gerçekleştiren örgütler, kamu kesimi örgütleri ve sivil toplum örgütleri şeklinde olabilirler. Kamu kesimi örgütleri kamu yönetimi içerisindeki çevreden sorumlu ve bu alanda görevli örgütlerdir. Çevre İl Müdürlükleri gibi. Sivil toplum örgütleri ise; dernekler, vakıflar, sendikalar, birlikler, klüpler, meslek odaları, kooperatifler, üniversitelerin kolları ve çevre duyarlılık gruplarından oluşur. Örneğin Çevre Mühendisleri Odası, Çevre Kooperatifleri bunlardan bazılarıdır.

Çevre hareketlerini yerine getiren örgütler kuruluş amaçları açısından ikiye ayrılırlar. Bunlardan ilki, kuruluş amacı çevre olan örgütlerdir. Diğerisi ise, kuruluş amacı farklı olmakla birlikte, ilgi alanı içerisine çevreyi de dahil eden kuruluşlardır. Türkiye Tabiatını Koruma Derneği, kuruluş amacı çevre olan örgüte örnek gösterilebilir. Beyaz Nokta Vakfı ise, kuruluş amacı farklı olmakla birlikte, İstanbul'un hava kirliliğine çözümler önermiştir²⁷¹.

Çevre örgütleri, çalışma merkezlerinin tek birimli veya merkez ve ona bağlı şubelerle çalışmasına; yerel, ulusal veya uluslar arası ölçeklerde faaliyet göstermesine; üyelerine, çalışanlarına, çalışma metodlarına; yayın hizmetlerine göre de farklı yapısal özelliklere sahip olabilirler.

cc) Siyasal Sistemle İlişkiler

Çevre hareketlerinin siyasal sisteme bakış açıları, siyasal sistemle olan ilişkileri çevre konusundaki duyarlılıklarını ve tutumlarını da yönlendirir. Çevre hareketleri, çevre sorunlarının çözümünde siyasal ve ekonomik analizlerle hareket ederler. Çünkü çevre sorunu salt teknik bir sorun değildir. Bir başka ifadeyle, sorunun yalnızca mühendislik veya teknik çözümlerle giderilmesi mümkün değildir. Sorunun, içinde geliştiği ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıdan ayrı değerlendirilmesi ve bunların gözönüne alınmadan sorunun çözülmesi düşünülemez. Bu tesbit gerek ulusal gerekse uluslar arası sistemde geçerlidir.

Dünyanın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal yapı, çevre sorunlarını ve çevre siyasetini de doğrudan etkilemektedir. 70'li yıllar çevre sorunlarının siyasal ve ideolojik boyutlarının tartışılmaya başladığı yıllardır. Örneğin bu yıllarda dile getirilen Sıfır Büyüme tezi ve Büyümenin Sınırları gibi kavramlar ekonomik kalkınma yaklaşımları gibi görülmekle birlikte, temelinde gelişmiş ülkelerin ideolojik ve ekonomik kaygılarını bulundurmaktadır. Bu kaygılar üçüncü dünya ülkelerinin gelişmesinin engellenmesi, bir başka deyişle. Kuzey-Güney ülkeleri arasındaki gelişmişlik düzeyi farkının korunmasıdır.

Farklı kesimlerde taraftar bulan sürdürülebilir kalkınma kavramı için de benzer eleştiriler vardır. Sürdürülebilir kalkınma, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler için aynı sonuçları vermemektedir. Sürdürülebilir kalkınma, azgelişmiş ülkelerin doğal kaynakları üzerinde gelişmiş ülkelerin ayrıcalığının sürdürülmesi şeklinde ortaya çıktığı için ve böylelikle de evrensel bir paradigma olamayacağı için eleştirilmektedir²⁷².

²⁷¹⁾ Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Türkiye Gönüllü Kuruluşlar Rehberi, Ankara 1995, s. 50

Rio Zirvesi de benzer sonuçları ortaya koymuştur. Konferansta, sanayileşmiş ülkelerin oluşturduğu “77’ler Grubu”, dünya kaynaklarını tüketme ve çevre sorunlarına sebebiyet vermede hakim rol oynamalarına karşın; sorunların çözümünde öncülük etme, finansman ve gerekli yardımlarda bulunma isteğini taşımadıkları gibi, gelişmekte olan ülkelere kalkınmama telkininde bulunmuşlardır²⁷³.

Çevre sorunlarının dinamik, tahripkar ve sınır tanımaz özellikleri; olumsuz global etkileri ideolojik sorgulamaları gerektirmektedir. 1986’daki Çernobil olayı ve Doğu Bloku’ndaki çözümlerle ortaya çıkan çevre felaketleriyle birlikte, önceleri sadece kapitalizme yüklenen çevre günahları konusunda sosyalist ülkelerin de en az kapitalist ülkeler kadar sorumlu oldukları anlaşılmıştır. 1960’lı yıllarda bilimsel ve teknolojik gelişmelerin farklı ideolojileri birbirlerine yaklaştırdığı iddiası: Simon ve Schuster’in ifadeleriyle. ideolojilerin sonunun gelmiş olduğu (The End of Ideology Debate) fikri. çevre sorununda da bizce geçerlidir. Çevre sorunu gerek kapitalist gerekse sosyalist sistemce beslenen bir sorundur. İnsanlık ortak bir tehlike karşısındadır ve çevre sorunları evrensel olarak, üzerinde herkesin birleşebileceği değerlerle ilgilidir²⁷⁴. Çağdaş çevrecilik de toplumda her türlü çatışmayı reddeden, barışçı, dengeli. ahenkli, toplumsal birlik ve beraberliği evrensel insan değerlerini korumayı hedefleyen bir düşünce akımıdır²⁷⁵. Çağdaş çevreciler, yeşiller de bunu sağlamak için kendi ideolojilerini gözden geçirmek ve sorgulamak zorundadırlar.

Çevreciler, yeşil eleştiriler önceleri kapitalist sistem içinde yükselirlerken; sosyalist sistemin ideologları da onlarla aynı çizgiyi paylaştıklarını zannedip, çevrecilerin kapsamlı muhalefetine reel sosyalist sisteme yönelebileceğini

²⁷³) Rana ASLANOĞLU, “Sürdürülebilir Kalkınmaya Eleştirel Bakış”, *Birikim*, Sayı: 57-58, Ocak-Şubat 1994, s. 42

²⁷³) Burhan AYKAÇ, “Rio Zirvesi Ne Getirdi?”, *Karınca*, Sayı: 668, Ağustos 1992, s. 28

²⁷⁴) KELEŞ, “Çevre ve Siyaset...”, a.g.m., s. 153

²⁷⁵) A.g.m., s. 153

farketmemişlerdir²⁷⁶. Oysa çevreciler ve bazı ideologlar sosyalist düşüncüyü hem pratikte hem de teoride çevre sorunsalı açısından eleştirmişlerdir.

Çevre hareketleri genelde ılımlı-uzlaşmacı ve radikal olmak üzere iki ana grupta toplanabilir. İlimli yaklaşımlar küresel ekolojik krizin, mevcut sistemin düzeltilmesiyle çözümlenebileceğine inanırlar. Bunlar; nüfus artışı, kentleşme, turizm ve sanayi gibi çevre sorunlarını besleyen olguları, çevreci yeni politikalar ve yasalarla düzeltmek isterler. İlimli yaklaşımdaki çevreciler sosyo-ekonomik sorunlarda, tercih edilen iktisadi sistemin değil, uygulamaların sorumlu olduğunu düşünürler. Sorunların giderilmesinde bunlar; “kirleten öder”, cezai yaptırımlar, ruhsat iptalleri, çevreci sanayiler, çevre mevzuatında ve kurumlarında düzeltimler gibi sistem içi uzlaşma yollarını tercih ederler.

Radikal akımlar ise küresel ekolojik krizin, dünyanın mevcut sosyo-ekonomik ve siyasal yapısının kısmen ya da tamamen değiştirilmesiyle çözümlenebileceğini savunmaktadırlar²⁷⁷. Bu bağlamda bazı yazarlar, insanla beraber doğanın da kurtuluşunun ancak yapısal ve köklü bir değişimi içeren politik programlarla mümkün olabileceğini ifade etmektedirler²⁷⁸.

Radikal akımlar, diğer çevre hareketlerini içinde oluşagelmişler ve bunlar da kendi içlerinde, radikalizm misyonuna göre farklılaşabilmektedirler. Radikal ekolojik akımların başlıcaları; derin ekolojistler, ekofeministler, toplumsal ekolojistler ve biyobölgecilerdir.

Çevre hareketlerinde gözden uzak tutulmaması gereken en önemli husus, bilinen iki temel iktisadi sistemin de endüstriyel büyüme ve maddi bolluk vaadleriyle toplumsal düzeni sürdürdükleri, böylelikle de ister A.B.D. gibi

²⁷⁶ BORA, “Reel Sosyalist...”, a.g.m., s. 40

²⁷⁷ Göksel N. DEMİRER / Ethem TORUNOĞLU / Metin DURAN, “Radikal Ekolojik Akımlar Üzerine Düşünceler”, *Ve Kirlendi Dünya...*, Ankara 1997, s. 109

²⁷⁸ A.g.m., s. 109

liberal isterse otoriter bir siyasal ve toplumsal model olan Sovyetler Birliği gibi ülkelerin çevre sorunlarını önlemede başarısız kaldığının görülmesidir²⁷⁹.

²⁷⁹ Susan M. LEESON, “Ekolojik Bunalımın Yarattığı Felsefi İmalar: Liberalizme Meydan Okuyan Otoriterlik”, (Çev.: Erhan AKIN), Türkiye Günlüğü, Sayı: 3, Haziran 1989, s. 51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ÇEVRESEL KAMUOYUNUN OLUŞUMU VE ÇEVRE POLİTİKALARINDAKİ ROLÜ

I. Türklerde Çevre Anlayışı

A. Tarihsel Süreç

Çağdaş anlamdaki çevre, eko-sistem, ekoloji, çevrecilik, yeşil hareket, alternatif hareket, yurtaş girişimleri gibi çeşitli çevre kavramlarının Türkiye gündemine girmesi oldukça yenidir. Her ne kadar çevre kelimesi Türk Toplumuna yabancı bir kavram değilse de kavrama bugünkü anlamda atfedilebilecek pek çok özelliğin geçmişteki durumu tartışılmalıdır.

Gerek islâmî unsurlarla gerekse islam öncesi ve sonrası Türk Toplumuna gelenek ve görenekleriyle şekillenmiş Türk çevre anlayışı genelde temizlik ve yeşil sevgisiyle özdeşleşmiştir. İslam öncesi Türklerde Gök Tanrı inancı ve şaman geleneklerinin insan hayatının her alanına girdiği, bunların çoğunda da doğayla iç içe olma motiflerinin hakim olduğu görülmektedir. Eski Türklerde önemli olaylar tabiat olaylarıyla, tabiat nesneleriyle ilişkilendirilmektedir.

Türklerin tarih sahnesine çıkışlarını simgeleyen Ergenekon Olayı, gece ve gündüzün eşitlendiği baharın başladığı 21 Mart günü olarak ifade edilmektedir. Bu tarih yüzyıllardır Nevruz Bayramı olarak kutlanmaktadır.

Yine Orta Asya Türk toplumlarına daha erken gelen bahar, daha erken bir tarihte bahara girişi belirler²⁸⁰ bu da çevre kavramının Türklerde yeşil, baharı ifade ettiğini göstermektedir.

Nevruz Bayramı eski Türk topluluklarında ve SSCB'den ayrılmış Türk Cumhuriyetlerinde çevresel motifleri ifade eden en önemli olaydır. Doğanın yeşillenmesinin ve yenilenmesinin, toplumsal yapıda olumlu işaretlere vesile olması açısından tarihin bütün Türk Dünyası'nda Nevruz Bayramı olarak kutlanması; bu bayram için Semenî'lerin yeşertilmesi; çok çeşitli doğa olaylarının beklenmesi (gece ve gündüzün eşitlendiği anda suların ters akacağı, ağaçların secde edeceği, bu anı gören gençlerin cinsiyet değiştirebileceği); ateşin su gibi temizleyici özelliğinden dolayı dilek tutularak ateş üzerinden atlanıldığı takdirde sıkıntılardan kurtulunabileceği gibi özellikler ve yapılan bayram temizlikleri, İslâmiyet öncesinde başlayan ve daha sonraları mezarlıkların düzenlenmesi bakımı gibi özelliklerle de İslâmiyet sonrasında devam eden Osmanlı döneminde Nevruzîyelerle yazın alanına giren geleneksel çevreci özelliklere örnek gösterilebilir.

Osmanlı Arşivlerinden yararlanılarak yapılan bir çalışma da göstermektedir ki Türklerde Çevrecilik Anlayışı Çevre Temizliği, Hava Temizliği, Liman ve Körfezin Temizliği, Yeşilin Korunması, Ağaçlandırma, Avcılığın yasaklanması ve bazı Şehircilik konularına dayanmaktadır²⁸¹.

Türkiye'de ancak 70'li yılların sonlarında "çevre"nin işlenilmeye, yazılmaya başlaması eski Türklerde ve Osmanlı'da "çevre" konusunun yeterli ve gerekli şekilde mercek altına alınıp incelenmesini de geciktirmiştir ve bu konudaki araştırmalar yetersizdir. Yine bu konudaki çalışmaların genellikle yabancı araştırmacılar tarafından yapıldığı ve Türk araştırmacıların bu

²⁸⁰⁾ Naile HACIYEVA, "Nevruz Türklerin En Eski Bayramıdır", Selçuk Üniversitesi Nevruz Törenleri Paneli, 20 Mart 1996, Konya., s. 1-2

²⁸¹⁾ BİNARK, a.g.m., s. 11-26

çalışmaları kullandıkları görülmektedir²⁸². Osmanlı Dönemi ile ilgili çalışmalar genellikle İslâm'da çevre anlayışı ve doğa sevgisi şeklinde ele alınmaktadır. Osmanlı Dönemi ile ilgili yapılan bir çalışmada çiçek ve yeşil sevgisinin önemli bir konu olduğu görülmektedir. Örneğin bir devre adını veren Lâle aynı zamanda bir hayat tarzını da simgelemiştir ve çiçeklerin ilmi usullerle yetiştirilmesi için kitapların yazıldığı; bunların temini, bakımı için saray tarafından Bostancıbaşı ve Çiçekçiler Başbuğu (Ser-Şükufeciyân-ı Hassa) ünvanlı görevlilerin atandığı, bağ, bahçe, bostan, ağaç ve çiçekler için araştırma enstitüsü mahiyetinde bir derneğin kurulduğu görülmektedir²⁸³. İslamın çevre anlayışı ile ilgili bilgiler ise; ağaç dikimi, bitkilerin ve doğanın korunması, abdest almada bile su israfına yol açılmaması, genel temizlik, havanın, suyun, hayvanların korunması gibi konulara dayanmaktadır²⁸⁴. Bu tür çalışmalar yetersizdir. Ayrıca mevcut çalışmalar genellikle İslâm ve Osmanlı hayranlığı ile şekillenmekte ve çevrebilim dışındaki kişilerce yazıldığı için, sanki çevre kirliliği ve sorunu yokmuş gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır²⁸⁵. Bununla birlikte son dönemlerdeki eserlerde, islamın çevreye bakışı teorik açılarından ele alınmaya başlamıştır. Bu araştırmalarda ortaya çıkan bazı sonuçlara göre, islamın çevre felsefesinin denge unsuruna dayandığı; Kur'anı Kerim'de ethiko-kosmolojik bir maneviyat olduğu, bunun gereği ise insanın doğa ile ilişkilerini, bu dengeyi koruyacak etik bir sorumluluk altında hareket etmesi gerekliliğidir²⁸⁶. Bir başka deyişle, islam dininin çevreye bakışı insan merkezli değil, varlık merkezli, derin ekolojik felsefeye yakındır.

²⁸²) Mehmet BAYRAKDAR, *İslam ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1992, s. 101-119

²⁸³) Beşir AYVAZOĞLU, "Meyve Bahçelerinden Taş Ocaklarına, Yeni Türkiye, 1995/5, s. 45-51

²⁸⁴) Hayrettin KARAMAN, "Çevreyi Korumak", *İzlenim*, Ekim 1995, s. 24; İbrahim CANAN, *İslamda Çevre Sağlığı*, İstanbul 1986, s. 34, 67, 79, 88, 101. Ayrıca İslam Hukukunda Hayvan Hakları konusunda bkz. İsmet SUNGURBEY, *Hayvan Hakları*, İstanbul 1992, s. 85-145

²⁸⁵) Bkz. AYVAZOĞLU, a.g.m., s. 47: Yazar, II.Selim'in 1593'de Maraş Beylerbeyinden bir fermanla istettirdiği, dağlardan ve yaylalardan ellibin adet ak, ellibin adet gök sümbül soğanı sökülüp İstanbul'a gönderilmesi emrini çiçek sevgisi ve merakı konusu çerçevesinde zikretmektedir. Oysa bu tür eylemler günümüz çevre koruma anlayışına aykırıdır ve Batı'da biyolojik çeşitliliği, bitki örtüsünün korunması için çalışmalar, ciddi hukukî tedbirler, caydırıcı nitelikte cezalar konulmuştur. Bkz: Ministerium für Umwelt und Gesundheit, *Naturschutz Handbuch Band II, Geschützte Pflanzen in Rheinland-Pfalz*

²⁸⁶) İlhan KUTLUER, "Çevre, Bilinç ve Değer", *İzlenim*, Ekim 1995, s. 29

B. Türkiye’de Çevre Anlayışında Gelişmeler

Türklerde genel çevre göstergeleri temizlik ve yeşil sevgisine yönelik olmakla birlikte Osmanlı sonrası yeni kurulmuş Cumhuriyet rejiminin idari ve iktisadi yapılanma sorunları, çevre sorunlarının algılanması ve çevrenin korunması konusunda duyarlı, yeterli gelişmeleri ortaya koyamamıştır²⁸⁷. Sanayileşmenin başat hedef olarak alınması da sonraki yıllarda da çevrenin ikinci planda kalacağı bir anlayışı bu süreç içine yerleştiregelmiştir.

Devletin, çevreyle ilgili önlemlere ve çevresel nitelikli sorulara ilk kez III. Beş Yıllık Kalkınma Planında yer verdiği görülmekle birlikte, çevre koruma konusunda ciddi sayılabilecek çalışmalar için 80’li yıllara kadar beklemek gereklidir. Çok genel çizgilerle idarî ve toplumsal değişiklikler olarak 1978’de Başbakanlığa bağlı bir Çevre Müsteşarlığı’nın kurulması; 1982 Anayasası’nda ise 56. Maddede Çevre Hakkı’na yer verilmesi; 1987 sonrasında çevreci grupların doğması; 1988’de Yeşiller Partisi ve TBMM Çevre Araştırması Komisyonu’nun ve nihayet 1991’de Çevre Bakanlığı’nın kurulması. içlerinde Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, TEMA ve Doğal Hayatı Koruma Derneği gibi önemli çevre gruplarının bulunduğu gönüllü kuruluşların çalışmalarına başlaması öncü örgütlü çevreci çabalar olarak zikredilirler.

80’li yıllar, Türkiye’de “çevre” için önemli çalışmaların başladığı yıllardır. Özellikle bu yılların sonlarına doğru gerek kamu kesiminde gerek toplumsal yapıda çevresel örgütlenmelerde artışın olması Türkiye’de çevresel sorunların niteliklerindeki değişikliklerden kaynaklanmaktadır. 1980 Askeri Müdahalesi sonucunda kentlerdeki siyasi terör ve anarşinin azalması kentlere olan nüfus

²⁸⁷⁾ Edebiyat alanında Faruk Nafiz Çamlıbel, Ahmet Kutsi Tecer, Ahmet Muhip Dranas Anadolu’nun doğa sorunlarını işlemiş Cumhuriyet dönemi ilk şairleridir. Hikmet Birand Anadolu Manzaraları (1963) isimli eseriyle Anadolu’nun doğa sorunlarını zikreden öncü bir yazardır. Bkz. Cogito, Kirlenen Çağ, Sayı: 2, 1994, s. 8-25

hareketini yoğunlaştırmıştır²⁸⁸. Bu yıllarda özellikle büyük şehirlerde nüfus yoğunluğuna cevap veremeyen kamu hizmetlerindeki yetersizliklerle artan altyapı, elektrik, su, temizlik, çöp gibi kentsel sorunlar çevre sorunları olarak algılanmaya başlanmıştır. İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük metropollerde trafik, ulaşım, çöp ve su temini, gürültü sorunu rahatsız edici boyutlara ulaşmıştır. Bütün bunlar insan sağlığını tehdit etmiş, kentsel hizmetleri yetersiz kılmıştır.

80'li yılların ikinci yarısında kitle iletişim araçlarında çevre konusu sağlık sorunuyla ilgili olarak ele alınmıştır. Bu yıllarda haber veya fıkra olarak yazılı basında işlenen başlıca çevre sorunları hava kirliliği, ulaşım ve gürültü'dür ve çevre konusuna 1988 ve 1989 itibariyle en fazla yer veren gazeteler ise Cumhuriyet Gazetesiyle ile Milliyet Gazetesi'dir²⁸⁹. 1990 Yılında da aynı gazeteler çevre konusunu en fazla işleyen gazeteler olarak gösterilirken, 1991 yılında Cumhuriyet, Yeniasır, Hürriyet ve Güneş gazeteleri liderliği paylaşmışlardır²⁹⁰.

Bu yıllarda çevreyle ilgili haberlerin kitle iletişim araçlarında yer aldığı tarihler, çevresel sorunların ve günlerin aktüel olduğu tarihlerdir. Örneğin hava kirliliği konusu kış aylarında yoğun olarak medyada yer almaktadır. Diğer

²⁸⁸) Örneğin 1975-1980 arasındaki dönemde il ve ilçe merkezindeki kentsel nüfus % 41,8'den % 43,9'a çıkarken, 1980-1985 arasında bu oran % 43,9'dan % 53'e çıkmıştır. Bkz. KELEŞ, a.g.e., s. 26

²⁸⁹) Haber şeklindeki bu konular için bkz:

- Havamızın katili: Kalitesiz yakıtlar, Cumhuriyet 16 Ekim 1988, s. 3
- Kirlilik alarmı, Cumhuriyet, 12 Aralık 1988, s. 1
- Tıkanık trafiğe karşı raylı sistemler, egzoz gazına karşı katalitik konvertör, Cumhuriyet, 13 Aralık 1988, s. 1
- Temiz kent aranıyor, Cumhuriyet, 13 Aralık 1988, s. 1
- Havaya TSE damgası vurulacak, Cumhuriyet, 20 Aralık 1988, s. 12
- Karbon monoksit (Gündüz Gedikoğlu), Cumhuriyet, 13 Aralık 1988, s. 1
- Gürültü insana neler yapıyor? Cumhuriyet, 18 Aralık 1988, s. 1
- Gürültüye gidiyoruz. Cumhuriyet, 18 Aralık 1988, s. 2
- Trafikte ölüm yakın, Cumhuriyet, 12 Aralık 1988, s. 1

²⁹⁰) Konca YUMLU, "Çevre Duyarlılığı ve Kitle İletişim Araştırmaları", Düşünceler, E. Ü. İletişim Fakültesi

Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 6, s. 24

yandan Çevre Haftası olması nedeniyle Haziran ayının ilk haftasında medyada çevre haberlerine daha fazla yer ayrıldığı görülmektedir.

80'li yılların sonlarında çevre haberlerinde birbirinden farklı nitelikte haberlere rastlanılmaktadır²⁹¹. Doğal hayatla ve çevre koruma ile ilgili çeşitli haberler olmasına rağmen, çevreyi sağlık sorununa indirgeyen eski anlayış bu yıllarda hakimdir. Çünkü bu yıllarda ciddi birer sağlık sorunu olarak Türkiye'nin gündemine giren, 90'ların aktüel sorunlarından farklı nitelikler arzeden ve Türk çevresel kamuoyunun oluşumuna etkide bulunan başlıca iki önemli konu vardır. Bunlardan birisi çöp ithali, diğeri ise Karadeniz'e atılan Zehirli Varil olaylarıdır. Dönemin Başbakanlık Çevre Genel Müdürü, 1989'da Türkiye'nin en önemli çevre sorunu olarak, Karadenizdeki varilleri görmektedir. Daha sonraları beton kalıplar içinde toprağa gömülerek, ciddi tedbirler alınmadığı şeklinde eleştirilen bu varil olayı²⁹² ve menşei dış kaynaklı bu çevresel sorunlara 1988 Mayısından yıl sonlarına kadar İstanbul ve çevresinde dolaşıp radyoaktif maddelerle dolu yükünü boşaltmak için bekleyen ve kamuoyunu aylarca meşgul eden "Belâlı Gemi Petersberg" de eklenebilir²⁹³.

1986'da Çernobil Nükleer Faciası sonrasında toplumda algılanıp algılanmadığı net bir şekilde belirlenemeyen nükleer endişeler ve çevre sorunları, 1988'in yaz aylarında Türkiye'de yukarıdaki somut çevresel olaylarla yeni bir ivme kazanmıştır. Bu olaylara dikkat edildiğinde görülmektedir ki bunlar kamuoyunun teknik anlamdaki dikkat kurallarına açık, konu açısından toplumun merakını celbedecek niteliklere haiz olaylardır. Toplumun konuları irdelediği; "şüpheli ve meraklı sorular, olayları kamuoyunun gündeminde uzun

²⁹¹⁾ -Akdeniz nükleer silah fıçısı, *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1988, s. 12

- Gıda maddelerinde hormon tehdidi ve besin kirlenmesi, *Milliyet*, 28 Ekim, 1988, s. 9 ve 6 Kasım, s. 12

- Ozon tabakası, *Türkiye*, 22 Mart 1989, s. 2

- Kafkas Engereği'nin korunması, *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1989, s. 14

- Günnük ağacına özel koruma, *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1989, s. 14

- Sarıgerme'de SİT ne oldu?, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1989, s. 14

²⁹²⁾ Nazmiye UZUN, "Karadenize Varil Çıkartması", *ADA Kentliyim*, Yıl: 3, Sayı: 9, s. 95-96

süre canlı tutmuştur. Bunlardan gemiyle ilgili olanları Petersberg'in yükünün gerçekte ne olduğu, geminin tekrar neden geri döndüğü; varillerle ilgili olanlar. Karadeniz'in farklı sahillerinde karaya vuran varillerin içinde ne olduğu, kimler tarafından atıldığı; ithal çöple ilgili olanlar ise "Çöp" diye atılan şeylerin niçin ithal edildiği şeklindeki dikkat soruları'dır. Sıradan insanların bile zihnini meşgul eden bu sorularla dolu olaylar medyanın merkezi olan İstanbul'a yakın yerlerde görüldüğünden dolayı kolay işlenen haber konuları olurken²⁹⁴, İstanbul'un gerek nüfus yoğunluğu gerekse kentsel kimliğinden gelen özellikler de olayları halkın gündeminde daha canlı tutmuştur. Dikkat kurallarına açık ve iletişim kaynağının statüsü açısından sınır ötesi nitelikli bu olaylar medyanın ve toplumun büyük bir kesiminin ilgisini çektiği önemli öncü çevre konularıdır. Bu konularda yavaş yavaş bir çevresel kamuoyu oluşumunu doğuran iki temel etken ise insan sağlığının kitlesel olarak zarara uğrama endişesi ve bu olayların bir anda olup bitmemesi, bir zaman sürecinde gelişmesidir²⁹⁵. Diğer yandan bu olayların, çevre sorunlarının kompleks, dinamik, global ve uluslararası yönlerinin farkedilmesine yol açtıkları da ifade edilmelidir²⁹⁶.

²⁹³⁾ SOMERSAN, a.g.e., s. 114-115

²⁹⁴⁾ Bir araştırmaya göre ise 1983-1993 yılları arasında basında yer alan çevre sorunlarının ağırlık noktasını Megapol olma niteliğinden dolayı İstanbul teşkil etmektedir. Bkz. Mustafa SÖNMEZ, "Basın ve Temiz Çevre", Çevre Kirliliğini Önlemede Basına Düşen Görevler Nelerdir?, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 1993, s. 17

²⁹⁵⁾ Kamuoyunun Konusu ile ilgili olarak Dikkat Kuralları'na eklediğimiz "zaman" unsuru burada da mevcuttur.

²⁹⁶⁾ Çevre sorunlarını bu özelliklerini gösteren haberler için bkz: Basında Çöp'le ilgili Haberlerden başlıklar:

- Zehirli çöp oyunu, Cumhuriyet, 6 Kasım 1988, s. 1
- Avrupa'nın çöplüğü olmayalım, Cumhuriyet, 5 Ekim 1988, s. 12
- Batı'nın çöplüğü olmayalım- Harun ŞİŞMANYAZICI, Milliyet, 30 Eylül 1988, s. 9
- Zehirli çöpler ulusal sorun haline dönüştü- İstemihan TALAY, Milliyet, 6 Ekim 1988, s. 9
- Zehirli çöpün ardındaki "suçlu" şirketler, Cumhuriyet, 23 Eylül 1988, s. 12
- "Çöp" İtalyan basınında, Cumhuriyet, 12 Kasım 1988, s. 12
- Çöp korsanlığı, Cumhuriyet, 6 Kasım 1988, s. 1
- Çöp'e imza, Milliyet, 23 Mart 1989, s. 3
- Çevre Hukuku çöpe yetmiyor, Cumhuriyet, 6 Kasım 1988, s. 1
- Zehirli Varillerle İlgili Haberler**
- Karadeniz turizmi zehirlendi, Cumhuriyet, 26 Ağustos 1988, s. 12
- Karadeniz bidonları Beyrut'ta, Cumhuriyet 26 Ağustos 1988, s. 12
- Karadeniz'de varil şok, Hürriyet, 1 Eylül 1988, s. 3
- Esrarengiz variller, iki sezondur Karadenizdeymiş, Hürriyet, 6 Eylül 1988, s. 3
- Ankara'dan Roma'ya "VARİL" davası, Hürriyet, 5 Eylül 1988, s. 1
- Hazine Müsteşarlığı'nda varillerin peşine düştü, Cumhuriyet, 6 Kasım 1988, s. 1

Türk çevresel kamuoyu dağarcığında yer alan bu olayların yanısıra Akdeniz'deki Caretta Caretta türü deniz kaplumbağalarının korunması ile yönlerini şaşırarak Alaska'da buzların arasına sıkışıp kalan Siku ve Putu Balinalarının kurtarılması gibi medyatik nitelikli haberlere de bu yıllarda rastlanılmaktadır. Bütün bu öncü çevre olayları ve haberleri fikri planda çevrenin tartışılmasını başlatmıştır. Örneğin ilginin sadece balina özelinde değil, tüm çevrenin, doğal dengenin korunmasına, geneline yayılması gerektiği şeklindeki fikirler²⁹⁷ bu medyatik nitelikli dikkat kurallarına açık olaylar ve haberler sayesinde olmuştur. Ayrıca Caretta Caretta türü kaplumbağalar için Çevre Bakanlığı'nın Dalyan'da düzenlediği 1. Basın ve Çevre Toplantısı, pek çok çevre sorununun basınla karşı karşıya tartışılmasını sağlamıştır²⁹⁸. Özellikle bu olaylar gelişmiş ülkelerin çevre sorunları ile gelişmekte olan ülkelerin (yoksulluktan doğan) çevre sorunları arasındaki nitel ve nicel farklılıkların Türkiye açısından da değerlendirilmesine yönelik düşünsel tartışmaları sağlamıştır²⁹⁹.

II. Çevresel Kamuoyunun Oluşumunda Etkili Olan Faktörler

A. Genel Olarak

En genel anlamıyla çevresel kamuoyunun oluşumunda etkili faktörler denilince, herhangi bir şekilde “çevreyle ilgilenenler” anlaşılmak gerekir. Bu faktörler bir şekilde çevre ile ilgili bir konuda çevresel kamuoyunun oluşum sürecinde rol oynamaktadırlar. Bunlar “çevre amacına” yönelik olarak çalışan aktif veya pasif katılımcılardır. Çevre Yönetiminin amacı ise, mevcut duruma ve geleceğe yönelik (deskriptif ve projektif) mevcut iyunin korunması, mevcut

- İtalya zehirli varilleri geri alsın, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1988, s. 12

- Karadeniz'in kirlenmesi nasıl önenebilir?-Hikmet Sami TÜRK, *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1988, s. 2

- Zehirli atıklara uluslararası denetim, *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1988, s. 12

²⁹⁷⁾ Veyssel K. BİLGİÇ, “Uluslararası Çevre Hukukunda Balina”, *Ekoloji*, Sayı: 7, 1993, s. 19

²⁹⁸⁾ Bkz. T.C. Çevre Bakanlığı, *Basın ve Çevre*, Yeşil Seri: 2, s. 23-41, 43-59

kötünün tasfiyesi, yeni iynin oluşturulması, yeni kötünün oluşumunun önlenmesi³⁰⁰ ve geliştirici çevre siyasalarını uygulamaktır³⁰¹. Bunları kısaca önleme, bertaraf etme, koruma, iyileştirme (ıslah etme) ve geliştirme şeklinde de özetlemek mümkündür. Bu amaçların hemen hepsi çevre politikalarının amaçlarıdır. Fakat uygulamada amaçların eşitlik derecesi her zaman aynı değildir.

Türkiye’de çevresel kamuoyu en genel ifadeyle “önleme” ve “iyileştirme” ye yönelik konuları işlemektedir. Yani “yeni kötünün meydana gelmesinin engellenmesi” ve “mevcut kötünün önlenmesi” çevresel kamuoyunun genel eğilimidir.

Genel amacı, eğilimi bu şekilde olan çevresel kamuoyunun oluşturulmasında çevre ile ilgilenenlerin bu sürece katılımları ve katkıları birbirinden farklılıklar arzedeabilmektedir.

Çevresel kamuoyunun oluşumuna katılım çok çeşitli açılardan tasnif edilebilir. Örneğin görevleri gereği katılım-gönüllü katılım; ulusal ölçekte katılım-yerel katılım-uluslar arası ölçekte katılım; siyasal nitelikli katılım-ekonomik amaçlı katılım; aktif nitelikli katılım-pasif nitelikli katılım gibi. Bu sınıflandırmalar her zaman birbirinden kesin çizgilerle ayrılamadığı gibi, içiçe geçmiş özellikleri de bünyelerinde barındırabilmektedirler.

Türkiye’de çevresel kamuoyunun oluşumunda da yukarıdaki sınıflandırmaları içlerinde taşıyan katılımlar sözkonusudur. Çevresel kamuoyunun oluşum sürecinde katılmanın en önemli öncülü ise “çevreyle ilgili olma hali”dir.

²⁹⁹⁾ Sami KOHEN, “Balinalar ve İnsanlar”, Milliyet 28 Ekim 1988, s. 11

³⁰⁰⁾ TOBB, Çevre Kurulu Raporu, Ankara 1993, s. 85

³⁰¹⁾ Cevat GERAY, “Yerel Yönetimler ve Çevre”, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt: 7, Sayı:3, Temmuz 1998, s. 59

B. Kurumsallaşma

Çevreyle ilgili kurum ve kuruluşlar hem kamu kesimi içerisinde hem de kamu kesimi dışında yer almaktadırlar³⁰². Bunların amaçları, yapısı, faaliyetleri, stratejileri geniş ve dağınıktır.

Kamu kesimi içerisinde çevre ile ilgilenen kuruluşlar “kuruluş amacı çevre olan kuruluşlar” ve “amaçları arasında çevrenin de yer aldığı kuruluşlar” şeklinde ayrılabilirler. Bunlar Çevre Bakanlığı ve ona bağlı kuruluşlar; yerel yönetimlerin ilgili birimleri ve görevleri gereği çevre ile ilgilenen çeşitli bakanlıklar ve kuruluşlardır.

Kamu kesimi dışında yer alan çevre ile ilgilenen kuruluşlar ise; özel sektörün çevre birimleri, esnaf ve meslek odaları, gönüllü kuruluşlar ve çevresel enformasyon sağlayan kitle iletişim araçları şeklinde sıralanabilirler.

1. Kamu Kesiminde İlk Çevre Örgütlenmeleri

Türkiye’de çevre ile ilgili kurumsal yapının 70’li yıllarda oluşmaya başladığı görülmektedir. Türkiye’de bu kurumsal yapı sorunlara endeksli çözümler arayışıyla doğmaya başlamıştır. 1973’de Ankara’nın artan hava kirliliğini önlemek için ilk kez bir kurul oluşturulmuştur. 12.2.1973 gün ve 7/5836 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla “Çevre Sorunları Koordinasyon Kurulu” çevre sorunlarının çözümlenmesinde koordinasyonun sağlanması ve Ankara’nın havasının temizlenmesi amacıyla kurulmuştur³⁰³.

³⁰²⁾ Burada kamu kesimi ve özel kesim diye bir ayırımdan ziyade “kamu kesimi” ve “kamu kesimi dışında” şeklinde bir ayırımın daha uygun olacağı düşünülmüştür. Çünkü “özel kesim” şeklindeki bir nitelme, özel sektörü çağrıştırmaktadır ki, bu, kamu kesimi dışında kalan alanı daraltıcı bir anlam taşımaktadır.

³⁰³⁾ Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Avrupa Topluluğu’nda ve Türkiye’de Çevre Mevzuatı, Ankara 1989, s. 43

Çevrenin korunmasında ikinci önemli adım 1978 yılında, Bakanlar Kurulu Kararı ile Başbakanlık Çevre Örgütü'nün kurulmasıdır³⁰⁴. Söz konusu Bakanlar Kurulu Kararı'na göre Başbakanlık Çevre Örgütü; Yüksek Çevre Kurulu, Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı ve Teknik İnceleme Komisyonu'ndan meydana gelmiştir. Bu arada 1983 yılında 2872 Sayılı Çevre Kanunu yürürlüğe girmiştir³⁰⁵. Kanunun 4. Ve 6. maddeleriyle Yüksek çevre Kurulu ile Mahalli Çevre Kurulları oluşturulmuştur. Bu kurullar 8.6.1984 tarih ve 222 Sayılı Çevre Genel Müdürlüğü'nün Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile kaldırılmışlardır. Ayrıca yine bu Kararname ile, Başbakanlık Çevre Örgütü'nün yerini Çevre Genel Müdürlüğü almıştır. 9 Kasım 1989 tarihinde 389 Sayılı kanun Hükmünde Kararname ile de Başbakanlığa bağlı Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur. Aynı yıl, Özel Çevre Koruma Bölgesi ilan edilen alanlarda çalışmak üzere, Başbakanlığa bağlı Özel Çevre Koruma Kurumu kurulmuştur³⁰⁶.

Çevre ile ilgili kurumsal yapıda Başbakanlığa bağlı olarak, değişik şekillerde çeşitlilikler arzeden bu örgütlenmelerde, "çevre" konusunda örgütlenme birimi açısından çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Çünkü otoriter yetki yoğunlaşmasına açık³⁰⁷ ve merkeziyetçi nitelikli Türk kurumsal yapısına işaret eden, her ikisi de Başbakanlığa bağlı Çevre Müsteşarlığı ile Özel Çevre Koruma Kurumu ve bunların yanısıra Çevre Kirliliğini Önleme Fonu ile Özel Çevre Koruma Fonu ve çeşitli düzenlemeler, çevre konusunda görev ve yetki karmaşasına yol açmıştır³⁰⁸.

Görev ve yetki karmaşasını önlemek için, Çevre Müsteşarlığı'nın görevi konusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle, çevrenin çok çeşitli

³⁰⁴⁾ 27.7.1978 tarih ve 7/16041 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, R.G. 12.8.1978, Sayı: 16375

³⁰⁵⁾ R.G. 11.8.1983, Sayı: 181321

³⁰⁶⁾ R.G. 13.11.1989, Sayı: 20341

³⁰⁷⁾ Tekin AKILLIOĞLU, "İdare Hukuku Açısından Çevre Kanunu", Çevre Kanununun Uygulanması, Türkiye Çevre Sorunu Vakfı Yayını, Ankara 1987, s. 84

³⁰⁸⁾ Görev ve yetki karmaşasını engellemek için, Başbakan'ın yetkisini paylaşması önerilmiştir. Bkz. Fehim ÜÇİŞİK, "Türk Çevre Mevzuatına Genel Bakış", İnsan ve Çevre, İnsanlığa Hizmet Vakfı, No:3, s. 265, 277

bakanlıkların ve kuruluşların görev alanına girdiğinden bahisle, Çevre Müsteşarlığı'nın, görev alanı geniş kapsamlı etkin bir kurum olduğu ifade edilerek³⁰⁹, koordinatör nitelikli görev yapması vurgulanmıştır³¹⁰. Ayrıca, Çevre Müsteşarlığı uygulamada, özellikle çevre projeleri³¹¹ ve çevre davaları açısından başarılı olamamıştır³¹².

Görev ve yetki alanında ortaya çıkan karmaşa kurumsal yapıda yeniden örgütlenmeyi gerektirmiştir³¹³. Bu çerçevede olmak üzere, çevrenin bir Devlet Bakanlığı şeklinde mi yoksa bir Çevre Bakanlığı olarak mı örgütlenmesinin doğru olacağı konusunda değerlendirmeler yapılmıştır³¹⁴. Bu değerlendirmelerde ortaya çıkan hususlar şunlardır:

- Başbakanlığa bağlı Çevre Müsteşarlığı veya Çevre Genel Müdürlüğü adı altındaki bir kurumsal yapılanma, çevreyle yeterince ilgilenilmeyi engeller.
- Çevrenin bir devlet bakanlığının sorumluluğu alanında olması, bu bakanlığın sorumluluk alanlarından sadece biri olacağı için yeterli değildir. Diğer taraftan, bu devlet bakanlığı sadece çevreyle ilgilenmek üzere kurulsada dahi, dikey örgütlenmesi olmayacağı için, genel idarenin taşradaki birimleriyle yeterince koordineli ve uyumlu çalışamama riski taşımaktadır. Kaldı ki Türkiye'de devlet bakanlıklarının sayısı görev orjinli değil siyasal orjinle ilgilidir.
- Çevreyle ilgili örgütlenmede seçilen model bakanlık şeklindeyse; özellikle finans, teknik personel, eşgüdüm açılarından donatılmış olmalıdır. Çevre çeşitli bakanlıkların sorumluluk alanlarında yer aldığı için, kurulacak bir

³⁰⁹) Hilal ZİLELİOĞLU, "Türk Çevre Mevzuatına Bakış", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 120, s. 10

³¹⁰) Zeynep ARAT, "Türkiye'de Çevre Yönetimi Nasıl Olmalıdır?", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 120, s. 13-14

³¹¹) A.g.m., s. 14

³¹²) E. Yasemin ÖZDEK, *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, Ankara 1993, s. 141

³¹³) Firuz D. YAŞAMIŞ, "Edincik Olayı Geleceğin Habercisi", *Milliyet* 20.8.1989, s. 11

³¹⁴) Ahmet SAMSUNLU, "Çevre Bakanlığı Kurulmalı", *Milliyet* 5 Haziran 1988, s. 9; İbrahim Ö. KABOĞLU, "Sağlıklı ve Dengeli yaşama Hakkı", *Milliyet* 2.7.1989, s. 11; CURI, a.g.m., s. 58

çevre bakanlığının öncelikle koordinasyon yetkisine ve sorumluluğuna ihtiyaç vardır.

- Uluslararası alanda bazı çevre toplantıları bakanlık düzeyinde olduğu için, bu toplantılara katılımda böyle bir yapıya ihtiyaç duyulmaktadır.

2. Çevre Bakanlığı

a) Kuruluşu Ve Örgüt Yapısı

Bakanlar Kurulu'nun 9.8.1991 tarihli toplantısında bir Çevre Bakanlığı'nın kurulması kararlaştırılmış ve 21 Ağustos 1991'de 443 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Çevre Bakanlığı kurulmuştur³¹⁵. Bu kararname ile, Çevre Müsteşarlığı Bakan emrinde yardımcı bir birim olarak yer alırken, bakanlık teşkilatı merkez ve taşra teşkilatı ile bağlı ve ilgili kuruluşlardan meydana gelmiştir.

Bakanlık merkez teşkilatı ana hizmet birimleri olarak; Çevre Kirliliğini Önleme ve Kontrol Genel Müdürlüğü, Çevre Koruma Genel Müdürlüğü, Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü, Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Finansman Dairesi Başkanlığı ile Çevre Eğitimi ve Yayın Dairesi Başkanlığı'ndan oluşmaktadır.

443 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Çevre Bakanlığı'nın sürekli kurulları olarak; Yüksek Çevre Kurulu, Çevre Şurası ve Mahalli Çevre Kurulları düzenlenmiştir. Bu danışma organları³¹⁶ yanında, 12 çevre koruma alanına ilişkin ekolojik yönetim planları üzerinde çalışan Özel Çevre Koruma Kurumu bulunmaktadır³¹⁷.

³¹⁵⁾ R.G. 21.8.1991, Sayı: 20967

³¹⁶⁾ Bu organların oluşumu, çalışma şekilleri için bkz. Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı, Ankara 1998, s. 13

Çevre Bakanlığı'nın Kuruluşu ve Görevleri hakkındaki Kanun Hükmünde Kararname'nin 32. maddesinde, Bakanlar Kurulu Kararı ile taşra teşkilatı kurmaya Çevre Bakanlığı yetkili kılınmış, 33. maddede ise, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü ile Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı'nı bağlı kuruluş olarak saymıştır³¹⁸. Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü daha sonra yeniden Başbakanlığa bağlanmıştır³¹⁹.

b) Amacı

443 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Çevre Bakanlığı'nın amaçları şöyle belirlenmiştir:

“... Çevrenin korunması ve iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun ve verimli şekilde kullanılması ve korunması, ülkenin doğal bitki ve hayvan varlığı ile doğal zenginliklerin korunması, geliştirilmesi ve her türlü çevre kirliliğinin önlenmesi...”.

Kararname'de Çevre Bakanlığı'nın görevleri onbeş maddede sıralanmıştır. Bu görevler; çevrenin korunması, iyileştirilmesi, çevre kirliliğinin önlenmesi için prensip ve politikalar tesbit etmek, çevreyi ihmal etmeyecek dengeli, sürekli, ekonomik kalkınma amacına uygun planlar hazırlanmasını sağlamak, çevre dostu ve ülkeye uygun teknolojiler, çevre standartlarını hazırlamak ve uygulamak, ekolojik dengeyi bozan atık, artık ve yakıtlar için yönetmelikler çıkarmak, denetim mekanizmaları, üniteleri kurmak, çevresel etki değerlendirmeleri çalışmalarının yapılmasını sağlamak, çevre konusunda özel kurumlarla kamu kurumları arasında koordinasyon görevi görmek, uluslararası çevre çalışmalarıyla ilgilenmek, çevre eğitimini sağlamak şeklinde özetlenebilir.

³¹⁷⁾ Bkz. Mustafa KETEN, 21. Yüzyıla Girerken Çevre Korumacılık ve Türkiye, Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1993, s. 28-31

³¹⁸⁾ 444 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 383 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname'de değişiklik yapılarak, Başbakanlığa bağlı Özel Çevre Koruma Kurumu'nun Çevre Bakanlığı'na bağlandığını gösteren düzenlemeler yapılmıştır.

³¹⁹⁾ R.G. 28.2.1992, Sayı: 21156, s. 1

c) Eleştiriler

Çevre Bakanlığı kurulduktan sonra Bakanlığın kurumsal ve işlevsel yapısı hakkında da eleştiriler devam etmiştir³²⁰. Bunlar genellikle örgütlenme aksaklıklarına yönelik eleştirilerdir. Bunların dışında farklı bir eleştiri ise, Çevre Bakanlığı'nın adını da tartışmaya açmakta ve bunun yerine "Doğal Denge Bakanlığı" ismini önermektedir. Bu eleştiriye göre, Çevre Bakanlığı batılı ülkelere uygun bir modeldir. Türkiye ise nüfus artışı, hayvancılık, mer'a ve erozyon sorunları gibi doğal denge sorunlarına sahiptir. Bu nedenle ülkemiz, kuruluş kanunu ve diğer yasal düzenlemeleri Batı Avrupa modellerinden uyarlanan bir Çevre Bakanlığı'na değil, Doğal Denge Bakanlığına ihtiyaç duymaktadır³²¹. Çünkü nüfusu gittikçe artan Türkiye'de erozyonun önlenmesi; ormanların, mer'a ve çayırların, göl, gölet, akarsu ve yer altı suları ile sulak alanların acil olarak korunması gerekmektedir. Böyle bir gerekliliği ise, resmi politikası kirlilik ve kirlilik önlemlerine endeksli bir Çevre Bakanlığı'nın başaramayacağı açıktır³²². Bu nedenle, doğal dengeyi koruyan ve sağlayan bu Ekopolitikanın uygulayıcısı olacak Doğal Denge Bakanlığı, Çevre Bakanlığı'ndan farklı olarak, şu şekilde yapılanıp örgütlenmelidir³²³:

- Nüfus Planlaması genel Müdürlüğü
- Toprak Koruma (Erozyonla Mücadele) Genel Müdürlüğü
- Ağaçlandırma Genel Müdürlüğü
- Mer'a ve Çayırların Islahı ve Yönetimi Genel Müdürlüğü
- Göl-Gölet, Akarsu ve Yer altı Sularını, Sulak Alanları Koruma Genel Müdürlüğü

³²⁰⁾ Bkz. Firuz Demir YAŞAMIŞ, "Çevre Yönetiminin Kuramsal Temelleri", *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 403, Haziran 1994, s. 94; ÖZDEK, a.g.e., s. 144; SOMERSAN, a.g.e., s. 72; H. İbrahim DAŞÖZ, "Çevre Yönetiminin Hukuki ve Kurumsal Yapısı Üzerine Değerlendirmeler", *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 263; "Çevre Bakanlığı'nın icrai bir bakanlık mı yoksa tavsiye edici ve yönlendirici bir bakanlık mı olduğu belirgin değildir. Teşkilat Kanunu incelendiğinde tavsiyeci ve yönlendirici karakteri ön plana çıkmakta, buna karşılık Çevre Kanunu incelendiğinde icracı yönü belirginleşmektedir".

³²¹⁾ Mehmet Akif DEMİRER, "Çevre Bakanlığı Değil Doğal Denge Bakanlığı ve Küresel Komşuluk", *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 267-268; Mehmet Akif DEMİRER, *Ekopolitika*, İstanbul 1992, s. 34-38, 178-184

³²²⁾ DEMİRER, a.g.e., s. 178

- Çevre Kirliliği Genel Müdürlüğü
- Çevre Mevzuat Genel Müdürlüğü
- Çevre Eğitimi Koordinasyonu Genel Müdürlüğü
- Araştırma Genel Müdürlüğü
- Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü
- Gönüllü Kuruluşlar Genel Müdürlüğü.

Önerilen bu model de eleştirilmektedir³²⁴. Buna göre, ülkenin genel sağlık ve eğitim politikalarına daha yakın bir sorun olan nüfus sorununu böyle bir bakanlıkta çözmek mümkün değildir. Ayrıca, önerilen temel daireler, Çevre Bakanlığı'nın “koruma”, “kirliliği önleme”, “kirliliği giderme” ve benzeri fonksiyonlarını engelleyecektir. Aynı şekilde, ağaçlandırmayı yürütmek, barajlar yapmak gibi icraatlar başka kuruluşlara bırakılmalı, bakanlık ise bunların çevresel etkilerini değerlendirmelidir.

Yukarıda zikredilen kurumsal yapı ile ilgili bu değişiklikler, gelişmeler, eleştiriler ve önerilerin yanı sıra, belirlenmesi gereken bazı hususlar da vardır. Nasıl ki bir ülkede, tek başına, Adalet Bakanlığı'ndan adaleti sağlaması, ekonomi ile ilgili bakanlıktan ekonomiyi düzeltmesini beklemek her zaman olumlu sonuç vermeyeceği gibi, Çevre Bakanlığı'nın çevre sorunlarını önlemesini, ortadan kaldırmasını beklemek de her zaman akılcı değildir. Bunda ise personel, finans, teknik ve yapısal eksiklikler, çevreye bakış açısı, çevre politikası, Çevre Bakanlığı'nın örgütleniş şekli gibi bilinen hususlar da önemlidir. Örneğin bir Çevre Bakanlığı, temel politika olarak kirliliği önlemeyi belirlemişse, mevcut çevrenin korunmasını ikinci plana atmışsa ya da çevre korumada doğal denge veya biyolojik çeşitliliğin korunmasını değil de insan merkezli bir yaklaşımı benimsiyorsa, çevre konusunda farklı sonuçlar ortaya çıkacaktır.

³²³⁾ DEMİRER, a.g.m., s. 268

Kurumsal yapıda Çevre Bakanlığı'nın ve taşra teşkilatının örgütleniş şekli de önemlidir. Özellikle bağımsız bir Çevre Bakanlığı şeklinde örgütlenme ile, içinde çevrenin de yer aldığı birden fazla konuda görev yapmak üzere oluşmuş daha geniş nüfuz alanına sahip bir bakanlığın çevre konusundaki uygulamaları farklıdır. Örneğin Almanya'da Çevre Bakanlığı 1989'da bağımsız bir bakanlık şeklinde değil; çevre, doğa koruma ve reaktör güvenliği konularında örgütlenmiş bir bakanlık iken³²⁵, daha sonra bu bakanlık, Federal Çevre Bakanlığı şeklinde müstakil alanlı bir bakanlık olarak örgütlenmiştir³²⁶. Türkiye'de ise çevre, önceleri devlet bakanlıklarının sorumluluk alanları içinde yer alırken, geç de olsa 1991 yılında müstakil bir bakanlık olarak kurulmuştur.

Çevre Bakanlığı'nın dikey örgütlenmesi özellikle merkez ve taşra birimlerinin görev alanlarının, yetki ve görev dağılımının belirlenmesi açılarından önemlidir. Türkiye'de Çevre Bakanlığı'nın teşkilatının finansal imkansızlıklar nedeniyle sadece 34 ilde (son olarak Osmaniye'de) örgütlenmiş olması: kanunen mümkün olmasına rağmen henüz ilçelerde örgütlenmemiş olması, bakanlığın görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirmesini zorlaştırmaktadır. Özellikle Gebze, İskenderun, Aliaga, Murgul gibi sanayi yoğunluklu kirliliklerin olduğu ilçelerde Çevre İlçe Müdürlüklerinin olmaması büyük bir eksikliklerdir.

Bakanlığın merkez yapısı da Çevre Bakanlığı'nın görevlerini yerine getirmesini engelleyici niteliktedir. Bakanlığın adının "Çevre Bakanlığı" ya da "Doğal Denge Bakanlığı" şeklinde belirlenmesi tartışmasını uygun bulmamakla birlikte, bakanlık merkez birimlerinin oluşumunun da böyle bir tartışmayı engelleyici nitelikte olması gerektiği kanısındayız. Çünkü adı ne olursa olsun, çevre konusunda çalışacak müstakil bir Çevre Bakanlığı'nın olması önemlidir. Fakat bu bakanlık çevre konusunda gerekli ve ciddi bir örgütlenmeye gitmelidir.

³²⁴⁾ Bu eleştiriler, DEMİRELER'in Ekopolitika isimli kitabına önsöz yazar SHP eski milletvekillerinden Güneş GÜRSELER tarafından (s. 12-13) getirilmektedir.

³²⁵⁾ Hans ENGELHARDT, *Bürger und Umwelt*, 2.Auflage, München 1990, s. 111-112

³²⁶⁾ <http://195.80.205.111/orga/deutsch/auftei.htm>

Başka bir ifadeyle, bir Çevre Bakanlığı'nın sadece kurulmuş olması, sorunların önlenmesine ve çözümlenmesine yetmez. Kuruluş Kanunu'nda koruma ve kirliliğin önlenmesinin temel amaç olması ve bunlarla ilgili olarak “Çevre Kirliliğini Önleme ve Kontrol Genel Müdürlüğü” ve “Çevre Koruma Genel Müdürlüğü” ve “Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü” olarak üç temel ana hizmet biriminin bulunması bizce yeterli değildir.

Kuruluş Kanunu'nun amaçlarını yerine getirmede daha isabetli işlevsel birimlere ihtiyaç vardır. Bu ise bazı hizmetlerin merkezi temel görevler, diğerlerinin ise branşsal-işlevsel görevler şeklinde belirlenmek suretiyle Bakanlığın bölümlenmesiyle sağlanabilir. Oysa Çevre Bakanlığı işlevsel değil, bürokratik nitelikli bir örgüt yapısına sahiptir. Bunda bir yere kadar bakanlıkların tek tip şekilde yapılanma kaygılarının da etkisi vardır. Türkiye’de Bakanlık Merkez Teşkilatı üç temel birimden oluşmaktadır. Bunlar; “ana hizmet birimleri”, “danışma ve denetim birimleri” ve “yardımcı birimler”dir³²⁷. 27 Eylül 1984’de kabul edilen 3046 Sayılı Kanun’la bakanlıkların merkez teşkilatının nasıl oluşacağı konusunda – Milli Savunma Bakanlığı hariç – standart bir düzenlemeye gidilmiştir. Çevre Bakanlığı da bu Kanun’a uygun şekilde örgütlenmiştir³²⁸. Bununla birlikte ana hizmet birimleri denilen birimlerin icracı, yani o bakanlığın varlık nedeni olan hizmet birimleri olduğu³²⁹ gözönüne alınırsa, bu ana hizmet birimlerinin yeniden düzenlenmesiyle Çevre Bakanlığı’nın bürokratik durağan yapısı değiştirilerek daha rasyonel ve işlevsel uygulamalara yönelik alt birimler kurulabilir.

Tüm doğa varlıklarının ve toplumun sahip olduğu değerlerin – varlıkların korunması, kullanımın planlanması ve kirliliklerin önlenmesi için yeni ana hizmet birimlerine ihtiyaç vardır. Bizce T.C. Çevre Bakanlığı’nın; “Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü”, “Çevre Kirliliğini

³²⁷⁾ Bilal ERYILMAZ, *Kamu Yönetimi*, İzmir 1994, s. 97; Acar ÖRNEK, *Kamu Yönetimi*, İstanbul 1988, s. 97-99

³²⁸⁾ R.G. 21.8.1991, Sayı: 20967, s. 2

³²⁹⁾ ÖRNEK, a.g.e., s. 97

Önleme ve Kontrol Genel Müdürlüğü” ve “Çevre Koruma Genel Müdürlüğü” şeklinde üç ana hizmet biriminden oluşması yetersiz bir örgütlenmedir.

Bize göre mevcut yapı altı Genel Müdürlük şeklinde revize edilerek yeniden düzenlenmelidir. Önerilen³³⁰ Genel Müdürlükler şunlardır:

- Çevre Politikası, Çevre Sorunlarını Önleme Genel Müdürlüğü,
- Toprak, Yeryüzü Kullanımı, Planlama ve Koruma Genel Müdürlüğü,
- Tüm Su Kaynaklarını Koruma ve Su Kaynakları Ekonomisi Genel Müdürlüğü,
- Nükleer Enerji ve Radyoaktif Güvenlik Genel Müdürlüğü,
- Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü,
- Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Genel Müdürlüğü.

Çevre Bakanlığı’nın örgüt yapısıyla ilgili yöneltilebilecek bir başka eleştiri ise, istihdam edilen personelin niteliğidir³³¹. Bilindiği üzere, Türk Kamu Yönetimi’nde Devlet küçülmemekte, gittikçe büyümektedir. Bu büyümede liyakatli personel istihdamı tartışılmalıdır. Bu tartışma Çevre Bakanlığı’nın merkez ve taşra teşkilatı personeli açısından da değerlendirilmelidir.

İstihdam edilmede iletişimli, koordineli, işinde uzman, çevre bilinci gelişmiş, eko-felsefeyi bilen teknik personel alımına dikkat edilmelidir³³². Bizce personel, çevre ahlakının gereklerini özel yaşamında da uygulamalıdır. Personel istihdamında sicil raporlarında bu konu izlenmelidir.

Çevre Bakanlığı görevlerini yerine getirirken, çevre konusunda halkın bilinçlendirilmesi için yaygın çalışmalar yapmalıdır. Bakanlığın yayın organı

³³⁰⁾ Federal Almanya Çevre Bakanlığı ile Rheinland Pfalz Eyaleti Çevre Bakanlığı merkez teşkilat yapısı incelenerek bu genel müdürlükler önerilmiştir. Krş. Bundesumweltministerium, <http://195.80.205.111/orga/deutsch/organi.htm>, 21.08.1997; Ministerium für Umwelt Rheinland Pfalz, Stand: Juli 1991

³³¹⁾ CURI, a.g.m., s. 59

³³²⁾ Ahmet İNAM, “Çevre Mühendisliğinin Çevreyi Kavrayışı Üzerine”, Çevre ve Mühendis, TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Yayını, Yıl: 3, Sayı: 6, s. 31-32

olan Çevre ve İnsan Dergisi geniş kitlelere ulaştırılmalıdır. Bakanlık, çevre politikalarının oluşumu için halkı doğru ve net açıklamalarla bilgilendirmelidir. Çünkü bilindiği gibi, yönetimin halkı bilgilendirme görevi ve halkın da bilgilenme hakkı bulunmaktadır. Demokratik hukuk devleti ve açık toplum olma gereği ile vatandaşlara bu hak tanınmalıdır. Çevresel konulardan haberdar olmak, yönetime katılmayı mümkün kılar. Çevre Bakanlığı da, toplumu çevre konularında doğru bilgilendirmede en büyük role sahip olması gereken bir kuruluştur. Çevre Bakanlığı; üniversiteler, diğer öğretim kurumları ve kitle iletişim araçları yoluyla, çevre koruma bilincinin kazandırılması ve geliştirilmesi için kültürel bir temel ve kamuoyu hazırlama çabalarına yön vermelidir³³³.

Çevre Bakanlığı'nın çevreyi koruma ve geliştirme çalışmalarını da toplumla paylaşması gereklidir. Doğal ve kültürel değerlerin neler olduğu, nasıl ve niçin korunması gerektiği konusunda kamuoyu bilgilendirilmelidir. Böylece çevre kirliliklerinin önlenmesi konusunda toplum da daha bilinçli hareket edebilir.

Türkiye'nin önceliği kalkınmaya vermiş olması, Çevre Bakanlığı'nın, sanayi politikalarını çevre yönünden uyumlaştırmasını gerektirmektedir. Bakanlık, branşsal-işlevsel politikalarını asıl burada ortaya koymalıdır. Doğru ve istikrarlı bir çevre politikasının uygulanmasına, gerçekleştirilmesine Çevre Bakanlığı'nca çaba harcanmalıdır. Kamu kesimi olarak sözkonusu Bakanlık, toplumu çevresel konularda bilgilendirmeli ve aydınlatmalıdır. Bunun için de özel ve kamu kesimi kuruluşların çevre koruma çalışmalarını, harcamalarını somut belgelerle ortaya koyma zorunluluğu getirilmelidir³³⁴. Fakat Türkiye'de kamu yönetimi, kamu işletmeleri açısından kendisi öncü olmadığı gibi, gizliliği firmalara da yaygınlaştırmakta ve kamuoyunu oluşturacak bir bilgilendirmeyi gündemine dahi almamaktadır³³⁵.

³³³ Koray BAŞOL / Faysal GÖKALP, "Ekonomik Kalkınma ve Çevre Sorunları", *Ekoloji Çevre Dergisi*, 1992/2, s. 34

³³⁴ A.g.m., s. 34

³³⁵ Zerrin TOPRAK KARAMAN, "Türkiye'de Kamu Politikalarının Yabancılaşmaya Etkisi", *Amme*

3. Çevresel Görev Alanlarına Göre (Diğer) Kamu Kurum Ve Kuruluşları

Çevre sorunları ve çevre koruma, çok çeşitli alanlarda yer aldığı için, sadece Çevre Bakanlığı'nın görev ve sorumluluk alanına girmemektedir. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Çevre Özel İhtisas Komisyonu raporunda, çevre hizmetleri ile ilgili kurum ve kuruluş sayısının 36 olduğu belirtilmektedir. Çevre Bakanlığı konuyla ilgili doğrudan görevli bakanlık olmakla birlikte, diğer kamu kurum ve kuruluşları ile çevre konusunda, sorun ve politika tesbiti, bilgi, doküman alış-verişi, planlama ve eşgüdüm çalışmalarında ortak hareket etmek zorundadır. Çevre Bakanlığı'nın çevreyle ilgili işbirliğinde bulunduğu çeşitli bakanlıklar ve kuruluşlar vardır.

a) Hava Kirliliğiyle İlgili Kuruluşlar³³⁶

Çevre Bakanlığı'nın hava kirliliği ile ilgili olarak yaptığı çalışmalar yanında Sağlık Bakanlığı da, bakanlığına bağlı Refik Saydam Hıfızısıhha Araştırma Enstitüsü'nün yaptığı kükürt dioksit ve partiküler madde (duman) ölçümleriyle, hava kirliliğinin ölçülmesi konusunda yardımcı olmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü ise hava istatistikleri konusundaki çalışmalarını Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Refik Saydam Hıfızısıhha Merkezi Başkanlığı ile işbirliği içerisinde yürüterek hava kirliliği verilerini aylık haber bültenleri şeklinde yayınlamak suretiyle Çevre Bakanlığı'na yardımcı olmaktadır³³⁷. Ayrıca Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü de hava kirliliğinin önlenmesi ile ilgili çalışmalar için meteorolojik veriler sunmaktadır.

İdaresi Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 3, Eylül 1994'den ayrı bası, s. 67

³³⁶ Gürdal TUNCEL, "Hava Kirliliği", Türkiye'nin Çevre Sorunları 95, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, s. 81

b) Su Kaynakları Yönetimi

Su kirliliği, kontrolü ve temini bir çok bakanlığın ve kuruluşun çalışma alanı içerisinde yer almaktadır.

Çevre Bakanlığı'nın bu konuda genel nitelikli görevleri yanında, Başbakanlık (Devlet Planlama Teşkilatı, Atom Enerjisi Komisyonu), Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı), Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (Su Ürünleri Genel Müdürlüğü, Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü, Orman Genel Müdürlüğü), Turizm Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, İller Bankası Genel Müdürlüğü), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (Hıfzıssıhha Enstitüsü), Ulaştırma Bakanlığı (Deniz Ulaştırma Genel Müdürlüğü) su kirliliği ile ilgili görev yapan bakanlıklardır³³⁸.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, bakanlığa bağlı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ile yer üstü ve yer altı sularından faydalanmak, bunların zararlarını önlemek, su kirliliğini önlemek ve su kalitesinin sağlanması için ilgili çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca bakanlığa bağlı Elektrik İşleri Etüd İdaresi de akarsular ve havzalarıyla ilgili çalışmalar yapmaktadır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarım ve çevre ilişkileri üzerinde önemle durmakta, su ürünleri üretilen sulara zararlı madde dökülmesini yasaklamaktadır. Bakanlığa bağlı Su Ürünleri Araştırma Enstitüleri de araştırma ve uygulamalı proje çalışmaları yapmaktadır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı içilecek ve kullanılacak suların sağlık şartlarına uygunluğunu denetlemektedir³³⁹.

³³⁷⁾ Gürdal TUNCEL, "Hava Kirliliği", Türkiye'nin Çevre Sorunları 95, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, s. 81

³³⁸⁾ Orhan USLU, "Su Kirliliği", Türkiye'nin Çevre Sorunları 95, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, s. 278

³³⁹⁾ A.g.m., s. 282

Denizlerle ilgili olarak Deniz Müsteşarlığı, Liman Başkanlıkları, Devlet İstatistik Enstitüsü, Turizm Bakanlığı görev yapmaktadırlar.

Bakanlıkların yanı sıra yerel yönetimler de yasalar çerçevesinde içme suyu temini ve korunması konusunda görev yaparlar. Bu amaçla Büyükşehir Belediyeleri'ne bağlı olarak İSKİ (İstanbul), ASKİ (Ankara), İZSU (İzmir), KOSKİ (Konya), BUSKİ (Bursa), ASAI (Antalya) ve bunun gibi kuruluşlar görev yapmaktadırlar.

Ayrıca TÜBİTAK ve üniversitelerin ilgili bölümleri de su konusunda araştırma ve görev yapmaktadırlar.

c) Toprakla İlgili Kuruluşlar

Toprak konusunda İmar ve İskan Bakanlığı (Planlama ve İmar Genel Müdürlüğü, Toprak-İskan Genel Müdürlüğü), Orman Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri bakanlığı ile Devlet İstatistik Enstitüsü görev yapmaktadır.

Çeşitli üniversitelere bağlı Ziraat Fakülteleri'nin Toprak Bölümleri de bu konuda araştırmalarda bulunmaktadır.

d) Flora ve Faunayla İlgili Kuruluşlar

Flora ve fauna ile ilgili doğrudan ve dolaylı görev yapan kuruluşlar vardır³⁴⁰.

Orman Bakanlığı (Orman, Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrol, Milli Parklar, Av ve Yaban Hayatı Genel Müdürlüğü ile Orman-Köyişleri Genel Müdürlüğü), Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı, TÜBİTAK, DOCAK

³⁴⁰⁾ Yücel ÇAĞLAR / Ali DEMİRİSOY / Tuna EKİM / Sühedan KIRIÇ, "Flora ve Fauna", Türkiye'nin Çevre Sorunları 95, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, s. 396

(Doğal Canlı Kaynakları Koruma Komitesi) çeşitli üniversitelerin ilgili birimleri flora ve faunanın korunması ile ilgili çalışmaları yapmaktadırlar³⁴¹.

e) Enerjiyle İlgili Kuruluşlar

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Türkiye’de enerji konusunda ilgili bakanlıkların başında gelmektedir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı bünyesinde 1977’de kurulan Yakıt ve Çevre Sorunları Müdürlüğü enerji kaynaklarının çevre etkileri ile ilgili çalışmalar yapmıştır³⁴². Doğru, güvenilir ve çevre dostu teknolojilerle enerji temini konusunda Çevre Bakanlığı ilgili bakanlıklarla birlikte çalışmaktadır.

Bu bakanlıkların yanı sıra Türkiye Kömür İşletmeleri, Türkiye Taş Kömürü Kurumu, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Elektrik İşleri Etüd Dairesi Genel Müdürlüğü, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu gibi kamu kuruluşları, TÜBİTAK ve üniversitelerin ilgili enstitüleri, bölümleri de enerji-çevre konusunda çalışmalar yapmaktadırlar³⁴³.

f) Katı Atıklarla İlgili Kuruluşlar

Katı atıklarla ilgili olarak çalışan kuruluşların başında Çevre Bakanlığı ve Katı Atık Milli Komitesi yer almaktadır.

Çevre Bakanlığı dışında katı atıklarla ilgilenen kuruluşlar; Sağlık Bakanlığı’na bağlı çeşitli daire ve laboratuvarlar, Turizm Bakanlığı, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret

³⁴¹⁾ A.g.m., s. 396

³⁴²⁾ KELEŞ/HAMAMCI, a.g.e., s. 225

³⁴³⁾ Oktay APAYDIN, “Enerji”, Türkiye’nin Çevre Sorunları 95, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, s. 444-445

Bakanlığı, Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi ve ilgili yerlerdeki valilikler ile yerel yönetim birimleridir³⁴⁴.

Ayrıca üniversiteler ve TÜBİTAK (Yer, Deniz, Atmosfer Bilimleri ve Çevre Araştırmaları Grubu konu ile ilgili olarak çalışmaktadır³⁴⁵.

g) Pestisidlerle İlgili Kuruluşlar

Pestisidler besin maddelerinin üretimi, tüketimi ve depolanmaları sırasında besin değerini bozan ve bitkilere zarar veren böcek ve mikroorganizmaları, diğer zararları yok etmek için kullanılan kimyasal maddelerdir³⁴⁶. Bu bitki koruma ilaçlarının insan sağlığını korumak amacıyla kullanılması gereklidir. Tarımsal mücadelede pestisid kullanımının çevresel etkileri vardır, gelişigüzel kullanımı denetlenmek zorundadır.

Pestisid kullanımı ve denetimi konusunda Sağlık Bakanlığı Hıfzıssıhha Enstitüsü, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü, Ziraat Mücadele Araştırma Enstitüleri, Tarım İl Müdürlükleri'ne bağlı Bitki Koruma Şube Müdürlükleri, İller Bankası ilgili kamu kuruluşlarıdır. Ayrıca üniversitelerin Ziraat, Veteriner, Fen ve Tıp Fakülteleri ile TÜBİTAK ilgili alanda çalışmalar yapmaktadırlar³⁴⁷.

h) Gürültüyle İlgili Kuruluşlar

Gürültü ile ilgili olarak sanayi, ulaşım, yerleşim, turizm ve eğlence alanlarında çeşitli yasal tedbirler alınmış ve bunların uygulanması değişik kuruluşlara bırakılmıştır. Bunların başında Çevre Bakanlığı Çevre Kirliliğini

³⁴⁴⁾ Coşkun YURTERİ, "Katı Atıklar", Türkiye'nin Çevre Sorunları 95, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, s. 471

³⁴⁵⁾ A.g.m., s.472

³⁴⁶⁾ Ertay TUTKUN, "Pestisidler", ", Türkiye'nin Çevre Sorunları 95, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, s. 477

³⁴⁷⁾ A.g.m., s. 509

Önleme ve Kontrol Genel Müdürlüğü, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Merkezleri ve İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan Emniyet Genel Müdürlüğü Asayiş ve Trafik Birimleri, yerel yönetimlerin zabıta birimleri gelmektedir.

ı) Kültür Varlıkları, Tarihi ve Turistik Alanların Korunması, Çevre Eğitimiyle İlgili Kuruluşlar

Kültür varlıkları ile ilgili olarak Kültür Bakanlığı'na bağlı Taşınmaz, Kültürel ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu, Anıtlar Yüksek Kurulu, Milli Saraylar Dairesi, tarihi ve turistik alanların korunması ile ilgili olarak Turizm Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, İmar ve İskan Bakanlığı, Orman Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve bölgesel kurullar görev yapmaktadırlar. Ayrıca üniversitelerin ilgili bölümleri de araştırma çalışmalarında bulunmaktadır.

İlk ve orta dereceli okullardaki çevre eğitim ve öğretim çalışmaları yapılmasında ise Milli Eğitim Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Kültür Bakanlığı karşımıza çıkmaktadır.

j) Silahlı Kuvvetler

Çevre Bakanlığı ile dolaylı olarak çevre konularında görev yapan bakanlıklar ve kuruluşların yanı sıra Silahlı Kuvvetler de kendi görev alanları içerisinde ve ağaç dikmek, erozyonu önlemek, doğal felaketlerde yardımcı olmak gibi ülke yararını ilgilendiren konularında hizmet vermektedir. Ayrıca Genel Kurmay Başkanlığı ile imzalanan bir protokol çerçevesinde, silah altına alınan gençlerin askerlik hizmetleri sırasında çevre eğitime ve bilincine kavuşturulması,

böylece terhis sonrası da bu bilgilerini yakın çevrelerine taşımaları düşünülmüştür³⁴⁸.

Jandarma Genel Komutanlığı ile Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı'ndan gelen çevre ihbarlarını değerlendirerek çalışan Sahil Güvenlik Komutanlığı da çevre konusunda görev yapmaktadır³⁴⁹.

9.7.1982 gün ve 2692 Sayılı Kanun'la kurulan Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın asıl görevi bütün kıyılar, karasuları ve içsularda güvenliğin sağlanması olmasına rağmen, Kanun'un 2. maddesinde liman sınırları dışında olmak üzere deniz ve hava araçları ile denizlerdeki tesislerden yapılacak her türlü kirletmelerle ilgili hükümlere aykırı davranışları önlemek, izlemek, suçluları yakalamak görev ve yetkisi Sahil Güvenlik Komutanlığı'na verilmiştir³⁵⁰.

4. Yerel Yönetimler Ve Çevre

a) Genel Olarak

Çevre sorunlarının artması, merkezi yönetimin ve yerel yönetimlerin çevre koruma ile ilgili görevlerini ve birimlerini arttırmaktadır. Çevre koruma yeni bir görev alanıdır. Ayrıca çevre koruma alanı çok farklı disiplinlerden oluşmaktadır. Etkin bir çevre koruma için ortak bir corporate identity geliştirilmeli, çeşitli branş ve disiplindeki düşünce ve tutumlara göre değil, ortak bir anlayışa göre çevre koruma düşüncesi oluşturulmalıdır³⁵¹.

³⁴⁸⁾ Rıza AKÇALI, "Sürdürülebilir Kalkınma", Yeni Türkiye, 1995/5, s. 42

³⁴⁹⁾ Sahil Güvenlik Komutanlığı Genel Sekreterliği, "Çevre ve Sahil Güvenlik Komutanlığı", Türk İdare Dergisi, Sayı: 395, Haziran 1992, s. 242

³⁵⁰⁾ Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Avrupa Topluluğu'nda ve Türkiye'de Çevre Mevzuatı, Ankara 1989, s. 47

³⁵¹⁾ Manfred KÖNIG, "Neue Instrumente und Methoden in der Umweltschutzverwaltung", Initiative und Partnerschaft, Paul FEUCHTE ua. (Hrsg.), Baden-Baden 1990, s. 239

Yerel yönetimler, yerel sorunlara en yakın olan ve bu yüzden de etkili çözümleri sunabilecek birimlerdir. Özellikle kentsel ve çevresel sorunlar, ortaya çıkışları itibariyle yerel karakterlidir. Yerel karakterli sorunlarda “halkın ortak ihtiyacı olması” ve “ihtiyacın yerel olması” nitelikleri³⁵² çözümün en yakın yerel birimce karşılanmasını gerektirmektedir. Çünkü hızlı ve etkin bir hizmet ancak yerel birimlerce sağlanabilir. Hizmette halka yakınlık ve yerellik ilkesi gereğince çevre sorunlarının çözümünde yerel birimler oldukça önemlidir. Hizmetin “yerinde” ve “yerinden” görülmesi, “subsidiarity” ilkesinin temel esprisi³⁵³ gereğince yerel yönetimler çevre ile ilgili birimler kurmalıdırlar.

Çevre korumada yerel yönetimler görev alanlarını yeniden tanımlamalıdırlar. Alışlagelmiş temizlik, atık su gibi geleneksel görevlerinin yanı sıra alternatif enerji kullanımı, kimyevi maddelerin kullanımı, motorlu taşıtlarla ilgili işlerde yeni tekniklerin uygulanması gibi ihtiyaç alanlarında³⁵⁴ yerel yönetimlere yeni görev alanları, sorumluluklar düşmektedir. Kaldı ki çevre koruma kolektif bir görevdir, vatandaşların aktif eylem ve tutumları, katılımları, sorumlulukları yerel yönetimlerin yeni görevlerinde değerlendirilmelidir³⁵⁵. Çünkü çevre koruma sadece Devlet’in değil, Devlet ile yurttaş arasında ortak bir görevdir ve bu bağlamda dernekler, yurttaş inisiyatifleri, müteşebbisler, özel sektör, okullar, basın, komşu yerel yönetimler çevre korumada ortak görevleri birlikte yerine getirirler.

Yerel yönetimlerin değişen ve gelişen görev alanlarının, sorumluluklarının ve yetkilerinin belirlenmesinde uygun politikaların tesbiti çok önemlidir. Bu,

³⁵²⁾ Halil KALABALIK, “Çevre Alanında İl İdarelerinin ve Belediyelerin Fonksiyonları I”, *Belediye Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 9, Mart 1998, s. 12

³⁵³⁾ Ruşen KELEŞ, “Hizmette Halka Yakınlık (Subsidiarity) İlkesi ve Yerel Yönetimler”, *Çağdaş ve Yerel Yönetimler*, Cilt: 4, Sayı: 1, Ocak 1995, s. 4; GERAY, “Yerel Yönetimler...”, a.g.m., s. 57, 59; Zafer ÜSKÜL, “Sübzidiarite İlkesi Üzerine Düşünce Alıştırmaları”, *Yeni Türkiye*, 1995/4, s. 23

³⁵⁴⁾ Egon MÜSKENS, *Umweltschutz in den Gemeinden, Massnahmen und Begriffe*, Siegburg 1987, s. 11

³⁵⁵⁾ A.g.e., s. 11

yerel çevre politikasının yöreye uygun olarak belirlenmesinde de önemlidir³⁵⁶. Yerel yönetim politikalarında ekolojik potansiyel iyi değerlendirilmeli ve değerlendirmede organizasyon, enformasyon ve planlama üç önemli ağırlık noktasını³⁵⁷, saçayağını teşkil etmelidir. Bu organizasyonda merkezi idare ile yerel yönetimlerin ilişkileri, görev ve yetki dağılımı iyi tanımlanmalıdır. Diğer taraftan yerel yönetimler, kendilerini geliştiren ve değiştiren bir anlayış benimsemeli, dışardan değil de iç dinamiklerle yönlenen, ihtiyaca göre esnek, uyumlu, yenilikçi, özgür düşünceli yapılaşmaya gidebilmelidir³⁵⁸.

Yerel yönetimlerin çevre korumada başarılı olmaları ilgili organizasyon yapılarının yeterli politik teşviklerle desteklenmiş, liyakatli ve kalifiye personel istihdamı sağlanmış, gerekli finansal imkanlarla donatılmış olmasına bağlıdır³⁵⁹. Ayrıca çevre koruma görevi birimler arasında karşılıklı ilişkileri gerektirdiğinden, çevre korumada yerel yönetimler arasında işbirliğini sağlayacak bir idari yapı kurulmalı, idarenin iç işleyişinde yapısal engeller kaldırılmalıdır³⁶⁰.

Enformasyon çevre konusunda önemli bir kavramdır. Yerel yönetimler gerek iç işleyişinde gerekse diğer organizasyonlarla (resmi ve sivil örgütlerle) veri ve bilgi alış-verişinde ortak işbirliği için güçlü ve doğru bir danışma ve iletişim hizmetine ihtiyaç duyarlar. Yerel yönetimler başarılı çözüm mekanizmaları ve bilgi akışını düzenlemek için açık bir iletişim ağına sahip olmalıdırlar³⁶¹.

³⁵⁶⁾ Firuz Demir YAŞAMIŞ, "Ulusal ve Yerel Çevre Yönetimleri İçin Etkenlik Ölçütleri", Yeni Türkiye, 1995/5, s. 249

³⁵⁷⁾ Ralph BAUMHEIER, "Das ökologische Potential der Kommunalpolitik", Archiv für Kommunalwissenschaft II/90, s. 257

³⁵⁸⁾ Herman HILL, "Optimierung der Organization kommunalen Verwaltung im Hinblick auf die Sachaufgabe Umweltschutz", Die Verwaltung, 21. Band, 1988, s. 182

³⁵⁹⁾ Heinz FIEBIG, "Stadtökologie- eine Querschnittsaufgabe des kommunalen Umweltschutzes", Der Staedtetag, 6/1987, s. 316

³⁶⁰⁾ Jürgen PETERS, "Koordination von Umweltschutzaufgaben", Zeitschrift für Umweltpolitik und Umweltrecht, 1/1986, s. 62

³⁶¹⁾ Walter BÜCKMAN / Ulla WAHL-TESLINDEN, Umweltindikatorenmodelle, Institut für Zukunftsforschung / Gesellschaft für Zukunftsfragen, Berlin 1978, s. 5; HILL, a.g.m., s. 182; YAŞAMIŞ, a.g.m., s. 250

Planlama gerek organizasyonun gerekse politikaların uygun araçlarla ve zaman sürecini dikkate alacak şekilde ekolojik potansiyelin optimal kullanımı, korunması ve değerlendirilmesidir. Planlamada politikaların çevre üzerindeki etkilerini dikkate alan stratejik çevre planlaması anlayışı gözardı edilmemelidir³⁶². Ayrıca uzun vadeli planlama ve tedbir alma, çevre tahriplerinde kısa süreli, hızlı, çabuk, bürokratik olmayan tepkilerin ve çözümlerin bir oluşum içinde yer almasıyla gerçekleşir³⁶³.

b) Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Çevre

Çevre sorunlarının tesbiti ve çözümü için çeşitli düzeylerde örgütlenmeler gereklidir. Türkiye’de çevre konusunda görev yapabilecek yerel yönetim birimleri büyükşehir belediyesi, belediye, il özel idaresi ve köy yönetimleridir.

Ülkemizde çevre konusunda yerel yönetimler içerisinde belediyeler, gerek sayısal³⁶⁴ gerekse işlevsellik açılarından, il özel idareleri ve köy yönetimlerinden daha önemli bir konumdadırlar. Bunun temel nedenleri, il özel idareleri ile köy yönetimlerinin yerel yönetimler içerisinde güçsüz yapıda olmaları ve kendilerine hukuken verilmiş olan pek çok görevi yerine getirmekte güçlük çeken bu birimlerin, yeni bir görev alanında gerek duyarsızlık gerek bilinçsizlik ve gerekse yapısal nedenlerle görev yapamamalarıdır.

Yerel yönetimlerle ilgili mevzuat incelendiğinde, belediyelerin görevleri arasında çevreyle ilgili pek çok hususun yer aldığı görülmektedir. 1580 Sayılı Belediye Kanunu’nun belediyelerin görevlerini tanımlayan 77 maddesinde 53’ünün, 3030 Sayılı Büyükşehir Belediyesi’nin Yönetimi Hakkındaki Kanun

³⁶²) CUFF / RUDDY, a.g.m., s. 82

³⁶³) HILL, a.g.m., s. 182

³⁶⁴) Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre, 1998 Mart ayı itibariyle 15 büyükşehir belediyesi, 2820 belediye, 80 il özel idaresi ve 36870 köy yönetimi vardır.

Hükmünde Kararname'nin 14 maddesinin çevre sorunlarının çözümüne yönelik olduğu belirtilmektedir³⁶⁵.

İl özel idarelerine, diğer görevlerinin yanısıra, 3360 Sayılı Kanun'la "çevre sağlığı ve koruması" görevi de verilmiştir. Köy yönetimlerinin ayrıntılı olarak sayılmış görevleri arasında çevreyle ilgili çok çeşitli hususlar bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin çevreyle ilgili doğrudan veya dolaylı görevlerinin, merkezi ve mahalli idarelerin yetki ve sorumluluğunun yeniden tanımlandığı, resmi ve gönüllü kuruluşların ilişkilerini düzenleyen, teşviklere ve kusurlu olanları cezalandırmaya imkan veren çerçeve niteliğinde bir mevzuatın çevre korumada başarı sağlayacağı belirtilmektedir³⁶⁶.

Çevre sorunlarının "yerinde" ve "yerinden" çözüme kavuşturulması için, özellikle, yerel düzeylerde örgütlenmelerin gerçekleştirilmesi gereklidir. 1992 Rio Deklarasyonu ve Gündem 21'de belirtildiği gibi, sorunlar ve çözüm önerileri yerel faaliyetlere dayanmaktadır. Bu nedenle de Gündem 21'e göre, ülkelerin ulusal eylem planlarını hazırlaması ve bunların uygulanması için 1996'ya kadar bütün yerel yönetimlerin bir "Yerel Gündem 21" geliştirmiş olmaları kararlaştırılmıştır³⁶⁷. Bunu sağlamak için yerel yetkililer, bilgi almak ve sürdürülebilir kalkınma stratejisi üzerinde uzlaşma sağlamak amacıyla vatandaşlara, iş çevrelerine ve sanayi kuruluşlarına danışabileceklerdir³⁶⁸.

Türkiye'de bir Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı'nın hazırlanması süreci 1995 yılının ilk aylarında Devlet Planlama Teşkilatı'nın koordinatörlüğünde Çevre Bakanlığı'nın teknik desteği ve Dünya Bankası'nın mali katkısıyla başlamış, fakat plan ancak Mayıs 1998'de bitirilip yayınlanabilmiştir. Bununla birlikte Bursa ve İzmit Büyükşehir Belediyeleri ile

³⁶⁵⁾ Yılmaz DÜNDAR, "Çevre Korumada Yerel Yönetimlerin Önemi", *Çevre ve İnsan*, Sayı: 19, Şubat 1995, s. 17

³⁶⁶⁾ Ahmet ÖZÇELİK, "Çevre Koruma ve Tarımsal Mücadelenin Ekonomik Önemi", *Karınca*, Sayı: 737, Mayıs 1998, s. 7

³⁶⁷⁾ KEATING, a.g.e., s. 99

³⁶⁸⁾ A.g.e., s. 99

Urla ve Çanakkale Belediyeleri Yerel Gündem 21 çalışmalarını başlatarak, ulusal eylem planının önüne geçmişlerdir³⁶⁹.

aa) İl Özel İdaresi

İl özel idaresi kuruluş kanunu bakımından Osmanlı İmparatorluğu'na dayanır. İl özel idaresinin görevleri 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkatı ile düzenlenmiştir. Söz konusu kanun 1987 yılında İl Özel İdaresi Kanunu olarak değiştirilmiştir.

İl özel idarelerine çok çeşitli alanlarda verilmiş olan görevlerden çevreyle ilgili sayılabilecek olanları şunlardır:

- Göl ve bataklıkların kurutulması ve ıslah edilmesi,
- Örnek ve deneme niteliğinde çiftlikler, fidanlık kurmak,
- Ürün türlerini ıslah etmek,
- Orman yetiştirmek, yabani ağaçları yetiştirmek,
- Tarım müzeleri kurmak,
- İl dahilindeki fabrikalara, taş ve kum ocaklarına ruhsat vermek.

İl özel idarelerine bu görevleri yanında, 3360 Sayılı Kanun'un 13. maddesi ile "çevre sağlığı ve koruması" görevi de verilmiştir. Ancak diğer görevlerinde olduğu gibi bu alandaki görevinde de il özel idareleri geliştirici politikalar üretmekten çok, merkezi idarenin il düzeyindeki projelerinin takipçisi gibi çalışmakta³⁷⁰, yani bir çeşit "emanetçi" görevi yüklenmektedir. Ayrıca il özel idareleri kaplıcaları, termal tesislerini ihaleyle uygun bir şekilde işletirmek hakkına da sahiptirler.

³⁶⁹⁾ GERAY, "Yerel Yönetimler...", a.g.m., s. 57

bb) Köy Yönetimleri

1924 yılında çıkarılan 442 sayılı Köy Kanunu'nda köy yönetimlerine 120'den fazla görev verilmiştir. Bunda, o dönemdeki merkezi idarenin imkanlarının yetersizliği ve hizmetlerin yerinden yönetilmesi amacıyla köyü ilgilendiren bütün işlerin köy yönetimine bırakılması düşüncesi esastır³⁷¹.

Köy Kanunu'nda ayrıntılı olarak belirlenen görevler güçlükler nedeniyle yerine getirilememektedir. Köylere ait görevler merkezi idare ve il özel idareleri tarafından ifa edilmektedir. Köy yönetimlerinin içinde bulundukları bu mali durum, tıpkı batılı ülkelerin küçük yerleşim birimlerindeki gibi³⁷², bizde de çevre koruma görevinin yerine getirilmesini engellemektedir. Ayrıca, göçler sebebiyle küçülen köylerin optimal ölçekleri kalmadığı³⁷³ gibi, ekonomik ve toplumsal erozyonla genç kuşakların kente kayması bu görevlerin yerine getirilmesinde, yerel katılımı ve çevre bilincinin gelişiminde oynayacakları motor gücünü azaltmaktadır.

442 Sayılı Kanun'la Köy Yönetimi'ne bırakılan zorunlu ve isteğe bağlı görevler arasında çevreyle ilgili olanları özetle şu şekilde sıralanabilir:

- Köy yollarının ve meydanının çevresine ve köyün içinde ve çevresindeki su kenarlarına, mezarlıklar ile mezarlık ve köy arasına köylünün her yıl kişi başına en az bir ağaç dikmesini ve bu ağaç tamamen tutuncaya kadar gerekli tedbirleri almasını sağlamak,
- Köy sınırı içinde uygun yerlerde, tepelerde orman yetiştirmek,
- Köyü kasaba ve komşu köylere birleştiren yolların kenarlarına ağaçlar dikmek ve köy sınırı içindeki yabani ağaçları aşılama,

³⁷⁰⁾ Hasan CANPOLAT, "Yerel Yönetimlerde Çevre Yönetimi", *Yerel Yönetim ve Denetim*, Cilt: 3, Sayı: 3, Nisan 1998, s. 26

³⁷¹⁾ ERYILMAZ, a.g.e., s. 176

³⁷²⁾ Jürgen PETERS, "Organisatorische Alternativen den Umweltschutzaufgaben im kommunalen Bereich", *Zeitschrift für Umweltpolitik und Umweltrecht*, 1/1986, s. 61

³⁷³⁾ CANPOLAT, a.g.m., s. 27

- Köy korusu bulunmayan yerlerde koru yetiştirmek,
- Bataklıkları kurutmak, su birikintilerini önlemek,
- Köye kapalı yoldan içme suyu getirmek,
- Kuyu ve su kanallarını daima temiz tutmak,
- Köydeki hayvanlara, ekinlere, meyvelere ve diğer bitkilere bulaşan hastalıkların önlenmesi,
- Köyde sulama tesisleri kurmak.

Köy yönetimleri yerel yönetimler içerisinde en zayıf olanıdır. Görevleri çok ayrıntılı olarak belirtilmekle birlikte, gelirler ve yetkiler açısından zayıf oldukları için bu görevleri gereği gibi yerine getirememektedirler. Bu durum doğal olarak çevre koruma açısından da olumsuzluklar doğurmaktadır. Köyler doğanın ortasındaki yerleşim birimleri olmakla sanki doğal, sağlıklı bir yaşama sahip gibi görünseler de, çevre sorunlarına oldukça yakındırlar. Kırsal alanda eğitim seviyesinin ve sağlık hizmetlerinin büyük ölçüde geri olduğu düşünülürse, çevrenin bizzat kendileri tarafından kirletilmesi söz konusudur. Günümüzde pek çok köyde atık su ve kanalizasyon sistemi olmadığından: tuvalet atıkları, atık sular foseptik çukurlarına, doğrudan araziye veya akarsulara verilmektedir. Diğer yandan tarımsal mücadele ilaçları yoluyla ve yanlış gübrelemeyle tarım toprakları, aşırı otlatmayla ise mer'alar tahrip edilmektedir. Yaylalarda gittikçe artan yazlık yapımı, orman köylerinde ağaç kesimi ve yakımı, miras sisteminin getirdiği toprak parçalanması, toprağın yanlış kullanımı diğer çevresel tahriplerdir.

Köy yaşamında insanı ve doğayı birebir etkileyen yakın çevre sorunlarına rağmen, bu çevre sorunları alarm vermemektedir. Çünkü doğal kaynaklar üzerinde nüfus baskısı etkisi yok denecek kadar azdır. Daha da önemlisi, doğanın hala kendini yenileyebilme yeteneğini kaybetmemiş olması³⁷⁴, köyler için çevre açısından bir avantajdır. Çünkü çevreye verilen zarar çok yoğun olmadığı gibi, mekan olarak da daha sınırlıdır. Örneğin kimyasal su kirliliği,

hava kirliliği, radyoaktif kirlilik yok denecek kadar azdır. Diğer yandan katı atıklar kentsel ve endüstriyel atıklardan farklıdır ve kompost gübreye dönüşebilmektedir.

Yeşil ve doğa sevgisi köy alanlarında daha güçlüdür. Çünkü müstakil taşınmazlara sahip olma mülkiyet duygusunu pekiştirmekte, diğer yandan tarımsal üretim ve hayvancılıkla geçinen köy halkının birinci derecedeki ekonomik girdisi toprak ve doğa olduğu için, doğaya ve yeşil çevreye sahip çıkmaktadırlar. Ayrıca köy toplumlarında yeşil sevgisi özellikle kadınlarda daha yoğundur. Zira geleneksel yapı içerisinde kadın, hareket alanı yine bu çevreyle sınırlı olduğu için, yakın çevresine ve toprağa daha bağlıdır. Bu; avcılık, toplayıcılık ve yerleşik hayata geçişte kadın ve erkeğin görev bölüşümünden³⁷⁵ beri böyledir. Anadolu'da, Karadeniz kadınında, Ege'de tütün üreticisi köy kadınında durum aynıdır.

Doğadan yararlanılarak sürdürülen yaşamda, ekonomik ve toplumsal etkilerle bu sistem bozulduğunda, elverişli tarım arazileri yakın kentin yerleşim ve sanayi alanlarına dönüşebilmektedir. Hatta tarım toprakları toprak sanayilerinde kullanılmak üzere satılmakta; bereketli, verimli, alüvyonlu topraklar artık üzerinde tarım yapılamayacak şekilde elverişsiz hale gelmektedir³⁷⁶.

Orman köylerinde, topraktan yeterince faydalanamayanlar özellikle orman alanlarını tahrip etmektedirler. Bunda ise ekonomik nedenlerin büyük rolü olmakla birlikte, ayrıca eğitimsizlik, çevre bilincinin yetersizliği gibi hususlar da etkindir. Türkiye'de kıyıların kaçak yapılaşma, turizm ve benzeri nedenlerle bozulması, kıyı yerleşimlerini, özellikle de kıyı köylerini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca devlet tarafından kamulaştırma bedelinin ve yapım

³⁷⁴⁾ GERAY, "Yerel Yönetimler...", a.g.m., s. 63

³⁷⁵⁾ Nur SÖZEN, "Yeşil Saygısının Evrensel Kuralları", İnsan, Çevre, Toplum, (Yayına Hazırlayan: Ruşen KELEŞ), Ankara 1992, s. 87

³⁷⁶⁾ SÖNMEZ, "Çevre...", a.g.m., s. 49

masraflarının en aza indirilmesi amacıyla, deniz kotuna en yakın yerlerde, plajlarda denizin doldurulması suretiyle devlet yollarının yapılması, kıyı köylerinin denizle olan organik bağlarını koparmaktadır³⁷⁷. Buna karşılık köy yönetimleri bu konuda yeterince tepki verememektedirler. Çünkü köy yerel yönetimlerinin çalışma biçimi ve nüfusunun az oluşu etkin bir demokratik işleyişi engellemektedir³⁷⁸. Diğer yandan etkin bir bilgilendirme ve yönlendirmeye örgütlü hale gelebilen köy halkı, Gümüşhane-Demirkaynak-Mastra bölgesi ve Bergama yöresinde siyanürlü altın aranması gibi bazı çevresel sorunlarda Türkiye’de öncü yurttaş hareketleri de sergileyebilmektedir³⁷⁹. Bundan da anlaşılacağı gibi, köy yönetimlerinin çevresel kamuoyu oluşturabilmeleri için, öncelikle sağlık ve ekonomik açılardan köylüyü ilgilendiren, köy halkının ilgisini çekebilen konular mevcut olmalıdır. İletişim ve ulaşım imkanlarına, altyapı donanımlarına yeterince sahip olmayan köy halkı, köyde yerleşmeyen okumuş genç nesil tarafından da bilgilendirilmediği için, çevre koruma konusuna yabancı kalmaktadır.

cc) Belediyeler

Belediyeler 1580 ve 3030 Sayılı Kanun ile çevre konusunda çalışmalar yapmak üzere yetkili ve görevli kılınmışlardır. Yerel yönetimler içerisinde belediyeler halkla daha içiçedirler ve hizmetin yerinde ve yerinden görülmesi bu birimler tarafından daha kolay yerine getirilebilir.

Belediyeler merkezi yönetimin vesayeti altında olmakla birlikte, belde sakinlerinin sağlık, huzur ve refahını sağlamak, kentsel yaşamlarını daha rahat

³⁷⁷ Güneş GÜRSELER, “İnsan Hakları mı? Sanığın Hakları mı?”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 153

³⁷⁸ GERAY, “Yerel Yönetimler...”, a.g.m., s. 63

³⁷⁹ Semih ÖZAY, “Bergama’da Bir Yurttaş Hareketi”, *Bergama Belediyesi Kültür Yayını*, No: 32, 1997, s. 21-26; Sefa TAŞKIN, “Bergama’da Siyanürlü Altın Olayı”, *Bergama Belediyesi Kültür Yayını*, No: 32, 1997, s. 39; Şevket ÖZDEMİR, *Çevre Sorunlarına Duyarlılık*, Ankara 1988, s. 100; Noyan ÖZKAN, “Doğa Koruma Hukuku Açısından Bergama Altın Madeni ve Yaşam Hakkı”, *Bergama Belediyesi Kültür Yayını*, No: 32, 1997, s. 16

kılmak için hukuksal, ekonomik, siyasal katılım ve benzeri açılardan kentsel hakları sağlamak için çalışma yaparlar.

Belediyelerin çok çeşitli görevleri olmakla birlikte, önemli görevlerinin başında altyapı, ulaşım, imar planları, yol, su, denetim, yeşillendirme, temizlik hizmetleri gelmektedir. 1580 Sayılı Kanun'a göre çevre müstakil bir başlık altında incelenmekle birlikte, çeşitli maddelerde belediyelerin çevreyle ilgili görevleri yer almaktadır. Belediyelerin bu konudaki görevleri özetle şunlardır:

- Halka açık yerlerin, kentin temizliğini sağlamak,
- Algın ve bulaşıcı insan ve hayvan hastalıklarını önlemeye çalışmak, bu konuda merkezi yönetimle işbirliğinde bulunmak,
- Belediye sınırları içerisinde yeşil bitki örtüsünü ve tarım arazilerini zarardan korumak,
- Yangınları önlemek için tedbirler almak ve yangına sebebiyet verebilecek üretim tesislerinde gerekli tedbirlerin alınmasını ve araçların bulundurulmasını sağlamak,
- Sıhhi ve temiz su temin etmek,
- Belde halkı için genel tuvaletler yaptırmak,
- Tıbbi, fenni denetimler ve kontrollerde bulunmak,
- İmar planlarını uygulamak, inşaat ruhsatı vermek, yapıları denetlemek.

Belediyelerin bu çalışmaları 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun çevre temizliğine ilişkin hükümleriyle birbirini bütünleyici nitelik taşımakta ve 3194 Sayılı İmar Kanunu'nun 40. maddesinde yer alan, belde dahilindeki taşınmazlarda toplumun sağlık ve esenliğini bozan, estetik, trafik ve kent açısından sıkıntı doğuran enkaz, birikinti, gürültü, duman yaratan, kanal, lağım, çukur, kuyu ve benzeri sakıncaları da gidermede ilgilileri sorumlu tutmaktadır³⁸⁰.

Belediyeler çevre koruma ve geliştirme konusunda daha etkin bir anlayışı gerçekleştirmek için 1580 Sayılı Kanun'un 19. maddesinin 1. fıkrasına dayanarak, zorunlu görevlerini gerçekleştirdikten sonra, belde sakinlerinin ortak ve medeni ihtiyaçlarını karşılamak için her türlü girişimleri gerçekleştirmek amacıyla genel bir yetkiye sahiptirler³⁸¹.

Belediyelerin çevre hizmetlerini yerine getirmesinde hukuk sistemimiz çerçevesinde olanakların mevcut olmasına karşın³⁸², uygulamada sıkıntılar yaşanmaktadır. Uygulayıcılara göre, özellikle büyük kentlerde çevre projelerinin ve hizmetlerinin geliştirilmesinde siyasal iktidarla yerel yöneticiler arasında yaşanan sorunlar, finansal güçlükler³⁸³, merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında yaşanan yetki ve görev paylaşımı, bürokratik gecikmeler³⁸⁴ çevre koruma görevini aksatmaktadır.

Belediyeler çevresel yönetim ve planlama açısından geniş bir sorumluluk ve görev alanına sahip olmalarına rağmen, bunları yerine getirmede önemli yetersizlik ve etkisizlik içerisinde bulunmaktadır³⁸⁵. Bunların temelinde yatan başlıca nedenler mali yetersizlikler, kalifiye eleman istihdam eksikliği ve çevre biriminin olmamasıdır. Belediyelerin çok çeşitli alanlarda görev yapabilmeleri için özellikle finansal açıdan güçlendirilmiş olmaları gerekir. Belediyeler başta 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, 1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunu, 3914 Sayılı Kanun'la uygulamaya konulan çevre temizlik vergisi sayesinde giderleriyle orantılı hizmet yapmaları için güçlendirilmeye çalışılmaktadır³⁸⁶. Diğer taraftan, 2872 Sayılı Çevre Kanunu'nun çevre kirlilikleriyle ilgili denetim

³⁸⁰⁾ KELEŞ / HAMAMCI, a.g.e., s. 227-228

³⁸¹⁾ GERAY, "Yerel Yönetimler...", a.g.m., s. 60

³⁸²⁾ KELEŞ / HAMAMCI, a.g.e., s. 229

³⁸³⁾ İ. Melih GÖKÇEK, "Büyükşehirler, Çevre Değerleri, Yapılması Gerekenler ve Sıkıntılar", Yeni Türkiye, 1995/5, s. 593-595

³⁸⁴⁾ Halil ÜRÜN, "Çevre Bilinci ve Belediyecilik", Şehir ve Yerel Yönetimler, Cilt: II, İstanbul 1996, s. 149-150

³⁸⁵⁾ Firuz Demir YAŞAMIŞ, "Yerel Düzeyde Çevre Yönetimi ve Planlamasının İlkeleri ve Yöntemleri", Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, Mart 1992, s. 152

³⁸⁶⁾ M. Cemal ÖZYARDIMCI, "Belediyelerimizde Emlak ve Çevre Temizlik Vergisi Uygulamaları", Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt: 7, Sayı: 3, Temmuz 1998, s. 82

ve cezaları (m. 22 Değişik 3301), büyükşehir belediyesi (m. 24/a Değişik 3301) tarafından verilmekle birlikte, genelde doğrudan doğruya mahallin mülki idare amirine ait bir yetki olarak görülmekte ve cezaların % 20'si büyükşehir belediyesine, kalan % 80 ise Çevre Kirliliği Önleme Fonu'na aktarılmakta, bu ise merkezîyetçi bir paylaşım olduğundan, yerel kirliliklerin giderilmesini güçleştirmektedir³⁸⁷. Ayrıca, çevreyle ilgili kirliliklerin giderilmesinde yerel yönetimlere önemli görevler düştüğü gözönüne alınırsa, merkez lehine bir gelir paylaşımının çevre korumada yerel yönetimleri yeterince motive etmeyeceği açıktır. Çünkü ceza gelirlerinin büyük bir kısmı merkezi yönetime gitmektedir. Diğer yandan, yerel karar alıcılar (meclis üyeleri) genellikle yörenin sermayedar ve yatırımcılarından oldukları için, çevre kirlitici işletmelere sahip iseler, böyle bir denetim ve ceza uygulamasında kişisel ilişkilerini kullanarak yerel yöneticileri ve çalışanları etkilemeye çalışabilirler. Bu tür bir yaklaşım, çok büyük ölçekli olmayan yerleşim yerlerinde, yörede yatırım yapan sermaye sahiplerinin kirlilik doğuran yatırımlarına karşı çevresel kamuoyu oluşmasını engellenmesine kadar etkili olabilir.

Belediyelerin çevre görevlerini iyi bir şekilde yerine getirebilmeleri için çevre yönetimine sahip olmaları gereklidir. 1580 Sayılı Belediye Kanunu'na bağlı belediyelerde çevre yönetimi konusunda öncü örgütlere pek rastlanılmazken, büyükşehir belediyelerinde çevre birimlerine rastlanılmaktadır³⁸⁸.

Büyükşehir belediyelerine 3030 Sayılı Kanun'la çevre hizmetleri konusunda görevler verilmiştir. Özellikle 6. maddenin çeşitli fıkralarında yer alan bu görevlerin önemlileri şu şekilde ifade edilebilir:

- Çevre sağlığı ve korumasını sağlamak,

³⁸⁷ Zerrin TOPRAK KARAMAN, Çevre Yönetimi ve Politikası, İzmir 1998, s. 198

³⁸⁸ YAŞAMIŞ, a.g.m., s. 94-95; Aytaç DURAK, "İnsanlığın Ortak Sorunu: Çevre", Yeni Türkiye, 1995/5, s. 613

- 1., 2. ve 3. sınıf gayri sıhhi müesseselerin açılması ve çalışmasına ruhsat vermek,
- Yeşil alanlar, parklar ve bahçeler yapmak, yaptırmak, işletmek veya işletletmek,
- Mezarlık alanlarını tesbit ve tesis etmek ve işletmek,
- Çöplerin ve sanayi atıklarının toplama yerlerini belirtmek, değerlendirilmesi ve imhası için tesisler kurmak, kurdurtmak, işletmek veya işletletmek.

Etkin ve başarılı bir çevre koruma ve çevre hizmeti için çevre bilincine ve bilgisine sahip, çevre dostu uygulamalara, projelere, girişimlere öncülük edecek. destek verecek, global düşünüp yerel hareket edecek, yurttaş inisiyatiflerini dikkate almak eğiliminde, yerel demokratik bilinçlenme. kentsel ve çevresel haklara saygılı bir felsefenin belediyenin yapısal oluşumuna ve icraatlarına temel dayanak teşkil etmesi gereklidir.

Çevre konusunda yöneticilerin ve görevlilerin özellikle mevzuatı çok iyi bilmeleri gerekir. Çünkü Çevre Koruma Kanunu, Belediye Kanunu (1580 ve 3030 Sayılı), Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, İmar Kanunu gibi kanunlarla merkezi ve yerel yönetimlerin yetki ve görevleri birbirine karışmıştır. Bu yüzden iyi bir hukuk bilgisi gereklidir. Üst düzey yerel yöneticilerin çevre konusunda bilgili, bilinçli ve duyarlı olmaları çevre hizmetinin başarısını ve kalitesini arttıracaktır. Çevreyi, temizlik ve yeşili korumak şeklindeki anlayışı çoktan geride bırakmış yerel yöneticilere ihtiyaç vardır.

Merkezi ve yerel yönetimlerdeki üst düzey kamu yöneticileri ile yapılan bir dizi ankette, herhangi bir çevre eğitimi almadıkları fakat buna rağmen çevre sorunlarını çözerken herhangi bir danışmana başvurmadıkları, çevre sorunlarının çözümünde ise merkezi yönetime yerel yönetimlere göre daha fazla görev ve yetki verilmesini istemeleri gibi³⁸⁹ şaşırtıcı ve olumsuz sonuçlara rastlanılmıştır.

³⁸⁹⁾ S. Mustafa ÖNEN, "Çevre Mevzuatı ve Kamu Yöneticileri: Bir Araştırmanın Bulguları", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 4, Aralık 1995, s. 146-147

Halkın çevre konusunda yerel yönetimlerce bilinçlendirilmesini öneren yerel yöneticiler olmasına³⁹⁰ rağmen, bize göre öncelikle yerel yöneticilerin çevre konusunda eğitilmeleri gerekmektedir. Seçimle işbaşına gelen yerel yöneticiler, seçildikleri siyasi partilerin parti programlarındaki çevreye yaklaşımları açısından da değerlendirilmelidir. Birkaç siyasi parti dışında, Türkiye’de, çevreyi doğru bir şekilde algılamadan programlarına alan partilerin temsilcilerinin yerel yönetimlerde çevresel kamuoyu oluşturmaları ancak kişisel çabalarına ya da astların çalışmalarına bağlı olacaktır.

Diğer taraftan çevre sadece bir yerel yönetimin hizmet alanı değil, vatandaşın da sorumluluk ve hak alanına girmektedir. Belediyelerin, bireylerle ve örgütlerle çevrenin korunması, geliştirilmesi, çevre kaynaklarının kullanımı için işbirliği içinde hareket etmesi gereklidir³⁹¹. İşbirliği ve katılım verimli, kaliteli, hesaplı, etkin ve yaygın bir hizmeti ve adaleti sağlarken, halkla sistemli bir dayanışma halinde yeni kaynakların tesbiti ve kullanımı dahi mümkündür³⁹².

Vatandaşların örgütlü bir şekilde yerel yönetimlerin çalışmalarına katılımı, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütleri yoluyla olabilir. Mahalli İdareler Reformu Taslağı’na göre, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, kendi görev ve çalışma alanı ile ilgili konularda il genel meclisi toplantılarına oy hakkı olmaksızın katılıp görüşlerini belirtebilmeleri, il genel meclislerinin yılda bir kez düzenleyeceği özel gündemli toplantılara katılabilmeleri belirtilmektedir³⁹³. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının kendi alanlarıyla ilgili olarak belediyelerde herhangi bir meclis toplantısına katılmasına olanak tanınmamış, fakat özel gündemli toplantılara katılabilmeleri kabul edilmiştir³⁹⁴. Sivil toplum örgütlerinin de, il genel meclisleri ve belediye meclislerinin özel gündemli toplantılarına oy hakkı

³⁹⁰⁾ ÜRÜN, a.g.m., s. 155

³⁹¹⁾ GERAY, “Yerel Yönetimler...”, a.g.m., s. 62

³⁹²⁾ ÜRÜN, a.g.m., s. 155

³⁹³⁾ Atilla İNAN, “Demokratik Kitle Örgütlerinin Yerel Yönetimlere Demokratik Katılımı”, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt: 7, Sayı: 2, Nisan 1998, s.131

³⁹⁴⁾ A.g.m., s. 131

olmaksızın, görüş ve düşüncelerini belirtmek üzere katılabilmeleri imkanı sözkonusu taslakta öngörülmüş bulunmaktadır³⁹⁵.

Kanun taslağında, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının ve sivil toplum örgütlerinin yerel yönetimlere demokratik katılımının tanınmış olması ve bunların yönetmelikle düzenlenecek olması olumlu bir gelişme olmakla birlikte, bu katılımın özellikle belediyelerde daha sınırlı tutulması ve çevre alanındaki kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarının “çevre” çalışmalarının daha az olması, katılımdan beklenen verimi engelleyebilir.

1980 sonrasında bazı belediyeler bazı yerel çevre hizmetlerini özelleştirmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri’nde bazı yerel yönetimler çöp toplama, yakma, yok etme, çevre temizliği, hayvanat bahçesi, yangın söndürme gibi hizmetleri özelleştirirken, bizde de benzer şekillerde özelleştirmeler yapılmaya başlanmıştır³⁹⁶. Bunların içerisinde katı atık yönetimi, sokak temizliği gibi çevre hizmetleri yer almaktadır³⁹⁷. Örneğin İzmir Büyükşehir Belediyesi iş ekipmanlarının eskiliği ve yetersizliği nedeniyle depolama alanındaki çöpün ve toprağın serilmesi işini özelleştirmiştir³⁹⁸.

C. Özel Sektör Ve Çevre Koruma

Özel sektör çevreyle ilgili başlıca aktörlerden birisidir. Özel sektör, sürdürülebilir kalkınma düşüncesinden hareketle mal ve hizmet üretiminde bulunmak, üretim sürecinde çevre korumaya dikkat etmek zorundadır.

Gelişmiş ülkelerde özel sektör, çevre korumaya; uygun teknoloji ve üretim prosesleriyle, arıtma tesisleri, atık madde kontrolü ve yeniden değerlendirme, ÇED süreci ve mali yüklenmelerle katılmaktadır ve katılmak zorundadır.

³⁹⁵⁾ A.g.m., s. 131

³⁹⁶⁾ Stratejik Araştırmalar Vakfı, Yerel Yönetimler ve Özelleştirme, Ankara 1995, s. 14-15, 21

³⁹⁷⁾ Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Ulusal..., a.g.e., s. 14

Sanayileşmiş ülkeler kirlüten teknolojilerini, daha fazla ve daha uzun süre kazanmak amacıyla, ulusal sınırlarının dışında pazarlamaktadırlar. Ayrıca bu ülkeler, eko-teknolojiyi, eko-sanayiye kendileri için geliştirirken, kirlilik kontrol sistemlerini, yeni bir sanayi dalı olarak, geliştirmekte olan ülkelere satmaktadırlar.

Türkiye'nin çevre sorunlarının, kirliliklerinin temelinde sanayinin ve kentleşmenin yer aldığı bilinmektedir. Kalkınma referanslı ülkelerdeki özellikle sanayi kaynaklı çevre kirliliğinin kaçınılmaz sonuçları Türkiye için de geçerlidir. Sanayide gerek kamu kesimi gerekse özel sektör Türkiye'de pek çok çevre kirliliğini oluşturmuş ve oluşturmaktadır.

Fakat sanayi kuruluşlarının çevre kirliliğinin tek sorumlusu gibi gösterilmesi yanlıştır. Sanayileşme çevre kirliliğinin önemli bir faktörü olmakla birlikte: nüfus artışı, çarpık kentleşme, alt yapısız gelişme de sanayi kadar çevre kirliliği için tehlike kaynağıdır³⁹⁸. Bunda ise çevre politikalarının, kurumsallaşmanın, yeterli teknolojik donanımların ve denetimlerin yetersizliği temel nedenlerdir.

Ülkemizde kirliliğin yoğun olduğu bölgelerde kirlenmenin durdurulması ve temizlenmesi, sanayileşmeye yeni açılan bölgelerde kirlenmenin başta engellenmesi, ÇED uygulanması, çevre koruma standart ve teknolojilerinin izlenmesi ve geliştirilmesi, toplumun her kesiminde çevreye ilginin aktüel kılınması sanayi-çevre uyumu konusunda temel veriler olarak ifade edilmektedir⁴⁰⁰.

Özel sektörün sanayi içindeki payı, çevre kirliliğindeki rolü, çevre korumada kirliliği önleme ve bedelini ödeme şekli net bir şekilde ortaya konulmalıdır.

³⁹⁸) Burhan ÖZFATURA, "İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Çevre İle İlgili Çalışmaları", *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 611

³⁹⁹) Metin ERİŞ, "Çevre Kirliliği Üzerine Düşünceler", *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 468

⁴⁰⁰) Devlet Planlama Teşkilatı, *Sanayi ve Çevre*, Ankara 1993, s. 12

Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planında, özel sektörün devlete göre gerek arıtım etkinlikleri gerekse maliyet açısından daha iyi bir performans sergilediği belirtilmekte ve temel şartların belirlenmesi suretiyle devlet kuruluşlarının hızla özelleştirilmesinin, sanayi kaynaklı kirliliği azaltacağı ifade edilmektedir⁴⁰¹. Bu görüş, özel sektörün çevresel mal ve hizmetlerin üreticisi olduğu için iyi bir donanımına sahip bulunduğu ve bazı firmaların uluslararası “iyi çevresel uygulamalar” (good environmental practices) standartlarına uyma çabaları örneklenerek desteklenmektedir⁴⁰².

Özel sektörde sanayi kuruluşlarının çevre konusunda önemli rolleri yanında, esnaf ve sanatkarlar kesiminin de rolü büyüktür. Esnaf ve sanatkarlar kesimi; sayısal çoklukları, yaygınlıkları, etkinliklerinin niteliği ve teknolojisi, özellikle kültürel yaşamdaki rolleri itibarıyla çevre korumada önemli işleve sahiptir⁴⁰³. Çünkü esnaf ve sanatkarların birer mal ve/veya hizmet birimi olarak çevre üzerindeki etkileri sınırsız çeşitlilik ve yoğunlukta olduğu gibi, toplumun çok çeşitli kesimleriyle daha yoğun ve yakın ilişkileri nedeniyle toplumsal iletişim odağıdırlar⁴⁰⁴. Bu yüzden esnaf ve sanatkarlara çevre konusunda gerekli hizmetin götürülmesi, bu hizmetin topluma geri döneceği şeklinde değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, Türkiye’de esnaf ve sanatkarların dağınık yerleşimleri, mekan sorunları, fizik şartlarının bozuk olması, üretim proseslerinin çevre korumayı veri almaması, çevre eğitimsizliği⁴⁰⁵, çevre ile ilgili kurumsal yapıda cezai müeyyideler dışında esnaf ve sanatkar örgütlerine herhangi bir hak ve sorumluluğun tanınmaması⁴⁰⁶ bu grubun çevre korumadaki rolünü baştan engellemektedir.

⁴⁰¹) Devlet Planlama Teşkilatı, Ulusal..., a.g.e., s. 14

⁴⁰²) A.g.e., s. 14

⁴⁰³) Yücel ÇAĞLAR, Esnaf ve Sanatkarlar İçin Türkiye Çevre Sorunları Atlası, Ankara 1995, s. 11

⁴⁰⁴) A.g.e., s.14-15

⁴⁰⁵) Engin URAL, “Çevre / Esnaf ve Sanatkarlar”, Antalya’da Esnaf / Sanatkar ve Çevre, Ankara 1994, s. 23

⁴⁰⁶) ÇAĞLAR, a.g.e., s. 11

Gerek çeşitli ana sektör dalları gerekse esnaf ve sanatkar kuruluşları açısından özel sektöre çevre sorunlarını önleme bakımından büyük görevler düşmektedir. Bunun için çevre politikalarını tesbitinde kamu ve özel kesim politikalarının birlikte ele alınması, diğer politikaların çevre planlarına uyumlulaştırılması, çevre korumada işbirliği ve iletişimin gözardı edilmemesi gereklidir.

Kamu kesimindeki mevcut çevre örgütü ve denetimlerinin benzerinin özel sektörün kendi içinde de uygulanması için teşvik ve zorunluluklar getirilmelidir. Özel sektör açısından gelişmeye başlayan bu tür örgütlenmeler; “çevre danışmanlığı”, “çevre denetçiliği” olarak Batı’da uygulanmaktadır⁴⁰⁷. Uygulamalara göre çevre danışmanlığı veya denetçiliği, ilgili kuruluşun üretiminin mevzuata uygunluğunu ve rasyonel politikasını belirlemekte veya Hollanda’da olduğu gibi; özel sektör kuruluşlarının üretimlerini, çevre politikalarını, eylemlerini, verilerini kamu kesimine bildirmeleri ve onay alırlarsa üretimlerini gerçekleştirebilecekleri şeklinde uygulanmaktadır⁴⁰⁸. Benzer şekilde Avrupa Topluluğu ülkelerinde de özel sektör çevre koruma alanında danışmanlardan, denetçilerden yararlanmaktadır. Örneğin Almanya’da bazı kuruluşlar üretim alanlarına göre, yasal bir zorunluluk gereği; radyoaktif yayılımdan korunma, akarsuların korunması ve çöp konusunda çevre koruma görevlisi (die Betriebsbeauftragten für Immissionsschutz/Abfall) istihdam etmek zorundadırlar⁴⁰⁹.

Çevre denetçiliği, danışmanlığı veya görevlisi yanında, özel sektör kuruluşları kendi iç yapılarında, işleyişlerinde çevre koruma felsefesine uygun üretim gerçekleştirebilirler. Her ne kadar özel sektör kar amaçlı kuruluşlardan oluşmakta ise de, toplumsal amaçlara da sahip olması veya en azından çevre

⁴⁰⁷⁾ YAŞAMIŞ, a.g.m., s. 250

⁴⁰⁸⁾ A.g.m., s. 250, 251

⁴⁰⁹⁾ Bkz. SZELINSKI, a.g.m., s. 268-269

korumada toplumsal paylaşımda yerini alması gereklidir. Bu aynı zamanda anayasal bir yükümlülüktür.

İşletme düzeyinde çevre korumacı önlemlerin ve uygulamaların özel sektörde benimsenmesi ve yaygınlaştırılması gereklidir. Çünkü çevrenin korunması uzun vadede sanayicilerin de çıkarlarını koruyacaktır. Bunun için de sanayicilerin oluşturduğu meslek odaları, kuruluşlar ve dernekler çevre koruma alanında üzerlerine düşen görevlerin sorumluluğunda olmalı, ünyesindeki kuruluşları ve kişileri eğitmeli, üretim sistemlerini öncelikle kendileri denetlemeli, çevreci çabaları desteklemelidirler.

Gelişmiş ülkelerde bu tür çalışmalarda bulunan kuruluşlar vardır. Avrupa'nın değişik ülkelerindeki kuruluşlardan bazıları şunlardır:

- Avusturya'da: Bundesweiter Arbeitskreis für Umweltbewusstes Management,
- Fransa'da: Association pour le Respect de la Bioeconomie dans les Realisations de l' Enterprise,
- İngiltere'de: Technology, Research, Enterprise & the Environment UK,
- İsveç'te: Svenska B.A.U.M,
- Almanya'da: Bundesweiter Arbeitskreis für Umweltbewusstes Management (B.A.U.M.)

Örneğin Almanya'da partiler üstü, farklı branşlarda, topluluk amaçları doğrultusunda (1990'da) Çevre Bilinçli Yönetim İçin Federal Alman Çalışma Dairesi (B.A.U.M.) çalışmalar yapmaktadır⁴¹⁰. B.A.U.M. çok çeşitli branşlardan küçük, orta ve büyük pek çok kuruluştan bir araya gelmiş 160 üyeden (1990 itibariyle) oluşmaktadır. B.A.U.M. üyelerine aşağıdaki konularda yardımcı olmaktadır:

⁴¹⁰⁾ George WINTER, "Ursacheneindaemmung auf Betriebswirtschaftlicher Ebene", Basiswissen Umweltpolitik, Udo Ernst Simonis (Hrsg.), Berlin 1990, s. 177-178

- Çevre bilinçli madde seçiminin avantajları,
- Su ve enerji yönetimlerinin başarı şansları,
- Risklerin azaltılması yolları,
- Kazalarda tedbir,
- Ekolojik değer analizleriyle fayda,
- Çevreye önem veren girişimcilerin stratejileri ve görevleri,
- Girişimci kültürü ve kamu oyu çalışmaları,
- İşletmenin çevre aktiviteleri için kamusal mali yardımlar,
- Çevre dostu inşa ve yenileme çalışmaları.

Batı'da bu tür kuruluşlarca çevreci çalışmalar yapılmakta, çabaları desteklenmektedir. Almanya'da elmas işiyle uğraşan bir kuruluş, geliştirdiği "çevre oryantasyonlu girişimcilerin entegrasyon sistemi" ile işletmenin tüm branşlarını kapsayacak şekilde çevreci bir anlayışı uygulamaya koymuştur⁴¹¹. Bu uygulamada;

- Çalışanların çevre oryantasyonlu eğitimi,
- Çalışanların motivasyonu, yönlendirilmesi,
- İşletme bünyesinde çevre danışmanlığı,
- Ekolojik bilinçli ürün ve proseslerin geliştirilmesi,
- İşyeri binalarının yapımı ve donanımında çevreci seçimler,
- Çevre oryantasyonlu malzeme temini gibi altı temel noktada çevreci bir anlayış uygulanmıştır.

Türkiye'de de çevreye duyarlı çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin Türkiye'de ISO ödülünü alan bir firmanın çevre dinamikleri⁴¹² şöyledir:

- Atıklar,
- Doğal kaynakların korunması ve çevre yükünün azaltılması,
- Organizasyon ve eğitim,

⁴¹¹⁾ A.g.m., s. 173-177

- İnsan sağlığına yönelik çalışmalar,
- Teknik emniyet.

Türkiye’de de özel sektörün, işletmenin bütün alanlarını içine alacak şekilde çevreci modeller geliştirmesi ve uygulaması gereklidir. Üretime entegre edilmiş çevre koruma da denilen bu yaklaşımda amaç, daha mükemmel süreç tekniği içinde atık madde atımlarının azaltılması ve üretime bağımlılık içinde sürekli olarak atık amddelerden faydalanılmasının hedeflenmesidir⁴¹³.

Özel sektörün çevre koruma açısından görev ve sorumlulukları özetle şunlardır:

- Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir paylaşma fikrine sahip olma.
- Mevcut üretim sistemlerini çevreyle uyumlu hale getirme,
- Çevreci yeni teknolojiler için araştırma-geliştirme,
- Malzeme seçiminde yenilenebilir özellikteki maddelerin temini ve kullanımı ve entegre birimler için teşvikte bulunma,
- Batı’nın eski teknolojili ürünlerine (örneğin katalitik dönüşlü olmayan otomobil gibi) Türkiye’nin pazar olmasının engellenmesi,
- Yeni projelerde ÇED uygulamasını yaptırmak⁴¹⁴,
- Ayrıca personelin seçimi ve istihdamında çevre oryantasyonlu bir anlayışın yerleştirilmesi.

⁴¹²⁾ Horst, KAISER, “Teknoloji Seçiminde Çevre Yükü Asgari Düzeyde Tutulmalıdır”, İşveren, TİSK Yayını, Cilt: 33, Sayı: 10, 1995, s. 13

⁴¹³⁾ Helmut CREMER ve diğerleri, “Üretime İntegre Edilmiş Çevre Koruma”, Ekoloji, Sayı: 10, 1994, s. 17

⁴¹⁴⁾ Canan MADRAN, “Doğayı Tahrip Etmeden Sürdürülebilir Kalkınma Modelinin Benimsetilmesinin Devlete, Tüketicie ve Sanayiciye Getireceği Görev ve Sorumluluklar”, Ekonomik Büyüme ve Çevre Korunması, Yabancı Sermaye ve Koordinasyon Derneği-İnceleme Yarışması, 1991, s. 146

D. Çevre Hakkı

1. Çevre Hakkının Gelişimi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, insan haklarının uluslar arası platformlarla ilgili olduğu bilinci bütün dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır. Uluslar arası metinler yavaş yavaş klasik özgürlükleri, sosyal hakları ve yeni hakları aynı zamanda ilan etmeye başlamıştır⁴¹⁵. Bu dönem, özellikle sömürgeci devletlerin Üçüncü Dünya devletlerinin baskısıyla “dayanışma” adı verilen yeni hakları ortaya çıkarmıştır⁴¹⁶. Konularını evrensel değerlerin oluşturduğu yeni haklar, devlet sınırlarının ötesinde insanlık ailesinin bütün üyeleri arasında dayanışmayı dile getirmiş ve uluslar arası metinlerde yer almışlardır⁴¹⁷. Çevre hakkı da, çevrenin ve çevre sorunlarının uluslar arası evrensel bir konu olmasıyla bu hakların içerisinde yer almıştır.

Uluslararası platformda çevre hakkının ilk kez Haziran 1972 Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı sonucunda yayınlanan Stockholm Bildirisi'nde yer aldığı görülmektedir. Bildiride, insanın kendisine onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede özgürlük, eşitlik ve tatmin edici hayat şartları temel hakkına sahip olduğu⁴¹⁸, bunun gerçekleşmesi için de yurttaşların ve toplulukların sorumluluklarına yer vermiştir⁴¹⁹. 28 Ekim 1982 tarihli Dünya Doğa Şartı çevre hakkının uygulanmasında devletlerin sorumluluklarını, bireylerin imkanlarını belirleyerek somut ilkeler getirmiştir⁴²⁰. 1992'de Rio Zirvesi'nde global çevrenin herkesin ve her zaman diliminin evrensel bir sorunu olduğu, aktörlerin ise devletler, bireyler, sivil toplum örgütleri, dünya liderleri olduğu ortaya konulmuştur. Rio Konferansı'nda, sivil toplum örgütleri, çevre hakkının sahibinin herkes olduğunu gösterecek şekilde

⁴¹⁵ İbrahim Ö. KABOĞLU, *Dayanışma Hakları*, Ankara 1996, s. 38-39

⁴¹⁶ İbrahim Ö. KABOĞLU, *Çevre Hakkı*, İstanbul 1992, s. 50

⁴¹⁷ A.g.e., s. 11

⁴¹⁸ A.g.e., s. 17

⁴¹⁹ TURGUT, a.g.e., s. 8

⁴²⁰ KABOĞLU, *Dayanışma...*, a.g.e., s. 33

önemli rol oynamışlardır. İstanbul'da yapılan Habitat II İnsan Yerleşimleri Toplantısı'nda çevre, sürdürülebilir insan yerleşimleri bağlamında ele alınmıştır. Bu önemli metinleri yanı sıra uluslar arası ölçekte bölgesel andlaşmalarda da devletletlerin, doğal ortam ve hayat şartlarına olumsuz etkileri önlemek, ilgili düzenlemeleri yapmak üzere yükümlölükleri ve çevrenin gerek kamu örgütlerinin gerekse vatandaşların sorumluluğu altında olduğu ifade edilmiştir.

2. Çevre Hakkı Kavramı

Çevre hakkının konusu çevredir. Başka bir ifadeyle “bireylerin ve toplulukların, üzerinde çevresel haklarını kullanacakları alan “çevre” dir”⁴²¹. Fakat bu çevrenin hangi alanlarla ilgili olduğu, hangi alanları kapsadığı oldukça belirsizdir. Örneğin çevre sorunlarını dar anlamda, sadece ekolojik sorunlar olarak görenler olduğu gibi, kültürel kirlenme gibi farklı alanlara kadar geniş platformlarda ele alanlar da vardır⁴²².

Çevrenin tanımlanması, kapsamının ortaya konulması zor olmakla birlikte, çevresel hakların kullanılacağı alanın sınırlarının belirlenmesi yönünden bu konu önem taşımaktadır⁴²³. Çevre hakkı kavramının somutlaştırılması, ögelerin belirlenmesine bağlıdır. Başka bir ifadeyle, çevre hakkının hukuken tanımı ögelerinden hareketle ortaya konulabilir⁴²⁴. Bu ögeler çevre hakkının özneleri, hakkın konusu, çevre hakkının muhatabının, borçlularının kim olduğudur⁴²⁵.

Çevrenin tanımlanmasının, çevre hakkının kullanılması açısından önemli olduğunun belirtilmesinin yanında, çevre hakkını uygulamaya koyma konusunda usule ilişkin hakların tanınması da gerekir. Bunlar; Bilgilenme Hakkı, Katılma

⁴²¹) ÖZDEK, a.g.e., s. 102

⁴²²) Krş. Mine KIŞLALIOĞLU / Fikret BERKES, Çevre ve Ekoloji, İstanbul 1989, s. 37; Çelik GÜLERSOY, “Bozulan Şehirler Değil, Bir Değerler Manzumesi Gürtl Gürtl Çöküyor”, Türkiye Günlüğü, Sayı: 3, Haziran 1989, s. 22; Cihan DURA, “Çevre Sorunları ve Ekonomi”, Çevre ve Ekonomi, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1985, s. 38; ZİLELİOĞLU, a.g.m., s. 6

⁴²³) ÖZDEK, a.g.e., s. 102

⁴²⁴) KABOĞLU, Çevre..., a.g.e., s. 50

⁴²⁵) A.g.e., s. 50; KABOĞLU, Dayanışma... a.g.e., s. 38-39

Hakkı ve Başvuru Hakkı olmak üzere üç tanedir⁴²⁶. Bilgilenme Hakkı kişilerin veya ilgililerin çevreyi bozma ihtimali ve tehlikesi bulunan proje, program ve çalışmalardan haberdar edilmesi; Katılma Hakkı kişi ve toplulukların çevre konusunda alınacak kararlara katılabilmeleri; Başvuru Hakkı ise çevrenin bozulması ya da çevresel kurallara uyulmaması durumunda birey ve gruplara, idare ve yargı makamları önünde başvuru hakkının tanınması anlamına gelmektedir.

Çevre hakkının uygulamaya konulması hususunda, aracı haklar da denilen bu üç usuli hakla ilgili olarak Amerika'da ve Avrupa devletlerinde somut düzenlemeler yapılmaktadır⁴²⁷.

Yurttaşların çevre koruması ile ilgili somut olaylardaki katılımı, herkesin hakkı olan çevre hakkının doğru bir biçimde, yani hem bir hakkın kullanımı hem de bu hakkın getirdiği sorumlulukların yüklenilmesi, yerine getirilmesi şeklinde anlaşılması gerekir⁴²⁸.

3. Türkiye'de Çevre Hakkı

a) 1961 Anayasası

1961 Anayasası çevreyle ilgili olarak dolaylı veya doğrudan bağlantı yapılabilecek hükümlere sahiptir. Mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı kullanılamayacağını düzenleyen 36. madde; devleti toprağın kaybolmasını önlemekle sorumlu tutan 52. madde; doğal zenginliklerin ve kaynakların devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğunu belirten 130. madde ve ormanların korunmasıyla devleti yükümlü kılan 131. madde hükümleri 1961 Anayasası'nın çevreyle ilgili dolaylı sayılabilecek konuların içermektedir.

⁴²⁶) KABOĞLU, Dayanışma..., a.g.e., s. 40-41

⁴²⁷) A.g.e., s. 41

1961 Anayasası'nda çevre hakkı olarak ifade edilmiş doğrudan bir hükme rastlanılmazken, sağlık hakkını düzenleyen 49. Maddenin 1. Fıkrasının çevreyle ilgili hüküm içerdiği görülmektedir. Bu hükme göre Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir. Buna göre Devlet, herkesin sağlığını korumak için çeşitli önlemler alacaktır. Bu önlemler arasında temiz ve sağlıklı bir çevrenin sağlanması Devlet'in sorumluluğu ve yükümlülüğündedir. Bizce burada temiz bir çevrenin çevre koruma açısından çevre kanunları içerisinde sayılması gerektiği fikri doğru olmakla birlikte, 60'lı yıllarda günümüzdeki anlamda bir çevre anlayışı ve çevre hakkının düşünülmesinin pek mümkün olmadığı ve çevre hakkının sağlık hakkının bir parçası olarak algılandığını düşünmenin daha isabetli olacağı kanaati uyanmaktadır⁴²⁹. Bunu, kurumsal yapıda bile 90'lı yıllara kadar çevre konusunun müstakil bir çevre bakanlığı şeklinde ele alınmamasında: Çevrenin uzun yıllar sağlık ve bunun gibi herhangi bir konu ve başka kurumlar içerisinde yerleştirilmesinde gözlemek mümkündür.

b) 1982 Anayasası

1982 Anayasası çevre hakkını, sağlık hakkı ile aynı maddede düzenlemiştir. "Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması" başlığını taşıyan 56. Maddeye göre: "herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devlet'in ve vatandaşların ödevidir".

1982 Anayasası çevre hakkına sağlık hakkıyla birlikte "sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler" kısmında yer vermiştir. Bu ise çevre hakkının sosyal bir hak olarak görülüp bu bölüme yerleştirildiği anlamını taşımakta, fakat sadece doğal çevrenin korunması şeklinde bir sağlık sorunu niteliğinde anlaşılmaması

⁴²⁸⁾ ÖZDEK, a.g.e., s. 178

⁴²⁹⁾ A.g.e., s. 124

gerekmektedir. Çünkü anayasal normların diğer hukuk kuralları gibi yaşanan zamana ve ihtiyaçlara göre yorumlanabileceği unutulmamalıdır⁴³⁰.

1982 Anayasası çevre korumayı üç boyutla ele almaktadır. Bunlar herkesin çevre hakkına sahip oluşu, Devlet'in ödevi ve yurttaşların ödevi şeklindedir. Buna göre, insan-merkezli bir çevre anlayışı ile "herkes" çevre hakkının sahibidir. Yine insan-merkezli çevre anlayışı ile herkes "sağlıklı ve dengeli bir çevrede" yaşama hakkına sahiptir. Yani çevre hakkının sahibi bireydir ve sağlıklı ve dengeli bir çevrenin bireyler için korunması, kirletilmesinin önlenmesi gerekir.

Çevreyi korumada ve kirliliklerini önlenmede birey hak sahibi olduğu kadar, Devlet'le birlikte bu hakkın muhatabıdır da. Başka bir ifadeyle, birey hem hak hem de sorumluluk sahibidir. Bireyin muhatap olarak özelliği ise, onun vatandaş olarak nitelendirilmesinde ortaya çıkmaktadır. Yasa koyucunun vatandaşı hem hak hem de sorumluluk sahibi yaparak ona subjektif bir hak tanıdığı belirtilmektedir⁴³¹. Diğer taraftan, vatandaş olmayan bireyin sadece hak sahibi olduğu, yükümlü olmadığı anlaşılmamalıdır. Burada amaçsal bir yorumla, vatandaş olmayan bireyleri hem hak hem de yükümlülük sahibi olarak görmek çevre hakkının doğasına uygun bir yaklaşımdır⁴³².

1982 Anayasası'nın sadece hakkı düzenlemesinin bazı sınırlamaları vardır⁴³³. Bunlardan birincisi Devlet'in ödevleri yönünden somutluktan uzak oluşu; ikincisi yurttaşın başvuru araçları konusunda belirlemenin olmaması; üçüncüsü ise yaptırım öngörülmemesidir. Ayrıca Anayasa'nın 65. Maddesi de çevre hakkını sınırlamaktadır. 65. Madde "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getirir" demektedir. Bu ise

⁴³⁰⁾ A.g.e., s. 125

⁴³¹⁾ KABOĞLU, Çevre..., a.g.e., s. 41

⁴³²⁾ ÖZDEK, a.g.e., s. 127

⁴³³⁾ KABOĞLU, Çevre..., a.g.e., s. 41

Devlet'in çevre ile ilgili görevlerini yerine getirmekten kaçınabileceği, başka bir ifadeyle de vatandaşların, hak sahiplerinin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak şeklindeki çevre haklarının korunması ile ilgili taleplerin bu maddeye dayanarak geri çevrilebileceğidir.

Devlet, çevre konusunda Anayasa'da kendisine verilen yükümlülükleri kalkınma politikası ile bağdaştığı oranda yerine getirecektir. Fakat bu kalkınma politikası, çevre hakkına zarar verici yani sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamayı engellediği, Devlet'in çevreye zarar veren uygulamalarına meşruiyet tanıdığı takdirde⁴³⁴, 56. Madde işlevsiz kalacaktır. Bu durumda çevre hakkı, bizzat muhatabı olduğu Devlet'çe engellenecektir. Diğer taraftan çevre hakkının diğer muhatabı olan vatandaş da bu ödevini yerine getirmek istese dahi yapamayacaktır.

Türkiye'de Devlet'in kalkınma politikaları ve iktisadi yatırımlar nedeniyle çevreyi gözdardı edebildiği, çevre kirliliğine yol açtığı bilinmektedir⁴³⁵. Gökova Körfezi'nde, Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy Santralleri; Aliaga, Gencelliye ve Fırtına Vadisine santraller yapılmak istenmesi, bilinen en popüler çevresel olaylardır. Devlet ya bizzat kendisi ya da Bergama'da siyanürle altın arama faaliyetinde olduğu gibi, özel teşebbüse izin vererek çevre hakkını ekonomik nedenlerle engelleyebilmektedir.

Devlet'in bu tür kararlarına karşı çevre hakkının diğer muhatabı olan "vatandaş" çevre hakkına dayanarak bireysel ve gruplar halinde davalar açmaktadır. Bu davalar Anayasa Mahkemesi'nde, Danıştay'da, Yargıtay'da açılmıştır.

⁴³⁴) ÖZDEK, a.g.e., s. 129

⁴³⁵) Bahar ÖCAL DÜZGÖREN / Koray DÜZGÖREN, "Ben Devletim: Çevreyi Kirlетirim", Ben Devletim..., İstanbul 1992, s. 172

Anayasa Mahkemesi kararlarında Anayasa'nın 56. Maddesini bir "norm" olarak kabul etmiş, çevre hakkını, bireylere hukuksal bir talep sağlayan subjektif bir kamu hakkı olarak ele almıştır⁴³⁶.

Anayasa'nın çevre hakkını düzenleyen 56. Maddesini sınırlayan 65. Madde yanısıra, bizce, 92. Madde de çevre hakkını dolaylı olarak sınırlamaktadır. 92. Madde milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hali ilanına ve silahlı kuvvet kullanılmasına izin ve karar verilmesi hakkındadır. Savaş olağanüstü bir haldir; gerek insan gerekse diğer canlılar ve eko-sistemin cansız öğeleri için olumsuz şartları beraberinde getirir. Böylelikle "sağlıklı ve dengeli bir çevre" nin varlığı ve bu çevreyi isteme; bunun için gerekli tedbirleri alma ödevi, çevre hakkının muhataplarınca yerine getirilemez.

Savaş sırasında ormanların ve bitki örtüsünün yakılması, barajların tahribi sonucu su baskını ve sellerin yaratılması, kasıtlı olarak kendi ülkesi tarafından petrolün karaya veya denize boşaltılması veya düşman tarafından petrol kuyularının yakılması şeklinde çevrenin düşmanca amaçlarla kullanılması; kitle yok edici ve konvansiyonel silahlarla nükleer, kimyasal ve biyolojik maddeler üreten tesislerin vurulmasıyla doğal çevrenin tahribi mümkündür⁴³⁷. Bilindiği üzere Körfez Savaşı sırasında Basra'da petrol kuyuları bombalanmış, binlerce ton ham petrol denize yayılarak deniz biyosferini bozmuştur. Ayrıca Kuzey Irak'ta görülen mülteci akını doğal kaynaklara aşırı baskı oluşturmuş, ormanlık alanlar ısınmak için yakılmıştır. Yugoslavya'da yaşanan savaş sırasında tarihi Dubrovnik, Mostar ve Saraybosna kentleri tarihi ve doğal kent kıyımına (urbicid) uğramışlardır.

Anayasa'nın 92. Maddesinin uygulanması halinde yukarıda belirtilen savaşın tesirlerinden bazıları sağlıklı ve doğal dengeli çevreyi bozacaktır.

⁴³⁶ ÖZDEK, a.g.e., s. 156

⁴³⁷ PAZARCI, a.g.m., s. 104-105

56. maddede düzenlenen çevre hakkının yanı sıra Anayasa'nın çevre hakkı ile ilişkilendirilebilecek, onu güçlendirecek hükümleri de vardır. Bunlar; mülkiyet hakkının toplum yararına aykırı kullanılamayacağını ve ancak kamu yararı amacıyla sınırlanabileceğini düzenleyen 35. Madde; deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada kamu yararının gözetileceği hakkındaki 43. Madde; Devlet'in toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek, tedbirlerini almasını belirten 44. Madde; Devlet'in tarım arazileri ile çayır ve mer'aların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemesi ile ilgili 45. Madde; Devlet'in ormanların korunması ve orman sahalarının genişletilmesi için gerekli tedbirleri alacağı, ormanların mülkiyetini devredemeyeceği hakkındaki 169. Madde olarak ifade edilebilir. Bu maddeler doğal kaynakların "sağlıklı ve dengeli bir çevre" için kamu yararı açısından korunmasını amaçlamaktadırlar. Doğal kaynaklar olarak ise eko-sistemin canlı ve cansız parçaları düşünülmektedir.

4. Çevre Hakkının Uygulanması

Çevre hakkının kullanılmasında üç temel usuli hak vardır. Bunlar Bilgilenme Hakkı, Katılma Hakkı ve Başvuru Hakkı'dır. Aracı haklar da denilen bu haklar dayanışma haklarından biri olarak kabul edilen çevre hakkının bilinmesi, korunması, geliştirilmesi ve kullanılmasını sağlarlar.

a) Bilgilenme Hakkı

Bilgilenme hakkı, çevreyle ilgili proje, program ve çalışmalardan kişilerin veya ilgililerin haberdar edilmesidir. Bizce burada bu çalışmaların sadece çevreye zarar verici projeler, programlar şeklinde değil, çevreye olumlu katkısı olabilecek projeler olarak da ele alınması daha isabetlidir⁴³⁸.

Haber alma hakkı olarak da ifade edilen bilgilenme hakkı 60'lı yıllarda gelişen ve güçlenen bir haktır. Bunda Devlet'in açık ve şeffaf yönetime kayması, yönetenlerle yöneticiler arasındaki ilişkilerde, idarenin tek yanlı baskıcı görünümünün giderek zayıflaması, merkeziyetçi yapıdan yerel sorumluluk ve özgürlüklere geçiş ve açık toplum olma, hukuk devleti olma özelliklerinin güçlenmesi ve benzeri etkenler söz konusudur.

Bilindiği gibi idare yönetsel işlem ve eylemlerde tek yanlı bir güç olan kamu gücünü kullanır. Bu kamu gücünün kullanılması kapalı kapılar ardında, dosya içinde ve vatandaşların gözü önünde olmayacak şekilde söz konusu olmaktadır.

Genellikle otokratik ve geleneksel yapıli merkeziyetçi devletlerde gizlilik olgusu daha güçlüdür. Açıklık günümüzde önem kazanmakla birlikte, yönetimde gizliliğin de gerekli olduğu veya gelenek olduğu durumlar vardır. Bunlar⁴³⁹:

- Devlet gizliliği,
- Görev gizliliği,
- Meslek sırlarıyla ilgili gizlilikler,
- Haberleşmenin gizliliği,
- Fenni ve sınai sırlar,
- Kamu personelinin açıklayamayacağı bilgiler,
- Kişilere ait, şahsa özel bilgiler olarak sıralanabilirler.

İdarenin gizliliğe başvurma sebeplerini siyasi rejimin niteliği, devlet güvenliği ve diplomasi, özel hayatın korunması, otorite kazanma eğilimi, yönetimde etkinlik ve tarafsızlığı sağlama düşüncesi, kötü yönetim

⁴³⁸) Aynı görüşte bkz. KABOĞLU, Dayanışma..., a.g.e., s. 40

⁴³⁹) Tekin AKILLIOĞLU, "Yönetimde Açıklık-Gizlilik ve Bilgi Alma Hakkı", Birinci Ulusal İdare Hukuku Kongresi, İkinci Kitap, Kamu Yönetimi, 1-4 Mayıs 1990, Ankara, s. 808-811

uygulamaları, memurların kendilerini denetim riskinden koruma eğilimleri başlıkları altında toplamak mümkündür⁴⁴⁰.

Oysa yönetimin herkesçe görülebilmesi anlamında kullanılan açıklık, yönetsel etkinliklerin, dosyaların görülebilmesi, yönetimden her türlü bilgi ve belge alınması, idari kurumların (mekansal) görülebilmesini, idari işlem veya eylem tamamlanmadan da istenildiğinde dosya bilgilerinin temininin sağlanması demektir⁴⁴¹.

Kamusal gücün ekonomik, sosyal ve kültürel hayatta artan egemenliği yanı sıra güçlenen ve sorgulayan birey anlayışı, kamu politikalarına daha duyarlı hale gelmiş, gerek vatandaş gerekse tüketici olarak bireyler Devlet'in kendilerini gözardı etmemesi için uğraşlar vermişlerdir⁴⁴². Bu çabalar yönetimde gizlilik yerine açıklığın tercih edilmesi politikalarını etkilemiştir.

Seksenli yıllara gelirken uluslararası alanda Devlet'in işlemlerinde açıklık ilkesinin benimsenmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Avrupa Konseyi 28 Eylül 1997 tarih ve 275 Sayılı Bakanlar Komitesi Toplantısı'nda aldığı kararlarla üye devletlerin "dinlenilme hakkı, bilgi kaynaklarına girişin sağlanması hakkı, hukuki yardım ve temsil ettirme olanağı, idari işlemlerin gerekçeli olması, işleme karşı başvuru yollarının belirtilmesi" ilkelerini benimsemelerini istemiştir⁴⁴³.

Birleşmiş Milletler Evrensel Bildirgesi'nin 19. Maddesi iletişim özgürlüğü çerçevesinde bilgi ve düşünceleri her yolla aktarmak, elde etmek ve yaymak hakkını tanımıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. Maddesi de bilgi ve düşünceleri alma ve iletme hakkını düzenlemektedir. 1989 Frankfurt Avrupa

⁴⁴⁰⁾ Musa EKEN, "Kamu Yönetiminde Gizlilik Geleneği ve Açıklık İhtiyacı", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 2, Haziran 1994, s. 32

⁴⁴¹⁾ AKILLIOĞLU, a.g.m., s. 807

⁴⁴²⁾ EKEN, a.g.m., s. 29

⁴⁴³⁾ Sait GÜRAN, "Yönetimde Açıklık", *İdare Hukuku ve İlimler Dergisi*, Sarıca'ya Armağan, Yıl: 3, Sayı: 1/3, 1982, s. 109

Çevre ve Sağlık Bildirgesi'nin 1. Maddesi bireylerin çevreyle ilgili planlar, kararlar ve işlemler hakkında danışma ve bilgi alma hakkına sahip olduğunu; 1990 Bergen Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu Çevre ve Kalkınma Konferansı Sonuç Bildirgesi m. 16/f'de çevreyle ilgili projelerin, halkın değerlendirmesine sunulması gerektiğine; 1990 Yeni Bir Avrupa İçin Paris Sözleşmesi iyi bilgilendirilmiş bir toplumun çevrenin korunmasındaki önemine dikkat çekmektedir. 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı Sonuç Bildirgesi'nde ise devletlerin, bilgileri herkes tarafından elde edilebilecek hale getirerek kamu duyarlılığını ve katılımı kolaylaştırması istenmektedir (m. 10).

İdarenin açık olması demokratik hukuk devleti olabilmenin bir göstergesidir. Yönetim hukuka bağlı olduğu ölçüde demokratikleşebilecek, demokratikleştiği ölçüde de hukuka, meşruiyete, kamu vicdanına, yönettiklerine açık olabilecektir.

Haber alma, bilgilenme veya gerçekleri öğrenme özgürlüğü çevre sorunları ve çevre koruma bakımından da çok önemlidir. Bilgi alma, haberdar olma en temel insan hakkıdır. Bu hak demokratik hukuk devleti ve çevre hukukunun, sivil toplum anlayışının temel ilkelerinden biridir.

Çevresel enformasyon da diyebileceğimiz çevreyle ilgili her türlü bilgi akışı çeşitli şekillerde oluşabilir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Kamu kesimi içerisindeki tek yönlü veya karşılıklı bilgi akışı,
- Kamu kesiminden özel kesime tek yönlü veya karşılıklı bilgi akışı,
- Kamu kesiminden diğer devletlere ve uluslar arası kuruluşlara tek yönlü veya karşılıklı bilgi akışı,
- Kamu kesiminden herkese bilgi akışı,
- Özel sektörden kamu kesimine doğru tek yönlü veya karşılıklı bilgi akışı,
- Özel sektörün kendi içindeki bilgi akışı,
- Özel sektörden herkese bilgi akışı,
- Kişilerden devlete, özel sektöre, herkese tek yönlü veya karşılıklı bilgi akışı.

Çevresel enformasyonun işletilmesinde çeşitli amaçlar ve yararlar vardır. Bilgi akışında devletin verici, kişiler ve/veya özel teşebbüsün alıcı olması durumunda beklenen yararlar şunlardır:

- 1) Oluşturulacak kamu politikaları ve çevre politikalarını değerlendirmek
- 2) Ülke yönetiminin demokratikleşmesi açısından pasif bireyden aktif birey haline geçmek ve kamu politikalarına yön vermek
- 3) Çevreye yönelik sonuçları olabilecek her türlü kamu kesimi ve özel kesim işlem ve eylemlerini önceden öğrenip gerekirse önlemek; bir zarar oluşmuşsa tazminini istemek
- 4) Özel teşebbüsün daha dikkatli ve çevre dostu uygulamaları yapmasına yardımcı olmak.

Çevresel enformasyonda kamu gücünün yani devletin alıcı olması halinde şu yararlar sağlanabilir:

- 1) Devlet ülkenin çevre sorunlarını daha iyi izleyerek politikalarını gözden geçirir
- 2) Devlet her türlü çevresel enformasyona ve veriye sahip olur; böylelikle çevre envanteri çıkabilir
- 3) Devlet gerekli hallerde re-enformasyona giderek bilgileri test edebilir, çevre güvenliklerini denetleyebilir
- 4) Devlet kontrol, cezalandırma ve iyileştirme yöntemlerine başvurabilir.

Sıralanan bu amaçlar içerisinde pratikte en çok karşılaşılanı, çevre kirliliklerinden önceden haberdar olma halidir. Bu, bireylerin gerek devletin gerekse özel teşebbüsün veya şahısların yaptığı ya da yapacağı her türlü eylem ve işlemde çevre sonuçları açısından bilgi sahibi, haberdar olması açısından önemlidir. Hem kamu gücü hem de özel kesimin çevreyi etkileyebilecek zararlı bir faaliyeti önceden haberdar olunursa önlenir. Haberdar etme kişi gruplara gecikmeden müdahale imkanı sağlar⁴⁴⁴. Yine bilindiği gibi, çevreye zarar

⁴⁴⁴) KABOĞLU, Çevre..., a.g.e., s. 82

verenlerin yanında kent ve çevre değerlerini koruyacak olan da insandır⁴⁴⁵. Burada yurttaşın çevre bilincinin gelişmesi ve ilgisi kadar çevreyle ilgili her türlü bilgi, faaliyet ve gelişimden haber alması, haberdar olması da önemlidir. Çevre Kanunu'nun 30. Maddesinde yer alan "çevreyi bozan ve kirleter bir etkinlikten zarar gören ya da haberdar olan gerçek ve tüzel kişilerin idari makamlara başvurarak, bu faaliyetlerin durdurulmasını isteyebilecekleri" ifadesi de sadece zarar görme şeklinde değil, haberdar olmayla çevreye sahip çıkılabileceğine işaret etmektedir.

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği halkın projelerden bilgilenebilmesi, görüş ve önerileriyle politikalara ve yatırımlara yön vermesi amacıyla ÇED raporunu halka açmaktadır. Çevre kirliliklerinin önlenmesi amacıyla önceden bilgilendirilmeyi amaçlamakla birlikte, ÇED'in kendiliğinden ve kasıtlı olarak doğru işlememesi de mümkündür.

Bilgilenebilme hakkı haberdar olma şeklinde anlaşılmakla birlikte, çevresel konularda vatandaşların gönüllü olarak çevre eğitimi almaları veya bu konuda kendilerine çevre eğitim programlarının okullarda, meslek içi kurslarda verilmesi şeklinde olduğu gibi, çevre bilgisi anlamında anlaşılması da mümkündür. Bu tür bir eğitim, haberdar olunan bilgileri anlamamanın, böylelikle de katılım ve başvurunun temelini oluşturacaktır. Bu haklar ise ancak vatandaşlar ve gruplar çevreye duyarlı ve çevre konusunda bilgili ise kullanılabilir⁴⁴⁶.

Çevre hakkının uygulanabilmesinde devlet muhatap sıfatıyla da çevresel enformasyon edinebilir. Örneğin kuruluş ve işletmeler faaliyetleriyle ilgili olarak oluşan atık ve atıklarla ilgili bilgileri kontrol edilmesi amacıyla Çevre Bakanlığı'na bildirmek zorundadırlar. Burada özel kesimden devlete yönelik tek

⁴⁴⁵ KELEŞ, "Kent ve Çevre...", a.g.m., s. 279

⁴⁴⁶ Çevre eğitimi konusunda bkz. Cevat GERAY, "Çevre Koruma Bilinci ve Duyarlılığı İçin Halkın Eğitimi", Yeni Türkiye, 1995/5, s. 664-668 ; "Çevre Duyarlılığı İçin Halk Eğitimi Bildirgesi", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Temmuz 1991, s.61-63

yönlü bir enformasyon vardır. Oysa “kamu oyuna bilgi verilmesi” konusu teminat altına alınmadığı gibi, idarede de topluma yönelik bir açıklık bulunmamaktadır⁴⁴⁷.

İdarenin alıcı konumunda olduğu tek yönlü bilgi akışına bir başka örnek ise Hava Kirliliği Kontrol Yönetmeliği’nin 36. Maddesi ile ilgilidir. Anılan maddenin 4. Fıkrasına göre, sınai ve ticari faaliyetlerde uygulanan teknoloji ve ilgili emisyon bilgilerini idare isterse kamuoyuna açıklamayabilir. İdarenin bu konudaki takdir yetkisini genellikle gizlilikten yana kullandığı ifade edilmektedir⁴⁴⁸.

Türk çevre kamu oyununda çevresel enformasyon konusunda en fazla sıkıntı devletten vatandaşa doğru tek yönlü enformasyon akışında yaşanmaktadır. Bunun yanında özel sektörün “kamu oyunu aydınlatmak” şeklinde bir yaptırıma, daha doğrusu halka bilgi verme ihtiyacına rastlanmaması da özel sektörden vatandaşa doğru çevre enformasyonunu cılızlıktan kurtaramamaktadır.

Çevresel enformasyon konusunda bilinen en popüler olaylar 1986 Çernobil Faciası sonrası ortaya çıkan radyasyonla ilgili veriler ve Gökova Termik Santrali ve diğer santrallerle ilgili kararlardır.

Enformasyon hakkının işletilebilmesi üç şarta bağlıdır. Bunlar doğruluk, açıklık ve düzenliliğidir⁴⁴⁹. Buradan esinle söylenebilir ki, çevresel enformasyon çevre veri ve bilgilerinin doğruluğu, bu konudaki açıklık ve çevre veri ve bilgilerinin sürekli düzenliliği ile sağlanabilir.

Çernobil Nükleer Faciası’nın Türkiye üzerindeki etkileri özellikle “gizlilik” ve verilerin “doğruluğu” açısından tartışılmış ve günümüzde de tartışılmaktadır.

⁴⁴⁷⁾ Zerrin TOPRAK KARAMAN / Şermin ATAK, “Kamu Yönetiminde Gizlilik Faktörünün Çevre Korumacı Politikalara Etkisi”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 412; Eylül 1996, s. 115

⁴⁴⁸⁾ Zerrin TOPRAK KARAMAN, “Keyfiliğin Kod Adı: Devlet Sırrı Değildir”, Prof. Dr. Nezihe Sönmez’e Armağan, Dokuz Eylül Üniversitesi, Maliye Bölümü, İzmir 1997, s. 502

Çernobil Kazası sonrası rüzgarlar yüzünden ülkemize de radyasyon geldiği açıklanmakla birlikte, bu radyasyonun güvenlik eşiğinin ne kadar üzerinde olduğu konusunda, veriler hakkında, radyasyonlu çayların imhası hakkında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır⁴⁵⁰. Dönemin Başbakanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Başkanı, Yüksek Öğretim Kurulu Başkanı ve başkanvekilleri hakkında, Türk Tabipler Birliği tarafından Cumhuriyet Savcılığı'na suç duyurusunda bulunulmuştur. Türk Tabipler Birliği; pek çok ülkenin radyasyon uyarısı yapmasına rağmen Türkiye'de yetkililerin bilgiyi gizledikleri, yanlış bilgiler verdikleri, böylelikle de vatandaşların tedbirsiz davrandıkları, YÖK Başkan ve Başkanvekili'nin ise bilim adamlarına radyasyonun etkileriyle ilgili araştırma sonuçlarının açıklanmaması için yasaklar getirmiş olması gibi sebeplerle suç duyurusunda bulunmuşlardır⁴⁵¹.

Türkiye'de enerji santralleriyle ilgili olarak enformasyon sıkıntısı yaşanmaktadır. Bunlar; mevcut durumun açıkça ortaya konmaması ve santrallerle ilgili olarak da fizibilite raporlarının, bilimsel verilerin, ÇED raporlarının birbirini tutmamasıdır. Devlet ise farklılaşabilen raporlardan, kalkınmaya referanslı bir ülke olduğu için yatırım kararlarını teşvik edici olanlarını tercih etmekte⁴⁵² ve özellikle kendi uzmanlarının görüşlerine değer vermektedir⁴⁵³. Örneğin Gökova Körfezi'ne yapılan termik santralin çalıştırılıp çalıştırılmayacağı konusunda da resmi makamlardan halka düzenli, açık, doğru ve güvenilir bilgilerin verilmediği kamuoyunda kaygı ile izlenmektedir. Gerek yöre halkı gerekse çevre duyarlılığına sahip vatandaşlar “mehter yürüyüşü” şeklindeki bu bilgi akışından rahatsızlık duymaktadırlar; bu ise toplumun genelinde, kirlilik yaratacak diye sanayileşmeyi reddetme alışkanlığını, önyargılı bir şekilde arttırmaktadır⁴⁵⁴.

⁴⁴⁹⁾ KABOĞLU, Çevre..., a.g.e., s. 83

⁴⁵⁰⁾ Bkz. SOMERSAN, a.g.e., s. 19-47; ÖZEMRE, a.g.e., s.241 vd.; KÜNAR, a.g.m., s. 60

⁴⁵¹⁾ Çernobil Suç Duyurusu, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt: XVII, Sayı: 152, 1993, s. 62

⁴⁵²⁾ Bkz. Arif KÜNAR, “Nükleer Santral Bombası İstemiyoruz”, Mimarlık, Sayı: 272, 1996, s. 55

⁴⁵³⁾ Tekin AKILLIOĞLU, “Gökova Kararı”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 15, 1986/3, s. 159

⁴⁵⁴⁾ Zerrin TOPRAK KARAMAN, “Globalleşmede Çevre Faktörü ve Çevre Korumacı İdeolojiye Politik Bir Yaklaşım”, Yeni Türkiye, 1995/5, s. 182-184

b) Katılma Hakkı

Katılma hakkı, çevresel konularda enformasyon akışının mümkün olduğu toplumlarda yurttaşların çevresel konulara düşünsel ve eylemsel düzeyde katılımı anlamındadır.

Katılma hakkı kişi veya toplulukların çevre konusunda alınacak kararlara tepki gösterme, danışma, kararlara katılma, çevrenin yönetimine katılma şeklinde ortaya çıkabilmektedir⁴⁵⁵.

Çevre korumada önemli bir kavram olan katılma hakkına günümüzde devletler giderek artan oranda yer vermektedirler. Bunun başlıca sebepleri şunlardır⁴⁵⁶:

- Halkın bilgisini ve görüşlerini anlamak ve almak,
- Halkın bu konudaki bilgilerini ve görüşlerini test etmesini sağlamak,
- Alınacak kararların uygulama evresinden önce halkın direncini azaltılmak,
- Olası anlaşmazlıkları önceden ortadan kaldırmak.

Uluslar arası belgeler katılma hakkını düzenlemişlerdir. 1987'deki UNEP Eksperler Gurubu ÇED uygulamalarında halkın katılımını; Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) üye devletlerin çevre politikalarına halkın katılımını özendirmelerini; Helsinki Nihai Belgesi (AGİK) başarılı çevre politikaları için halk katmanları ve toplumsal güçlerin katılımının gerektiğini; Dünya Doğa şartı da çeşitli açılardan katılım ilkesinin gerekliliğini savunmaktadır⁴⁵⁷.

⁴⁵⁵) KABOĞLU, Dayanışma..., a.g.e., s. 40

⁴⁵⁶) Bkz. AKILLIOĞLU, "İdare Hukuku...", a.g.m., s. 87

⁴⁵⁷) KABOĞLU, Çevre..., a.g.e.; s. 93

Ayrıca 1990 Yeni Bir Avrupa İçin Paris Sözleşmesi'nde, çevre korumada fertlerin, haklarının korunması sürecine katılmalarının sağlanacağı; 1992 Rio Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde de devletlerin, çevreye katılımı kolaylaştırıp destekleyeceği belirtilmektedir (m. 10).

Yine Rio Bildirgesi'nde sürdürülebilir kalkınmada önemli gruplar olarak görülen kadının, gençliğin, yerel halkın, gönüllü kuruluşların vd. rolünün güçlendirilerek katılımının sağlanması gerektiği ifade edilmiştir⁴⁵⁸.

Çevresel katılım genellikle beş şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar tepki gösterme, birlikte hazırlık çalışması yapma, danışma, kararlara katılma, çevre yönetimine katılmadır⁴⁵⁹.

Tepki gösterme, halkın bir çevre konusunda fikri veya eylemsel olarak görüşünü ortaya koymasıdır. Fikri platformda tepki göstermek; dilekçe vermek, şikayet hakkını kullanmak, kitle iletişim araçlarına görüşlerini açıklamak, açık oturumlar düzenlemek, el ilanları, afiş, broşür hazırlamak, dağıtmak, sanatsal faaliyetlerde bulunmak gibi tepkilerdir.

Eylemsel platformdaki tepkiler ise; gösteri, yürüyüş, doğrudan engelleme, ekotaj, işgal, açlık grevi gibi yöntemlerdir.

Tepki gösterme en gözönünde olan bir katılım şekli olduğu için dünyada ve Türkiye'de sıkça uygulanmaktadır.

Uluslar arası platformda Greenpeace Yeşil Barış Örgütü eylemsel tepkileri en çok bilinen örgüttür. Greenpeace Türkiye'de de protesto ettikleri kuruluşların önüne kendilerini zincirleyen çevreciler ve denizlerde gemileri botla ablukaya alma tepkileriyle tanınmaktadır.

⁴⁵⁸) Bkz. KEATING, a.g.e., s. 91-107

⁴⁵⁹) KABOĞLU, Çevre..., a.g.e.; s. 94-98

Bergama’da siyanürle altın aranması olayındaki tepkiler dilekçe vermek, şikayet etmek, dava açmak, çeşitli yayınlarla olayı duyurmak şekliyle fikri; Ankara’ya yürümek, yarı çıplak-yalın ayak yürümek, oturma eylemleri yapmak, iş makinalarının yakılması şekliyle de eylemsel tepkiler dile getirilmiştir.

Gökova Körfezi Santrali ile ilgili bilinen en meşhur eylem ise Bodrum Gönüllüleri Derneği’nden Saynur Gelendost’un açlık grevidir. Saynur Gelendost hayatı tehlike sınırlarında inatla “ölüm orucu” na devam etmiştir⁴⁶⁰.

Tepki göstermenin farklı bir boyutunu da İzmir’de faaliyet gösteren Petrol-İş Sendikası Mensupları Tüketim Kooperatifi sergilemiştir. Bu kooperatif üyeleri ozon tabakasını tahrip eden soğutma sistemine sahip ürünlerin ve spreyleerin satın alınmaması için boykot başlatmıştır⁴⁶¹.

Birlikte Hazırlık Çalışması çevre politikası ve genel düzenlemelere, görüşme ve tartışma biçiminde katılmadır⁴⁶². Bu katılmada politikalara merkezi yönetimin yanı sıra yerel yönetimlerin, ilgili özel kuruluşların, meslek odalarının, derneklerin, üniversitelerin ve vatandaşların katılarak ortak görüşler oluşturmaları, kararlara varmaları düşünülür.

Tepki gösterme halkın en çok başvurduğu bir yöntem iken, idarenin en yaygın olarak benimsediği katılım “danışma” şeklindedir. Danışma; sürekli komisyona katılma, kamuoyu yoklamaları ve danışma niteliğindeki referandum olmak üzere üç şekilde ortaya çıkar⁴⁶³.

Kararlara katılma, idarenin yapacağı yeni düzenlemelerde kendisi dışındaki mevcut kuruluş ve komisyona danışarak veya tepkilerini ortaya koyabilmeleri

⁴⁶⁰⁾ Saynur GELENDOST, “Direniş”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 648

⁴⁶¹⁾ Esat ÖZ, “Çevre Sorunları ve Menfaat Gurupları: Sendikalar ve Kooperatifler Örneği Üzerinde Düşünceler”, *Karınca*, Sayı: 690, Haziran 1994, s. 20

⁴⁶²⁾ KABOĞLU, *Çevre...*, a.g.e., s. 94

için herkese hazırlık dosyalarına ulaşma yolunu açarak başvuru bir uygulama şeklidir ve çoğunlukla Norveç, ABD ve İsviçre’de uygulanmaktadır⁴⁶⁴.

Çevrenin yönetimine katılma ise en çok aktüelleşen, yaygınlaşan ve somutlaşan katılıma örnektir. Burada bizzat çevrenin yönetiminde fiilen ve hukuken yer alma söz konusudur.

Bu katılımda çevreci, çevre duyarlılığı olan gruplar veya çevre dostu uygulamalara göre hareket edeceğine inanılan özel girişimcilere doğal alanlar tahsis edilerek, buradaki doğal yapının korunmasının sağlanması istenir.

Genellikle dernekler milli parkların korunması, çevre eğitiminin verilmesiyle bu alanda etkin faaliyet gösterirler. Ayrıca özel girişimciler botanik bahçeleri, arbatoriumlar kurarak sonradan oluşturulmuş çevrenin yönetiminde de örnek çalışmalar yaparlar.

1982 Anayasası’nın 17. maddesiyle “herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir” derken; 56. maddede ise “herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların görevidir” hükmü yer almaktadır.

Anayasal boyutta yaşam ve çevre hakkı açıkça tanınmakla birlikte, bunun nasıl gerçekleştirileceği konusunda iç hukukun düzenlemelere kapalı olduğu görülmektedir. Çevre Kanunu’nun kuralları katılmayı soyut biçimde bile destekler nitelik taşımadığı belirtilmektedir⁴⁶⁵.

Çevresel katılımda sivil toplum örgütlerine büyük roller düşmektedir. Fakat 1982 Anayasası’nın 33. Maddesiyle derneklere getirilen “siyasetle uğraşma

⁴⁶³⁾ A.g.e., s. 96

⁴⁶⁴⁾ A.g.e., s. 97

⁴⁶⁵⁾ AKILLIOĞLU, “İdare...”, a.g.m., s. 87

yasağı” ortak çevre çıkarlarını savunan örgütlerin faaliyetlerini de olumsuz olarak etkilemektedir⁴⁶⁶.

Ayrıca siyasal partiler, vakıflar, sendikalar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına getirilen genel siyaset ve ortak hareket yasakları⁴⁶⁷ çevresel katılımın boyutlarını, hacimlerini küçültmektedir.

c) Başvuru Hakkı

Başvuru hakkı çevreyle ilgili bir konuda hak arama özgürlüğünün kullanılmasıdır. Burada önemli olan, başvuru hakkının konusu, sahipleri ve muhatabın kim veya kimler olduğudur.

Bu hak arama özgürlüğü 1982 Anayasası’nın 17. ve 56. maddelerinde sözkonusu olan yaşam ve çevre hakkının korunabilmesi için kullanılır. Yani “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı”ndan hareketle, herkes başvurma hakkına sahiptir. Çevre Kanunu’nun 30. maddesinde “çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan gerçek veya tüzel kişiler idari makamlara başvurarak bu faaliyetin durdurulmasını isteyebilirler” hükmü. sadece zarar göreni değil, haberdar olan herkesi kapsamaktadır. Başka bir deyişle başvuru hakkının sahipleri en genel anlamıyla “herkes” tir. Herkes sözcüğünün içerisine gerçek kişiler yanında çevre koruma dernekleri, çevre partileri, gönüllü örgütlenmeler ve kamu tüzel kişileri de girebilmektedir⁴⁶⁸. Örneğin Gökova Kemerköy’de termik santralin yapılmasına ilişkin olarak kamu tüzel kişiliğine sahip dört köy muhtarlığı davacı olmuştur. Diğer taraftan kooperatiler, kooperatif birlikleri de tüzel kişilikleri nedeniyle başvuru hakkını kullanabilmektedirler. İstanbul Kartal’daki Yakacık Çöplüğü’nün yarattığı çevre sorunları nedeniyle çöp dökümünün engellenmesi için Çağdaş Kent

⁴⁶⁶) A.g.m., s. 87

⁴⁶⁷) KABOĞLU, Çevre..., a.g.e., s. 99

⁴⁶⁸) ÖZDEK, a.g.e., s. 145

Kooperatifleri Birliği idareye sözlü ve yazılı başvurularda bulunmuş; sorunun devam etmesiyle de idari yargıda dava açmıştır⁴⁶⁹.

Çevreyle ilgili bir sorunda vatandaşların başvuru hakkı yanında idarenin re'sen karar alma hakkı da mevcuttur. Başvuru hakkının idari yönü, sözlü şikayet ve dilekçe vermek şeklindedir. Türkiye'de toplu dilekçe uygulamasına izin olmamakla birlikte, başka ülkelerde toplu dilekçeler verilebilmektedir⁴⁷⁰.

İdari makamlara başvuruda “zarar görenle” “haberdar olan” arasında bir ayırım olmamakla birlikte, yönetsel yargıya başvuruda “haberdar olanların” başvuru hakkına, yetkisine sahip olup olmadığının yoruma açık olduğu; gerek doktrinden gerekse uygulamalardan “haberdar olanın” da yargıya başvurma hakkına sahip olabileceği belirtilmektedir⁴⁷¹.

Başvuru hakkının sahipliği açısından bir başka husus ise grup davalarının açılıp açılmayacağıdır. Çevre Kanunu grup davası yolunu düzenlemekle birlikte, son yıllarda idari yargıda gruplar tarafından açılan davaları Danıştay ehliyet yönünden reddetmeyerek Türk Hukuku'nda grup davalarının açılabilceği anlayışını başlatmıştır. Örneğin Başbakanlık aleyhine Gökova Kemerköy Termik Santrali ile ilgili işlemin iptali için açılan davada davacılar dört köy muhtarlığı ve bir köy sakinidir⁴⁷². Bergama Çamköy Altın madeninden siyanürle altın çıkarmak isteyen Eurogold firmasına izin veren Çevre Bakanlığı aleyhine dava açanlar da Mehmet Kurnaz, Arif Gün ve 650 “dava” arkadaşlarıdır⁴⁷³.

Çevre hakkının kullanılmasında aracı bir hak olarak görülen başvuru hakkının yargısal nitelikli kullanım alanları anayasal yargı, idari yargı ve adli yargı mercilerinde gündeme gelebilmektedir.

⁴⁶⁹) GERAY, “Kooperatifçilik...”, a.g.m., s. 25

⁴⁷⁰) KABOĞLU, Çevre..., a.g.e., s. 103

⁴⁷¹) ÖZDEK, a.g.e., s. 146-147

⁴⁷²) Bkz. AKILLIOĞLU, “Gökova...”, a.g.m., s. 150

Çevre hakkının anayasal yargıda ele alınışında Anayasa'nın 56. Maddesinin anayasal bir hak olduğu kabul edilip, kararlarda doğrudan uygulanabilir olduğu görülmektedir⁴⁷⁴. Anayasa Mahkemesi 56. Maddeyi kamu yararı yönünden ele almakta, bireysel yararlar karşısında kamu yararına öncelik tanımaktadır.

Danıştay uzun yıllar çevre davalarında kalkınma amacı savıyla hareket eden Devlet'i haklı görmüş, daha sonraları çevre hakkı ve çevre hukuku ilkelerini ön plana çıkaran kararlar vermeye başlamıştır. Örneğin Zaferpark ve Güvenpark davalarında Yüksek Mahkeme idarenin kamu yararı aleyhine hareket ettiğine karar vermiş ve böylece çevre hakkının olumlu bir şekilde değerlendirmesi eğilimini ortaya koymuştur. Bununla birlikte Danıştay kararlarında çevre hakkının ele alınışında farklılıklar görülmektedir. Gökova Davası'nda Danıştay idarenin takdir hakkı kullanmış olmasını doğru bulurken, Aliaga Davası'nda iptal istemini kabul etmiştir. Ayrıca, tarihi ve kültürel çevre ile ilgili olarak açılan bazı davalarda Danıştay'ın kararları eleştirilmektedir. Örneğin Hafize Özal'ın Süleymaniye Camii Bahçesi'ne defnine karşı açılan davada Danıştay, tarihi ve kültürel mirasa sahip çıkma noktasında yeterli hassasiyet göstermediği ifade edilmektedir. Çevreyi doğal çevre olarak anlayan, tarihi ve kültürel varlıkların korunmasını çevre kavramı kapsamında değerlendirmeyen Danıştay, yukarıdaki olayda bir milletvekilinin açtığı davayı, menfaat ihlali bulunmadığı gerekçesiyle, usul açısından reddetmiştir⁴⁷⁵.

Yargıtay'da görülen çevre davalarında önceleri Medeni Kanun'un komşuluk hukuku hükümleri uyarınca hareket edilirken, son yıllarda Çevre Kanunu'nun uygulandığı da görülmektedir. Çevre Kanunu'nda düzenlenen sorumluluk ilkesi "ağırlaştırılmış objektif sorumluluk" olarak ele alınmaktadır. Yargıtay kirlenmenin kamu yararı gibi kavramlardan tamamen bağımsız nitelikte

⁴⁷³⁾ Bkz. Çetin TURAN, *Bergama ve Hukuk*, Bergama Belediyesi Yayını, Ocak 1998, s. 6

⁴⁷⁴⁾ ÖZDEK, a.g.e., s. 156

⁴⁷⁵⁾ A.g.e., s. 174-175

olmasından hareketle, kamu tüzel kişilerinin çevreye verdikleri doğrudan veya dolaylı zararlardan sorumlu tutulacaklarına karar vermiştir⁴⁷⁶.

III. Türkiye’de Çevre Hareketi ve Çevre Örgütleri

A. Çevre Hareketinin Gelişimi

Türkiye’de batılı anlamda çevre hareketlerine ve örgütlenmelerine 70’li yıllardan sonra rastlanılmaktadır. Bilindiği gibi çevre, uluslararası platformda da aynı dönemden itibaren ciddi gelişmeler göstermiştir.

Batı’da gerek bilimsel kaygılarla gerekse ideolojik nedenlerle ortaya çıkan muhalif çevre hareketleri kamuoyu yaratarak, yönetime baskı yaparak çevre siyasasını yönlendirmek için çeşitli çalışmalar yapmıştır. Batı’da çevrecilik çalışmalarının başlangıcı romantik korumacılık dönemlerinin sonunda ortaya çıkmıştır. Türkiye’de de romantik korumacılık denilebilecek doğal ve kültürel zenginliklerin korunması çabaları, bugünkü anlamda çevre hareketlerini temsil etmemekle birlikte, ilk çevreci örgütlenmeleri ve çabaları oluşturmaktadır.

Bu çabalar ve çalışmalar Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren ortaya çıkmıştır. Orman Nizamnamesi (1869), Haliç’in temizlenmesi, eski eserlerin korunmasıyla ilgili olarak 1869’da çıkarılan Asar-ı Atika Nizamnamesi ve İstanbul Asar-ı Atika Muhipler Cemiyeti’nin kurulması (1911), Baltalık Kanunu, Ağaç Bayramı, Himaye-i Eşçar Cemiyeti’nin (Ağaçları Koruma Cemiyeti) kurulması⁴⁷⁷ ve köylerde çevre sağlığı ile ilgili olarak yapılan ayrıntılı düzenlemeler⁴⁷⁸ şeklindeki çalışmalar bu konudaki ilk örneklerdir.

⁴⁷⁶ Yargıtay 4. H.D., 9.2.1989, E. 1988/7660, K. 1989/1046, Adana Barosu Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 2, Temmuz 1992, s.51-52

⁴⁷⁷ ÖZ, a.g.m., s. 31

⁴⁷⁸ Gündüz ÖKÇÜN, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Yeni Köylerin Kurulmasına ve Köylerde Çevre Sağlığına İlişkin Tüzel Düzenlemeler”, Prof. Fehmi Yavuz’a Armağan, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1983, s. 181

Cumhuriyet'in ilk yıllarında genellikle İstanbul'da çevreci örgütler ortaya çıkmıştır. Bunlardan Himaye-i Hayvanat Cemiyeti, Adaları İmar Cemiyeti, Çamlıca'yı Güzelleştirme Cemiyeti, Dağcılık Klubü, Türkiye Ormancılar Cemiyeti, Bursa Uludağı Sevenler Cemiyeti, Boğaziçi'ni Sevenler Cemiyeti ve Şehitlikleri İmar Cemiyeti şeklindeki örgütler⁴⁷⁹ romantik korumacılığa örnek teşkil eden ilk çevreci örgütlerdir.

Dernekler, bilindiği gibi modern toplumun, sanayi toplumunun, sivil toplumun ürünleridir. Türkiye'de dernekleşmenin gelişimine bakıldığında, ülke genelinde 1938'de 205; 1950'de 2011; 1960'da 18.958; 1970'de 42.170; 1995'de 112.319 derneğe rastlanılmaktadır⁴⁸⁰. Cumhuriyet'in başlarında ilk dernek faaliyetlerinin sosyal ve ekonomik anlamda gelişen şehirlerde ve bunların da çalışanlarının haklarını koruma amacıyla kurulmuş dernekler olduğu görülmektedir⁴⁸¹. Buradan genelleme yapılarak denilebilir ki, ilk çevre örgütleri sanayi yoğun ağırlıklı yerleşim alanlarında ortaya çıkmışlardır. Bunların sayısal olarak azlığı ve yeterince bilinmemesi hem ciddi bir çevre sorununun oluşmamış olmasına hem de sivil toplum anlayışındaki yavaş gelişim sürecine bağlanabilir.

1946 yılında dernek kurma hürriyetinin tanınması, derneklerin sayısında artışa neden olmakla birlikte, çevreci dernekler yetersiz ve cılız gelişimlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu yıllarda kurulan Türkiye Tabiatını Koruma Derneği (1955) ve Ankara Hava Kirlenmesiyle Savaş Derneği (1962) çevreyle doğrudan ilgilenen, bilimsel kaygılı derneklerin oluşumuna öncülük etmişlerdir.

Türkiye Tabiatını Koruma Derneği, Türkiye'de tabiat sevgisinin oluşturulması amacı yanı sıra, tabiatı koruma bilincini oluşturmaya, çevre politikalarının oluşumuna etkide bulunmaya; Ankara Hava Kirlenmesiyle Savaş Derneği (bugünkü adıyla: Türkiye Hava Kirlenmesiyle Savaş Derneği) de gerek Ankara gerekse diğer kentlerde ortaya çıkan hava kirliliğine dikkati çekerek, İstanbul Mimar Sinan Köyü yakınındaki

⁴⁷⁹ ÖZ, a.g.m., s. 31

⁴⁸⁰ Hikmet YAVUZYİĞİT, "Dernekler ve Demokrasi", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C: 50, No: 1-2, Ocak-Haziran 1995, s. 432-433

⁴⁸¹ A.g.m., s. 436

Akçimento Fabrikası'nı protesto etmek için yöre halkını uyarak kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır⁴⁸².

Kuruluş amacı çevre olan yukarıdaki örgütlere; 1972'de kurulan Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Derneği ile 1975 yıllarında kurulan Doğal Hayatı Koruma Derneği ve çevre konusunda çalışmaları olan Marmara ve Boğazlar Belediyeler Birliği eklenebilir.

70'li yıllar çevre örgütlerinin Batı'da ve bizde geliştiği yıllardır. Türkiye'de çevreyle doğrudan ilgili olarak çalışan derneklerin yanısıra, bir gönüllü örgüt türü olarak da vakıflar çalışmalar yapmaktadırlar. Bu vakıfların içerisinde, 1978'de kurulan Türkiye Çevre Sorunları Vakfı en popüler ve en yaygın hizmet veren vakıflara örnektir. Türkiye Çevre Sorunları Vakfı 1991'de Türkiye Çevre Vakfı adını almıştır. Bu vakıf, çok geniş amaç yelpazesi içerisinde çevre kirliliğini önlemek, çevre sorunlarıyla ilgili araştırmalar yapmak, doğal zenginliklerin korunmasıyla ilgili olarak şehir ve kırsal yerleşimlerinde kapsamlı araştırmalar yaptırmak ve çevresel kamuoyları oluşturmayı hedeflemektedir⁴⁸³.

Vakıf statüsündeki diğer kuruluşlara Türkiye'de Doğayı Koruma Vakfı, Trafik Kazaları Yardım Vakfı, Türkiye Anıt-Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı ve çeşitli beldelerdeki güzelleştirme vakıfları örnek verilebilir.

80'li yıllara kadar çevre örgütlerinin sayısal ve tepkisel katılım şeklinde çevre politikalarında fazla rolü görülmemektedir. 80'li yıllar öncesindeki çevre örgütlerinin çevresel kamuoyunu mevcut hukuk hukuk yapısı ve toplum değerleri çerçevesinde "aydınlatmak" ve politikacıları etkilemekten öte bir çalışmalarının olmadığı ifade edilmektedir⁴⁸⁴.

Çevre örgütlerinin 1980 sonrasında sayı, yapısal özellikler, strateji, siyasal sistemle ilişkileri açısından oldukça nitelik değiştirdiği görülmektedir. Bu dönemdeki çevreci

⁴⁸²) ÖZDEMİR, a.g.e., s. 94

⁴⁸³) SARIKAYA, a.g.t., s. 220-221

örgütler Batı'daki çevre örgütlerine benzer özelliklere sahip olmaya başlamışlardır. Bu dönemde çevreyle ilgilenen örgütlerin sayısında, önceki dönemlere göre ciddi artışlar olmuştur. Türkiye Çevre Vakfı'nca 1994'de yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, Türkiye'de çevre konusunda çalışmalar yapan dernek ve vakıfların sayısı yüze yaklaşmaktadır⁴⁸⁵. Bugün ise bu sayının ikiyüzelliye geçtiği tahmin edilmektedir.

Çevreyle ilgili olarak çalışan dernek ve vakıfların yanısıra Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye Mühendis ve Mimarlar Odası Birliği (TMMOB), TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Fizik Mühendisleri Odası, Orman Mühendisleri Odası, Mimarlar Odası, Türk Tabipler Birliği, Ticaret Odaları ve kuruluş amaçları farklı olmakla birlikte çevreyle de ilgilenen kuruluşlar çevre konularında çalışmalar yapmaktadırlar.

80'li yıllardan itibaren çevre örgütleri farklı nitelikli konularda çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Güzelleştirme derneği gibi çalışmaktan ağaç dikmeye, Akdeniz Fok'unu kurtarmaya, antinükleer hareketlere kadar onlarca konu çevreci örgütlerin ilgisini çekmeye başlamıştır.

Çevre örgütleri tepkilerini yazılı, sözlü ve eylemli olarak sergilemişlerdir. Bunların içerisinde çevre konularında kamuoyu oluşturup, çevre hakkının ve çevre politikalarının gelişimine katkıda bulunmayı amaçlayan faaliyetler görülmüştür.

Çevre hareketlerinde ve örgütlerinde reformist ve radikal çabalar sergilenmiştir. Radikal söylem içerisindeki çevre hareketleri "yurttaş girişimleri" şeklinde duyarlılıklar oluşturmaya çalışmışlardır. Bunların yanısıra, 1987'de Türk siyasal hayatına Yeşiller Partisi de girmiştir. Yeşil Barış Derneği, Türkiye Hava Kirliliğiyle Savaş Derneği ve bunların yanısıra çevreci yeşiller, feministler, antimilitaristler, tanrıtanımazlar ve eşcinseller siyasal parti halinde örgütlenmeye çalışmışlardır⁴⁸⁶.

⁴⁸⁴⁾ Kemal GÖRMEZ, *Türkiye'de Çevre Politikaları*, Ankara 1991, s. 101

⁴⁸⁵⁾ Türkiye Çevre Vakfı Yayını, *Türkiye Gönüllü...*, a.g.e., s. 415-418

Türkiye’de çevre hareketi 80’li yıllardan itibaren başlatılmakla birlikte; kimin, neyin ve nasıl çevreci olduğu; çevreci hareket içinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusu oldukça tartışmalıdır. Sosyal bilimlerde sıkça yaşanan bu tür sıkıntılara rağmen, çevre hareketi, bazı özelliklerine göre değerlendirilebilir.

Çevre hareketi Türkiye’de çok geniş bir kapsama sahiptir. Bu kapsam, “çevreci” kelimesinden dolayı gittikçe genişlemektedir. Çevreci olmak, en dar anlamıyla, çevreyle ilgili olma şeklinde anlaşılmaktadır. Bu en dar anlam, çevreci olmayı gittikçe genişletmektedir. Gülleri, bülbülleri sevenlerden, evde köpek besleyen köpekseverlere, nükleerkarşıtlara, antimilitaristlere, eşcinsellere kadar genişleyen bir çevre Türkiye’de kendilerini çevrenin merkezine “çevreci” olarak yerleştirmektedir. Burada en sevinilecek olan husus, herkesin, kendisinin daha çevreci olduğuna inanacak kadar çevrenin farklı kesimlerde “kabul görmesi”dir. Diğer taraftan, herkesin sahip çıktığı bu kimlik farklı kesimlerde hafife alınmaya, antiçevreci bir tepkiye de dönüşebilmektedir.

Türkiye’de çevre hareketini incelemedeki bu tür sıkıntılar olmakla birlikte, tüm doğal ve kültürel değerleri ve varlıkları korumaya, geliştirmeye yönelik amaçlar taşıyan örgütleri ve akımları, Türkiye’nin çevre hareketinin içinde olumlu veya olumsuz olarak değerlendirilmesi kaçınılmazdır.

B. Çevre Hareketinin Gelişim Nedenleri

Türkiye’de çevre hareketi ve örgütlerinin giderek artmasında çok çeşitli faktörler rol oynamaktadır. Bunlardan en önemlileri; gittikçe artan çevre sorunları ve ülkenin toplumsal, ekonomik değişimlerinin getirdiği etkilerdir.

Çevre sorunlarının ve kirliliklerinin Türkiye’de de giderek artması, bu konuda çevreci kaygıları, çevre duyarlılıklarını arttırmıştır. Çevre duyarlılığı ile ilgili yapılan bir çalışmaya göre, Türkiye’de farklı sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre; Türkiye’de kent

kökenlilik, yerleşim büyüklükleri, nüfusun büyüklüğü, altyapı donanımları, meslek, cinsiyet, yaş, gelir, eğitim ve benzeri özellikler çevre duyarlılıklarında farklı sonuçlar göstermektedir⁴⁸⁷.

Ülkenin geçirdiği ekonomik, sosyal ve siyasal değişimler de çevre hareketlerinin yayılmasına ve artmasına sebep olmuştur. Bunu iki şekilde açıklamak mümkündür; İlki, bu gelişimde siyasal değişimlerin getirdiği etkidir. Buna göre, gelişen sivil toplum anlayışı içinde, gittikçe artan birey olma bilinci, çevresel sorunlara sahip çıkma duyarlılığını arttırmaktadır. Diğer yandan, resmi ideolojinin egemenliği ve demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla işletilemediği Türkiye’de⁴⁸⁸ “çevre”; Japonya’da, Rusya’da, ABD’de Kızılderililerin olayında olduğu gibi, bir tepki alanı olarak siyasal sistemi eleştirmek için bir araç olmuştur. Çevre hareketlerinin artmasındaki diğer sebep ise ekonomik niteliklidir. Ekonomik sebepler çok çeşitli olmakla birlikte; Türkiye’de doğayı kirletenlerin ve kullananların bunun bedelini ödememeleri ve çevre koruma gibi bir kaygıyı yeterince taşımamaları, insanları çevreci harekete yöneltmiştir. Toplumun maruz kaldığı negatif dışsallıkları önlemek ve ilgililere bedelini ödettirmek için çevreci hareketler giderek yayılmıştır.

C. Çevre Örgütleri

1. Çevre Örgütlerinin Genel Tipolojisi

Türkiye’de çevre hareketlerini ve örgütlerini beş başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar;

- Güzelleştirme Örgütleri,
- Bilimsel Kaygılı Koruma Örgütleri,
- Resmi Söylem Yanlısı Örgütler,

⁴⁸⁷⁾ Şevket ÖZDEMİR, “Kamuoyunun Çevre Sorunlarına Duyarlılığı”, Çevre ve İnsan, Sayı: 6, Aralık 1987, s. 78-79

⁴⁸⁸⁾ Burhan KUZU, “Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum”, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Prof.Dr. Gündüz Ökçün’e Armağan, Cilt: 47, Sayı: 1-2, Ocak-Haziran 1992, s. 365

- Radikal Muhalif Örgütler,
- Sanayi Yanlısı Örgütler şeklinde sıralanabilirler.

Güzelleştirme örgütleri; lokal ölçekli, korumayı ve güzelleştirmeyi amaçlayan, sayıları gittikçe artan örgütlerdir. Bunlar romantik korumacılığa yakın, insan merkezli korumayı benimseyen örgütlerdir. Örneğin Beyoğlu Güzelleştirme ve Koruma Derneği bu gruba girer. İstiklal Caddesi'nin ışıklandırılması, caddenin çirkin tabela ve levhalardan temizlenmesi, işportacılar kurtarılması bu derneğin çalışmalarına örnektir⁴⁸⁹.

Türkiye'de ortaya çıkan ilk ciddi çevre örgütleri doğal varlıkları koruma amacını taşıyan bilimsel kaygılı örgütlerdir. Bunlara; Türkiye Ormancılar Derneği (1924), Türkiye Hayvanları Koruma Derneği (1927), Türkiye Tabiatını Koruma Derneği (1955) örnek gösterilebilir. Bu tür derneklerin sayısının 50'li yıllardan sonra arttığı görülmektedir. Genellikle bilim adamlarınca kurulan bu örgütler, olayların sebeplerini ve çözüm yollarını bilimsel çerçevede ortaya koyan elit çevre örgütleridir. Örneğin merkezi Ankara'da bulunan Biyologlar Derneği, 1992 yılında deniz ve içsularımızdaki biyolojik zenginlikler ve biyologların önemi konusunda panel düzenlemiştir; 1993'de de 5. Ulusal Ekoloji ve Çevre Kongresi'ni düzenleyerek, çevre-ekoloji konusunda bilimsel yaklaşımları ortaya koymuştur⁴⁹⁰.

Resmi söylem yanlısı örgütler çevre sorunlarına sistem içinde çözümler arayan örgütlerdir. Bunlar daha çok doğanın ve türlerin korunmasında odaklaşan çevre koruma söylemleri ve faaliyetleriyle tanınırlar⁴⁹¹. Bu tür örgütler çalışmalarında hükümetlerin çevre politikasını eleştirmekten kaçınırlar. Bu tür örgütlerden olan Türkiye Çevre Vakfı, sistemiçi müdahalelerle çevre sorunlarının önlenebileceğine inanmaktadır. Resmi söylem yanlısı bu Vakfın “çevrecilik, her şeye karşı çıkmak yıkıcılık değildir. Aksine, devletin düzeni ve hukuk sisteminin getirdiği kurallar içinde çevreyi koruyabilmektir”

⁴⁸⁹) Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Türkiye Gönüllü..., a.g.e., s. 151

⁴⁹⁰) A.g.e., s. 55

⁴⁹¹) Arnd-Michael NOHL, “Türkiye’de Hükümet Dışı Örgütlerde Ekoloji Sorunsalı”, *Birikim*, 57-58, Ocak-Şubat 1994, s. 25

ve “çevrecilik modern muhafazakarlıktır” şeklindeki tezleri, Keleş’e göre; çevreciliği dar anlamda ele alarak, çevrecilere çevre dışında ekonomik, toplumsal, siyasal sorunlarla uğraşmak yolunu kapamak istemektedir⁴⁹².

Türkiye Çevre Vakfı kurucularından ve vakıf çalışmalarını yönlendirenlerden biri olan Engin Ural, çevrenin bir politik akım olarak ortaya çıkmasına karşıdır. Ural’a göre, “...Çevreyi politik akımların tartışma konusu yapmadan, gerektirdiği önem ve ciddiyetle ele almak, ülkemiz insanlarının benimsediği bir yaklaşım olmalı”⁴⁹³ dır.

Radikal söylemli çevreci gruplar kendilerini yeşil olarak gören dernekler ve yurttaş gruplarından oluşmaktadır. Bunlar, Batı’da olduğu gibi, kendi içlerinde yeşil ve radikal şekilde farklılaşmaktadırlar. Radikal çevrecilerin karşı çıktıkları konular şunlardır:

- Kâr güdüsünün doğal ve toplumsal yapıyı tahribi,
- Tüketim anlayışıyla üretme,
- Nükleer enerji,
- Yerel inisiyatiflerin engellenmesi,
- Eşit, adil, sürdürülebilir paylaşımın engellenmesi.

Batı’daki yurttaş inisiyatiflerini de karşılayan, resmi şekilde örgütlenmemiş çevre gruplarının bazıları radikal söylemli örgütlere örnek gösterilebilir. Bunlara örnek olarak: Yeşil Dayanışmacılar, Çevre Duyarlılığını Yayma Grubu, Çevre Kültürü Grubu, Doğanın Özgür Çocukları, Yeşil Barış Grubu, Feministler⁴⁹⁴, İzmir Yeşiller Grubu ve benzeri gruplar gösterilebilir.

Sanayi yanlısı örgütler, çevreci harekete sanayiciler tarafından kazandırılan örgütlerdir. Sanayi yanlısı örgütler, diğer çevre örgütlerine nazaran, çevre yasalarının muhatabı olarak bazı yasa ve yönetmeliklerden rahatsızlık duyarlar, kendi’lerine

⁴⁹²⁾ KELEŞ, “Çevre ve Siyaset...”, a.g.m., s. 168

⁴⁹³⁾ Engin URAL, “Çevrenin Politik Yönü”, Çevre Üzerine..., Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, s. 43

ekonomik olarak yansıyacak mevzuat ve teknik düzenlemelerin geciktirilmesine çalışırlar.

Özellikle radikal çevreciler tarafından şiddetle eleştirilen bu örgütlerin çevreyi korumaktan ziyade, sanayicilerin karlarını korumayı amaçladıkları belirtilmekte ve ÇEV-KO (Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı) bu örgütlere örnek gösterilmektedir⁴⁹⁵.

2. Çevre Örgütlerinin Yapısal Özellikleri

a) Çevre Konuları ve Hizmetleri

Çevre örgütleri, işledikleri çevre konuları açısından çok geniş bir yelpazede yer alırlar. Bunlar nükleer enerji karşıtlığı, savaş karşıtlığı, doğal hayatın korunması, erozyonun önlenmesi, endemik fauna ve floranın korunması, yer altı ve yer üstü su kaynaklarının değerlendirilmesi, çevre sağlığına zararlı siyanürlü altın aranmasının engellenmesi, termik santrallerin kurulmasını engelleme, kürk hayvanlarının korunması, tarihi evleri koruma gibi çok çeşitli alanlarda faaliyet göstermek üzere örgütlenmişlerdir. Türkiye’de çok farklı alanlara göre çalışan çevre örgütlerine örnek göstermek gerekirse; Akustik Derneği, Ankara Mağara Araştırma ve Koruma Derneği, Av ve Yaban Hayatını Koruma, Geliştirme ve Tanıtma Vakfı, Darende Senin de Fidanın Olsun Derneği, Manning Vakfı, Sualtı Araştırmaları Derneği sayılabilirler⁴⁹⁶.

b) Örgüt Formları

Türkiye’de çevre hareketleri formel ve informal şekillerde örgütlenmişlerdir. Formel yapıya sahip olan örgütler; dernekler, vakıflar, meslek odaları, birlikler, çevre klüpleri şeklindeki örgütlerdir. Formel örgütlerin yanısıra, örgütlenmede kurumlaşmayı

⁴⁹⁴⁾ Deniz SOM, “Yeşiller Geliyor”, Yazı Dizisi 1, Hürriyet 6 Mart 1988, s. 2’den nakleden: ŞİMŞEK, a.g.e., s. 36

⁴⁹⁵⁾ NOHL, a.g.m., s. 24

ve belirli şekil şartlarını reddeden informal örgütler de çevre örgütleridir. Türkiye’de de informal yapılanmalar içerisinde çevre duyarlılığı grupları vardır. Bu tür örgütler daha çok kentsel, lokal sorunlarla ilgilenen, ani ortaya çıkan sorunlarda hızlı kararlar üretebilen, üyelerinin ve konularının çok çabuk değişebildiği, grup disiplininin olmadığı, gevşek örgütlenmiş yapıdadırlar⁴⁹⁷. İstanbul SOS Grubu informal örgütlere örnek gösterilebilir.

c) Çalışma Merkezleri Ve Ölçekleri

Çevre örgütleri, çalışma merkezleri açısından tek merkezli (tek birimli) ya da bir merkez ve ona bağlı birimleri şeklinde örgütlenmişlerdir. Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu, TEMA ve benzeri örgütler bir merkez ve ona bağlı birimlerden oluşmaktadırlar. Türkiye Tarihi Evleri Koruma Derneği gibi ulusal ölçekli ve Tire Çevre Koruma ve Yeşillendirme Derneği gibi lokal nitelikli pek çok dernek ve vakıf ise tek merkezden hizmet vermektedir.

d) Aktörler

Çevre örgütlerinin elemanları üçe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki büro, sekreteryâ hizmetlerini gören ve genellikle belirli bir ücret karşılığında çalışan gruptur. İkincisi, belirli şartlara göre o kuruluşa kabul edilen, çeşitli yükümlülükleri ve mali sorumlulukları da olabilen üyeler grubudur. Üçüncü grup ise, fahri olarak çalışan gönüllülerden oluşur.

Türkiye’deki çevre örgütlerinin eleman sayıları hakkında farklı veriler vardır ve bunlar bir sınıflandırma yapmak için anlamlı değildir.

Çevre örgütleri üyeleri açısından sıkı örgütlenmiş veya gevşek örgütlenmiş bir yapıda olabilirler. Çevre örgütlerine üye olmada bir takım şekil şartları aranabileceği

⁴⁹⁶⁾ Bu konudaki çok sayıda gönüllü kuruluşlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Türkiye Gönüllü Kuruluşlar Rehberi, Ankara 1995

gibi, gönüllülük formunda olduğu üzere, konuya duyarlı olmak dışında hiçbir belirleyicilik aranmayabilir. Bazı örgütlerde üye profilleri netleşirken; TEMA Vakfı örneğinde olduğu gibi, bazı örgütlerde ise herkes üye olabilmektedir.

Çevre örgütlerinin kurucuları ve örgütün başkanları çevre hareketinin oluşumunda ve gelişiminde önemli roller oynamaktadır. Türkiye’de gönüllü çevre örgütlerinin kurucularının büyük bir kısmının akademik ünvanlı olduğu görülmektedir. Genellikle bilimsel kaygılarla kurulan çevreci örgütlerde sözkonusu olan bu durum, toplumda akademikliğe gösterilen saygının çevre örgütlerinin benimsenmesine yol açabileceğini düşündürmektedir.

Çevre sorunlarının en yaygın ve kabul gören nedeni olarak, sanayileşmenin gösterilmesine karşın, Türkiye’de önemli bazı sanayicilerin çevre örgütleri kurmuş olmaları dikkat çekicidir. Örneğin Vitali Hakko Beyoğlu Güzelleştirme ve Koruma Derneği’nin, Rahmi Koç Deniztemiz Derneği’nin, Hayrettin Karaca ise TEMA Vakfı’nın kurucularıdır. Bu sanayici ve işadamlarının farklı alanlardaki çevre örgütleri için çalışmalarının idealist ve etik yönü, ancak, kendi sanayi kuruluşlarının üretim sistemlerinin de çevre korumacı olmasıyla bir değer ifade edebilir. Fakat bilindiği üzere, çokuluslu şirketlerle işbirliği içinde olan bu tür sanayiciler, kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda rahatlıkla ülkenin doğal kaynaklarının sömürülmesine sessiz kalabilmekte, hatta bizzat kendileri bu sömürde aktör olmaktadır.

Türkiye’de çevre örgütlerinin kurucuları arasında mülki idare amirlerine ve yerel yöneticilere pek rastlanılmamaktadır⁴⁹⁸. Bunun iki temel nedeni olduğu kanısındayız: Her şeyden önce, bazı çevre örgütlerinin, bizzat yönetimin çevre konusunda yetersiz ve hatalı uygulamalarına tepki olarak kurulmuş olduğu için, idarenin ajanlarının bu örgütte yer almaları beklenemez. Başka bir ifadeyle, sorunu çözemeyenlerin, çevre örgütü kurarak yönetime (kendilerine) muhalif bir yapı içinde çalışmaları anlamsızdır. İkinci

⁴⁹⁷⁾ ATAÜZ, a.g.m., s. 60

⁴⁹⁸⁾ İstanbul eski valilerinden Namık Kemal Şentürk’ün Türkiye Anıt-Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı’nın kurucusu oluşu dışında pek bir örnek bilinmemektedir.

olarak da, kamu kesimi yöneticilerinin çevre konusunda yeterli bilgi donanımına, çevre eğitimine ve duyarlılığına sahip olmamalarıdır⁴⁹⁹.

Çevre örgütlerinin kurucularının ve başkanlarının karizmatik kişiliğe sahip olup olmamaları, örgütün gelişip genişlemesinde ve benimsenmesinde belirleyici bir yere sahiptir. Örneğin TEMA'nın ülke gündeminde canlı, aktüel ve etkin yayılımında Vakıf başkanı konumundaki şahsın büyük rolü vardır.

Çevre örgütleri üyeleri açısından sıkı örgütlenmiş veya gevşek örgütlenmiş bir yapıda olabilirler. Çevre örgütlerine üye olmada bir takım şekil şartları aranabileceği gibi, gönüllülük formunda olduğu üzere, konuya duyarlı olmak dışında hiçbir belirleyicilik aranmayabilir. Bazı örgütlerde üye profilleri netleşirken; TEMA Vakfı örneğinde olduğu gibi, bazı örgütlerde ise herkes üye olabilmektedir.

c) Yayın Çalışmaları

Çevre örgütleri kendi çalışmalarını veya çevreyle ilgili her türlü bilgiyi bülten, dergi, gazeteler, yıllıklar veya kitaplar şeklinde yayınlamaktadırlar. Bu yayınlara örnek olarak Biyolojik Haber Bülteni, Çevre Haber Bülteni, Çevre ve Ormancılık Dergisi, Tabiat Dergisi, Ekoloji Dergisi, Taç Vakfı Yıllığı ve Türkiye Çevre Vakfı'nın bilimsel nitelikli kitapları gösterilebilir. Bu yayın faaliyetlerinin amacı; çevre koruma konusunda gerek üyelerini gerekse yurttaşları ve yetkilileri bilgilendirmek, eğitmek, çevresel kamuoyunun oluşumuna katkıda bulunmak, çevre sorunlarının çözümü konusunda önerilerde bulunarak politikaların oluşmasında rol almaktır.

D. Türkiye'deki Çevre Hareketinin Değerlendirilmesi

Türkiye'deki gerek kamu kesimi içindeki gerekse kamu kesimi dışındaki formel ve informal çevre örgütleri çok farklı alanlarda ve çok fazla sayıda olmalarına rağmen, kendilerinden beklenen performansı gösterememektedirler. Çevre örgütlerinin bir çoğu

⁴⁹⁹ Bkz. ÖNEN, a.g.m., s. 146-148

fiilen ve fikren yeterince çevreci değillerdir. Kamu kesimi içindeki çevre örgütleri çevreyi, yapılması ve yerine getirilmesi gereken kamu faaliyetleri anlayışı içinde değerlendirdikleri için, gerekli özeni ve özveriye göstermemekte, hizmet yavaş işlemektedir. Kamu kesimi dışındaki çevre örgütleri ise, çevre korumadaki kaygılarına göre çalışmaktadırlar. Özellikle gönüllü çevre örgütleri yeterli örgüt yapılarına sahip değildirler. Bu örgütlerin bir çoğu pratik çevre koruma aktiviteleri açısından çevreci tasarruflar içerisinde değillerdir. Üyelerinin pek çoğu bireysel yaşamlarında çevre koruma bilincine uygun davranmamaktadırlar. Çünkü toplumun tabanı çevreci duyarlılığa yeterince sahip değildir. Bunda da ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik yapının bireylere yüklediği ekonomik sıkıntılar ve gittikçe güçlenen tüketim toplumu davranış kalıpları etkin rol oynamaktadır.

Çevre hareketlerinin genel gelişimine bakıldığında, 1950'ye kadar vesayet altında, 1980'lere kadar çok cılız, 80 sonrasında ise daha aktif ve renkli bir görüntü kazandığı görülmektedir⁵⁰⁰. Bununla birlikte, bu gelişimin “farklı yönlerde akan bir çoğalma olmakla birlikte bir dirilmeyi, canlanmayı geliştirmede” ifade edilmektedir⁵⁰¹. Bir başka ifadeyle, çevre örgütleri sayıca artmakla birlikte, çevresel kamuoyu oluşturmada yeterli işlevselliğe ve etkinliğe ulaşamamışlardır.

Türkiye'deki çevreci hareketlerin başarısını engelleyen temel nedenler, çevre konusundaki politikasızlık ve ufuksuzluktur. Çevre hareketi, “yapmaya önem vermeyen bir harekettir” sözünde olduğu gibi, “çevreyi ilgilendiren her hangi bir alanda düşünmenin, yazmanın, yasalaştırmanın, tüzükleştirilmenin, saptamanın, raporlamanın, planlamanın, yakınmanın bir adım ötesinde, gerçekleştirilen bir sonuç elde etmek anlamında yapmak”⁵⁰² şeklinde bir sonuç elde edememek ve retorik ötesinde, alternatif üretmemek Türkiye'deki çevre hareketlerinin önünü tıkamaktadır. Çevre örgütleri bu ufuksuzluktan ve politikasızlıktan dolayı yeterli ilgiyi de görememektedirler.

⁵⁰⁰⁾ ÖZ, a.g.m., s. 31

⁵⁰¹⁾ Akın ATAÜZ, “Çevreci Hareketlerin Türkiye'yi Sarsmayan On Yılı”, *Birikim*, 57-58, Ocak-Şubat 1994, s. 21

⁵⁰²⁾ A.g.m., s. 18

Bu örgütlerin belli konularda uzmanlaşmamış olmaları, ayrıca üyelerinin de alanlarında uzman kişilerden oluşmaması, etkinlik alanlarını, başarılarını engellemektedir⁵⁰³. Diğer yandan, çevre hareketleri Türkiye'nin çevresel değerlerini ve çevre sorunlarını gereği gibi tanımlayamamaları, yerel ve ulusal ölçeklerde çözümler geliştirmelerini güçleştirmektedir. Bunların yerine dış kaynaklı çözümler ve politikalarla sorunları yorumlayan çevre hareketleri, çevresel kamuoyunu aşındıran çalışmalar sergilemektedirler⁵⁰⁴. Çevreci hareketler öncelikle ülkenin, toplumun sosyo-ekonomik yapısını, politikaları, üretim ve tüketim kalıplarını tanımak ve onlardan doğru olanlarını geliştirmek, hatalı ve eksik olanlarını düzelterek toplumun tabanına inebilirler. Bu, çevresel bir kamuoyunun tabanının oluşumunda gözardı edilmemesi gereken bir husustur.

Çevre hareketlerinin halk ile iletişimi kadar örgütlerin arasında da bir iletişimin sağlanması gereklidir. Çevre hareketleri doğru temalarla ve topluma yakın yöntemlerle tabanla iletişim kurabilirler. Türkiye'de toplumun genel yapısına aykırı uçların (eşcinsellerin ve ateistlerin) çevreci hareketler içerisinde yer alması, çevreci hareketlerin marjinalleşmesi bu iletişim imkanını güçleştirmektedir.

Diğer taraftan, çevreci örgütlerin kendi iç çekişmeleri ve çevresel kamuoyunun oluşumunda kendi aralarında uzlaşmamaları, etki alanlarını daraltmaktadır. Çevre örgütlerinin çevre sorunları konusunda benzer duyarlılıkları göstermemeleri, hatta bazı örgütlerin egemen sanayi kesiminin çevre tahriplerine göstermelik tepkiler vermeleri, kendi aralarındaki uzlaşmayı engellediği gibi, toplumun çevre örgütlerine yaklaşımını da mesafeli kılmaktadır. Toplum çevre konusunda yeterli eğitimi almadığı için, aynı çevre sorunlarında farklı görüşler ortaya koyan örgütlerden hangisine inanacağını kestirememekte, bu da ayrıca bu örgütlere halkın güvensizliğini arttırmaktadır.

Türk toplumunun devletten yana tavır koyma geleneğinin, resmi söylem yanlısı çevre örgütlerinin kısmi ılımlı çözümler öneren çevre politikalarıyla örtüşmesi, bu tür

⁵⁰³) Tuncay NEYİŞÇİ, "Türkiye'de Çevre Hareketi", Yeni Türkiye, 1995/5, s. 630

⁵⁰⁴) A.g.m., s. 628

örgütlere kamuoyunda hakedilmemiş bir haklılık kazandırmaktadır. Bu ise pek çok çevre sorununun diğer örgütlerce gerçek boyutlarıyla gündeme getirilmesini, tartışılmasını, tabanda hakettiği toplumsal desteği bulmasını zorlaştırmaktadır.

Diğer taraftan, çevresel kamuoyunun tanıtımında da olduğu gibi, tartışmalı bir konuda çevre gruplarının muhatabının olması gereklidir. Bu muhatap genellikle bir kamu otoritesidir. Bununla birlikte, ülkemizde çevre gruplarının kamu kesimi tarafından yeterince benimsendiği, savundukları fikirlerin dinlenildiği, değerlendirildiği söylenemez. Devlet, özellikle doğal felaketlerde kriz bölgesine ulaşmada acele ederken, kamunun ve özel kesimin, daha doğrusu insanın sebep olacağı felaketlere kayıtsız kalabilmektedir. Çevre hareketlerinin bir taban hareketine dönüşmesi veya çevresel kamuoyu oluşturulması konusunda Devlet çevre hareketlerini desteklememektedir. Bunun başta gelen nedeni ise, Devlet'in veya karar alıcıların, yürütmenin eleştirilmeye, muhalefete açık olmamalarıdır. Türkiye'de Devlet, bir görüşe göre, toplumu meydana getiren sınıflar, gruplar ve bireylerden farklı olarak, neredeyse onları potansiyel bir düşman gibi gören bir konumda ve sürekli bir "tehdit algılaması" içerisinde "kendini koruma refleksine" göre işlemektedir⁵⁰⁵. Devlet, çevre politikasını kalkınma çabalarının gerisine koyduğu için, muhalif çevre hareketlerinin gelişmesini arzu etmemekte ve iletişime yanaşmamaktadır. Çevresel kamuoyuna destek verilmemesi ise, kişilerin kamu politikalarına yabancılaşmasını kolaylaştırmaktadır.

E. Türkiye'de Siyasi Partiler ve Çevre Politikaları

Türkiye'deki siyasi partiler çevre konusunda genellikle teorik söylemli, retorikğin ötesine geçmeyen bakış açılarına sahiptirler. Türkiye'de politikaları belirleyen, siyasi partileri yöneten gruplar, öncelikle ekonomi, enflasyon, iç ve dış güvenlik konularına, sorunlarına ağırlık vermektedirler. Temel çabaları bu sorunları aşmaya yöneliktir. Bu nedele siyasi partilerin çevre politikaları kalkınma ve ekonomik ilerleme hedeflerinin

⁵⁰⁵ Levent KÖKER, "Resmi İdeoloji ve Türkiye'de Demokratikleşememe Sorunu", Birikim, Sayı: 107, Mart 1998, s. 82

gerisinde yer almaktadır. Partilerin programlarında çevre ile diğer politikaların uyumlulaştırılması gibi bir kaygı görülmemektedir.

Partilerin çevreye bakış açıları, çevre sorunlarını algılayışları farklılaşabilmektedir. Anavatan Partisi (ANAP) sağlık, Büyük Birlik Partisi (BBP) zihniyet, Demokrasi Partisi (DEP) ağırlıklı olarak kentleşme, Demokratik Sol Parti (DSP) insan ve çevre sağlığı, Liberal Demokrasi Partisi (LDP) tüketici hakları, Fazilet Partisi (FP) turizmle ilişkisi çerçevesinde çevre konusuna programlarında yer vermektedirler.

Partilerin çevre korumada önleyici politikalar için radikal tedbirler getirmediği, bu yüzden de onarımcı politikalara yakın oldukları görülmektedir. Buna karşılık Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ise, bu politikaların dışında farklı bir açıdan çevreye yaklaşmaktadır. MHP programında “çevre koruma ve geliştirme politikası” başlığı altında, mevcut iyunin korunması ve geliştirilmesi politikasına yer verilmektedir.

Partilerin çevre kirlilikleri konusunda benzer görüşlere sahip oldukları görülmekle birlikte, özellikle gecekondü ve kentleşme konularında farklı çözümler önermektedirler.

Siyasi partilerin çevre konusunda temel çevre kavramlarını ne derece doğru algıladıkları tartışmalıdır. ANAP’ın “biyeyin çevre temizliği hakkı”⁵⁰⁶, DYP’nin (Doğru Yol Partisi) “ekolojik havzasını tespit etmek, Türk çevre mühendisliğini teşvik etmek, çevre ile ilgili yerli üretime dış pazar bulmak çalışmalarına girmek”⁵⁰⁷ şeklinde çevre projeleri, kavramları yanlış algılamalara örnektir.

Siyasi partilerin çevreyi ne kadar benimsemiş oldukları, parti programları ve uygulamadaki örneklerle ortaya konulabilir. Bugüne kadar, 1994 yılında kapatılmış olan Yeşiller Partisi (YP) dışında, siyasi partilerin çevresel kamuoyu oluşturmak, çevre bilincinin oluşmasına yönelik bilgilendirme ve eğitime çalışmasına rastlanılmamaktadır. Siyasi partilerin çevre konusunda teorik-politik söylemlerini somutlaştırdıkları,

⁵⁰⁶ Anavatan Partisi Teknik Büro, Çevre Korunması ve Türkiye, Ankara 1995, a.g.e., s. 10

⁵⁰⁷ Bkz. DEMİRER, a.g.e., s. 22-23

kamuoyunun sahip çıktığı çevre konularına sürekli ve gerekli bir desteği sağladıkları görülmemektedir.

Mevcut siyasi partilerin programları, çevre dışındaki diğer konular açısından da değerlendirildiğinde, parti programlarının yeterince özenle ele alınmadığı görülmektedir. Bu saptama programlarındaki çevre konusuna yer verişlerinde olduğu gibi, partilerin çevreyle ilgili diğer yayınlarında da geçerlidir. Örneğin 1982 anayasası'nın 56. maddesinde çevre anayasal bir hak olarak yer almışken, 1994 yılında bir partinin çevreyle ilgili bir yayınında, Türk Anayasası'nda bireyin çevre temizliği temel hakkının yer almadığının ileri sürülmesi dikkat çekicidir⁵⁰⁸. Çevreyi programlarında basmakalıp düşüncelerden farklı boyutta, özenle ve dikkatle değerlendiren partiler de mevcuttur. Çevreyi katılımcı demokrasi anlayışının sınanacağı somut bir alan olarak gören Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)⁵⁰⁹ ve çevre konularındaki açık, net ve doğru bilgilerle kamuoyunun aydınlatılmasını savunan MHP⁵¹⁰, teorik çerçevede çevreye daha fazla önem veren ve daha doğru yaklaşan partilerdir.

Siyasi partiler çevre yönetimi ve politikalarına programlarında yer vermekle birlikte, iktidara geldiklerinde çevreyi, diğer politikaların yanında daha pasif bir şekilde ele almaktadırlar. Mecliste grubu bulunan siyasi partiler, yasama gücünü kullanarak ülkenin çevre politikasının oluşumuna etkiye bulunabilirler. TBMM'de daimi ihtisas komisyonu olan "Çevre Komisyonu" çevre konularında çalışmalar yapmaktadır. Çevre Komisyonu, çevre sorunlarıyla ilgili yazılı önergeler hazırlamakla birlikte, bu önergeler Genel Kurul gündeminde uzun süre bekletilmekte ve önerilerin tartışmaya açılmaması TBMM çevre komisyonlarının parlamentoda önemsenmediğine işaret etmektedir⁵¹¹.

Siyasi partiler çevreyle ilgili genel çözüm önerilerinde bulunmak ve çevre koruma ilkelerinden bahsetmekle birlikte, uzlaşmacı ve katılımcı çevre koruma eylemleri oluşturmadıkları gibi, özgün çevre projeleri de başlatmamaktadırlar. YP çevresel

⁵⁰⁸ Bkz. Anavatan Partisi Teknik Büro, Çevre..., a.g.e., s. 100

⁵⁰⁹ TOPRAK KARAMAN, a.g.e., s. 187

⁵¹⁰ Milliyetçi hareket Partisi Programı, Ankara 1993, s. 68

⁵¹¹ TOPRAK KARAMAN, a.g.e., s. 184

kamuoyunun oluşumunda çok sayıda farklı eylemler gerçekleştirmiştir. Türkiye’de çok fazla çevre sorunu olduğunu göstermesi açısından oldukça önemli bir görevi başlatan YP kapatıldıktan sonra, bu görevi sürdürecektir, çevreyle yakından ilgilenen bir partinin olmaması, Türk siyasi hayatı ve çevre yönetimi için bir şanssızlıktır.

IV. Türkiye’de Çevre Politikasında Kamuoyunun Rolü

A. Çevre Politikaları ve Araçları

1. Çevre Politikası Kavramı

Çevre politikası, “bir ülkenin çevresel sorunlarının önlenmesi, çevrenin korunması ve geliştirilmesi için geleceğe yönelik olarak çevre konusundaki tercih ve hedeflerin belirlenmesi” şeklinde tanımlanabilir. Çevre politikası, kavram olarak, kullanıldığı platformlara göre çeşitli isimler alır. Bunlar ülke düzeyinde resmi ulusal çevre politikası (nationale Umweltpolitik); uluslararası düzeyde uluslararası çevre politikası (internationale Umweltpolitik); siyasal zeminde bir siyasi partinin çevre politikası ve çeşitli kuruluşların çevre politikaları şeklinde isimler alabilir.

Çevre politikaları ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarına göre farklılaşırlar. Buna rağmen, çevre politikalarının sosyo-ekonomik modellerden bağımsız ortak özellikleri de mevcuttur. Bunlardan birincisi, bireylerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamalarının sağlanması; ikincisi, toplumun sahip olduğu çevre değerlerinin korunması ve geliştirilmesi; üçüncüsü ise çevre politikalarının uygulanması için gerekli sorumlulukların paylaşımında toplumsal adalet ilkelerine uygunluğun oluşturulmasıdır⁵¹².

Çevre politikalarının ortak amaçları bunlar olmakla birlikte, uygulamalarda bunlardan birinci ve üçüncüsü çevre politikalarına daha çok yön veren hususlar

olmaktadır. Toplumun ve ülkenin sahip olduğu yer altı ve yerüstü kaynaklar, flora ve fauna topluluğu, tarihi ve kültürel yapının korunması ve geliştirilmesi çevre politikasının bir yönüdür ve diğer iki özellik bu amacı koruyucu bir çerçeve çizerler. Fakat uygulamada genellikle bunun gölgelendiği görülmektedir.

Çevre politikaları konusunda farklılaşmalar mevcuttur. Çevre politikalarının hangisinin tercih edileceğinde ülkelerin siyasal ve ekonomik yapıları belirleyicilik arz etmektedir. Diğer yandan teknokratlar, bürokratlar ve bilim adamları arasında da çevre politikalarının tercihinde farklı görüşler olabilmektedir.

2. Çevre (Koruma) Politikalarında Temel Yaklaşımlar

Çevre politikaları, çevreyi algılama ve çevre sorunlarını teşhis açısından, ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasal yapılarına göre seçilecek araçlar yönünden çeşitli yapılarda olabilirler.

a) Siyasal Yaklaşım Açısından Çevre Politikaları

Çevre politikasının belirlenmesinde çevreyi siyasal sistemle ilişkili olarak gören bu yaklaşımda, başlıca dört anlayış söz konusudur. Bunlar; resmi söylem yanlısı reformistler, reformistler, reform karşıtları ve radikal yaklaşımlardır.

Resmi söylem yanlısı reformistler, ülkede egemen olan sosyo-ekonomik ve siyasal yapıyı desteklerler ve bu yapının ortaya koyduğu çözüm önerilerini ve yollarını benimserler. Bu nitelikteki reformistler, sözkonusu aksaklıkların çözümlerinin sistemin unsurlarında olduğuna inanırlar. Mevcut statükonun sürdürülmesinden yana olan bu görüş, sorunlar başladığında ve ihtiyaçlar ortaya çıktığında müdahale etmeyi düşünürler.

⁵¹²⁾ KELEŞ / HAMAMCI, a.g.e., s. 239

Bu politikayı benimseyenlerin çözümleri pragmatik ve radikallere göre, palyatiftir. Sanayileşmeye karşı olmayan bu görüş çevre dostu uygulamaları yeterince benimsemez, gözardı eder.

Reformistler çevre politikalarına sistem içerisinde müdahale edileceğini düşünürler. Bu görüşü benimseyenler, kurumsal yapıdaki aksaklıkların, yetki ve görev karmaşasının, hukuki ve teknik araçların yetersizliğinin çevre sorunlarının çözümünde en büyük engeller olduğuna inanırlar. Reformistler pragmatik ve palyatif çözümler yerine, yönetimde yeniden yapılanma, araçları güçlendirme, amaçların net ve ayrıntılı bir şekilde ortaya konulması gerektiğine inanırlar. Bilim adamları bu yaklaşımın sözcüleridir.

Resmi söylem yanlısı reformistler ile reformistler birbirlerine yakın gibi görünseler de, aralarında farklar vardır. Birinci grup egemen sosyal paradigmayı destekleyip statükonun devamına çalışırken, reformistler toplumsal ve ekonomik işleyişteki eksikliklerin ciddi ve kalıcı çözümlerle giderilmesinden yanadırlar.

Reform karşıtları sisteme çevre politikalarıyla müdahaleyi gereksiz bulurlar. Çevre sorunlarının varlığını kabul etmekle birlikte, liberal oyun kuralları içerisinde, diğer ekonomik ve toplumsal sorunlarda olduğu gibi, çevre sorunlarının da çözümlenebileceğine inanırlar. Bu tür politikaları savunanlara göre, bilim ve teknolojinin kaynak ve kirlilik sorununa getireceği çözümler, piyasa ekonomisinin iyi işlemesiyle oluşacak sağlıklı bir rekabet ve özel girişimcilik, çağdaş toplumun kazandığı uyum gücü çevre sorunlarına devletin özel bir müdahaleyle karışmasını gerektirmez⁵¹³.

Çevre politikalarında radikal değişimleri arzu edenler, çevre sorunlarına aktif bir politika ile katılımın, müdahalenin gerekli olduğuna inanırlar. Bunlara göre, çevre politikalarına da yansıyacak sosyal bir değişim için taban hareketinin de içinde olacağı bir sistem değişikliği gereklidir. Sosyal değişimi kıyısında köşesinden zorlamak yerine, sosyal ve siyasal değerlerde temel değişiklikler, yeni yaşam biçimleri gereklidir. Radikal

liberter (özgürlükçü) çevreciler olarak adlandırılan bu görüş sahipleri, çağdaş endüstriyalizmin bürokratik hiyerarşik baskılarına karşıdırlar ve sorunlara geçici çözümlerle yaklaşılmasını istemezler⁵¹⁴.

b) Yöntem Açısından Çevre Politikaları

Çevre sorunlarını çözümlemede, strateji açısından iki farklı yöntem vardır. Bunlar onarımcı çevre politikaları ve önleyici çevre politikalarıdır.

Onarımcı çevre politikaları, çevre kirlilikleri, sorunları ortaya çıktıktan sonra soruna tepki olarak geliştirilen yöntemin adıdır. Tedavi edici de denilen bu politikalar genellikle kirliliğin yol açtığı durumun düzeltilmesine uğraşırlar. Bu tür yöntemlerle çevrenin eski haline getirilmesi ve mevcut iyinin korunması genellikle pek mümkün değildir.

Onarımcı çevre politikalarına; çevre sorunu ve kirliliğinin oluşmasına dolaylı olarak zemin hazırlandığı; ortaya çıkan her kirliliğin giderilmesinin ve çevrenin eski haline getirilmesinin hemen hemen imkansız olduğu şeklinde temel eleştiriler yöneltilmektedir. Bu eleştirilerin yanısıra, çevre sorununun niteliğine göre de bu politikalara yöneltilen eleştiriler şunlardır⁵¹⁵:

- Onarımcı politikalar kirliliğin tümüyle değil, ancak belli zararlı atıklarla mücadele edebilmektedirler,
- Bu tür politikalar pahalıdır, çünkü değişik niteliklerdeki atık maddeler özel arıtma şekli ve tesisi gerektirirler,
- Islah edici koruma teknikleri özellikle asıl çevre problemlerini doğuran endüstri alanlarında uygulanmaktadır,

⁵¹³⁾ A.g.m., s. 242

⁵¹⁴⁾ PORRITT, a.g.e., s. 20

⁵¹⁵⁾ Martin JAENICKE, "Ursacheneindaemmung durch nationale Politik", **Basiswissen Umweltpolitik; Ursachen, Wirkungen und Bekaempfung von Umweltproblemen**, Udo SIMONIS (Hrsg.), 2. Auflage, Berlin 1990, s. 220-221

- Tedavi edici çevre koruma teknikleriyle sağlanan çözümler uzun vadeli olmayabilirler, çünkü kalıcı nitelikli emisyonlar zaman içinde tekrar artış gösterirler,
- Bunların yanısıra, çözülmüş, giderilmiş gibi gözüken çevre sorunları aslında daha başka sorunlara dönüşürler. Örneğin filtre edilmiş zararlı atıklar yeni çöp problemleri olarak ortaya çıkarlarken; temizlenemeyen filtre artıkları yanar, havaya ve denize karışarak yeni sorunlara dönüşürler. Bu dönüşüm süreci için problemlerin başka alanlara kaydırılması ifadesi kullanılmaktadır.

Onarımcı çevre politikalarının uygulanmasında yararlanılan temel araçlar; tazminat alınması, cezai yaptırımlar uygulanması ve kirlilik denetimleridir. Bu araçların işletilmesinde kirlitenin sorumluluğu prensibinden (Verursacherprinzip), yani kirliten öder prensibinden hareket edilmektedir. Fakat bu ödeme veya tazmin, çevreyi eski haline getirmediği gibi, “ödeyen kirlendir” mantığına da yol açabilmektedir⁵¹⁶.

Önleyici çevre politikaları, dar anlamda, kirlilik oluşmadan engellemek şeklinde gerçekleştirilir. Burada henüz bir kirlilik oluşmadan, çevreye zarar verilmeden gerekli tedbirlerin ve caydırıcılıkların uygulanması sözkonusudur. Bu tür çevre koruma sebepleri önleyici, engelleyici çevre korumadır.

Bu çevre koruma anlayışı, kaynakların optimal kullanımını, çevre dostu teknolojilerin kullanılmasını, en asgari düzeyde kirlilik oluşumuna izin verilmesini amaçlar. Bütün bunlar ekoloji ile ekonomi-politiğin uyumunun sağlanmasına, yani teknolojik ve yapısal değişikliklerin entegrasyonuna bağlıdır⁵¹⁷.

Sürdürülebilir kalkınma ya da daha doğru bir deyimle, sürdürülebilir bir yaşam için, doğal kaynakların sürdürülebilir bir paylaşım ile iyi kullanılması ve korunması gereklidir⁵¹⁸. Çünkü doğal kaynaklara yenilenme imkanı tanınmazsa, özelliklerini

⁵¹⁶ ÖZDEK, a.g.e., s. 68, 135; İ. Sahir ÇÖRTOĞLU, “Kirliten Öder İlkesi ve Ekolojik Zarar Kavramı”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 349

⁵¹⁷ JAENICKE, a.g.m., s. 221; KELEŞ / HAMAMCI, a.g.e., s. 245

⁵¹⁸ Hayrettin KARACA, “Sürdürülebilir Bir Yaşam İçin İnsan Verimliliği”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, s. 67 ss. 64-69

kaybederek ya kullanılamaz hale gelirler ya da tükenirler. Doğanın korunması ve kaynak optimizasyonu için, çevre koruyucu tekniklerin geliştirilmesi gereklidir.

3. Çevre Politikası Araçları

Çevre politikası araçları çok çeşitlidir. Bunları altı başlık altında toplamak mümkündür: Hukuki düzenlemeler, ekonomik teşvikler ve araçlar, uzlaşma-pazarlık yöntemi, planlama araçları, doğrudan kontrol, bilgilenme ve katılım.

a) Hukuki Düzenlemeler

Hukuki düzenlemeler; başta Anayasa olmak üzere, Kanun, Kanun Hükmünde Kararname, Tüzük, Yönetmelik ve benzeri iç hukuk mevzuatı ve uluslararası hukuk normları aracılığıyla çevre politikalarının ortaya konulması ve yönlendirilmesidir. Hukuki emirler ve yasaklar çevre konusunda nasıl davranılması gerektiğini gösterirler. Bunlar; ruhsat ve izin alarak çalışmak, üretim şekillerini hukuki esaslara uygun olarak gerçekleştirmek ve benzeri şekillerdeki araçlardır. Genellikle ihlal edilmeleri zor olmayan yasakları içerirler. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hem hukuki düzenlemedeki yetersizlikler hem de caydırıcılıklarının az olması, bu tür düzenlemelerin gözardı edilmesini kolaylaştırmaktadır.

b) Ekonomik Teşvikler Ve Araçlar

Ekonomik teşvikler, çevre politikalarının uygulanmasında ekonomik araçların kullanılmasıdır. Bunlar genellikle sübvansiyon ve vergi muafiyeti gibi, müteşebbislere getirilen kolaylıklardır. Aslında serbest malları (Free Goods) kullananlar, bunun karşılığında bir bedel ödemedikleri gibi, doğal kaynakları işleyerek de çevreyi kirletmektedirler. Bu yatırımcılara sübvansiyon uygulanması, toplum menfaatlerinin bir kesim lehine kayırılması demektir. Bu sübvansiyonlar, finansmanı çok yüksek çevre dostu teknoloji yenilemelerinde kullanılabilir. Çünkü bu nitelikteki sübvansiyonlar kısmen de olsa topluma geri döneceklerdir.

İktisadi araçlardan bir diğeri, çevreye zarar veren ürün ve teknoloji üretenlere ekstra vergiler konmasıdır. Bu hem sosyal açıdan adil, yerinde bir karardır hem de zarar verici yatırım ve teknolojilerden caydırıcılığı sağlamada etkin bir yöntemdir⁵¹⁹. İlave vergilerin caydırıcılık gücüne sahip olabilmesi ve kirlenmenin marjinal sosyal maliyetinin ölçülebilmesi için Non-Linier Ceza Programı şeklinde bir sistem önerilmektedir. Bu sistem, kirlilik seviyelerine göre cezalandırmayı öngören dinamik bir yöneme sahiptir. Buna göre, ceza ödemesine rağmen kar elde eden bir işletmenin daha fazla üretim halinde cezasının gittikçe ağırlaşarak artması, cezanın artmasıyla karın gerilemesi söz konusudur⁵²⁰.

Günlük hayatla ilgili aktivitelerin doğaya getirdiği kirliliklerin bedelinin ödenmesi amacıyla uygulanan bir vergi çeşidi, çevre ve temizlik vergisidir. Ekolojik vergi reformu ise, çevreye zarar veren üretimlerle zarar vermeyenler arasında farklı bir vergilendirmeyi hedefleyen bir başka iktisadi teşviktir⁵²¹.

c) Uzlaşma-Pazarlık Yöntemi

Uzlaşma-pazarlık yönteminde amaç, çevre koruma ile sanayileşme arasında bir tercih sorunu yaşandığında, ortak, makul bir noktada anlaşmanın aranmasıdır. Devlet gerek elindeki kamu gücüne dayanarak gerekse vatandaşların dava açma potansiyelini öne sürerek, karşı tarafı caydırmaya zorlayabilir. Devletin burada, kamu görevlileriyle duruma müdahale etmesinden ziyade, zarara uğraması olası vatandaşların soruna sahip çıkmaları daha olumlu ve etkin bir sonucu sağlayacağı belirtilmektedir⁵²².

⁵¹⁹⁾ JAENICKE, a.g.m., s. 224

⁵²⁰⁾ Öner KABASAKAL, "Ekonomi-Çevre İlişkisi Üzerine Bir Deneme", Yeni Türkiye, 1995/5, s. 336

⁵²¹⁾ JAENICKE, a.g.m., s. 224

⁵²²⁾ A.g.m., s. 225

d) Planlama

Planlama ile ilgili araçlar çevre koruma politikaları açısından çok önemlidir. Çünkü bir politikanın fiili olarak ortaya konmasında politikanın hedefleri ile uygulanabilirliğinin önceden tesbitini ve kontrolünü planlama araçları ortaya koyabilirler. Diğer yandan planlama, mevcut yapının korunması kadar, geliştirilmesi imkanının da sağlar.

Planlama kamu gücünü elinde bulunduranların uyguladıkları bir araç olmakla birlikte, planlamaya katılım günümüz politikalarında benimsenen bir yoldur. Burada önemli olan, planlamaya katılımın planların hazırlandıktan sonra halkın görüşlerine sunulması şeklinde değil de, oluşturulması sırasında halkın bizzat katılımının sağlanmasıdır.

Halkın bizzat katılımının sağlanmasında önerilecek bir yöntem, çevreyle ilgili bağımsız uzman kuruluşların kamu planlarına etüt ve sonuç tekliflerinin analizinde teknik yardımlarda bulunmasının sağlanmasıdır⁵²³. Böylelikle, bu bağımsız kuruluşla profesyonelce teknik hizmet verecekleri için, halkın bunların çalışmalarına güvenmesi, gerektiğinde başka şirketlere başvurarak verileri yeniden analiz ettirmesi mümkündür. Burada katılımın sağlanması yerel ölçekte olacaktır.

Çevre politikasının uygulanmasını sağlamak için çeşitli düzeylerde planlamalar yapılmaktadır. Bunların başlıcaları; doğal kaynakların kullanımının planlanması, yerleşim alanlarının planlanması, ekonomik sektörler ve çevre uyumunun planlanması, uluslararası planlar ve diğerleri⁵²⁴.

⁵²³) Bahar TÜRKYILMAZ / Aydın GÜNEY, "Çevresel Gelişim Planlamalarında Çevre Koruma ve Halk Katılımının Etkileri", Çevre 89, Beşinci Bilimsel ve Teknik Çevre Kongresi, T.C. Başbakanlık Çevre Genel Müdürlüğü, Çukurova Üniversitesi, Adana 1989, s. 6 ss. 1-11

⁵²⁴) Murat MEŞHUR, "Çevre Duyarlı Planlama", Yeni Türkiye, 1995/5, s. 280-291 ss.279-295

e) Doğrudan Kontrol

Doğrudan kontrol, devletin çevreyle ilgili olarak denetimler yapmasıdır. Doğrudan kontrol bir plan çerçevesinde önceden belirlenmiş mutad kontroller şeklinde olabileceği gibi, gerekli hallerde kontroller de yapılabilir. Devlet doğrudan kontrollerini mevcut durumun tesbiti şeklindeki genel bir denetim veya kirlilik denetimleri şeklinde gerçekleştirebilir. Doğrudan doğruya ve düzenli olarak yapılan kirlilik kontrollerinde iki çeşit kontrol vardır. Bunlardan ilki, kirliliğe yol açan faaliyetlerin tavan sınırlarının, yani öngörülen limitlere mesafesinin tesbiti; diğeri ise kirletenlerin önceden belirlenmiş teknik ve teçhizatı üretimlerinde kullanıp kullanmadıklarının tesbitidir⁵²⁵.

f) Bilgilenme Ve Katılım

Bilgilenme ve katılım, çevre politikalarına vatandaşın da katkısının sağlanması yöntemlerinden biridir. Vatandaşın katılma haklarının gerçek anlamda sağlanabilmesinin en temel şartı bilgilendirilmesidir. Bilgilendirme, çevre ile ilgili verilerin ve bilgilerin isteyenlere ya da vatandaşlara sağlanmasıdır. Bilgilendirme katılımın bir ön boyutudur. Çevresel enformasyon da diyebileceğimiz bilgilendirmeyle bireylerin devletin ve özel teşebbüsün yaptığı veya yapacağı çevreyle ilgili işlemlerin ve eylemlerin önceden öğrenilmesi sağlanır ve gerekli tepkilerle çevre politikasına katılım mümkün olur. Çevresel bir olaydan haberdar olanlar, olaya fikri ve eylemsel hareketlerle tepki göstererek katılabilirler. Çevresel katılımı çevre hakkının ve bunu destekleyen Çevre mevzuatı hükümlerinin mevcudiyeti önem arzeder.

⁵²⁵⁾ Zerrin TOPRAK, “Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler”, İnsan Hakları Yıllığı 1988-1989, Cilt: 10-11, s. 95 ss. 91-106

B. Türkiye'nin Çevre Politikası

1. Planlı Döneme Kadar Çevre Politikaları

Planlı döneme kadar olan çevre politikaları 60'lı yıllara kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Osmanlı'nın son yıllarındaki çevre çalışmaları genç Cumhuriyet'n çevre politikalarını dahil etmek mümkündür.

Osmanlı'da günümüz anlamında bir çevre anlayışına rastlanılmamaktadır. Bu dönemde çevreyle ilgili başlıca konular; şehirlerdeki genel temizlik çalışmaları ve yeşil sevgisiyle ilgilidir. Bununla birlikte İstanbul ve kentleşme dinamiğinde rolü olan liman şehirlerinde altyapı ve yerleşim çalışmaları günün şartlarına göre düzenlenmeye çalışılmıştır. Bunları çevre politikası olarak değerlendirmek oldukça güçtür.

Osmanlı kentlerinde su yolu (lağım), çeşme, hamam gibi bir çok müessese vakıf olarak meydana getirilmiştir. Kentsel hizmetlerin karşılanmasında mahallelerin Avarız Sandığı'ndan ve belde sakinlerinin gönüllü hizmetlerinden yararlanılmıştır. Esnaf çarşılarının temizliği, çeşme, su yolu, lağım onarımı, bakımı bu Avarız Sandıkları'ndan; yangın söndürme işleri mahalle sakinlerinden yararlanılarak yerine getirilmiştir⁵²⁶.

Osmanlı döneminde dolaylı da olsa, bazı düzenlemelerin çevreyle ilgili olduğu görülmektedir. Bunlar; 1839 tarihli Beynelmilel Sıhhiye Meclisi, 1848 tarihli Ebniye Kanunu, 1869 tarihli Orman Nizamnamesi, 1877 tarihli Belediye Kanunu, 1900'li yıllarda Asar-ı Atika Nizamnamesi ve 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkatı'dır. Ayrıca, köy yerleşimlerindeki çevre sağlığını, bunun nasıl korunacağını ayrıntılı bir şekilde düzenleyen 1916 tarihli bir Nizamname⁵²⁷ yayınlanmıştır.

Bu düzenlemelerin Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve siyasi olarak en sıkıntılı dönemlerine rastlaması, fiilen uygulanmalarını güçleştirmiştir. Keza bu sebepler,

⁵²⁶⁾ İlber ORTAYLI, *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara 1979, s. 224-225

⁵²⁷⁾ ÖKÇÜN, a.g.m., s. 181

Cumhuriyet'in ilk yıllarında da geçerli olduğu için, genç Cumhuriyet çevre alanında benzer sıkıntıları yaşamıştır.

Cumhuriyet döneminde kentleşme ve çevreyle ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan ilki, 1925 yılında 1882 tarihli Ebniye Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren 642 Sayılı Kanundur. İlk planlama girişimi ise başkent Ankara'nın planlanmasıdır. Ankara'nın planlanmasıyla ilgili olarak açılan yarışmada, yarışmacılara verilmek üzere, Ankara Belediyesi'nce hazırlanan bir belge, çevre veri ve bilgilerini ihtiva eden öncü kentsel-çevresel veri envanteri olarak kabul edilebilir.

1930 tarihli 1580 Sayılı Belediye Kanunu ve 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1933'de yürürlüğe giren 2290 Sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu kentleşme alanında ve dolaylı olarak da çevre alanındaki kanuni düzenlemeler sayılabilir.

Bunların yanısıra, 1937 yılında çıkarılan Orman Kanunu, 1951 tarihli Gayrimenkul, Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun'la zengin tarihi ve kültürel mirasın ürünü olan eserlerin, anıtların korunması düşünülmüştür. 1954 tarihli Maden Kanunu ve 1957 tarihli Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Kanunu çevreyle ilgili mevzuatın diğer örnekleri sayılabilir.

Türkiye'de kentleşme hızında 1950'lerde görülen artışa paralel olarak, 1957 yılında yeni İmar Kanunu yürürlüğe girmiş, 1958'de de İmar ve İskan Bakanlığı kurulmuştur. Bu düzenlemeler kentsel ve çevresel hizmetlerdeki aksaklıkları önlemeye yöneliktir.

60'lı yıllara kadar olan dönem değerlendirildiğinde; genç Cumhuriyet'in siyasi ve ekonomik yapılanma sıkıntılarıyla karşı karşıya olduğu bu dönemde çevre koruma ve bu konudaki politikalar insan sağlığı ve yeşil doğanın korunması şeklinde ele alınmıştır. Bu dönemde çıkarılan kanun ve yönetmelikler çevrenin korunması ve iyileştirilmesi hususunu münferit hükümlerle düzenlemektedirler. Ayrıca, yek partili yıllarda da kalkınma tercihi ön planda tutulduğu için, sistemli ve bütüncül bir çevre politikalarından

sözetmek mümkün değildir⁵²⁸. Sanayileşmenin ve kentleşmenin 60'lı yıllara kadar çevresel açıdan ciddi sorunlar getirmemesi, çevre koruma anlayışını geliştirmemiştir. Önleyici çevre politikaları anlayışının bugün olduğu gibi, o dönemde de benimsenmemiş olması, çevre politikası anlayışının gelişimini geciktirmiştir.

2. Planlı Dönemde Çevre Politikaları

Planlı dönem çevre çalışmalarını 1961 Anayasası ile başlatmak mümkündür. Anayasa'da çevre sözcüğü hiç telaffuz edilmemekle birlikte, 49. maddenin sağlıklı bir çevreyi düzenlemeyi amaçladığı görülmektedir. Bu hükme göre "Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir...".

1961 Anayasası ile kalkınma-sanayileşme çabalarının bir plana bağlandığı görülmektedir. 1963'de başlayan planlı kalkınma dönemlerindeki ilk iki kalkınma planında çevre sağlığından söz edilmekle birlikte, çevre sorunları ve politikasıyla ilgili olarak ayrıntılı düzenlemelere rastlanılmamaktadır.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977) çevre sorunlarına ayrı bir yer verildiği görülmektedir. Plan'da çevre sorunlarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki sebeplerine değinilmiştir. Gelişmiş ülkelerde doğal kaynaklara aşırı ölçüde baskının ve bunun yanında da kentleşmenin çevre sorunlarını doğurduğu, bunun bolluktan meydana gelen çevre sorunları olduğu belirtilirken; gelişmekte olan ülkelerdeki idari ve hukuki yapının, teknolojik geriliğin beslediği yoksulluktan ileri gelen bir kirliliğin bu ülkelere hakim olduğu ifade edilmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Türkiye'nin bazı sanayi alanlarıyla ve kentsel hizmetleriyle ilgili olarak ortaya çıkan çevre kirliliklerine değinilmiş, Türkiye'nin çevre sorunlarıyla ilgili bir envanterin yapılması düşünülmüştür. Ayrıca çevreyle ilgili çözümlerin, kalkınmaya ayrılmış fonları olumsuz şekilde etkilemeksizin kullanılması gerektiği, kalkınma hedeflerinden saptırarak hiçbir

⁵²⁸ ÖZ, a.g.m., s. 31

yükümlülüğün kabul edilemeyeceği belirtilmiştir⁵²⁹. Burada görülmektedir ki, kalkınmaya referanslı bir planlamada, çevre hiçbir yaptırım gücüne sahip değildir.

Bu plan dönemi öncesinde başlayan uluslararası çevre çalışmaları Türkiye’de de çevre konularına ilgiyi kamusal alana çekmeye başlamıştır. Burada özellikle Roma Klubü’nün ve Stockholm Konferansı’nın etkileri görülmektedir. Fakat Plan’da da görüldüğü gibi, çevre, retorikin ötesinde ciddi bir yaklaşımla ele alınmamıştır. Gelişmiş ülkelerin “Sıfır Büyüme” gibi dayatma tezlerine karşın, dönemin diğer gelişmekte olan ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de kalkınma ve sanayi hamlelerine devam edilmiştir. Stockholm Konferansı’nın yoksulluktan kaynaklanan kirliliğin ve sorunların giderilmesinde çözüm olarak önerdiği “hızlandırılmış kalkınma” anlayışı⁵³⁰ Plan’da bu anlamda yer almamıştır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1979-1983) çevreye geniş bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Plan çevre konusuna Temel Politikalar ve bölgesel gelişme ve yerleşmeye ayrılan dördüncü bölümde, çevre sorunları olarak yer vermiştir.

Bir önceki Plan’a göre çevre konusunda oldukça ayrıntılı ve olumlu çabalar bu Plan’da yer almaktadır. Plan’da Türkiye’nin çevre kirliliklerinin hem gelişmiş ülkelere özgü kirlilikler olduğu hem de azgelişmişlikten kaynaklanan kirliliklerin bulunduğu ifade edilmektedir. Azgelişmişlikten kaynaklanan kirlilikler kentsel yapı hizmetlerinin eksikliği, gecekondulaşma, erozyon ve ormanların yitirilmesidir. Plan’da Ankara’nın hava kirliliği, Haliç’in ve İzmit Körfezi’nin durumuna dikkat çekilerek, bir an önce çözüme kavuşturulması gerektiği belirtilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere, önleyici çevre politikaları yerine onarımcı politikalar tercih edilmiştir.

Dördüncü Plan’da, bölgesel gelişme politikaları çerçevesinde tabiatın korunmasında büyük çevre sorunlarının yaratılmasına fırsat vermeyecek rasyonel bir tutum takınılacağı; sanayi, tarım, kentleşme sorunlarının çevreyle uyumunun gözönüne

⁵²⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Ankara, s. 866

alınacağı vurgulanmaktadır. Burada Stockholm Deklerasyonu 14. maddesinde sözü edilen kalkınmanın gerekleriyle çevrenin uyumu arasındaki rasyonel planlama anlayışının izlerini görmek mümkündür.

Bu Plan, çevre konusuna ilişkin kararların yerel otoritelere bırakılmasını, merkezi yönetimle yerel yönetimlerin işbirliği içinde çalışmalarını, gönüllü sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin desteklenmesi ve özendirilmesine yer vermektedir⁵³¹.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (1985-1989) çevre konusuna, kirliliklerin ötesinde, daha geniş bir kapsamla yaklaştığı görülmektedir. Plan farklı orijinli çevre sorunlarına, kirliliklerine yer vermekte, ayrıca, kaynakların korunmasında gelecek kuşakların da yararlanabileceği şekilde korunması ve geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir⁵³².

Bu Plan'ın hazırlanmasında, bir önceki dönemin gelişmelerinin büyük etkisi olmuştur. Çevre, anayasal bir hak olarak 1982 Anayasası'nın 56. maddesinde yer almıştır. Ayrıca Anayasa'nın; kültür ve tabiat varlıklarının korunması (m. 63), toprağın verimli kullanılması (m. 44), kıyıların korunması (m. 43), tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının önlenmesi (m. 42), ormanların korunması (m. 169) hususları, Plan'ın genel bütünlüğü içerisinde, korunması gerekli varlıklar ve kaynaklar olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, 1983 yılında çıkarılan 2872 Sayılı Çevre Kanunu, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile 2960 Sayılı Boğaziçi Kanunu; Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na büyük ölçüde yol gösterici olmuşlardır.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1995), çevre konusuna ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Plan, insanı ve doğal dengeyi korumanın gereğinden hareketle, sürekli bir ekonomik kalkınmayı sağlayacak şekilde doğal kaynakların kullanımını

⁵³⁰⁾ Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı, Stockholm Konferansı Deklerasyonu, Yeni Türkiye, 1995/5, s. 189

⁵³¹⁾ Devlet Planlama Teşkilatı, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Ankara, s. 295

⁵³²⁾ Devlet Planlama Teşkilatı, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), Ankara, s. 171

hedeflemektedir. Bir önceki Plan döneminde de öngörülen; gelecek kuşakların kaynaklarına müdahale edilmemesi düşüncesi burada da yer almaktadır.

İlgili Kalkınma Planı'nın Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan; kalkınma önceliği açısından farklılaştığı görülmektedir. Bu Plan, bütün ekonomik politikalarda çevre boyutunun da dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir.

Genel bütünlüğü içerisinde, bu Kalkınma Planı'nın; öngörülü ve tedbirici hükümlere sahip, kuruluşlararası eşgüdümü ve sektörlerarası politik uyumu hedefleyen oldukça kapsamlı bir Plan olduğu görülmektedir. Plan insan merkezli çevre anlayışını ve sistem içinde hukuki, idari düzenlemelerle soruna çözümler getirmeyi amaçlayan bir çevre politikası anlayışını ortaya koymaktadır.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), belli başlı bütün sektörlerle ilişkin ulusal politikalar içerisinde çevre politikasına da yer vermiştir. Plan'da, "çevrenin korunması ve iyileştirilmesi" başlığı altında çevre konusundaki düşünülen amaçlar, ilkeler ve politikalara yer verilmiştir. Bu dönemin çevre politikasına egemen olan ilkeler şunlardır⁵³³:

- Kirliliğin önlenmesi yerine, sebeplerinin önlenmesinin gerekliliği,
- Ekonomik ve düzenleyici araçların uygun bir yapıya kavuşturulması,
- Ekonomik kalkınma ile çevre korumadaki uyumun sağlanmasında hukuksal araçları işlerliğe kavuşturmak,
- Çevre yönetim sisteminin güçlendirilmesi,
- Bölge ve eko-havza ölçeğinde stratejilerin geliştirilmesi,
- Çevre ile ilgili finansman sisteminin güçlendirilmesi,
- Çevre duyarlılığının geliştirilmesi,
- Ulusal politikaların ve çözümlerin Avrupa Birliği normları ve uluslararası standartlarla uyumlulaştırılması.

Bu politikaların uygulanması için, “çevre ile ilgili kurumsal düzenlemeler” ve “ulusal çevre stratejisi ve eylem planı” ile ilgili projelerin hazırlanıp uygulanması düşünülmüştür. Devlet Planlama Teşkilatı bu proje ve politikaların izlenmesinde sorumlu kuruluş olarak görülmüştür⁵³⁴.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı onarımcı bir çevre koruma politikası yerine, önleyici bir çevre anlayışını tercih etmektedir. Çevre politikasının işleyebilmesi için, ekonomik kalkınma ile çevre koruma tercihleri arasında; hukuka işlerlik kazandırılması, toplumsal duyarlılığın artırılması ve finansal araçların güçlendirilmesi gibi hususlar Plan’da öne çıkmaktadır.

3. Türkiye’de Çevre Politikası ve Kamuoyu Etkisi

Türkiye’de çevre politikasıyla ilgili bütüncül bir yaklaşıma 80’li yıllar öncesinde rastlanılmamaktadır. Bu yüzden de farklı sektörlerdeki sorunlar, politikalar ve uygulamalar çevreyle ilişkilendirilmediği için, kalkınma planlarının sektörel olan ve fiziksel çevreyi yeterince gözetmeyen yapısı; sağlıksız kentleşme, yetersiz altyapı ve barınma olanakları, enerji sıkıntısı, tarım ve orman alanlarının tahribi, giderek artan sanayi kirliliklerini günümüze kadar taşımıştır⁵³⁵.

1983 yılında çıkarılan Çevre Kanunu, çevrenin korunması ve çevre politikalarının oluşturulması açısından önemli bir adımdır. Bununla birlikte, siyasi kararlar endüstrileşmeye yönelik olduğundan, kanunda yer alan çevre koruma amaçları pratiğe büyük ölçüde yansımamıştır. Ayrıca Çevre Kanunu’nda çıkarılacağı belirtilen yönetmelikler uzun yıllar çıkarılamamıştır. Türkiye’nin içinde bulunduğu enflasyonist ortam, çevre denetimlerinde belirlenen para cezalarının caydırıcılığını azaltmaktadır.

Türkiye’de çevrenin korunması ve yönetimiyle ilgili olarak bir politikanın uygulanmasında, mevcut sistemin karşılaştığı sorunlar Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi

⁵³³⁾ Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Ulusal..., s. 10

⁵³⁴⁾ A.g.e., s. 10

ve Eylem Planı'nda sıralanmıştır⁵³⁶. Bunlar: Düzenleyici mekanizmalara aşırı bağımlılık, çevre etmenlerinin planlamaya ancak sınırlı ölçülerde dahil edilmesi, halk katılımının sınırlılığı, çevreyle ilgili mevzuatın pratiğe aktarılmasında yaptırım gücünün sınırlılığı, çevresel veri ve bilgilerden yararlanmada yetersizlikler, merkezîyetçi yaklaşımli yetki, bilgi ve bütçe anlayışı, çevre bilinci ve duyarlılığının gelişmemişliği ile eğitim sistemi içerisinde çevrenin yerinin az oluşudur.

Türkiye'nin, sorunlar yanında, çevre politikasının uygulanmasıyla ilgili tutarsızlıkları, kararsızlıkları ve başarısızlıklarını arttıran bir diğer faktör de, çevre politikalarını belirlemek ve yürütmekle görevli olanların kamuoyu ile sürekli etkileşim içerisinde olmamalarıdır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı tarafından hazırlanan bir çalışmada, OECD'nin demokratik devletlerin çoğunda çevre politikasının kamuoyunun talebine göre yönlendirildiği belirtilmektedir. Söz konusu çalışmada, hükümet dışı çevre örgütlerinin rolünün tanınması ve politika belirleme sürecine daha yakından katılmaya davet edilmesi; hükümetlerin kamuoyuna ilgili bilgileri zamanında vererek her düzeyde ve alanda kamuoyu katılımının gelişmesine yardımcı olmaları vurgulanmaktadır⁵³⁷.

Çevre politikalarını belirleyenler ve uygulayanlar “her şeyi biz biliriz” felsefesinin yerine, katılma yollarını yurttaş, bilgi ve deneyim sahiplerine, uzmanlara açık tutmak, bilgi edinmelerini sağlamak, onlardan bilgi almakla kamuoyuna olan saygıyı göstermiş olurlar ve aynı zamanda da alınacak kararların yerindelik derecesini arttırırlar⁵³⁸.

Türkiye’de Çevre Bakanlığı gönüllü kuruluşlarla işbirliği çalışmalarını başlatmakla birlikte, bu çalışmalar koordinasyon ve izleme konusunda yetersiz kaldıkları için, çevre yönetimi ve çevre politikasının oluşumunda olumlu sonuçlar elde edilmesi güçleşmektedir. Diğer taraftan, Çevre Bakanlığı’nca düzenlenen ve çeşitli düzeylerde katılımı ile oluşan çevre şuraları çevre politikalarının oluşumunda, kamuoyunun nabzını

⁵³⁵ Aydan BULCA, “Çevre Sorunları”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 2, s. 337

⁵³⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, Ulusal..., a.g.e., s. vi

⁵³⁷ Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, Türkiye’de Çevre Politikaları, Paris 1992, s. 167

⁵³⁸ KELEŞ / HAMAMCI, a.g.e., s. 253

tutmak fırsatına sahipken, uygulamada bunun yeterince başarılamadığı görülmektedir. 28 Şubat – 2 Mart 1994 tarihleri arasında İstanbul’da yapılan İkinci Çevre Şurası, Çevre Mühendisleri Odası tarafından eleştirilmiştir. Eleştiride, Çevre Şurası’nın, ulusal ve uluslararası politikalarının tartışıldığı toplantılar olduğu için, uzun bir hazırlık dönemi gerektirdiği; konuyla ilgili kurum ve kuruluşların görüşlerinin alınması gerektiği, fakat bu Şura’nın 27 Mart yerel seçimleri öncesinde oldu-bittiye getirilmesi nedeniyle Şura kararlarının yeni politikalarının oluşmasına hizmet etmeyeceği ifade edilmiştir⁵³⁹.

Türkiye’de çevre politikalarının oluşumunda kamuoyunu dikkate almama eğilimi yanısıra, yapılan planlarda, çevre politikası ilke alternatifleri yerine, politikacıların siyasal çıkarlarına uygun önlemlere yer verildiği, bir başka deyişle, plancının politikacılara yenilmiş olmaları⁵⁴⁰, çevre politikalarından beklenen yararı engellemektedir.

Çevre politikalarının oluşumunda kamuoyunun etkisini zayıflatan başka bir husus ise, kamuoyunun çevresel konularda devlet tarafından bilgilendirilmesidir. Türkiye’de özellikle Devlet, çevresel enformasyonda topluma yönelik bilgilendirme ve aydınlatmaları zamanında ve net bir şekilde yapmamaktadır. Devletin merkeziyetçi ve bürokratik yapısı kadar, kamu personelinin açıklığa, katılımcılığa kapalı ve demokratik olmayan yapısı da yönetimin çevresel kamuoyu oluşumunu engelleyici tutumlarıdır.

Ülkemizde Devlet, her modern devlette olması gerektiği gibi, bir dizi hukuk normu ile kendisini tanımlamakta, fakat kendisini tanımladığı bu normların dışında davranmaya zorlanabilmektedir⁵⁴¹. Devletin merkeziyetçi ve bürokratik yapısı, demokratik hukuk devleti olma yönündeki eksiklikleri, Onu kendini koruma refleksine göre yönlendirmektedir. Oysa sivil toplum geleneğinin geliştiği, katılımın arttığı bir toplumda üretilecek çevre politikalarının başarısı daha fazla olacaktır. Gizlilik kadar, birbirleriyle çelişen, tutarsız, yanıltıcı, zamanında açıklanmayan bilgiler çevre

⁵³⁹ T.C. Çevre Bakanlığı, II. Çevre Şurası, Sonuç Raporu, Yeşil Seri: 5, 1995, s. 48

⁵⁴⁰ BAŞOL, a.g.e., s. 273

⁵⁴¹ KÖKER, a.g.m., s. 82

politikalarının ciddiliği hususunda halkı şüpheli olmaya⁵⁴², devlete olan güvenini sarsmaya yol açar.

Türkiye’de çevre sorunlarıyla ilgili olarak toplumda oluşan muhalefeti devlete değil, eylem ve işlemlere yönelmiş bir muhalefet olarak algılamak, toplumsal barışın ve çevrenin korunması amacına daha uygun düşer. Fakat uygulamada, kamuoyunu dikkate almama eğilimi taşıyan yaklaşımlar, toplumun çevreyle ilgili duyarlılıklarını da azaltabilmektedirler. Ülkemizde çevre hareketinin güçlenmesini engelleyen, çevre gruplarının zayıf kalmasının nedeni olarak, kitlelerin apolitik bir tarzda yaşama alıştırmaları gösterilmektedir⁵⁴³. Oysa katılım bir demokrasi sorunudur. Türkiye’nin temel kaygısı, demokrasiyi tüm kurum ve kurallarıyla işletmek olmalıdır. Bu, ülkenin genel politikasından çevre politikasına kadar her alanda hakim düşünce haline getirilmelidir. Devlet, çevre politikasının oluşumunda, kamuoyunun oluşumuna yardımcı olmalı, en azından engellememelidir. Bilindiği gibi, kamuoyunun kamu politikaları üzerindeki etkileri inkar edilemez. Uygulamada, toplumun görüşlerine değer vermeyen politikaları benimseyenler, bu konuda başarılı olamazlar. Çünkü ortaya çıkan sorunlar, kamu yöneticilerinin ilgiyi başka kanallara yöneltme etkisinden sıyrarak, zaman içerisinde çevreyi toplumsal ilgi odağı ve kamuoyunun baskı aracı haline getirmektedir⁵⁴⁴.

Çevre hareketinin yapısal özellikleri güçlü bir çevresel kamuoyu oluşumunu engellerken, toplumun ve devletin özelliklerinin de bu oluşumda etkisi bulunmaktadır. Ülkemizde ekonomik sorunların toplumda önemini ve önceliğini koruması, çevre gruplarının da çalışmalarını, başarılarını gölgeleyebilmektedir. Diğer yandan, siyasal kültürün toplumsal hareketlerin gelişimine elverişli bir yapıya sahip olmaması, bu konuda frenleyici bir faktör olarak çevre hareketini etkilemektedir⁵⁴⁵. Siyasi partilerin ve TBMM Çevre Komisyonu’nun çalışmaları, aktif siyasetin çevre konusunda pasifliğinin göstermektedir.

⁵⁴² KELEŞ / HAMAMCI, a.g.e., s. 253

⁵⁴³ ÖZDEK, a.g.e., s. 189

⁵⁴⁴ TOPRAK KARAMAN, a.g.e., s. 135

⁵⁴⁵ ÖZ, “Dünyada...”, a.g.m., s. 34

Devlet, Türkiye’de çevresel kamuoyunun oluşumuna yeterince yardımcı olmamaktadır. Sivil toplum geleneğinin gelişmesi de bu oluşumda olumsuz başka bir faktördür. Sivil toplum anlayışının gelişmemesinde toplumun olduğu kadar devletin de sorumluluğu büyüktür. Bir başka deyişle Devlet, otoritesini koruma amacıyla sivil toplumun gelişmesini istememektedir. Oysa sivil toplum hür, demokratik bir toplumdur ve asla devletsiz bir toplum değildir⁵⁴⁶. Bir başka ifadeyle, sivil toplum, devletin varlığıyla mümkündür. Sivil toplum ve devlet ise demokrasinin varlığıyla birarada bulunurlar. Devlet kamu gücünü kullanırken, sivil toplumun ve demokrasinin varlığını koruyacak; sivil toplum ise, yine demokrasi aracılığıyla devletine sahip çıkacaktır.

Çevre politikalarının oluşumunda da çevre demokrasisi işletildiği ölçüde çevre gruplarının, çevresel kamuoyunun önemi artar. Çevre gruplarının ve üyelerinin demokratik ve duyarlı yapısı, devletin başarılı çevre politikalarının ortaya konmasında etkili olur. Çünkü tarihsel, kültürel ve doğal çevreye duyarlı olabilen insan bunları geliştirecek ve koruyacak hukuksal yapıyı da etkileyecektir⁵⁴⁷.

Kamuoyunun da desteğini alacak bir çevre politikasının başarılı olması için, devletin bizzat çevre koruma görevini uygulaması, hükümetlerin programlarını çevre amaçları doğrultusunda açık ve ayrıntılı bir şekilde belirlemesi, sanayi planlarında çevrenin gözönüne alınması, vatandaşların bilgilendirilmesi ve açıklığın sağlanması, çevre eğitime önem verilmesi, uzman kişilerden oluşacak yerel çevre koruma birimlerinin oluşturulması, çevre kurumlarının finansal ve teknik açıdan donatılması, çevre envanterinin çıkarılması, para cezalarının caydırıcı şekilde yükseltilmesi, özellikle komşu ülkelerle olmak üzere, uluslararası kuruluşlarla ve diğer ülkelerle işbirliğinde bulunulması⁵⁴⁸, çevre politikasının hükümetlerin değil devletin ve yurttaşların politikası haline getirilmesi gereklidir.

⁵⁴⁶ KUZU, a.g.m., s. 365

⁵⁴⁷ Ergun GÜRPINAR, *Çevre Sorunları*, İstanbul 1990, s. 130

⁵⁴⁸ Muzaffer YÜCEL, “Die Entwicklung und der Stand der Umweltpolitik in der Türkei”, *Zeitschrift für Umweltpolitik und Umweltrecht*, 3/89, s. 297

SONUÇ

Türkiye’de çevresel duyarlılıkların gerek kamu kesiminde gerekse toplumsal yapıda başladığı yıllar 80’li yıllardır. Dünyada ve Türkiye’de çevre sorunlarının artması ve giderek önem kazanması, çevrenin anayasal bir hak olarak benimsenmesinden, Çevre Bakanlığı örgütlenmesine ve çevreyle ilgili kanun ve yönetmeliklerin çıkarılmasına kadar pek çok değişikliği ve gelişmeyi de beraberinde getirmiştir.

Bununla birlikte bu düzenlemelerin pratikte yeterince güçlü uygulamalara konu olmaması, çevre politikasından beklenen yararları sağlayamamıştır. Çevre hakkı 1982 Anayasası’nın 56. maddesinde yer almakla birlikte, Anayasa’nın 65. maddesi “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getirir” hükmüyle, 56. maddedeki düzenlemenin önüne geçmektedir. Devletin kalkınma anlayışı, doğal dengeyi ikinci plana alan bir anlayıştır ve bu yaklaşım çevre sorunlarının önlenmesinde gerekli çalışmaları başarısızlığa itmektedir. Bu anlayışın en bilinen örnekleri; Gökova Körfezi’ne termik santral yapma kararı, Çamlıhemşin Fırtına Deresi üzerine Dilek-Güroluk Hidroelektrik Santral projesi, İstanbul’a yapılmak istenen üçüncü Boğaz Köprüsü’dür.

Çevreyle ilgili kurumsal yapıda 1991 yılında Çevre Bakanlığı’nın kurulmuş olması çevre için olumlu bir adım olarak görülmekle birlikte, ülkenin diğer politikaları çevre politikasından ziyade kalkınma politikasına göre belirlendikleri için, Çevre Bakanlığı onarımcı politikalara yönelmektedir. Bakanlığın branşsal-işlevsel yapısıyla ilgili örgütsel eksiklikler; denetim, ölçüm, Ar-ge çalışmaları için teknik açıdan yetersizlikler, mali açıdan en küçük bütçeli bakanlık oluşu, kendisinden beklenen çevre koruma görevini ve çevre yönetimini sınırlandırmaktadır. Çevre Bakanlığı, çevre politikasının oluşumu ve bu politikanın diğer politikalarla uyumlaştırılması konusunda yetersiz kalmaktadır. Diğer yandan, Türkiye’de Devlet’in çevre politikasının temel özellikleri ve nasıl bir çevre koruma politikası olduğu konusunda açık ve net bir bilgi yoktur. Bununla

birlikte, uygulamalar göstermektedir ki, Türkiye’de çevre politikalarında “onarımcı çevre politikası” anlayışı hakimdir.

Ülkemize uygun çevre politikasının seçimi ve bu politikanın uygulanmasında devletin başarılı olduğunu söylemek zordur. Diğer taraftan, toplumun kamuoyu yoluyla çevre politikalarını etkilemesi de mümkün görülmemektedir. Çünkü öncelikle, Türkiye’de etkin bir çevresel kamuoyunun varlığı tartışmalıdır. Çevresel kamuoyunun oluşabilmesi için temel gereklilikler diye ifade edilebilen; ülkenin hukuki, siyasi, sosyal ve ekonomik yapısının çevresel kamuoyunun oluşumuna aykırı olmaması gerekir. Temel iletişim özgürlüklerine, ileti sunma serbestisine sahip bir medyanın bulunduğu ve çevre eğitiminin toplumun geneline yayıldığı bir ülkede, kamuoyunun oluşabilmesi daha kolaydır. Buna karşılık Türkiye’de bu şartların tam olarak mevcut olduğu söylenemez. Siyaset yapmanın her zaman kolay olmadığı, ekonomik sorunların çevre korumayı gölgelediği, medya sahiplerinin aynı zamanda çeşitli sektörlerde yatırımcı olduğu, medya çalışanlarının editoryal bağımsızlıklarını yeterince koruyamadıkları, çevre eğitiminin ise toplumun geneline yayılamadığı dikkate alınırsa, çevresel kamuoyunun temel şartlarının ülkemizde tam olarak bulunmadığı ifade edilebilir.

Türkiye’de Devlet merkeziyetçi, bürokratik bir geleneğe sahiptir; vatandaşa yeterince yakın ve uygulamalarında açık değildir. Devlet pek çok konuda olduğu gibi, çevresel konularda da halkı bilgilendirmekten ve aydınlatmaktan kaçınmakta, hatta kendisini bu konuda sorumlu ve görevli saymamaktadır.

Ayrıca toplumumuzda sivil toplum geleneği, vatandaş olma bilinci, bilinçli tüketici anlayışı da yeterince gelişmemiştir. Sivil toplum anlayışının gelişmemesinde devlet kadar vatandaş da sorumludur. Devletin hakim depolitizasyon anlayışının etkisi kadar, birey olmada kolaycılığa kaçan anlayış sivil toplum olmayı engellemektedir. Bu yüzden de Türkiye’de siyasi iktidarlar toplumsal hayatın her aşamasında, her alanında düzenlemeye talip olmaktadır. Ayrıca siyasi iktidarlar bu düzenlemelerde, toplumsal yararları gözardı edebildikleri için, çevreyle ilgili düzenlemelerde ve politikalarda, kendileri dışındaki grupların önerilerine açık değildir.

Türkiye’de kamuoyunun oluşumunda devletin katkısı zayıf olmakla birlikte, çevre hareketinin ve örgütlerinin de yeterince başarılı oldukları söylenemez. Sayıları 250’yi aşan gönüllü çevre örgütlerinin pek çoğu, güzelleştirme derneği şeklinde lokal nitelikli çalışmaları olan örgütlerdir. Bu örgütler herhangi bir konuda çevresel kamuoyu oluşturmak, çevre politikasını belirlemeye ve yönlendirmeye yardımcı olmak gibi bir kaygı taşımamaktadırlar. Bilimsel kaygılarla kurulan çevre örgütleri ise kendi alanlarında ciddi çalışmalar üretmekte, çevresel bilgi ve veri sağlama yoluyla kamuoyunu aydınlatabilmektedirler. Gerek estetik gerekse bilimsel kaygılarla kurulan bu örgütlerin sisteme muhalif bir yaklaşımları yoktur. Türkiye’de radikal söylemli çevre grupları oldukça azdır. Çevre duyarlılığı grupları ise, özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde, yaşadıkları şehrin sorunlarına sahip çıkmak için, izinsiz ve ani protestolarıyla tanınmaktadırlar. Çevre grupları reformist, reform karşıtı ve radikalliklerine göre de siyasal sistemle ılımlı veya aksine uzlaşmaz ilişkilere sahiptirler. Çevre örgütlerinin birbirleriyle iletişimsiz, koordinesiz ilişkileri, finansal sorunları ve herkesin kendisini diğerinden daha çevreci olarak görmesi, somut konularda Türkiye’de ortak bir çevresel kamuoyu oluşturmalarını engellemektedir.

Diğer taraftan, Dalyan’daki Caretta-Caretta türü deniz kaplumbağalarının korunması, Gökova ve Aliğa’da kurulmak istenen santrallerin protesto edilmeleri, Park Otel ve Gökkafes olayı, Bergama’da siyanürle altın çıkarılmasının ve üçüncü Boğaz Köprüsü projesi protestoları ve benzerleri çevresel kamuoyuna örnek verilecek başarılı kampanyalardır.

Bununla birlikte, toplumun bütününde bir çevre bilinci henüz oluşmamıştır. Çevre örgütleri halkla iletişim kurmada, onları eğitmede, çevresel kamuoyu oluşturmada, çevreci hareketin içine çekmede, temel çevre bilgileriyle donatmada başarılı olamamıştır. Ayrıca herkesin çevreciliği öncelikle kendisine yakıştırdığı, alternatifler yerine retoriği geliştirdiği, fiilen bir şey yapma zahmetine katlanmadığı pek çok çevre örgütü de, toplumsal ve kültürel yapımızdaki geleneksel çevre anlayışını ve toplumun

temel pratiklerini tanımadığı için, ülkenin siyasal ve sosyo-ekonomik yapısının da etkisiyle, kamuoyu oluşturmada yetersiz kalmıştır.

Demokratik bilinç düzeyinin ve bireylerin çevresel ahlakının gelişmemesi, siyasi partilerin çevreyi gündemlerine aktif olarak almamaları, devletin kamuoyunu, katılımı dikkate almaması, çevre yerine öncelikle ekonomik politikalara yer verilmesi, Türkiye’de çevre politikalarında kamuoyunun etkisini ve başarısını azaltmaktadır.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Nermin; **Kamuoyu Ders Notları, 1973-1974, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın ve Yayın Yüksekokulu**
- AKARSU, Bedia; “İnsan ve Çevre”, **Cogito, Kirlenen Çağ**, Sayı: 2, 1994, ss. 27-34
- AKAT, Asaf Savaş; “Teknoloji Hiçbir Şeyin Sebebi Değil” **Türkiye Günlüğü**, Haziran 1989, Sayı:3, ss. 45.
- AKÇALI, Rıza; “Sürdürülebilir Kalkınma”, **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 39-44
- AKILLIOĞLU, Tekin; “Gökova Kararı”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 15, 1986/3, ss. 150-161
- AKILLIOĞLU, Tekin; “Yönetimde Açıklık-Gizlilik ve Bilgi Alma Hakkı”, **Birinci Ulusal İdare Hukuku Kongresi**, İkinci Kitap, Kamu Yönetimi, 1-4 Mayıs 1990, Ankara, ss. 805-815
- AKILLIOĞLU, Tekin; “İdare Hukuku Açısından Çevre Kanunu”, **Çevre Kanununun Uygulanması**, Türkiye Çevre Sorunu Vakfı Yayını, Ankara 1987, ss. 71-93
- AKINOĞLU, Bülent G.; “Çevre ve Savaş”, **Bilim ve Teknik**, Nisan 1991, Cilt: 24, Sayı: 281, ss. 6-9
- AKKOYUNLU ERTAN, Kıvılcım; “Çevre Etiği”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 1/1, Mart 1998, ss. 125-139
- AKTUNA, Yıldırım; “(Panel Konuşması)”, **Medyalarda İnandırıcılık ve Kamu Hizmeti Paneli**, 14 Ocak 1994, İstanbul, İletişim Dünyası UNESCO Türkiye Milli Komisyonu İletişim Komitesi Yayını, Ocak-Şubat 1994, Sayı: 17, ss. 4-5
- ALBER, Siegbert; “Europa nach Tschernobyl: Jetzt auf grenzüberschreitende Zusammenarbeit umschalten”, **Umweltschutz über Grenzen hinweg, Initiativen des Europaeischen Parlaments**, Köln 1987, ss. 20-24
- ALGAN, Nesrin; “Uluslararası İlişkiler ve Çevre” **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XIV., Sayı:120, ss. 44-46
- ALKAN, A. Turan; “İnsanlığın Kırık Kadehi ya da Kaybedilmiş Bir Dava”, **Türkiye Günlüğü**, 1989/3, ss. 17-20

- AMAN, Mustafa; "Kazakistan'da Nükleer Atıklarla İlgili Güvenlik Sorunları", **Varna Semineri, 3-4 Mayıs 1995**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, ss. 46-51
- AMAN, Mustafin; "Antinükleer Hareket ve Ekolojik Güvenlik Sorunu", **Avrasya Çevre Konferansı, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995**, ss. 101-105
- Anavatan Partisi Teknik Büro, Çevre Korunması ve Türkiye, Ankara 1995**
- ANIK, Cengiz; "Kamuoyunu Oluşturan Araçlar", **İletişim**, Sayı: 1-2, 1994, ss. 83-110
- APAYDIN, Oktay; "Enerji", **Türkiye'nin Çevre Sorunları 95**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, ss. 441-446
- ARAT, Zeynep; "Türkiye'de Çevre Yönetimi Nasıl Olmalıdır?", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 120, ss. 13-14
- ARMAĞAN, Mustafa; "S.H. Nasr'a Göre İslam'da İnsan-Çevre İlişkileri", **İzlenim**, Sayı: 26, Ekim 1995, ss. 48-49
- ARMAĞAN, Mustafa; **Şehir Asla Unutmaz**, İstanbul 1996
- ASLANOĞLU, Rana; "Sürdürülebilir Kalkınmaya Eleştirel Bakış", **Birikim**, Sayı: 57-58, Ocak-Şubat 1994, ss. 38-43
- Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Cilt: 2, No: 549, Ankara 1988
- ATAUZ, Akın; "Çevre İçin Demokrasi, Demokrasi İçin Çevre", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 120, 1990, ss. 37-38
- ATAUZ, Akın; "Çevreci Hareketlerin Türkiye'yi Sarsmayan On Yılı", **Birikim**, 57-58, Ocak-Şubat 1994, ss. 17-22
- ATAY, Özlem; "Turizm ve Çevre Sorunlarına İlişkin Alternatif Çözüm Arayışları" **Çevre/Environment '89, Beşinci Bilimsel ve Teknik Çevre Kongresi**, T.C. Başbakanlık Çevre Genel Müdürlüğü, Çukurova Üniversitesi, Adana 1989, ss. 21-34
- Avrasya Dosyası, TİKA**, Sayı: 100, 98/1
- Avrupa Topluluğu Komisyonu Enformasyon Temsilciliği, Avrupa'da Çevre Sorunları**, Ankara 1979

- AYKAÇ, Burhan; "Rio Zirvesi Ne Getirdi?", **Karınca**, Sayı: 668, Ağustos 1992, ss.28-29
- AYVAZOĞLU, Beşir; "Meyve Bahçelerinden Taş Ocaklarına", **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 45-51
- BAHRO, Rudolf; **Nasıl Sosyalizm, Hangi Yeşil, Ne İçin Sanayi ?** (Der. ve Çev.: Tanıl BORA), İstanbul 1989
- BAŞARAN, Fehmi; "Nasıl Bir Çevrecilik?", **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 70-71
- Başbakanlık TAEK, "Türkiye'de Çernobil Sonrası Radyasyon ve Radyoaktivite Ölçümleri", Nisan 1988
- BAŞKAYA, Fikret; "Çanlar İnsanlık İçin Çalıyor", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 120, 1990, ss. 47-50
- BAŞKAYA, Fikret; **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, 3. Baskı, Ankara 1994
- BAŞOL, Koray, **Doğal Kaynaklar Ekonomisi**, İzmir 1996
- BAŞOL, Koray / GÖKALP; Faysal, "Ekonomik Kalkınma ve Çevre Sorunları". **Ekoloji Çevre Dergisi**, 1992/2, ss. 33-36
- BAUMHEIER, Ralph; "Das ökologische Potential der Kommunalpolitik", **Archiv für Kommunalwissenschaft** II/90, ss. 242-258
- BAYER, M. Zekâi; "Turizm ve Çevre Dengesi", **Turizm ve Çevre Konferansı 3-5 Ekim 1990**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, ss. 135-162
- BAYRAKDAR, Mehmet; **İslam ve Ekoloji**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1992
- BEAUD, Michel; "Gezegen Riski Kavramı, Çevre ve Kalkınma", (Çev.: Fikret BAŞKAYA), **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 116, ss. 3-9
- BECK, Jan Mansvelt; **Çevre ve Üçüncü Dünya**, (Çev.: Kadir CANATAN), İstanbul 1990
- BİLGİÇ, Veysel K.; "Uluslararası Çevre Hukukunda Balina", **Ekoloji**, Sayı: 7, 1993, ss.18-19
- BİNARK, İsmet; "Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Belgeler Işığında Türklerde Çevrecilik Anlayışı", **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 11-26

- BLIX, Hans; "Nükleer Silahların Yayılmasına Karşı: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansının Denetim Sistemi-INF", **Nato Dergisi**, Sayı: 3, 1995, ss.12-17
- BONGAERTS, Jan C.; "Ursacheneindaemmung durch Technik", **Basiswissen Umweltpolitik**, Udo SIMONIS (Hrsg.), Berlin 1990, ss. 162-169
- BOOKCHIN, Murray; "Yoketme Gücü Yaratma Gücü", (Çev.: Ümit ALTUĞ), **Birikim**, Sayı: 57-58, Ocak-Şubat 1994, ss. 48-58
- BORA, Tanıl; "Batı'da Çevreci Akım", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 2, ss.347-349
- BORA, Tanıl; "Reel Sosyalist Sistem Çözülürken Çevre Sorunları ve Yeşiller", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 120, 1990, ss. 39-43
- BOSTANOĞLU, Özer; "Türk Kentleşmesinde Saat 2000'e 5 Kala Habitat", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 2, Haziran 1995, ss. 81-107
- BROWN, Michael / MAY, John; **Greenpeace, Yeşil Barışın Öyküsü**, İstanbul 1989
- BRUTUS, Stephanus Junius; "Tirajuara Karşı Hak'lardan", (Der.: Mete TUNÇAY), **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 2**, Yeni Çağ, Seçilmiş Yazılar, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, No: 288, Ankara 1969
- BULCA, Aydan; "Çevre Sorunları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 2, ss. 332-346
- BULUT, Halil İ. / EMİR, Mustafa / ÖRS, Hüseyin; "Az Gelişmiş Ülkelerde Ekonomik Kalkınma ile Çevre Koruma Amaçlarının Uyumlaştırılması", **Ekonomik Büyüme ve Çevre Koruması, İnceleme Yarışması IV**, YASED, Yayın No:39, 1991, ss. 9-34
- Bundesumweltministerium**, <http://195.80.205.111/orga/deutsch/organi.htm>, 21.08.1997; Ministerium für Umwelt Rheinland Pfalz, Stand: Juli 1991
- BÜCKMAN, Walter / WAHL-TESLİNDEN, Ulla; **Umweltindikatorenmodelle**, **Institut für Zukunftsforschung / Gesellschaft für Zukunftsfragen**, Berlin 1978
- CANAN, İbrahim; "İslamda Çevre Çok Buudludur", **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 27-38
- CANAN, İbrahim; **İslamda Çevre Sağlığı**, İstanbul 1986
- CANPOLAT, Hasan; "Yeşil Yönetimlerde Çevre Yönetimi", **Yerel Yönetim ve Denetim**, Cilt: 3, Sayı: 3, Nisan 1998, ss. 12-28

- CİNMAN ŞİMŞEK, Melda; **Yeşiller**, İstanbul 1993
- CREMER, Helmut ve diğerleri; “Üretime İntegre Edilmiş Çevre Koruma”, **Ekoloji**, Sayı: 10, 1994, ss. 17-20
- CUFF, Jacqui / RUDDY, Grace; “Stratejik Çevre Değerlendirmesi”, (Çev.: Tahir ÇALGÜNER), **ADA Kentliyim**, Yıl: 2, Sayı: 8, ss.82-85
- Cumhuriyet Gazetesi**, 1988, 1989 yılları çevre haberleri
- CURI, Kriton; “Nüfus Artışı ve Çevre” Hızlı Nüfus Artışının Sosyo Ekonomik ve Çevresel Sorunları Semineri 3 Kasım 1992, İstanbul Ticaret Odası Yayın No:1993-3, ss. 48-53
- ÇAĞLAR, Yücel / DEMİRİSOY, Ali / EKİM, Tuna / KIRAÇ, Sühedan; “Flora ve Fauna”, **Türkiye’nin Çevre Sorunları 95**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, ss. 365-411
- ÇAĞLAR, Yücel; **Esnaf ve Sanatkarlar İçin Türkiye Çevre Sorunları Atlası**, Ankara 1995
- ÇELEBİ, Hayati; “Türkiye’de Erozyon ve Seller”, **Belediye Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 9, Mart 1998, ss.22-24
- ÇELİK, Cemil / BOYUNAĞA, Hakan; “Deli Dana”, **Bilim ve Teknik**, TÜBİTAK. Sayı: 344, Temmuz 1996, ss. 96-97
- ÇETİNER, Ayten; “Kentbilimci Gözüyle Çevre” İnsan, Çevre, Toplum (Yay. Haz.: Ruşen KELEŞ), Ankara 1992, ss. 101-107
- ÇİFTÇİ, İrfan; “Türkmenistan’da Kalan Sovyet Atıkları”, **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 658-663
- ÇÖRTOĞLU, İ. Sahir; “Kirlenen Öder İlkesi ve Ekolojik Zarar Kavramı”, **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 347-352
- DALES, J. H.; **Çevre Sorunlarının Hukuki ve Ekonomik Temelleri**, (Çev.: Orhan TÜRKOZ), Mobil, tarihsiz.
- DALTON, Russel J.; “Batı Avrupa’da Çevreci Hareketin Gelişimi”, (Çev.: İsmail AYDINGÜN), **ADA Kentliyim**, Yıl: 3, Sayı: 11, ss. 80-82
- DAŞÖZ, H. İbrahim; “Çevre Yönetimimizin Hukuksal ve Kurumsal Yapısı Üzerine Değerlendirmeler”, **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 260-263

DAVER, Bülent; **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara 1972

DEMİRCİ, Kürşat; "Dinlerin Çevreye Bakışı", **İzlenim**, Ekim 1995, ss.20-21;

DEMİNER, Göksel N. / DURAN, Metin; "Güney Ülkelerindeki Nüfus Artışı ve Çevre Sorunları", **Ve Kirlendi Dünya...**, (Yay. Haz.: Göksel N. DEMİNER vd.), Ankara 1997, ss. 129-143

DEMİNER, Göksel N. / TORUNOĞLU, Ethem / DURAN, Metin; "Radikal Ekolojik Akımlar Üzerine Düşünceler", **Ve Kirlendi Dünya...**, Ankara 1997, ss. 108-125

DEMİNER, Göksel N.; "Küresel Ekolojik Kriz Bireysel Ahlak Anlayışındaki Dönüşümlerle Önlenebilir mi?", **Ve Kirlendi Dünya...**, (Yay.Haz.: Göksel N. DEMİNER vd.), Ankara 1997, ss. 89-94

DEMİNER, Mehmet Akif; "2000 Yılına Doğru Teknoloji ve Çevre Sorunları", **Çevre Üzerine**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, ss. 144-147

DEMİNER, Mehmet Akif; "Çevre Bakanlığı Değil Doğal Denge Bakanlığı ve Küresel Komşuluk", **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 267-270

DEMİNER, Mehmet Akif; **Ekopolitika**, İstanbul 1992

DEMİNER, Temel; "YDD'nin Çevre Faciası", **Ve Kirlendi Dünya...**, (Yay. Haz.: Göksel N. DEMİNER vd.), Ankara 1997, ss. 35-59

DEMİRKENT, Nezi; "Medyanın Kamu Görevi Nedir Ne Değildir?", **Medyalarda İnandırıcılık ve Kamu Hizmeti Paneli**, 14 Ocak 1994, İstanbul, İletişim Dünyası UNESCO Türkiye Milli Komisyonu İletişim Komitesi Yayını, Ocak-Şubat 1994, Sayı: 17, ss. 8-9

Deutsche Bibel Gesellschaft, Die Gute Nachricht im Bild Jahres Testament

Devlet Planlama Teşkilatı, **Sanayi ve Çevre**, Ankara 1993

Devlet Planlama Teşkilatı, **Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı**, Ankara 1998

DICKSON, David; **Alternatif Teknoloji** (Çev.: Nezi ERDOĞAN), İstanbul 1992

DİNÇERLER, Vehbi; "Çevreciliğin Temeli İnsanı Korumaktır", **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 52-56

DRUCKER, Peter F.; **Yeni Gerçekler**, (Çev.: Birtane KARANAKÇI), 4. Baskı, Ankara 1994

- DURA, Cihan; "Çevre Sorunları ve Ekonomi", *Çevre Üzerine...*, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, ss. 68-90
- DURA, Cihan; "Çevre Sorunları ve Ekonomi", *Çevre ve Ekonomi*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1985, ss. 38-60
- DURAK, Aytaç; "İnsanlığın Ortak Sorunu: Çevre", *Yeni Türkiye*, 1995/5, ss. 613-614
- DURAN, Ragıp; "Editoryal Bağımsızlık", *Radikal Gazetesi (İki)*, 25 Ekim 1998, ss. 13.
- DURNING, Alan; "Doymak Bilmez Bir Dünya" (How Much Is Enough?) (Çev.: İ.Orhan TÜRKÖZ) *Yeni Türkiye*, 1995/5, ss. 103-122
- DÜNDAR, Yılmaz; "Çevre Korumada Yerel Yönetimlerin Önemi", *Çevre ve İnsan*, Sayı: 19, Şubat 1995, ss. 17-19
- EKEN, Musa; "Kamu Yönetiminde Gizlilik Geleneği ve Açıklık İhtiyacı", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 2, Haziran 1994, ss. 25-53
- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, *Türkiye'de Çevre Politikaları*, Paris 1992
- ENGELHARDT, Hans; *Bürger und Umwelt*, 2.Auflage, München 1990
- ERAYDIN, Ayda; "Sermaye Birikim Sürecinde Kentler", *Defter*, Haziran-Eylül 1988, ss. 133-153
- ERİŞ, Metin; "Çevre Kirliliği Üzerine Düşünceler", *Yeni Türkiye*, 1995/5, ss. 465-470
- ERTAN, Birol / AKKOYUNLU, Kıvılcım; "Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 133, 1991, ss. 64-68
- ERTAN, Birol; "Çevre ve Üçüncü Dünya", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XV, Sayı:136, 1991, ss. 40-43
- ERTAN, Birol; "Ekopolis Kent ve Çevre İlişkisi Temelinde Yaşanabilir Kent İçin Düşünceler", *Yeni Türkiye*, Ankara 1995/1, ss. 545-547
- ERTAN, Birol; "Yaşayan Kent", *Ve Kirlendi Dünya...*, (Yay. Haz.: Göksel N. DEMİNER vd.), Ankara 1997, ss. 175-201
- ERYILMAZ, Bilal; "Küreselleşen Dünyada Kent, İnsan ve Yönetim", *İzlenim*, Mayıs-Haziran 1996, ss. 89-93
- ERYILMAZ, Bilal; *Kamu Yönetimi*, İzmir 1994
- ÖRNEK, Acar, *Kamu Yönetimi*, İstanbul 1988

- FIEBIG, Heinz; "Stadtökologie- eine Querschnittsaufgabe des kommunalen Umweltschutzes", *Der Staedtetag*, 6/1987, ss. 311-318
- FİDAN, Erkal; "Çokuluslu Şirketler ve Azgelişmiş Ülkeler Üzerindeki Etkileri", *Yönetim ve Ekonomi*, Sayı:1, 1995, ss.114
- GELENDOST, Saynur; "Direniş", *Yeni Türkiye*, 1995/5, ss. 647-648
- GERAY, Cevat; "Yerel Yönetimler ve Çevre", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt: 7, Sayı:3, Temmuz 1998, ss.57-64
- GERAY, Cevat; "Çevre Duyarlılığı İçin Halk Eğitimi Bildirgesi", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 133, Temmuz 1991, ss.61-63
- GERAY, Cevat; "Çevre Koruma Bilinci ve Duyarlılığı İçin Halkın Eğitimi", *Yeni Türkiye*, 1995/5, ss. 664-668
- GERAY, Cevat; "Kooperatifcilik Hareketi ve Çevre Sorunları" *BM Türk Derneği, 1993 Yıllığı*, Günümüz Çevre Sorunları, Ayrı Basımı, ss. 13-28
- GÖKÇE, Orhan; "Kamuoyu Kavramının Anlam ve Kapsamı", *Kurgu Dergisi*, Sayı: 14, 1996, ss. 211-227
- GÖKÇEK, İ. Melih; "Büyükşehirler, Çevre Değerleri, Yapılması Gerekenler ve Sıkıntılar", *Yeni Türkiye*, 1995/5, ss. 593-596
- GÖNLÜBOL, Mehmet; *Uluslararası Politika, İlkeler, Kavramlar, Kurumlar*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 1979
- GÖRMEZ, Kemal; "Çevre Sorunları ve Konut", *Karınca*, Sayı: 656, Ağustos 1991, ss. 383-384
- GÖRMEZ, Kemal; "Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Türkiye Günlüğü*, Haziran 1989/3, ss. 6-10
- GÖRMEZ, Kemal; *Türkiye'de Çevre Politikaları*, Ankara 1991
- GÜLERSOY, Çelik; "Bozulan Şehirler Değil, Bir Değerler Manzumesi Gürül Gürül Çöküyor", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 3, Haziran 1989, ss. 21-26
- GÜLERSOY, Çelik; "Dönülmez Akşamın Ufku", *Yeni Türkiye*, 1995/5, ss. 72-73
- GÜNAY, Baykan; "Yaşanabilir Bir Dünyada Kentsel Tasarımın Rollerini" *Bilim ve Teknik, TÜBİTAK*, Sayı: 340, Mart 1996, ss. 46

- GÜNEŞ, Erdoğan; “2000 Yılına Doğru Gelişen ve Büyüyen Dünyamızdaki Çevre Sorunlarının Genel Bir Değerlendirmesi”, *Karınca*, Sayı: 690, 1994, ss. 22-25
- GÜNTHER, Irmhild; *Umweltberater/-beraterin in Betrieb*, 1. Auflage, Würzburg 1991
- GÜRAN, Sait; “Yönetimde Açıklık”, *İdare Hukuku ve İlimler Dergisi*, Sarıca’ya Armağan, Yıl: 3, Sayı: 1/3, 1982, ss. 101-112
- GÜRDOĞAN, Ersin; *Kültür ve Sanayileşme*, İstanbul 1987
- GÜRDOĞAN, Nazif; “Sınırsız Büyümenin Ekonomik, Çevresel ve Kültürel Etkileri”, *İnsan ve Çevre*, (Yay. Haz.: Mustafa AYKAÇ / Selim ARGUN), İnsanlığa Hizmet Vakfı, İstanbul 1992, ss. 43-53
- GÜRPINAR, Ergun, *Çevre Sorunları*, İstanbul 1990
- GÜRSELER, Güneş; “İnsan Hakları mı? Sanığın Hakları mı?”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, ss.150-153
- Habitat II Bülteni*, Sayı: 2, Ocak 1996
- Habitat II Bülteni*, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Habitat II Proje Koordinasyon Birimi, Sayı:1, Aralık 1995
- HACIYEVA, Naile; “Nevruz Türklerin En Eski Bayramıdır”, *Selçuk Üniversitesi Nevruz Törenleri Paneli*, 20 Mart 1996, Konya 1996, ss. 1-10
- Hak-İş Raporu, “Sürdürülebilir Kalkınma ve İnsani Yerleşimlere Bir Bakış”, *Hak-İş*, Temmuz’95, ss. 51-53
- HAMAMCI, Can; “Çevre ve Hukuk”, Prof. Dr. Fehmi YAVUZ’a Armağan, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1983, ss. 239-250
- HAMAMCI, Can; “Çevrenin Uluslararası Boyutları”, *İnsan, Çevre, Toplum*, (Yay. Haz.: Ruşen KELEŞ), Ankara 1992, ss. 283-295
- HAMİTOĞULLARI, Beşir; “Geri Kalmışlık Skandalı”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Doç. Dr. Cem Sar’a Armağan, Cilt: XXVII, No: 3, 1972, ss. 831-912

- HARRİGON, John J.; **Politics and Policy in States and Communities**, Third Edition, London 1988
- HAVEMANN, Robert; **Yarın Sanayi Toplumu Yol Ayrımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya**, (Çev:Erol ÖZBEK), İstanbul 1995
- HILL, Herman; "Optimierung der Organization kommunalen Verwaltung im Hinblick auf die Sachaufgabe Umweltschutz", **Die Verwaltung**, 21. Band, 1988, ss. 177-195
http: // 195.80.205. 111 / orga / deutsch / auftei.htm
- HUBER, Joseph; **Die Verlorene Unschuld der Ökologie**, Frankfurt am Main 1986
- İNAM, Ahmet ; "Çevre Mühendisliğinin Çevreyi Kavrayışı Üzerine", **Çevre ve Mühendis**, TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Yayını, Yıl: 3, Sayı: 6, ss. 6-7
- İNAM, Ahmet; "Yaşamaya Sahip Çıkma Çabası Olarak Teknolojiye Felsefe Açısından Bir Bakış", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 3, Haziran 1989, ss. 11-16
- İNAM, Ahmet; **Teknoloji Benim Neyim Oluyor ?**, Ankara 1993
- İNAN, Atilla; "Demokratik Kitle Örgütlerinin Yerel Yönetimlere Demokratik Katılımı", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 7, Sayı: 2, Nisan 1998, ss. 128-132
- İSBİR, Eyüp G.; **Şehirleşme ve Meseleleri**, Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara 1991, s.17
- JAENICKE, Martin; "Ursacheneindaemmung durch nationale Politik", **Basiswissen Umweltpolitik; Ursachen, Wirkungen und Bekaempfung von Umweltproblemen**, Udo SIMONIS (Hrsg.), 2. Auflage, Berlin 1990, ss. 218-228
- KABASAKAL, Öner; "Ekonomi-Çevre İlişkisi Üzerine Bir Deneme", **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 330-338
- KABOĞLU, İbrahim Ö.; "Çevre Hakkı Karşısında İdare ve Yurttaş", **Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, İstanbul 1992, ss. 119-140
- KABOĞLU, İbrahim Ö.; "Sağlıklı ve Dengeli yaşama Hakkı", **Milliyet** 2.7.1989, s. 11;
- KABOĞLU, İbrahim Ö.; **Çevre Hakkı**, İstanbul 1992
- KABOĞLU, İbrahim Ö.; **Dayanışma Hakları**, Ankara 1996
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem; **İnsan ve İnsanlar**, Gözden Geçirilmiş 7. Basım, İstanbul 1988, s. 200

- KAISER, Horst; "Teknoloji Seçiminde Çevre Yükü Asgari Düzeyde Tutulmalıdır", **İşveren**, TİSK Yayını, Cilt: 33, Sayı: 10, 1995, ss. 13-19
- KALABALIK, Halil; "Çevre Alanında İl İdarelerinin ve Belediyelerin Fonksiyonları I", **Belediye Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 9, Mart 1998, ss. 11-13
- KAPANİ, Münci; **Politika Bilimine Giriş**, 5. Baskı, Ankara 1989
- KAPLAN, Yusuf; "Doğal Sınırları Aşmak", **İzlenim**, Sayı: 26, Ekim 1995, ss. 9-12
- KARACA, Hayrettin; "Sürdürülebilir Bir Yaşam İçin İnsan Verimliliği", **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 64-69
- KARAMAN, Hayrettin; "Çevreyi Korumak", **İzlenim**, Ekim 1995, ss. 24.
- KATZ, Elihu; "İletişimde İki Aşamalı Akış", (Çev.: Nazife GÜNGÖR), **İletişim**, Sayı: 1-2, 1994, ss. 231-248
- KEATING, Michael; **Değişimin Gündemi**, UNEP Türkiye Komitesi Yayını, Ankara 1993
- KELEŞ, Ruşen / HAMAMCI, Can; **Çevrebilim**, Ankara 1993
- KELEŞ, Ruşen; "Çevre ve Siyaset", **İnsan-Çevre-Toplum**, (Yay. Haz. Ruşen KELEŞ), Ankara 1992, ss. 147-189
- KELEŞ, Ruşen; "Hizmette Halka Yakınlık (Subsidiarity) İlkesi ve Yerel Yönetimler", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 4, Sayı: 1, Ocak 1995, ss. 3-14
- KELEŞ, Ruşen; "Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler", **Prof. Dr. Yılmaz GÜNAL'a Armağan**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 49, No: 3-4, Haziran-Aralık 1994, ss. 275-281
- KELEŞ, Ruşen; "Kentleşme, Nüfus ve Çevre", **Çevre Üzerine...**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, ss. 188-199
- KELEŞ, Ruşen; **Kentleşme Politikası**, İkinci Basım, Ankara 1993
- KENCE, Aykut; "Biyolojik Çeşitlilik", **Çevre Üzerine...**, Ankara 1991, ss. 234-248
- KETEN, Mustafa; **21. Yüzyıla Girerken Çevre Korumacılık ve Türkiye**, Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1993
- KIŞLALIOĞLU, Mine / BERKES, Fikret; **Çevre ve Ekoloji**, İstanbul 1989
- KOHEN, Sami; "Balinalar ve İnsanlar", **Milliyet** 28 Ekim 1988, s. 11

- KONGAR, Emre; **21. Yüzyılda Dünya, Türkiye ve Kamuoyu**, Ankara 1992, s. 27
- KORÇA, Perver; "DELPHİ Tekniğinin Turizmin Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesinde Uygulanması", **2. Ulusal Bölge Planlaması Kongresi 27-28 Ekim 1989 Bildiriler**, İstanbul Teknik Üniversitesi 1989, ss. 60-62
- KÖKER, Levent; "Resmi İdeoloji ve Türkiye'de Demokratikleşememe Sorunu", **Birikim**, Sayı: 107, Mart 1998, ss. 80-84
- KÖNİĞ, Manfred; "Neue Instrumente und Methoden in der Umweltschutzverwaltung", **Initiative und Partnerschaft**, Paul FEUCHTE ua. (Hrsg.), Baden-Baden 1990, ss. 237-246
- KRAEMER, Annett; **Ökologie und Öffentlichkeit zum Verhaeltnis von Massenmedien und Ökologie und Politische Öffentlichkeit zum Verhaeltnis von Massenmedien und Umweltproblematik**, München 1986
- KULELİ, Ömer; "Silahlanmanın Çevre Kirliliğine Katkısı", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XVI, Sayı:139, 1992, ss. 30-32
- KUTLUER, İlhan; "Çevre, Bilinç ve Değer", **İzlenim**, Ekim 1995, ss. 28-29
- KUZU, Burhan; "Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Gündüz Ökçün'e Armağan, Cilt: 47, Sayı: 1-2, Ocak-Haziran 1992, ss. 335-367
- KÜNAR, Arif; "Nükleer Enerji Teknik ve Ekonomik mi, Yoksa Politik Bir Tercih mi?", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XVII, Sayı: 160, 1993, ss. 57-60
- KÜNAR, Arif; "Nükleer Santral Bombası İstemiyoruz", **Mimarlık**, Sayı: 272, 1996, ss.55-56
- LEESON, Susan M.; "Ekolojik Bunalımın Yarattığı Felsefi İmalar: Liberalizme Meydan Okuyan Otoriterlik", (Çev.: Erhan AKIN), **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 3, Haziran 1989, ss. 46-52
- Lexikon Dritte Welt**, Dieter NOHLEN (Hrsg.) Hamburg 1991
- LİPSON, Leslie; **Politika Biliminin Temel Sorunları**, (Çev.: Tuncer KARAMUSTAFAOĞLU), Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Ankara 1986

- MADRAN, Canan; “Doğayı Tahrip Etmeden Sürdürülebilir Kalkınma Modelinin Benimsetilmesinin Devlete, Tüketicie ve Sanayiciye Getireceği Görev ve Sorumluluklar”, *Ekonomik Büyüme ve Çevre Korunması, Yabancı Sermaye ve Koordinasyon Derneği-İnceleme Yarışması*, 1991, ss. 135-150
- MELLOR, Mary; *Sınırları Yıkarak*, (Çev.: Osman AKINHAY), İstanbul 1993
- MEŞHUR, Murat; “Çevre Duyarlı Planlama”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, ss.279-295
- METZNER, Ralph; “Ekoloji Çağı”, *Derin Ekoloji*, (Der.: Günseli TAMKOÇ), İzmir 1994, ss. 25-34
- Milliyet Gazetesi, 1988, 1989 yılı çevre haberleri
- Milliyetçi Hareket Partisi Programı, Ankara 1993
- Ministerium für Umwelt und Gesundheit, *Naturschutz Handbuch Band II, Geschützte Pflanzen in Rheinland-Pfalz*
- Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Çernobil Suç Duyurusu, Cilt: XVII, Sayı: 152, 1993, ss. 61-64
- MÜSKENS, Egon; *Umweltschutz in den Gemeinden, Massnahmen und Begriffe*, Siegburg 1987
- NAESS, Arne; “Derin Ekolojinin Temelleri”, *Derin Ekoloji*, (Der.: Günseli TAMKOÇ), İzmir 1994, ss. 9-16
- NASR, Seyyid Hüseyin; *İnsan ve Tabiat (The Encounter of Man and Nature)*, (Çev.:Nabi AVCI), İstanbul 1991
- NEUMANN, Elisabeth Noelle; *Die Schweigespirale Öffentliche Meinung-Unsere Soziale Haut*, München 1980
- NEVRUZOV, Salman Azimoğlu; *Genel Kimya Teknolojisi ve Sanayi Ekolojisi*, Maarif Yayını, Bakü 1991
- NEYİŞÇİ, Tuncay; “Türkiye’de Çevre Hareketi”, *Yeni Türkiye*, 1995/5, ss. 626-635
- NOHL, Arnd-Michael; “Türkiye’de Hükümet Dışı Örgütlerde Ekoloji Sorunsalı”, *Birikim*, 57-58, Ocak-Şubat 1994, ss. 23-27
- NURBAKİ, Haluk; *Radyasyon ve Miniklerin Evreni*, İstanbul 1987
- ORTAYLI, İlber; *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara 1979

- ÖCAL DÜZGÖREN, Bahar / DÜZGÖREN, Koray; "Ben Devletim: Çevreyi Kirlетirim", Ben Devletim..., İstanbul 1992, ss. 157-180
- ÖKÇÜN, Gündüz; "İkinci Meşrutiyet Döneminde Yeni Köylerin Kurulmasına ve Köylerde Çevre Sağlığına İlişkin Tüzel Düzenlemeler", Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1983, ss.171-200
- ÖNEN, S. Mustafa; "Çevre Mevzuatı ve Kamu Yöneticileri: Bir Araştırmanın Bulguları", Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 28, Sayı: 4, Aralık 1995, ss. 141-152
- ÖZ, Esat; "Çevre Sorunları ve Menfaat Gurupları: Sendikalar ve Kooperatifler Örneği Üzerinde Düşünceler", Karınca, Sayı: 690, Haziran 1994, ss. 18-21
- ÖZ, Esat; "Dünya'da ve Türkiye'de Ekoloji Hareketinin Gelişimi: Çevre Koruma Derneklerinden Siyasal Partilere", Türkiye Günlüğü, Sayı: 3, Haziran 1989, ss. 27-34
- ÖZAY, Semih; Bergama'da Bir Yurttaş Hareketi, Bergama Belediyesi Kültür Yayını, No: 32, 1997
- ÖZÇELİK, Ahmet; "Çevre Koruma ve Tarımsal Mücadelenin Ekonomik Önemi", Karınca, Sayı: 737, Mayıs 1998, ss. 3-17
- ÖZDEK, E. Yasemin; İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, Ankara 1993
- ÖZDEMİR, Fatma; "Ekolojik Krize Genel Bakış", Ve Kirlendi Dünya..., (Yay. Haz.: Göksel N. DEMİRER vd.), Ankara 1997, ss. 60-88
- ÖZDEMİR, Şevket; "Kamuoyunun Çevre Sorunlarına Duyarlılığı", Çevre ve İnsan, Sayı: 6, Aralık 1987, ss. 76-79
- ÖZDEMİR, Şevket; Çevre Sorunlarına Duyarlılık, Ankara 1988
- ÖZDENKOŞ, Demet; "Tüketici ve Çevre", Karınca, Sayı: 738, 1998, ss.16-18
- ÖZEMRE, Ahmet Yüksel; Türkiye'nin Çernobil Çilesi, İstanbul 1993
- ÖZFATURA, Burhan; "İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Çevre İle İlgili Çalışmaları", Yeni Türkiye, 1995/5, ss. 605-612
- ÖZKAN, Noyan; Doğa Koruma Hukuku Açısından Bergama Altın Madeni ve Yaşam Hakkı, Bergama Belediyesi Kültür Yayını, No: 32, 1997
- ÖZYARDIMCI, M. Cemal; "Belediyelerimizde Emlak ve Çevre Temizlik Vergisi Uygulamaları", Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt: 7, Sayı: 3, Temmuz 1998, ss. 81-93

- PANAHOV, Shain; "Hazar Denizi'nin Coğrafi Jeopolitik Çevre Sorunları", *Avrasya Çevre Konferansı, 26-28 Ekim 1994, Türkiye Çevre Vakfı Yayını*, 1995, ss. 29-34
- PAZARCI, Hüseyin; "Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması" *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1-2, ss. 99-102
- PEARSON, Charles S.; "Yabancı Sermaye Yatırımları, Çevre ve Ekonomik Kalkınma", *Çevre Üzerine...*, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, ss. 92-109
- PETERS, Jürgen; "Organisatorische Alternativen den Umweltschutzaufgaben im kommunalen Bereich", *Zeitschrift für Umweltpolitik und Umweltrecht*, 1/1986, ss. 49-80
- PORRITT, Jonathon; "Yeşil Ruh Yaşayacak", *Derin Ekoloji*, (Yay. Haz.: Günseli TAMKOÇ), İzmir 1994, ss.57-70
- PORRITT, Jonathon; *Yeşil Politika*, İstanbul 1988
- PROSSER, Robert F.; "The ethics of tourism", *The Environment in Qestion Ethics and Global Issues*, Edited by David E. Cooper and Joy A. Palmer, London 1992
- Reasürör, Milli Reasürans T.A.Ş., Sayı: 14, Ekim 1994
- Redhouse Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, 18. Basım, İstanbul 1991
- SABİNE, George; *Siyasal Düşünceler Tarihi I, Eski Çağ, Orta Çağ* (Çev.:Harun RIZATEPE) Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara 1969
- Sahil Güvenlik Komutanlığı Genel Sekreterliği, "Çevre ve Sahil Güvenlik Komutanlığı", *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 395, Haziran 1992, ss. 242-243
- SAMSUNLU, Ahmet; "Çevre Bakanlığı Kurulmalı", *Milliyet* 5 Haziran 1988, ss. 9.
- SAUVY, Alfred; *Kamu Oyu* (Çev.: Aziz YAKIN), Dışişleri Akademisi Yayını, Sayı: 8, Ankara 1969
- SCHAEFER, Roger; "Çevre Yönetimi ve Teknoloji", *Çevre Üzerine...*, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, ss. 112-137
- SCHUMACHER, E. F.; *Küçük Güzeldir*, 2. Baskı, İstanbul 1989
- SERİM, Bülent; "Örgütlenme Özgürlüğü, Depolitizasyon ve Engeller", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, Mart 1994, ss. 83-105
- SEYİDOĞLU, Halil; *Ekonomik Terimler, Ansiklopedik Sözlük*, Ankara 1992

- SEZER, Duygu; **Kamuoyu ve Dış Politika**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, No: 339, Ankara 1972
- SHAUKLAND, Graeme; "Tarihi Değeri Olan Kentlere Neden El Atmalıyız", (Çev.: Kamuran TUNCAY), **Cogito, Kent ve Kültürü**, Sayı: 8, 1996, ss. 23-35
- SIMONNET, Dominique; **Çevrecilik**, (Çev.: M.Selami ŞAKİROĞLU), İstanbul 1990
- SOMERSAN, Semra; **Türkiye'de Çevre ve Siyaset**, İstanbul 1993
- SONAT, Arslan / TÜRKCAN, Ergun / ERİM, Aydan / ERDER, Cevat; "Çevre ve Kalkınma", **Söyleşi, Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 120, 1990, ss. 51-60
- SONAT, Arslan; "Yerleşik İktisadın Paradigması ve GSMH", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XIV., Sayı:120, 1990, ss. 31-36
- SÖNMEZ, Mustafa; "Basın ve Temiz Çevre", **Çevre Kirliliğini Önlemede Basına Düşen Görevler Nelerdir?**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 1993, ss. 5-22
- SÖNMEZ, Necmi; "Çevre, Toprak ve İnsan", **İnsan, Çevre, Toplum** (Yay. Haz.: Ruşen KELEŞ), Ankara 1992, ss. 37-64
- SÖZEN, Nur; "Yeşil Saygısının Evrensel Kuralları", **İnsan, Çevre, Toplum**, (Yayına Hazırlayan: Ruşen KELEŞ), Ankara 1992, ss. 83-100
- Spiegel, Spezial. Europa Ohne Grenzen, Alarm für die Umwelt 1992/1, ss. 8.
- Stratejik Araştırmalar Vakfı, **Yerel Yönetimler ve Özelleştirme**, Ankara 1995
- SUNGURBEY, İsmet; **Hayvan Hakları**, İstanbul 1992
- SZELINSKI, Bert Axel; "Der Umweltschutzbeauftragte", **Wirtschaft und Verwaltung**, 1980/4, s. 266 ss. 266-269;
- ŞAHİM, Tarık; **Siyasi Katılım ve Baskı Grupları**, Ankara 1994
- ŞEHİSUVAROĞLU, Lütfi; "Newtoncu Medeniyetin Kendini Tatmin Alanı: Çevre", **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 77-80
- ŞENEL, Alaeddin; "Üst İnsanın Gelişi", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XV, Sayı: 136, ss. 34-39
- ŞENOCAKLI, Mine; "Deli Dananın Acısını Şekerle Giderecek", **Sabah Gazetesi**, 18 Kasım 1998, ss. 10.

- TAMKOÇ, Günseli; "Derin Ekolojinin Temel Çizgileri", **Derin Ekoloji**, (Der.: Günseli TAMKOÇ), İzmir 1994, ss.93-105
- TAŞKIN, Sefa; **Bergama'da Siyanürlü Altın Olayı**, Bergama Belediyesi Kültür Yayını, No: 32, 1997
- T.C. Çevre Bakanlığı, **Basın ve Çevre**, Yeşil Seri: 2
- T.C. Çevre Bakanlığı, **II. Çevre Şurası, Sonuç Raporu**, Yeşil Seri: 5
- TOBB, **Çevre Kurulu Raporu**, Ankara 1993
- TOK, Gökhan; "Habitat II'ye Doğru Kentte Yaşam", **Bilim ve Teknik**, Sayı: 340, Mart 1996, ss. 48
- TOPRAK, Zerrin; "Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler", **İnsan Hakları Yıllığı 1988-1989**, Cilt: 10-11, ss. 91-106
- TOPRAK KARAMAN, Zerrin; "Türkiye'de Kamu Politikalarının Yabancılaşmaya Etkisi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 3, Eylül 1994'den ayrı bası, ss. 65-81
- TOPRAK KARAMAN, Zerrin; "Globalleşmede Çevre Faktörü ve Çevre Korumacı İdeolojiye Politik Bir Yaklaşım", **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 178-187
- TOPRAK KARAMAN, Zerrin; "Keyfiliğin Kod Adı: Devlet Sırrı Değildir", **Prof. Dr. Nezihe Sönmez'e Armağan**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Maliye Bölümü, İzmir 1997, ss. 499-503
- TOPRAK KARAMAN, Zerrin / ATAŞ, Şermin; "Kamu Yönetiminde Gizlilik Faktörünün Çevre Korumacı Politikalara Etkisi", **Türk İdare Dergisi**, Sayı: 412; Eylül 1996, ss. 111-129
- TOPUZ, Hıfzı / ALEMDAR, Korkmaz / KAYA, Raşit / KURTBÖKE, Oktay / ÖRKİ, Nalan; **Basında Tekelleşmeler**, (Koordinatör: Hıfzı TOPUZ), İLAD, İstanbul 1989
- TOPUZ, Hıfzı; "Hiçbir Yayın Organı Sorumsuz Olamaz", **Medyalarda İnandırıcılık ve Kamu Hizmeti Paneli**, 14 Ocak 1994, İstanbul, İletişim Dünyası UNESCO Türkiye Milli Komisyonu İletişim Komitesi Yayını, Ocak-Şubat 1994, Sayı: 17, ss. 2-3
- TORUNOĞLU, Ethem; "Ekolojik Felaket Eşiğe (mi?)", **Ve Kirlendi Dünya...**, (Yay. Haz.: Göksel N. DEMİREK vd.), Ankara 1977, ss. 19-34

- TOSUN, Gülgün; **Seçim Sonuçları Işığında Gazetelerde Yayınlanan Siyasal Nitelikli Kamuoyu Araştırmalarının Değerlendirilmesi (1982-1991)**, T.C. Ege Ü. S.B.E, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1992
- TUNCEL, Gürdal; **"Hava Kirliliği", Türkiye'nin Çevre Sorunları 95**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, ss. 39-90
- TURAN, Çetin; **Bergama ve Hukuk**, Bergama Belediyesi Yayını, Ocak 1998
- TURGUT, Nükhet; **Çevre ve Yurttaşlar**, Ankara 1993
- TUTAR, Hilmi; **21. Yüzyılda Türk Basını**, Ankara 1993
- TUTKUN, Ertaç; **"Pestisidler", "**, Türkiye'nin Çevre Sorunları 95, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, ss. 477-510
- Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, 2. Baskı, Ankara 1955
- Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, **Avrupa Topluluğu'nda ve Türkiye'de Çevre Mevzuatı**, Ankara 1989
- Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, **Ortak Geleceğimiz**, 3. Baskı, 1987
- Türkiye Çevre Vakfı, **"Gürcistan", Avrasya Çevre Konferansı, 26-28 Ekim 1994**, Ankara 1995, ss. 53-98
- Türkiye Çevre Vakfı, **Türkiye Gönüllü Kuruluşlar Rehberi**, Ankara 1995
- TÜRKYILMAZ, Bahar / GÜNEY, Aydın; **"Çevresel Gelişim Planlamalarında Çevre Koruma ve Halk Katılımının Etkileri", Çevre 89, Beşinci Bilimsel ve Teknik Çevre Kongresi**, T.C. Başbakanlık Çevre Genel Müdürlüğü, Çukurova Üniversitesi, Adana 1989, ss. 1-11
- UÇAR, Halil; **"Global Yapılaşmada Çevre Faktörü", Ekonomik Büyüme ve Çevre Koruması, İnceleme Yarışması IV, YASED**, Yayın No:39, 1991, ss. 39-71
- UĞUR, Aydın; **"Çevre Sorunlarına Bakış: Tarihsel Gelişim ve Günümüzdeki Çevreci Akımlar"**, İletişim, aitia, 1982/4, ss. 385-396
- URAL, Engin; **"Çevre / Esnaf ve Sanatkarlar", Antalya'da Esnaf / Sanatkar ve Çevre**, Ankara 1994, ss. 19-24
- URAL, Engin; **"Çevrenin Politik Yönü", Çevre Üzerine...**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, ss. 36-52

USLU, İbrahim; **Çevre Sorunları**, İstanbul 1995

USLU, Orhan; "Su Kirliliği", **Türkiye'nin Çevre Sorunları 95**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, ss. 91-302

USLU, Orhan; "Turizm ve Çevresel Etkileri", **Turizm ve Çevre Konferansı 3-5 Ekim 1990**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1991, ss. 19-48

UZUN, Nazmiye; "Karadenize Varil Çıkartması", **ADA Kentliyim**, Yıl: 3, Sayı: 9, ss. 95-96

ÜÇİŞİK, A. Hikmet; "Yüksek Teknoloji Rüzgarı", **İnsan ve Kainat**, Sayı: 116, 1995, ss. 6-7

ÜÇİŞİK, Fehim; "Türk Çevre Mevzuatına Genel Bakış", **İnsan ve Çevre. İnsanlığa Hizmet Vakfı**, No:3, ss. 261-278

ÜNDER, Hasan; "Çevre Ahlakı: İnsanmerkezcilik ve Çevremerkezcilik", **ADA Kentliyim**, Yıl: 3, Sayı: 10, ss. 82-87

ÜNLÜ, Ayhan; "Nükleer Enerji ve Çevre", **Çevre ve İnsan**, T.C. Çevre Bakanlığı Yayını, Sayı: 39, Haziran 1998, ss. 38-41

ÜRÜN, Halil; "Çevre Bilinci ve Belediyecilik", **Şehir ve Yerel Yönetimler**, Cilt: II, İstanbul 1996, ss. 141-164

ÜSKÜL, Zafer; "Sübzidiarite İlkesi Üzerine Düşünce Alıştırmaları", **Yeni Türkiye**, 1995/4, ss. 22-26

VARGI, Sinan; "Çevre Sorunları Modern Yaşama Zihniyetini Nasıl Değişime Zorluyor?", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XVIII., Sayı:173, ss. 59-63

WALDAHL, Ragnar; "Siyasal Tutumlar ve Kamuoyu", (Çev.: Süleyman İRVAN), **İletişim**, Sayı: 1-2, 1994, ss.59-81

WINTER, George; "Ursacheneindaemmung auf Betriebswirtschaftlicher Ebene", **Basiswissen Umweltpolitik**, Udo Ernst Simonis (Hrsg.), Berlin 1990, ss. 170-180

YAREN, Fatih Bülent; "Yaşamı Kavrayış Sorunu Üzerine Yapılan Sorun: Çevre Sorunu, Değişen Dünya Görüşü / Ekonomi-Ekoloji İlişkileri Bağlamında Ekolojik Kalkınma", **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 90-102

Yargıtay 4. H.D.; 9.2.1989, E. 1988/7660, K. 1989/1046, **Adana Barosu Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Temmuz 1992, s.51-52

- YAŞAMIŞ, Firuz Demir; “Çevre Yönetiminin Kuramsal Temelleri”, **Türk İdare Dergisi**, Sayı: 403, Haziran 1994, ss. 79-106
- YAŞAMIŞ, Firuz Demir; “Edincik Olayı Geleceğin Habercisi”, **Milliyet** 20.8.1989, ss. 11.
- YAŞAMIŞ, Firuz Demir; “Ulusal ve Yerel Çevre Yönetimleri İçin Etkenlik Ölçütleri”, **Yeni Türkiye**, 1995/5, ss. 238-255
- YAŞAMIŞ, Firuz Demir; “Yerel Düzeyde Çevre Yönetimi ve Planlamasının İlkeleri ve Yöntemleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, Mart 1992, ss. 137-158
- YAVUZYİĞİT, Hikmet; “Dernekler ve Demokrasi”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C: 50, No: 1-2, Ocak-Haziran 1995, ss. 415-439
- YILMAZ, Aytakin; “Siyasal Reklamcılık ve Kamuoyu”, **Yeni Türkiye**, 1996/9, ss. 185-204
- YILMAZ, Türkan; “Teknoloji Seçiminde Çevre Faktörünün Önemi”, **Çevre ve İnsan**, Sayı: 10, Ankara 1985, ss. 72-75
- YUMLU, Konca; “Çevre Duyarlılığı ve Kitle İletişim Araştırmaları”, **Düşünceler**, E. Ü. İletişim Fakültesi Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 6, ss. 17-25
- YURTERİ, Coşkun; “Katı Atıklar”, **Türkiye’nin Çevre Sorunları 95**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara 1995, ss. 447-479
- YÜCEL, Muzaffer, “Die Entwicklung und der Stand der Umweltpolitik in der Türkei”, **Zeitschrift für Umweltpolitik und Umweltrecht**, 3/89, ss. 299-310
- ZIEGLER Charles E.; “Çevreye Sovyetlerden Bakışlar” (Çev.: Selim ÇÖREKÇİ), **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 3, Haziran 1989, ss. 73-76
- ZİLELİOĞLU, Hilal; “Türk Çevre Mevzuatına Bakış”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 120, ss. 5-10